

7. juv. 20199

Inv. 8272.

DIVERSE FRAGMENTE JURIDICE

DE

GEORGE DANIELOPOLU

DOCTOR IN DREPT DIN FACULTATEA DIN PARIS, LAUREAT AL ACELEAȘI FACULTĂȚI,
PROFESOR LA FACULTATEA DE DREPT DIN BUCUREȘTI.

KIRB.

MESSE

12031

VI

AL. DJUVARA

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA CURȚII REGALE, F. GÖBL FIU

12, Pașagiul Român, 12

1891.

34 (37) (081)

CP 487

1931

Biblioteca Universitară
BUCUREȘTI
Cota 8272
Inventar 12031

20108/94

de la cap
de RIAF 772/94

CONTROL 195

AC 205/04

Exemplare nerubricate

semnate meșter

conferențier

G. G. G.

B.C.U. Bucuresti

C12031

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI

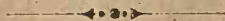
DEDICAȚIUNE

*Dedică aceste fragmente juridice mai întâi
memoriei tatălui meu **Nicolae Danielo-
polu**, ale cărui osteneli pentru educația mea
au fost immense, ale cărui sentimente no-
bile îmi au servit neconținut ca exemplu și ca
îndemn, a cărui iubire de patrie, a cărui com-
pătimire pentru omenirea suferindă îmi au
transportat sufletul.*

*Dedică apoi aceste încercări juridice memo-
rii iluștrilor și nemuritorilor mei profesori
de drept român, **C. A. Pellat** și **Prosper
Vernet**, cari mi-au însușit mai întâi gustul
și în cele după urmă pasiunea pentru știința
dreptului roman. Nu voi uita nici o dată lecți-
unile celui d'întâi, nici conferințele celui d'al do-
ilea. La cursul lui Pellat și în scrierile sale cele-
bre, am putut să apreciez mai întâi și mai cu
sămă frumusețea și profunditatea dreptului ro-
man. Câtă fericire este în adevăr pentru cel ce
vrea să învețe această știință, de a se putea servi
cu un interpret clar ca Julian, concis ca
Gaius, elegant ca Ulpian, profund ca Papi-*

nian, a cărui metodă nu are sémănă, care știe să puie în evidență principiile, să le ridice d'asupra amănuntelor și dificultăților, ast-fel ca prin razele lor din înălțimea unde le-a așe-
dat, să lumineze pe unele și să risipescă norii celor-l-alte, a căruia sobrietate și dibăciă în alegerea textelor este de admirat, care nu se servește de cât cu textele cele mai decisive, care nu obosește pe cititoră, cu o mulțime de texte, unele nedecisive, altele incomplete, altele superflue.

George Danielopolu

PREFAȚA

Iubiți cititori,

Vă dau astăzi câte-va fragmente din scrierile mele asupra dreptului roman.

Ași fi dorit a o face de mult, dar pe de o parte îngrijirea familiei mele mi-a absorbit mult timp, iar pe de altă parte mi-a lipsit mediile pecuniare pentru tipărire, care costă la noi foarte mult.

Dacă mă veți încoraja, voi putea da la lumină și alte scrieri din care foarte multe sunt în condițiune de a fi imediat tipărite.

M'am determinat dintre scrierile mele de a publica mai întâi pe cele relative la materiile dificile și originale din dreptul roman, și care cele mai multe au fost foarte puțin elucidate de interpreți.

București 30 August, 1892.

George Danielopolu

I

DESPRE ACȚIUNI ÎN DREPTUL ROMAN

Maî înainte de a vorbi despre acțiuni, este bine a spune câte-va cuvinte despre organizațiunea judiciară la Romani.

Prin organizațiune judiciară înțelegem organizațiunea puterii însărcinate cu distribuirea justiției.

La Romani această putere n'a fost în toate timpurile organizată în același mod.

Au fost timpuri în care funcționarii a-nume determinați erau însărcinați cu cunoștința unui proces de la început pînă la sfîrșit. Au fost timpuri din contră în care un proces trecea prin două faze, una *in jure* înaintea unui magistrat séu unui colegiu de magistrați însărcinați cu darea acțiunei, alta *in judicio*, înaintea unui judecător sau unui colegiu de judecători însărcinați cu resolvirea acțiunei în fapt, cu judecarea cestiunei, care făcea obiectul procesului, în fapt.

După unii interpreți ai dreptului roman, cum este D-1 Charles Demangeat, încă din cele d'ânteiu timpuri ale Romei, procedura trecea prin două faze una *in jure* și alta în *judicio*. După alții, cum este D-1 C. Ac-

carias, la început, sub cei d'ânteiū regi, procedura urma o singură fasă, înaintea unora și acelorași magistrați cari judecau și în drept și în fapt, și distincțiunea între *jus* și *judicium* a început sub Servius Tullius. D-l Accarias invocă în acest sens un fragment din Ciceron, *De republica*, V, 2, conceput ast-fel: „Nec ququam privatus erat disceptator aut arbiter litis, sed omnia conficiebantur judiciis regiis.“ D-sa traduce acest text, ast-fel: „In timpul regilor nici un particular nu era judecător sau arbitru al procesului, *ci toate se petreceau înaintea instanțelor regale*“. Adică toate fazele procedurii se petreceau înaintea instanțelor regale. Dar acest text poate să se traducă și ast-fel: „In timpul regilor particularii nu aveau încă dreptul de a fi judecători, ci toate procesele se judecau înaintea colegiilor regale.“ Se judecau, adică în fapt. Și ceia ce ar face ca această interpretare să fie plausibilă, este: 1. Opunerea judecătorului unic privat, care nu era nici o-dată de cât un judecător de fapt, unui colegiu de judecători regali, prin urmare iar pentru a judeca în fapt. 2. Intrebuintarea expresiunii *judicium* pentru a exprima instanța regală, și *judicium*, însemnândă în timpurile normale, instanța care judecă în fapt. Eu înclin spre opiniunea D-lui Demangeat, și împlinesc lacuna din Gaius, *Institutiones*, Com. IV § 5. „...ante eam legem...m dabatur judex“ prin *nondum*. Ceiace însemnândă că înainte de legea Pinaria (care este din anul 280 sau din anul 322 de la fundatiunea Romei) nu se judecau procesele de un judecător unic.

În acest sistem pînă la legea Pinaria, magistratul care instruia procesul în drept, în jure, era Regele care ca *pontifex maximus* avea *imperium*, ceia ce conținea atunci și *jurisdictio*, adică dreptul de a presida la administrația justiției. Acesta apoi trimitea procesul după ce-l instruia în jure, să se judece în fapt înaintea unui colegiu compus de mai multe persoane care se numea *judicium regium*, colegiu regal.

După căderea regalității, Consulul luă atribuțiile regelui. De la legea Pinaria încolo (dacă o punem la anul 280), Consulul trimitea procesul să se judece în fapt înaintea unui judecător unic. Dacă punem însă legea Pinaria în anul 322, ceea ce este foarte puțin probabil, atunci în tot timpul regilor procesul se judecă în fapt de colegiul regal. Și după ce regii fură înlocuiți prin consuli, consulul în timpul magistraturei sale instrue procesul in jure, și apoi îl trimite să fie judecat în fapt până la 322 înaintea unui tribunal permanent, care probabil era colegiul pontificilor și de la 322 încolo înaintea unui judecător unic.

Distincțiunea între jus și iudicium a subsistat până la anul 294 după Christos, când a fost desființată printr-o constituție a împăraților Dioclețian și Maximian, de la care constituție încolo magistratul judecă procesul și în drept și în fapt.

Cine era magistratul și cine judecătorul în timpul procedurii cu două faze, în *jure* și în *judicio*?

Magistratul era regele până la anul 245 de la fundarea Romei. De la această dată unul din consuli. Dintre cei doi consuli unul era însărcinat cu direcțiunea afacerilor publice în interiorul Statului, iar cel-lalt cu conducerea armatelor în bătăie. În timp de pace fie-care consul administra singur câte șese luni de zile. În tot timpul decemvirilor, când toate magistraturile au fost suspendate, decemvirii îndeplineau această funcțiune. De la 388 încolo fu creat pretorul urban și atunci el fu magistratul însărcinat cu instruirea procesului în *jure*. De la 507 încolo pretorul urban fu însărcinat a instrui in jure numai procesele între cetățenii romani, iar pretorul peregrin ce fu creat în acel an, fu însărcinat cu instruirea proceselor in jure, între peregrini, și între un cetățen roman și un peregrin. Acesta în regulă generale, iar în unele materii speciale, cum erau vânzările de lucruri mobile, edili curuli, care fură creați în același an în care fu creat pretorul urban. În tim-

pul imperiului pe lângă cei doi pretori, cel urban și cel peregrin și pe lângă edilii curuli, mai jucau rol de magistrat, Împăratul, prefectul urbei și prefectul pretorului.

A avea dreptul de a instrui procesul in jure și de a-l trimite a fi judecat în fapt, fie de un tribunal permanent, fie de unul său mai mulți judecători, este a exercita unul din atributele jurisdicțiunei, care atribute erau multiple, după cum ne-o spune Ulpian în legile 3 și 4 *de jurisdicțiione* (2, 1). Iacă în adevăr cum se exprimă Ulpian: „Imperium aut merum aut mixtum est. Merum est imperium habere gladii potestatem ad animad vertendum facinorosos homines, quod etiam *potestas* appellatur. Mixtum est imperium, cui etiam iuridictio inest, quod in dandi bonorum possessione consistit. Jurisdicctio est etiam iudicis dandi licentia; jubere caveri prætoria stipulatione et in possessionem mittere, imperio magis est quam jurisdictionis. — Imperium est aut pur aut mixt. Imperium pur constă în puterea de a recurge la gladiu spre a pedepsi pe făcătorii de rele, în acest sens *imperium* est synonym de *potestas*. Imperium mixt, acela care conține în sine și *iuridictio*, constă de exemplu în dreptul de a da *bonorum possessiunea* unui moștenitor după dreptul pretorian. *Jurisdicctio* constă între altele în dreptul de a numi un judecător care să judece un proces în fapt. A ordona unei persoane să se oblige printr'o stipulațiune pretoriană, a trimite pe cine-va în posesiunea unui lucru, sau a bunurilor altuia, face parte mai mult din *imperium* de cât din *iuridictio*“. Imperium într'un sens general este puterea cu care sunt investiți toți magistrații poporului roman, regii, consulii, pretorii, presidenții provinciilor, împăratul. În sensul acesta *imperium* conține și *iuridictio*. Într'un sens special *imperium*, synonym de *potestas*, se deosebește de *iuridictio*, și se aplică numai la *jus gladii*, dreptul de a recurge la forța armată spre a manține or-

dinea publică și a pedepsi pe făcătorii de rele. Atunci imperium se mai numește și *merum*. *Jurisdictio* este dreptul de a da o acțiune, numind un judecător care s'o judece în fapt, *jus dandi judicem*; 2° *jus dicendi*, dreptul de a formula o regulă, de exemplu sub formă de interdict; și *jus addicendi*, dreptul de a atribui proprietatea saŭ un desmembrămēt al proprietății unui lucru la o persoană ôre-care, prin *in jure cessio*. La *jurisdictio* este alipit și imperiul mixtum, ale cărui principale attribute sunt dreptul de a acorda cui-va posesiunea bunurilor unui defunct, cu titlu de moștēnitor pretorian, ceia ce se numește *jus dandi bonorum possessionem*, dreptul de a ordona cui-vasă promită dând și un fidejutor adică de a ordona facerea stipulațiunelor pretoriane cum este stipulațiunea *damni infecti* și dreptul de a trāmite pe cine-va în posesiunea unui bun saŭ a tutulor bunurilor unei persoane, *jus mittendi in posesionem*, de exemplu dreptul de a trāmite pe proprietarul casei amenințată de ruină în posesiunea casei amenințătoare de ruină, când proprietarul acestia din urmă nu vrēa să facă *stipulațiunea damni infecti*, de exemplu asemenea dreptul de a trāmite pe creditorii unui debitor insolubil în posesiunea bunurilor acestuia, prodrom al *bonorum venditiunei*.

Interesul a distinge imperiul de *jurisdictio*, este că imperiul pur, *imperium merum* nu pôte fi delegat, pe când *jurisdictio* pôte fi delegată și prin urmare și ceea-ce este alipit de dēnsa, adică *imperium mixtum* (l. 70 *Deregulis juris*, 50, 17).

Eacă magistrații în Roma care aveau *jurisdictio*.

In Italia, în municipii și în colonii magistrații carī aveau *jurisdictio*, erau magistrații aleși de concetățenii lor, ei se numeau *duumviri* saŭ *quatuorviri juri dicundo*. În prefecturi, *jurisdictio* aparținea prefectilor trimiși într'adins din Roma pentru a le administra. De la Adrian în colo nu mai avem prefecturi. Italia fu împărțită în patru districte, guver-

nate fie-care de către un *consularis*, care de la Marcus Aurel încolo luă numele de *juridicus*, și care avea *jurisdictio* în totă întinderea districtului ce administrau, afară de municipii și colonii unde magistrații aleși continuară de a subsista și de a avea *jurisdictio*.

În *provincii*, presidentul provinciei avea *jurisdictio*, afară de municipii și colonii care existau și în provincii și în care dreptul de *jurisdictio* era exercitat de magistrații aleși de către concetățenii lor.

Magistrații, în regulă generală, nu sunt competenți de cât în limitele teritorului pus sub autoritatea lor.

Numai împăratul și prefectul pretoriului sunt competenți în totă întinderea imperiului (l. 20 de D., *De jurisdictione*, 2. 1.) În regulă generală asemenea magistrați sunt competenți ori-care ar fi valoarea litigiului. Numai magistrații locali nu sunt competenți de cât până la oare-care sumă determinată (Paul, Sentențe, Cartea V, tit. 5 § 1).

Reclamantul trebuie să urmărească pe pârît înaintea magistratului domiciliului acestuia din urmă. *Actor sequitur forum rei*, eacă regula generală. Cu toate acestea el 'l poate urmări și înaintea magistratului cetății de unde el este originar, și chiar în Roma, dacă este cetățen roman. și înaintea magistratului locului unde a contractat (*forum contractui*). Cererile reconvenționale (*mutuae petitiones*) pot să fie adresate magistratului înaintea căruia este dusă cererea principală chiar dacă el în principiu ar fi incompetent relativ la dăsele (l. 11 § 1 D., *De jurisdictione*).

În timpul celor două sisteme de procedură, judecătorul era sau un tribunal permanent, sau un particular designat special pentru procesul în chestiune.

La început de tot, judecătorul era tot-d'a-una un tribunal permanent. În adevăr acțiunea legii numită *judicis postulatio* pare presintată de Gaius ca o inovațiune (Gaius, IV Com. § 15).

Acest tribunal a fost la început *colegiul pontifi-*

cilor, după densus *decemviri litibus judicandis*, care probabil existaū deja în anul 305 de la fundațiunea Romei. În fine, probabil după anul 513 de la fundațiunea Romei, și înainte de legea *Æbutia*, *tribunalul centumviral*. În timpul lui Ciceron erau câte trei competente. Pare că în timpul lui Ciceron, chestiunile de Stat erau indiferent de competența și a decemvirilor și a centumvirilor și chiar a recuperatorilor. Chestiunile în care se amestecă un interes religios erau probabil în timpul lui Ciceron de competența exclusivă a colegiului pontificilor.

În adevăr înaintea lor a pledat faimosul seū proces *pro domo sua*, fiind-că casa sa era consacrată deștei *Libertatea*, și prin urmare chestia prealabilă de resolutat era chestia d'a se știe dacă consecrarea era legală (Ciceron, Epistole către Atticus, IV, 2). În timpul lui Ciceron tribunalul centumviral era competent încă a examina chestiunile de proprietate și de hereditate care acestea din urmă erau exclusiv de competența sa, iar chestiunile de proprietate puteau fi duse și înaintea unui simplu particular. Sub systemul formular numai există cele două d'inteiū tribunale permanente, și numai subsistă de cât cel d'al treilea, tribunalul centumviral care perde de sub competența sa mai înteiū chestiunile de Stat, care se instruesc prin formule prejudiciale, apoi chestiunile de proprietate. În timpul lui Gaius nu se știe dacă aceste chestiuni nu scăpaseră deja de sub competența sa. În cele după urmă el nu mai rămâne competent a judeca de cât chestiunile de hereditate dintre care *querela inofficioși testamenti* era exclusiv de competența sa în timpul lui Pliniu cel tînăr (Epistole, V, 1), iar cele-l'alte chestiuni de hereditate erau indiferent de competența tribunalului centumviral sau a unui particular special designat pentru afacere.

Acest tribunal era compus de 105 membrii, fiecare din cele 35 de triburi da câte 3 membrii în tim-

pul lui Festus. În timpul Imperiului numărul membrilor fu urcat la 180 (Pliniu cel tînăr, Epistole, VI, 33). În tot timpul duratei sale, procedura se instruia prealabil în forma *sacramentului* în toate afacerile care erau trâmise a se judeca în fapt de acest tribunal. Acest tribunal era împărțit în patru secții, *quatuor hastae, consilia, tribunalia*, care deliberau sub presidența unui pretor. Tribunalul centumviral numai există sub procedura extraordinară.

Particularul, judecător de fapt al procesului pentru care este a-nume designat, apare probabil pentru prima dată cu legea Pinaria, care după cum am șis este din anul 280, și căria datorim creațiunea acțiunii legii numite *judicis postulatio*. Judecătorul de fapt este când unul singur și atunci el se numește *judex* sau *arbiter*, expresiunea de *judex* fiind generică; el este *arbiter* în acțiunile arbitrare și cele de bună credință, și *judex* în acțiunile stricti *juris*. Judecătorii designați ad-hoc când sunt mai mulți se numesc recuperatores. Originea recuperatorilor este posterioară creațiunii pretorului peregrin, poate contemporană chiar cu dēnsa, și împrumutată de pretorul peregrin din dreptul ginților, din dreptul privat aplicabil în genere tuturor peregrinilor și comunicat în urmă și cetățenilor romani. La început recuperatorii erau numiți pentru rezolvarea proceselor dintre peregrin și peregrin sau dintre peregrin și cetățian roman, dar în urmă ei fură numiți și relativ la procesele dintre cetățian roman și cetățian roman, și *vice versa unus judex* fu numit și pentru rezolvarea procesului dintre un cetățian roman și un peregrin, seú dintre un peregrin și un peregrin. Acesta se petrecea deja în timpul lui Cicerone, care ne o atestă în Orațiunea sa Pro Cecina, precum și în timpul lui Gaius (Com. IV § 105). Obcinuit ei erau designați în cestiunile de stat, în acțiunea injuriarum, în materie de interdicte, cu toate că în aceste două din urmă cestiuni competența loră era facultativă după cum ne-o atestă Gaius, Inst. Com. III.

§ 224 și Com. IV § 141, și nu se știe nici chiar în materie de cestiuni de stat dacă în timpul imperiului și sub sistemul formular era exclusivă.

Din ce categorie de persoane, magistratul designa pe particularul său pe particularii însărcinați cu judecarea procesului în fapt? Dintr'o a-nume listă compusă de el. Persoanele înscrise într'ênsa se numeau *judices selecti*? La început această listă se compunea numai dintre senatori. În anul 631 se putu înscrie într'ênsa și călăreți (*equites*). Între 621 și 684 pînă la legea Aurelia, senatorii disputară cu toate acestea dreptul de înscrierea călăreților, și numai prin legea Aurelia acest drept fu recunoscut definitiv călăreților. Această lege creă trei decurii de judecători, una compusă de senatori, alta de călăreți și alta de tribuni ai thesaurului. Ceia ce este cert este că legea Aurelia nu se aplica de cât la afacerile criminale. În cât în ceia ce privește dreptul de a judeca particularii, *judices selecti*, în materiile civile, el este dubios. După Demangeat acest drept nu începu să existe pentru *judices selecti* de cât de la August încolo. După D-l Accarias însă legea Aurelia s'ar aplica și la afacerile civile. Augustu creă o a patra decuriă de *judices selecti*, compusă dintre persoanele care aveau cel puțin 200,000 sarterți avere. Din această decuriă, magistratul designa pe judecător numai pentru afacerile de minimă importanță. În fine Caligula creă o a cincelea decuriă de *judices selecti*. Compozițiunea acestei a cincelea decurii nu ne este cunoscută. Lista *judicilor selecti* era alcătuită de către pretor care jura de a nu o compune de cât dintre omeni probi.

Impricinați puteau dacă se înțelegeau amândoi să alegă pe judecător chiar afară din această listă, și magistratul în asemenea cas era dator să sancționeze alegerea lor. Când nu se înțeleg, atunci reclamantul cere magistratului numirea unui judecător din lista oficială. Păritul poate să 'l recuse fără motiv, jurând numai că

nu o face din spirit de șicană. Reclamantul trebuie atunci să propună altă persoană din lista oficială. Păritul poate și în privința celui d'al doilea propus să exercite în aceleași condițiuni dreptul său de recusare. Reclamantul propune atunci o a treia persoană și așa mai încolo. Păritul nu poate însă exercita dreptul său de recusare în infinit. Magistratul poate în cas de recursări continue să declare pe părit asimilat cu acela care nu răspunde, la *vocatio in jus*, adică să 'l considere ca *indefensus*, a căruia sôrtă o vom arăta mai târziu. În orice cas este constant că niminea nu putea fi designat *judex* fără asentimentul ambilor litiganți. Dacă reclamantul nu propunea pe nimenea, magistratul avea dreptul a designa pe judecător din oficiu din lista judicilor selecti. E probabil că pe la fine sistemului formular magistratul luă obiceiul de a designa tot d'a-una din oficiu pe judecător, și că părților nu le mai rămâne de cât dreptul de a recusa pe *judecătorul designat de magistrat*, dar și atunci numai pentru cauze a nume determinate. Când lucrurile ajunseră în astă stare, sistemul formular nu mai presintă mare interes, și de aceea el nu întârziă a dispărea și a fi înlocuit prin sistemul extraordinar.

Este dubios dacă sistemul acesta al compunerii listei judicilor selecti și designării judecătorului ad hoc pentru fie-care proces, care era întocmit pentru Roma, se aplică și în restul Italiei și mai cu sémă în provincii. Este probabil că nu. Care însă era acolo sistemul și procedarea? Nu avem pentru soluțiunea acestei cestiuni documente suficiente și certe.

Este probabil că chiar în timpul sistemului formular, afară de casurile în care în urmă magistratul judecă procesul în drept și în fapt, magistratul avea facultatea de a reține la sine cauza spre a o judeca în drept și în fapt. Acéstă facultate o avea deja în timpul lui Adrian, după cum acésta rezultă dintr'un fragment al jurisconsultului Julian, care trăia sub acest împărat. Ecă în adevăr ce dice Julian în legea 8

D., *De officio Præsidis* (I, 18): „Sæpe audivi Cæsarem nostrum dicentem, hac rescriptione, *eum qui provincie præest adire potes*, non imponi necessitatem proconsuli vel legato ejus vel præsidi provincie suscipiendæ cognitionis; sed eum æstimare debere, ipsecognos cere an judicem dare debeat.—Adesea ori am auđit pe împãratul nostru ȑicãnd cã prin aceste vorbe ale rescriptului, *poți să te duci să reclami la acela care este în capul provinciei*, nu se impune necesitatea proconsulului sau legatului său, sau presidentului care n'ar voi de a se însãrcina el cu cunoșcerea complectã a cauzei; el are din contrã dreptul de a aprecia, dacã gãsesce cu cale să cunoșcã în fapt el însuși de afacere, sau să însãrcineze pe altul să judece în fapt.“

În anul 294 împãrații Diocletian și Maximian dau o constituțiune conceputã în termeni urmãtori: „Placet nobis Præsides de his causis in quibus, quod ipsi non possent cognoscere, antehac pedaneos judices dabant, notionis suæ examen adhibere: ita tamen ut, si vel propter occupationes publicas vel propter causarum multitudinem omnia hujusmodi negotia non potuerint cognoscere, judices dandi habeant potestatem. Quod non ita accipi convenit ut in his etiam causis in quibus solebant ex officio suo cognoscere dandi judices licentia eis permissa credatur. Quod usque adeo in Præsidium cognitione retinendum est ut eorum judicia non diminuta videantur; dum tamen, et de ingenuitate, super qua poterant etiam ante cognoscere, et de libertinitate Præsides ipsi dijudicent.—Voim ca Presidentii de provincie să ia cunoștință înșile de acele cause cu care altã datã însãrcinau pe judecãtorii pedanei, și relativ la care pãnã acum ei nu erau competenți: ast-fel însă, în cãt și pe viitor să pôtã însãrcina cu cercetarea unor asemenea cause pe judecãtorii pedanei, în cas de a fi împedecați a lua ei înșile cunoșcință de dênsele din cauza altor ocupațiuni publice, sau din cauza mulțimei cauzelor. Acêsta bine înțeles nu va să ȑică cã ei au

facultatea de a numi judecătorii pedanei și relativ la acele cauze care până acum erau rezervate cunoștinței lor speciale. Căci competența lor este departe de a fi restrânsă prin această Constituțiune. Ba încă ei ca și până acum vor lua cunoștința în persoană de toate cauzele relative la ingenuitate și libertinitate.“

După cum rezultă din această constituțiune, pe viitor prezidenții provinciilor, prin urmare magistrații, sunt însărcinați în regulă generală, cu cunoștința în drept și în fapt a tuturilor afacerilor, afară de cazuri excepționale în care ei pot însărcina cu soluțiunea în fapt pe judecători delegați numiți *judices* pedanei. Și ceea ce se petrecea în provincii, urmă neapărat să se petreacă și în Roma și în restul Italiei.

Pe viitor dar în Roma și în Constantinopol, magistrații sunt prefectul Urbei și pretorul. În provincii președintele.

Aceștia sunt magistrații ordinari.

Magistrații superiori sunt împăratul, prefectii pretoriului și vicarii. Prefecții pretorului judecă în tot-d'a-una în numele și în locul împăratului. Ei ca și împăratul judecă obicnuit în apel, de și pot câte odată să evoce cauzele și să le judece dênșii în primă și ultimă instanță.

În capul fie-cării din cele patru prefecturi în care împărți Constantin imperiul, anume Orientul, Illyria, Italia și Galieele se află câte un prefect al pretoriului.

În capul fie-cărui din diocesele în care este împărțită o prefectură, se află câte un *vicarius*, și în capul fie-cării din provinciile în care este împărțit un dioces, se află câte un guvernator, numit în genere *rector provinciae*, și în mod special, când *praeses*, când *proconsul*, când *consularis*, când *corrector*.

De desubtul magistraților ordinari sunt magistrații inferiori. Aceștia sunt *defensores civitatis* și *judices pedanei*. Ceî d'întăiu sunt magistrații municipali. Pentru ceî din urmă cestia este controversată. Tot ce se știe este că, ca și defensorii, sub Justinian, ei judecă cauzele a

căror obiect are o valoare ce nu trece peste 300 solidi. Acești magistrați inferiori sunt aceia cărora președinții provinciilor delegă afacerile pe care ei nu au timp a le judeca în fapt și în persoană.

În anul 385, împărații Valentinian, Theodoriu și Arcadiu, deciseră, prin o constituțiune, că pe viitor acțiunile *in rem* imobiliare vor putea fi intentate atât înaintea tribunalului domiciliului defendorului, cât și înaintea tribunalului situațiunii imobilului.

După ce am terminat cu organizațiunea judiciară, să intrăm propriu zis în materia *acțiunelor*.

Ce este acțiunea? Acțiunea e definită de jurisconsultul Celsus într'un fragment extras din titlul „despre obligațiuni“ în Pandecte, definițiune reprodușă în tocmai de Justinian în al doilea alineat al principiului său. „Acțiunea este dreptul ce are o persoană ore-care de a urmări înaintea judecătorului, *in judicio*, cea ce i se datorește, *quod sibi debetur*.”

Acastă definițiune, după totă evidența se aplică într'un mod foarte exact în perioada clasică a procedurii Romane, adică în perioada aceea în care era în vigoare sistemul formular — și în adevăr jurisconsultul Celsus trăia în acea epocă — dar nu se aplică în sistemul extraordinar pentru că acolo acțiunea se instruia și judeca în drept și în fapt înaintea uneia și aceeași persoană, și prin urmare nu se poate zice, că acțiunea e dreptul acordat de o persoană unui individ ore-care de a urmări, înaintea unei alte persoane, adică, înaintea judecătorului, cea ce este sie'și datorit.

Justinian a reproduș într'un mod neinteligent definițiunea jurisconsultului Celsus, care se potrivea în timpul sistemului formular în care vorbea el, dar care nu se mai potrivește în sistemul de procedură extraordinară care era în vigoare în timpul lui Justinian.

În perioada cea d'înteiu, care e perioada acțiunilor legii, această definițiune tot se mai potrivește, pentru că și într'insa procedura are două phase.

D. Demangeat susține și se încercă să demonstreze că această definițiune s'ar potrivi și în perióda procedurii extraordinariá, zicând că odată ce acțiunea e acordată unei persóne óre-care, atunci, între această persónă și adversarul său, chiar când densus nu ar fi un debitor, se légă un raport personal ca și când ar fi o adevărată obligațiune. Această definițiune însă, într'un mod exact, nu se aplică de cât în sistemul formular.

D. Demangeat 'și dá ostenéla aci ca să pună de acord pe Justinian cu timpul în care vorbește. În alte ocaziuni, D-sa, ca mai toți interpreții dreptului roman, recunóște că Justinian adeseori reproduce într'un mod neinteligent fragmentele care nu se mai aplică în timpul legislațiunii sale: Aci mă mir cum caută neapărat să'l găsescă catolic, când de atâta ori în cursul espunerei dreptului său Roman arată că Justinian se înșală și nu face de cât o reproducțiune neinteligentă.

În adevăr numai în sistemul formular, de la *litis contestatio* încolo, se stinge raportul care există între reclamant și defendor și să légă între densus un raport de adevărată obligațiune, pentru că în tot-d'a-una defendorele e obligat a plăti o sumă óre care de bani, tóte condemnațiunile în dreptul Roman fiind în sistemul formular precuniare ¹⁾.

Din contră în timpul lui Justinian condemnațiunile în acțiunile reale se fac în natură la restituirea obiectului chiar, a posesiunii lucrului asupra căruia există dreptul real, așa în cât nu se póte înțelege ce raport de obligațiune, saú care să semene cu uă obligațiune, ar putea să existe între reclamant și defendore, ca să zică adversarului că el 'i datorește ceva. În cât, după cum

1) Toți jurisconșulții sunt de acord întru această, afară de Ulpian care susține condemnațiunea în natură, în acțiunea în vindicațiune și execuțiunea *manu militari* pentru a restitui vindicantului câștigător posesiunea lucrului vindicat.

am spus de la început, această definițiune să potrivea în timpul lui Celsus. Și Celsus care era un jurisconsult practic nu expunea dreptu Român ca un profesor într'un mod istoric în cât să dea o definițiune, care să se aplice la toate sistemele de procedură, el seria pentru omeni practici din timpul său și nici nu 'i putea trece lui prin gând de cea ce creea să se întâmple în timpul lui Justinian.

Am zis că mai înainte de a intra în desvoltarea regulilor relative la fie-care acțiune, (căci vom vedea că principiile relative la deosebitele acțiuni, diferă în regulă generală în legislațiunea Romană între dênsele), este bine să cunoștem care era sistemul extrensic de procedură pe care trebuia cine-va să 'l urmeze când avea să intenteze și să urmărească o acțiune óre-care, cu alte cuvinte e bine să ne ocupăm de procedura propriu zisă. Am zis că în această privință trebuie să distingem 3 perióde în istoria dreptului Român.

Cea d'inteiú periódă, care obeinuit o pun interpreți de la legea celor XII table până la legea Aebutia, dar pe care o suim mult mai sus, căci de sigur cel puțin pentru acțiunea legii *Sacramenti*, formalismul care l'a introdus această lege, nu este o inovațiune.

De sigur acest formalism așa de solemn a trebuit să 'l găsească în us pentru ca legiutorul celor 12 table, să aibă îndrăsnelă să 'l consacre în dispozițiunile sale. Nu introduce cine-va niște dispozițiuni atât de curioase, într'un mod sacramental, când nu le găsește măcar sămânța în usul poporului, mai cu semă când sunt în același timp așa de draconiane.

În materie de drept nu e salturi mórtale, mai cu semă pentru dispozițiunile cele curioase, sacramentale, draconiane. Acesta nu se póte explica de cât într'un mod istoric și de sigur, asemenea formalism care 'l găsim în legile celor XII table relativ la procedura legii *sacramenti* nu a putut să fie scos ca din capul lui Joe de către legiutor. El a trebuit să găsească acest mod de proce-

12031

dură în usă, în cât cu drept cuvint cea d'întăiu periódă o putem începe de la fondarea Romei și a o duce până la legea Aebutia.

Cel d'al doilea sistem, sistemul formular, ține de la legea Aebutia și până la Diocletian. Iar cel d'al treilea sistem, care este sistemul extraordinar, începe de la Dioclețian, și e în vigóre încă în timpul lui Justinian. El este origina sistemului modern.

Caracterul comun al celor două sisteme d'întăiu, e că în amândouă aceste sisteme, atât în sistemul acțiunilor legii cât și în sistemul formular, instanța judecătorească avea două faze de pereurs.

Cestiunea nu se resolvă de la început pînă la sfârșit de una și aceeași persoană cum se resolvă adî de tribunalul de prima instanță.

Procesul se împarte în două faze : Faza cea d'întăiu era faza propriu ăisă juridică, acea în care se discuta cestiunea de a se ști dacă ai dreptate în drept, presupuind că ai avea dreptate în fapt.

Acéstă deslegare se făcea de către *Praetor*; el declara că e loc la acțiune și numea pe judecător.

Acéstă fasă se petrecea înaintea magistratului și să numea fasa *in jure*, pentru că magistratul era acela *qui jus dicit*, care zicea că ai dreptate în drept, presupuind că ai dreptate în fapt, că ai adică dreptate la acțiune.

Acéstă fasă se termina prin acea ce se numea *litis-contestatio*.

După acea venea fasa în *judicio*, care se petrecea înaintea judecătorului, în care judecătorul însărcinat de magistrat, resolvă în fapt acțiunea relativ la care magistratul declarase că reclamantul are dreptate în drept.

Acéstă divisiune a procesului în două faze : *in jure* și *in judicio* e caracteristică și comună la cele două sisteme d'întăiu de procedură.

Din contră, caracterul special și particular al sistemului d'al treilea, al sistemului de procedură extraor-

dinară este unitatea persoanei însărcinate cu judecarea, care e judecătorul, care trebuie să rezolve și în drept și în fapt procesul.

Un alt caracter esențial care e comun în sens invers și sistemului formular și sistemului extraordinar și care e cu totul străin de sistemul acțiunilor legei e că în sistemul formular și extraordinar nu există sacramentalism, există o procedură oarecum de urmat, dar acea procedură puteai să o faci cu orice termen care îți vin în gură numai și numai să te exprimi într'un mod clar și corect, în cât idea să fie exprimată astfel cum vrea legiuitorul.

Nu sunt vorbe solemne, nu sunt gesturi solemne de făcut în cele două sisteme din urmă: într'însele e lipsă de sacramentalism.

Pe când din contră în sistemul celor XII table — și aici acest sistem trebuie pus la o parte — există formalismul, sacramentalismul; sunt vorbe solemne de pronunțat de către părțile litigante și de către magistrat, gesturi solemne de făcut de către părți, fără de care acela care intentază acțiune precum și acela care e defendore, dacă nu le întrebuițază întocmai, pierde procesul. Chiar dacă după rațiunea sănătoasă, vorbele care le-ar întrebuița s'ar potrivi mai bine cu procesul care-l susține, el pierde procesul acesta numai și numai pentru că n'a întrebuițat vorbele prescrise de lege. Așa se citează în § 11 al Comentariului I al Institutelor lui Gaius un exemplu al unei persoane care trăsesse în judecată pe o altă persoană fiindcă i tăiase vița și plângându-se de acest lucru înaintea magistratului, întrebuițase cuvântul de viță, *vites*, în loc de arbori, *arbores*, și numai fiind că a întrebuițat acel cuvânt *vites* care e mai conform cu rațiunea și mai propriu cu materia procesului și n'a întrebuițat cuvântul de *arbores* care e prescris în acțiunea adhoc, creată de legea celor XII table, a pierdut procesul.

Acosta e și cauza pentru care acest sistem se numește

sistemul procedurii legilor celor XII table, pentru că termenii care trebuia să-î întrebuințeze cine-va înaintea magistratului pentru ca să câștige procesul erau termenii pre-scriși de legile celor XII table.

Erau mai multe acțiuni pentru care legiuitorul prescrisese formalități speciale de întrebuințat.

Era acțiunea legii *sacramenti*, *judicis postulatio*, *condictio*, *manus injectio* și *pignoris capio*.

Legea celor XII table n'a vorbit însă de cât de cea d'întâiu, de acțiunea legii *sacramenti*, căci în timpul său ca și înainte de această lege un singur fel de procedură era de urmat în toate acțiunile și această procedură era procedura numită a sacramentului ;

Toemai mai târziu, s'a introdus *judicis postulatio*, când o fi nu se știe, probabil după legea celor XII table, de sigur înainte de creațiunea acțiunii *condictio* care e creată de 2 legi : Silia și Calpurnia care sunt de la începutul secolului VI.

Să vorbim mai întîiu de acțiunea legii *Sacramenti*. Această acțiune, după cum am zis, la început, a fost singurul mod de procedare, și chiar în urmă când au fost introduse *judicis postulatio* și *condictio*, a rămas totuși modul general de procedură, adică acela care se aplică la toate cazurile în care o lege specială nu venea să escludă sistemul său de procedură, astfel în cât or-când o lege specială nu zice că trebuie să procedăm alt-minterlea de cât *sacramento*, implicitamente trebuie să procedăm în acest mod.

Acest sistem al acțiunii legii *sacramenti* merită pentru toate aceste cuvinte, atențiunea noastră mai principală, nu numai pentru că a fost la început sistemul universal, nu numai pentru că în urmă chiar a rămas sistemul general, dar și pentru că singur acest sistem, presintă cel mai complet mănunchi de gesturi și vorbe curioase, de întrebuințat sub pedepsă.

de nulitate, care nu se găsesse în procedura celor-l-alte acțiuni ale legii.

Care e formalismul întrebuintat în această acțiune?

Trebue să distingem, pentru ca să știm care e acest formalism, acțiunile în: *reale și personale*.

Acțiunile reale sunt acelea care garantéză dreptul de proprietate séu desmembrementele séle; personale sunt acelea care garantéză dreptul de creanță, drept de creanță rezultând dintr'un contract, dintr'un quasi-contract, dintr'un delict saũ dintr'un quasi-delict.

Când e vorba de o acțiune reală sistemul e deosebit de cât când e vorba de o acțiune personală. Care e acest sistem? El e mult mai simplu pentru acțiunile personale.

Din nenorocire nu putem să'l cunoștem într'un mod complet, căci paragrafele din Institutele lui Gaius în privința acesta sunt illibisibile în cea mai mare parte, în cât nu putem óre cum de cât să căutăm a ghici.

Iată cum cea mai mare parte a interpretilor ai dreptului Roman restabilese acest sistem de procedură în acțiunile personale.

Se pretinde că înaintea magistratului reclamantul și defendorele afirmă în sens invers dreptul séu.

Reclamantul bună-óra zicea, dacă presupunem în specie că pretindea cum că defendorele 'i datorește o sută sestertți, zicea: *Aio te mihi dare oportere centum sestertios*.— Pretind că tu ești dator să'mi dai o sută sestertți.“

Cel alt, defendorul, ar fi respuns din contra, — căci acesta e caracterul procedurii în acțiunile legei, că amândouă și reclamantul și defendorele fac pretențiuni inverse unul contra altuia; — cel alt pretindea în sens invers: *Aio me non tibi dare oportere centum sestertios*. „Eu susțin din contra că eu nu datoresc să'ți dau o sută sestertți.“

După acesta reclamantul zicea: *Quando tu negas te mihi dare centum sestertios oportere, ego te quin-*

quaginta aeris sacramenti te provoco. „Find-că tu pe nedrept negi că 'mă datorești o sută sesterți te provoc la un sacrament de 50 ași“.

Defendorele respundea: „*Quando tu injuria ais me tibi centum sestertios dare oportere, ob eam rem te quinquaginta aeris sacramento te provoco.*

„Fiind-că tu din contra preținzi pe nedrept că am să ți dau o sută sesterți, de asemenea eu te provoc la rëndul meu la un sacrament de 50 ași.“

Ce eră acea provocare din partea și a reclamantului și defendorului? și cum se făcea?

La început acéstă provocare avea de rezultat depunerea sumei în casa tesaurului, care sta acolo până la sfârșitul procesului. Și reclamantul și defendorul depunea un sacrament de 50 sesterți; dacă obiectul litigios era mai important depunea un sacrament de 500 sesterți.

Mai în urmă însă acest sistem fiind prea sever, s'a mai immuiat și astfel inflorescența lui a ajuns ca în loc să se depună suma, să se promită numai.

Deci, după acéstă formalitate a provocărei venea apoi *promisiunea*; atunci când nu se mai depunea banii.

Promisiunea. Reclamantul zicea defendorului; promiți tu să 'mă dai 50 ași dacă vei perde procesul? Și să 'mă dai și garanți pe Tertius, și pe Quartus pe care reclamantul 'i întreba: Garantezi și tu că se va plăti 50 ași dacă Secundus va perde procesul? Și el răspundea: garantez.

În sens invers, defendorele întreba pe reclamant: promiți tu reclamant că vei plăti 50 ași cu titlul de sacrament dacă vei perde procesul? Și tu Tertius garantezi că se va plăti de primus 50 ași dacă va perde procesul? Promitea și acesta.

Vedem dar că în loc să depună fie-care câte 50 sau 500 ași, promitea numai că va plăti când va perde procesul.

Condițiunea în felul acesta e și mai ușoră, căci alta e a promite și a garanta și alta e a scóte baní din pungă și a 'i depune.

După acésta reclamantul convoca pe defendore ca să vină peste 30 zile înaintea magistratului ca să priméscă un judecător de la magistrat. La expirarea acestui termen mágristratul numea pe judecător și părțile își promiteau reciproc una altia că vor veni peste alte trei zile înaintea judecătorului spre a se judeca în fond (*in diem tertium sive perendinum*). Acéstă promisiune se numea *comperendinatio*.

Iată cum să făcea, *in jure*, procedura în acțiunile personale. *In iudicio*, înaintea judecătorului, reclamantul făcea cea ce să numește *collectio causae*, adică espunerea pe scurt a obiectului cerut și a mizlócelor, cum am zice, pe care trebuie să le coprindă orí-ce petițiune.

După acésta urma pledarea în fond, desvoltarea, aducerea de martori, demonstrarea deosibitelor probe, precum sunt mărturiile sau alte probe de altă natură prin care reclamantul vrea să dovedéscă că are să ia baní de la defendore. Defendorele de asemenea trebuia să dea probe că cea ce cere reclamantul nu e adevérat, că martorii sunt mincinoși, că n'a promis nici-o dată reclamantului că are să 'i dea baní. Și în cele din urmă judecătorul alegea după probe și dedia hotărârea.

Cum da hotărârea? El zicea: Sacramentul reclamantului e drept, sacramentul defendorului e nedrept. Sau vice-versa.

El să pronunța indirect, zicea: „*Ego iudico sacramentum Primi iustum esse et sacramentum Secundi iniustum esse*“. Sau vice-versa.

Dar acésta nu era ceva practic, căci fie-care se ducea a casă cu afirmarea judecătorului fără ca să le fie de folos cătuși de puțin.

De acea judecătorul după ce da asemenea sentința, trăgea consecința din acéstă sentința, făcea, cum am zice în timpurile moderne, un fel de jurnal prealabil

în care zicea: „Eu judec că sacramentul reclamantului e drept și al defendorului nedrept“. În urmă însă trăgea conclusia într'un alt jurnal din primul jurnal, și zicea:

„Fiind-că am judecat că sacramentul lui Primus e drept, de aceea te condamn pe tine Secundus ca să plătești o sută sesterți lui Primus.“

Așa că această a doua sentință folosea reclamantului, avea ce să facă cu ea, căci putea să oblige pe defendore ca să 'i plătească. Era ceva pozitiv, ceva clar.

Iată probabilmente cum se petreceau lucrurile în procedura acțiunii *Sacramenti in personam*.

Probabil, fiind că fragmentul lui Gaius e în parte ilizibil.

Cu toate că avem fragmente din Aulus-Gellius, din Cicerone, *Pro Murena*, relativ la acest sistem, totuși n'avem ceva complet, ceva, ca să zic așa, general. Sunt câte-va expresiuni pe ici pe colea, dar niciăeri nu ni se arată în ce consistă acest sistem, într'un mod complet de acști din urmă autori, căci fie-care urmăria cu totul alte scopuri, de cât un scop juridic.

Ast-fel aū reconstituit interpreții acest sistem de procedură sacramentală (dacă se pôte reconstitui) în acțiunile personale. A! în cât privește acțiunile reale, lacunele sunt mai puține în privința acésta în manuscrisul lui Gaius; ast-fel în cât fiind mai mult lișibil de cât ilisibil, sunt mai mici conjecturī de făcut și lucrul devine mai ușor de completat. Iată în sistemul acțiunilor reale ce procedură se urmăze: Să presupunem că e vorba de o acțiune reala prototipă, acțiunea reală în revendicare și să presupunem că obiectul procesului e un sclav pe care 'l chemă *Stichus*, că acest sclav e posedat de Secundus și revendicat de Primus.

Primus se duce cu Secundus înaintea magistratului, probabil *obtorto collo*: pentru că pe cât timp nu va găsi pe adversar ca să'l aducă de bună voe sau *obtorto collo*, de gât, înaintea magistratului, nu putea să se angajeze

instanța. Când adversarul se ascundea și nu putea reclamaantul să-l aducă măcar cu d'asila înaintea magistratului, el nu putea să întente acțiune, ceea ce esplică pentru ce acțiunile la Romani erau perpetue; căci acțiunile dacă ar fi fost preserise într'un timp óre-care, se putea întâmpla ca toemai când descoperia că ai dreptate, acela care te-a privat de un drept óre-care să se dea afund, să se ascundă, *sese latitabat*, în cât să-l urmărești cu 2, 3 *viatori* mai multe zile și totuși să nu'l găsești și să nu poți lucra nimic în contra lui. Cu modul acesta procedura ar fi fost ridiculă și de aceea Romani pe lângă că acțiunile erau perpetue, au trebuit să indice și alte mijloce pentru aducerea la îndeplinire a posibilităței intentărei și urmăririi. Una din două: or defendorul era solvabil, or era insolvabil. Dacă era solvabil lucrurile mergeau minunat. Reclamantul se ducea înaintea magistratului și spunea: Secundus posedă fondul meu, și când e să-l prind 'mă scapă din mână, el are avere. Atunci judecătorul dă ordin ca reclamaantul să fie pus în posesiunea averii defendorului, fiind că acesta se ascundea.

Dar dacă era insolvabil? Dacă era insolvabil, în acțiunile personale, chiar dacă ar fi avut mijlocul ca să te judeci cu el, era tot de gēba, căci n'aveai ce să'i iei.

Cu toate acestea, credem că tot e bine ca să ai o hotărîre pentru viitor. Romani însă nu cunoșteau acest mijloc în acțiunile personale. A! în acțiunile reale era un mijloc: În acțiunile reale era vorba de un lucru care 'l posedă altul și pe care trebuia să 'l posede reclamaantul; atunci punea pe reclamant în posesiunea acestui lucru care era considerat ca avere a sa.

Și atunci defendorul văclend că reclamaantul se pune în posesiunea averii sale fără ca măcar să se judece, era silit să iasă la lumină pentru ca cel puțin de va perde posesiunea, să o piardă după ce se va fi judecat.

Numai când acțiunea este personală și defendorul nu avea avere și se ascundea, nu era mijloc în legea celor

XII table, ca să 'l scóță la lumină și să se judece cu el. Presupunem că, acțiunea e reală și defendorul are avere. Atunci magistratu pune pe reclamant în posesiunea averii defendorului care se ascunde ; dacă defendorul eșia la lumină și se ducea înaintea magistratului, atunci posesiunea acésta înceta, decretul de admitere în posesiune cădea și reclamantul care pînă atunci fusese stăpân peste averea defendorului trebuia să 'o restituie acestuia, căci el a venit înaintea magistratului.

Atunci reclamantul, înaintea magistratului preținđend că, pe nedrept posedă defendorele pe Stichus, sclavul său, — în exemplul nostru, — zicea : — Gaius e fórte detaliat în privința acésta. — „*Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse aio secundum suam causam, sicut dixi : ecce tibi vindictam imposui.* —

„Sustîn că acest om este al meu după dreptul Quiritilor, după cauza sa, după cum am zis, écă îți am și „impus vergeaua“.

Și zicênd aceste vorbe punea pe capul sclavului *festuca*.

De ce acésta ?

De ce pune *festuca* saú *vindicta* ?

După cum ne spune Gaius, *festuca* ținea locul hastei, a toporului, acea armă a poporului Roman, a armatei Romane cu care erau armați Romanii și cu care se slujea în resbel ca să facă prizonieri, să ia prăđi, să cucerească teritoriu, care cucerire, fie de avere mobiliară, fie de avere imobiliară, este origina celei mai mari părți a proprietăței romane.

Romanii la început erau fórte săraci. Ei, cea mai mare parte din averea lor au luat'o cu japca prin hastă de la inimiți, căci dintr'un stat de nimic care nu era póte. nici cît jumătate din București, a ajuns să coprindă tótă Italia și în cele din urmă să coprindă cea mai mare parte din lumea cunoscută.

Averea imobiliară, pămînturile, ca și averea mobiliară care au devenit proprietatea lor, au luat'o cu japca,

prin urmare japea era modul lor ordinar de aquisitione și hasta era simbolul acestei aquisitioni violente.

Acum, fiindcă nu orî-ce om umbla cu hasta în mână, fiindcă acesta era arma militarilor și chiar dacă fie-care cetățen roman era militar, lăsa însă hasta acasă.

La început, e adevărat că venea înaintea magistratului cu hasta și o puneă pe spinarea sclavului, mai în urmă însă în loc de hasta umbla fie-care cu câte un bețișor care ținea loc de hasta și cu acesta atingea obiectul proprietății ca cum ar fi zis: ești proprietatea mea, te ating cu instrumentul care e organul proprietății prin eselență romană, care e luată cu japea!

În sistemul formular reclamantul vorbea și defendorele se uita la el și numai dacă zicea că e adevărat ceea ce susține reclamantul, magistratul se pronunța în favoarea reclamantului.

Defendorele putea să se impotrivască numai tăcând sau contra-zicend.

Acésta se petrecea în sistemul formular, și în cel extraordinariu.

În sistemul celor XII table nu se petrecea așa. Dacă defendorele voia să nu fie învins, trebuia să facă o contra reclamațiune în urma reclamantului.

După acésta *vindicatio* a reclamantului, defendorul trebuia să facă o contra *vindicatio* și să zică: „*Ego contra aio hunc hominem Stichum meum esse ex jure Quiritium secundum suam causam sicut dixi, et ecce tibi vindictam imposui.*“

Și zicend aceste vorbe și el la rëndul lui, trebuia să facă simulacru atingeri sclavului când cu toporul, când cu vergeaua.

Se pretinde că la început după ce se isprăvea acésta revendicare se apucau la hărțuială, la luptă dréptă; mâinele unuia intra în ale altuia; unul trăgea în partea lui pe nenorocitul de sclav, cel alt 'l trăgea în partea lui.

După acésta magistratul intervenea și zicea: lăsați pe om în pace, *mittite ambo hominem*.

Făceauă acésta într'un mod așa de grosolan ca să arate că așa a făcut când au devenit proprietar al sclavului; ca să simuleze modul de aquisițiune cu japca, când se bătea cu inamicul.

Modul acesta de hărțuială grosolană a avut loc în cele d'ânteiū timpuri.

Mai în urmă, civilisându-se, Romanii au lăsat în desuetudine acest mod grosolan și după atingerea cu vergéua, unul se făcea că smucește pe sclav în partea lui, cel-l'alt făcea asemenea și magistratul intervenea și zicea numai de formă: lăsați pe om în pace; dar în realitate nici unul nu smucea pe sclav.

După acésta reclamantul zicea: „*Postulo anne dicas qua ex causa vindicaveris*. Cer să'mi spuī, pentru ce care causă revendicī?“ Și reclamantul răspundea: „*Jus peregi sicut vindictam imposui*.— Am satisfăcut cerințele dreptului, făcând astfel, și de aceea am atins cu vergéua.“

Apoi vice-versa defendorul întrébă pe reclamant în acelaș mod, și obține de la defendoru acelaș răspuns.

După aceea vine îndoita provocare la *Sacramentum*. Reclamantul țice: „*Quando tu injuria vindicavisti, quinquaginta aeris sacramento te provoco*.”

Fiind că tu ai revendicat pe nedrept te provoc la sacrament de cincī-decī de ași.“

Defendorul la rândul său repeta provocarea în aceeași termenī și țicea: „*Similiter ego te*. Asemenea și cū pe tine.“

După acéstă îndoită provocare, se duceauă amândoi și reclamantul și defendorul la tesaurul public, la început înaintea pontificalui, și plătea fie-care țicând:

„Ecă suma care o depun pentru provocarea la sacramentu ce am făcut.“ După aceea se întorceau înaintea magistratului. Inșă în timpurile posterioare când depunerea nu se mai făcea, după ce făceauă provocarea la

sacramentu, stătea pe loc înaintea magistratului, nu se mai duceau la pontifice și atunci după această provocare reclamantul dicea :

„Fiind că ai revendicat pe nedrept și fiind-că te-am provocat la un sacrament de cincî-deci ași, jură că în realitate ai dreptul să îi ieși și promite că dacă vei fi revendicat pe nedrept atunci imi vei da cincî-deci ași și da 'mă și garanți, *prædes*, care să-mă garanteze plata.

Defendorul răspundea și el : Fiind că pe nedrept ai revendicat, de aceea jură tu că 'mă vei plăti 50 sestertii dacă se va dovedi că eu am dreptul, promite că vei plăti și dăm și garanți care să-mă garanteze această plată dacă voi câștiga.“

Vedem dar câte vorbe și câte gesturi de gēba, și încă tot nu se isprăvia ; Magistratul trebuia să hotărască care din cei doi revendicanți trebuie să aibă posesiunea provizorie a obiectului litigios până se va judeca procesul în fond. La Romani, în sistemul acțiunilor legei nu este ca la moderni, sau cel puțin nu este ca în sistemul formular și extraordinar în care posesiunea rămânea până la terminarea procesului în mâna celui care se găsea la început, a defendorului. Nu. Magistratul putea să dea posesiunea obiectului litigios chiar în mâna reclamantului ; dar acesta o făcea după o justă apreciere, se uita ca să vadă care din amendoi pare mai serios, aprecia după vorbe, după mina ce făcea când pronunța sacramentul, și apoi se uita să vadă care avea reputație mai bună în societate. Mai târziu magistratul se uita la cine e mai solvabil și cine aduce garanții mai bune. Magistratul întreba pe defendor mai întâiu : Defendorule dacă ți-aș lăsa posesiunea obiectului ce garanți imi dai că perșând procesul ai să restituți lucrul?... El răspundea : Eu am pe cutare sau pe cutare. „Dar tu reclamantule, 'l întreba magistratul, dacă m'aș hotărî să-ți dau posesiunea lucrului, ce garanți ai da tu pentru restituirea lucrului dacă se va întâmpla să câștige defendorul ?“

„Eu aș da pe cutare și pe cutare,” răspundea reclaman-
tului.

Atunci magistratul alegea care din litiganți presintă
mai multă onorabilitate și solvabilitate și după chibzu-
ială și acordă posesiunea provizoriă aceluia, cum dice
Gaius C. IV § 16 :

„Interim... *illum possessorem* constituabat, eumque
jubebat *praedes adversario dare litis et vindiciarum*, id
est rei et fructuum.”

Constituitul în posesiune, pentru că a obținut această
posesiune interimară, promitea că dacă se va întâmpla
a perde procesul, va restitui lucrul împreună cu fructele
lui, *praedes litis et vindiciarum*, și această promisiune
era urmată de promisiunile a mai multor garanți care
promiteu la rândul lor că garantază esecuțiunea pro-
misiunii principale.

Acosta se numește : *Spondere litem et vindicias
restituere*.

Lis, litis înseamnă într'un mod figurat obiectul pro-
cesului; iar *vindiciae* înseamnă fructele, pentru că
sunt consecințele procesului în revendicare, în care să
pune *vindicta* pe lucrul revindecat.

După toate acestea reclamantul zicea defendorului :
te invit să vii peste 30 zile înaintea magistratului îm-
preună cu mine ca să primești un judecător.

La expirarea acestui termen magistratul numea pe
judecător, și părțile își promiteau reciproc una altia că
vor veni peste alte trei zile înaintea judecătorului spre
a se judeca în fond, după cum am arătat deja acesta
vorbind despre procedarea în acțiunile *in personam*.

Înaintea acestui judecător să duceau ambele părți.
Când se înfățișau înaintea judecătorului nu mai era
trebuință de aducerea unei haste sau a unei vindicte.
Dacă defendorele voia să vie, bine; dar dacă nu venia
să da hotărâre în lipsă fără drept de opozițiune, așa
că el avea tot interesul ca să vie.

Apoi judecătorul puna pe părți ca să spună cauza

(ca și în acțiunile personale) pentru care a făcut acțiune, după aceea venea dezvoltarea în fond și în urmă judecătorul încheia o sentință prealabilă în care de exemplu zicea: „*Ego judico sacramentum Primi justum esse*“.

„Eü decid că sacramentul lui Primus este just.“

Acésta în hypotesa în care găsea cu cale că reclamantul are dreptate. Și dacă presupunem că posesiunea provisorie o acordase defendorului, ea consecință el decidea zicând: „*Judico hominem Stichum Primi esse*“; și ordona defendorului să 'l restituie împreună cu fructele: „*Et ideo arbitrator te Secundum eum et vindicias ejus restituere Primo*“.

Dacă nu restituia 'l condanna la valoarea lucrului și a fructelor, căci condamnările erau pecuniare și în sistemul celor XII table ca și în sistemul formular. Dacă însă judecătorul acorda posesiunea provisorie reclamantului, atunci judecătorul se mărginea a decide: „*Hominem Stichum arbitrator Primi esse*“.

Când era vorba de lucruri mobiliare, era mai ușor, căci n'avea de cât să vie înaintea magistratului cu lucrul, și era chiar imperios cerută prezentarea, aducerea obiectului înaintea magistratului.

Pentru obiecte imobiliare lucrul era mai dificil.

Cum să întâmpla lucrurile? Mai întâi să făcea chemarea înaintea magistratului și o dată înaintea magistratului, începea să se facă revendicarea de către fiecare din părți, care revendicare se petrecea ca pentru obiectele mobiliare. Reclamantul zicea: „*Aio fundum Cornelianum meum esse ex jure Quiritum etc.*“

Cum să pună vindicta pe fondul cornelian? Lucrul nu să putea și de aceea la început magistratul să transporta cu ambele părți la fața locului. Acésta se petrecea de sigur în timpul legii celor 12 Table și cât-va timp în urmă. Dar fiind că acésta era foarte greu de îndeplinit, de aceea e probabil că nu trebuie să fi ținut acésta procedură mult timp, ci s'a introdus obi-

ceiul ca reclamantul și defendorul care voiau să revendice fondul Cornelian, să se ducă singuri la fondul Cornelian să ia o bucată de brasdă dintr'ensul, dacă obiectul revendicat era o moșie; dacă era o casă fie care să ducea și lua câte o țigla sau un olan după casă. Și veneau ambii înaintea magistratului. Aci făceau revendicarea asupra brasdei sau asupra acelei țigle. După revendicare trebuia să se facă hărțuială și fiind-că acesta nu să putea face pe o bucată de brasdă și nici magistratul nu mai mergea la fața locului, atunci magistratul trimitea pe ambele părți la fața locului ca să facă acolo un simulaeru de hărțuială înaintea unor martori și amâna și procesul.

Reclamantul și defendorul se duceau la fața locului și în prezența martorilor, unul zicea: „Fiind că am zis că fondul acesta Cornelian e al meu, 'l revendic“ și se făcea pe cel alt că 'l dă afară. Tot așa făcea și defendorul.

După aceea se întorcea cu martorii înaintea magistratului și zicea: „Am isprăvit hărțuiala“. După acesta se provoca la un sacrament, se făcea promisiunea sacramentului de părți și de garanți. Magistratul acorda uneia din părți posesiunea provisorie; se făcea promisiune cu garanți din partea posesorului că va restitui fondul Cornelian și fructele celei-l'alte părți, dacă dânsa va câștiga. Și după aceea se convoca părțile să vină înaintea magistratului după 30 de zile ca să primescă judecătoru.

La expirarea acestui termen se angagiau să vină peste alte trei zile înaintea judecătorului.

După aceste 33 zile reclamantul zicea atunci martorilor care fusese cu dânsul de față: „Fiți martori că procesul e angajat. *Vos cives testes estote litem inchoatam esse...*“

Iată într'un mod complet acest sistem al acțiunei legei sacramentului, într'un mod aprópe sigur pentru acțiunile reale, într'un mod puțin problematic, pentru

acțiunile personale. Acest sistem la început era general, se aplica la acțiunile reale și personale, la aceste din urmă atât la cele născute din contracte cât și la cele născute din delict.

În urmă aș venit însă legi care aș redus sfera de aplicațiune a acestei acțiuni, care aș răpit din domeniul său universal; aș venit acțiunile numite *judicis postulatio* și *condictio*, în urma cărora acțiunea legii sacramentului, după cum vom vedea, nu mai rămâne a se aplica de cît la acțiunile reale propriu zise, fie speciale, fie universale, și dintre acțiunile *stricti juris*, la acele care se urmăresc pentru ceva nedeterminat, când obiectul procesului nu e o sumă sau un obiect determinat.

În acțiunea legii *sacramenti* am vădit, că trebuia să se depună la început o sumă oarecare de către fie care din părțile litigante într'un templu, că după acesta, acest mod de procedură s'a schimbat și că această sumă era destul să o promită fie care din părțile litigante, dând și garanții pentru plata acestei sume.

Acastă sumă constituia o pedepsă și fiind că promisiunea acestei pedepse se făcea cu jurământ, de aceea se și numea acțiunea acesta: *Actio legis sacramenti*.

Suma acesta era perdată de aceia din părțile litigante care perdea procesul.

Acastă sumă nu era egală pentru toate procesele; pentru unele procese era de 50 ași, pentru altele de 500 ași. Cum dice Gaius în § 14: „Pedepsa sacramentului era ori de cincizeci, ori de cincisute de ași. Pentru procesele al căror obiect avea o valoare de 1000 ași sau mai mult, pedepsa era de 500 ași. Iar pentru acele procese al căror obiect avea o valoare mai mică de 1000 ași, pedepsa era de 50 ași“.

Așa era, în adevăr prevăzut în mod expres în legea celor XII table.

Când însă era vorba de un proces pentru revendicarea libertății unei persoane, or cât de mare valoare ar

fi avut acea persoană care era considerată ca serv, pedepșa nu era mai mare de cât de 50 ași, și acesta a stabilit-o legea celor XII table în favoarea libertății, astfel în cât *assertores libertatis* să nu fie încăreți cu o sumă onerousă și să n'aibă curagiul să se presinte la proces. Căci știm că revendicarea libertății se făcea printr'un fel de *vindicatio*, adică un fel de revendicare propriu zisă, ca în materie de lucruri mobiliare sau imobiliare. Persoană care era considerată ca *serv* în fapt nu putea să figureze însăși ca revendicant, fiind-că nu putea să figureze ca obiect al procesului și în acelaș timp ca reclamant al acestui obiect.

De acea trebuia să și alégă un amic care să se presinte în locul lui și să reclame libertatea pentru el; acest amic se numea *Adsertor libertatis*.

Dacă suma ce trebuia să dea ca cautiune acest amic pentru revendicarea libertății persoanei considerate ca sclav ar fi mai mare, cum de ex. de 500 ași, atunci, de multe ori, amicii s'ar depărta de la o asemenea revendicare de libertate, fiindcă și amicii când costă prea mult, atunci devin oneroși și atunci găsesc dificil amicii care să îi ajute.

De acea legea celor XII table, în interesul revendicării libertății, cum zice textul lui Gaius, ca să nu împiedice pe assertorii de libertate, în materie de revendicare de libertate, or care ar fi valoarea persoanei a cărei libertate se revendică, prescrie ca pedepșa să fie numai de 50 ași.

De ce acest amic revendicant al libertății se numea *Adsertor*? Pentru că în procedura, numită *actio legis sacramenti*, părțile litigante când revendica un serv adevărat, 'l inhăța fie-care de câte un umăr și 'l trăgea către dânsul zicând unul că „este al meu“ cel alt: „ba e al meu“. În cazul de față cel care era revendicant de libertate, și 'l trăgea spre el, trăgea spre libertate pe acela căruia voia să 'l revendice libertatea, de unde era serv, 'l trăgea din servitute spre libertate, *Hominem ex*

servitatem ad libertatem adserebat, de unde s'a și numit *adsertor libertatis*.

Iată tot ce aveam de zis relativ la acțiunea *legi sacramenti*.

Judicis postulatio. Acastă acțiune cum am dis, este de sigur posterioară acțiunei legi *sacramenti*. Dar timpul precis în care a luat naștere nu se știe. În adevăr este incert dacă ea este anterioră sau posterioară acțiunei legii numită *condictio*. Acastă din urmă acțiune știm pozitiv că e introdusă de legea Silia și lătită în aplicațiunea ei de legea Calpurnia, după cum ne o afirmă espres Gaius în § 19. Legea Silia e probabil din anul 510 și legea Calpurnia din anul 520 de la fundațiunea Romei. După § 20 al lui Gaius care se întrăbă ce utilitate a mai avut introducerea condictiunei de ore-ce în casurile de aplicațiune ale acestei acțiuni putem procede seú prin *sacramentum* seú prin *judicis postulatio*, ar resulta că condictiunea e introdusă după *judicis postulatio*. Dar pe de altă parte dacă *judicis postulatio*, după cum afirmă majoritatea interpreților dreptului roman, s'ar aplica la acțiunile *bonae fidei*, fiind-că aceste acțiuni s'au introdus de sigur mult după introducerea pretorului peregrin care a introdus din dreptul ginților contractele consensuale, care sunt de bună credință, și fiind-că pretorul peregrin s'a creat în anul 507, și fiind-că nu e probabil că înainte de 510, pretorul peregrin să fi introdus deja din dreptul ginților în dreptul civil roman împrumutul contractelor consensuale, căci în trei ani n'a putut pretorul peregrin să aibă timpul să facă cunoștința complectă cu dreptul ginților, să devie unul din ei pretor urban și să și introducă ca urban împrumuturi din ceia ce aplicase, ca peregrin; apoi din toate acestea ar resulta că *judicis postulatio* e posterioară *condictiunei*. De aceia noi credem că dacă, cum e probabil, *judicis postulatio*, e anterioră condictiunei (căci acesta e consequența ce rezultă din § 20 al lui Gaius, pe ale căruia țise punem mare temeiu nu nu-

mai sub punctul de vedere juridic, ci și sub punctul de vedere istoric), apoi ea la început s'a mărginit în aplicațiune la acțiunea *tutelae* și la acțiunea *de finibus*, după cum ar părea că rezultă din legea celor XII Table, și în urmă după introducerea în dreptul civil roman a contractelor consensuale, adică după anul 507, s'ar fi aplicat la toate acțiunile *bonae-fidei*. Am dis după cum ar părea că rezultă din legea celor 12 Table, iar nu după cum este cert, cum țice D-1 Demangeat. Căci numai cert nu este, căci nici un text precis al legii celor 12 Table nu există în privința acésta. După Valerius Probus formula prin care se cerea judecătorul în acțiunea acésta ar fi fost: „*Postulo uti judicem vel arbitrem des*. — Cer ca să'mi dai un judecător sau un arbitru“.

Vorba *arbitrer*, de sigur că se aplică la acțiunile *bonae-fidei*. Vorba *judex* în terminologia romană e mai comprehensivă, coprinde într'un sens general atât pe judecătorul care judecă acțiunile *stricti juris*, cât și pe judecătorul care judecă acțiunile *bonae-fidei*.

Vorba *judex* însă în un sens special indică numai pe judecătorul care judecă în acțiunile *stricti juris*. Precum vorba *arbiter* indică pe un judecător care judecă în acțiunile arbitrare și în acțiunile de bună credință. Acum, de, nu e vorba, se pôte ca cuvintele: *Postulo uti judicem vel arbitrem des*, să însemneze două lucruri deosibite și atunci tragem din acésta conclusia, că de óre ce în *judicis postulatio*, se pôte cere un judecător sau un arbitru, intră în sfera acestei acțiuni și acțiunile *stricti juris*.

La acțiunile *stricti juris* se cere un judecător, la *bonae-fidei* se cere un arbitru. În cât litigantul pôte să zică magistratului: Vezi ce specie de acțiune e cea care vreaș să intentez; dacă e de cea pentru care trebuie un judecător, dă-mi un judecător; dacă e de cea pentru care trebuie un arbitru, dă-mi un arbitru.

Atunci în ipotesa acésta, acțiunea numită *judicis*

postulatio s'ar aplica la toate acțiunile *stricti juris* care n'au de obiect o sumă sau un corp determinat și la acțiunile *bonae-fidei*, și acțiunea *condictio* s'ar aplica la acțiunile *stricti juris*, care au de obiect o sumă sau un corp cert, determinat.

După cum vedem dar, sfera de aplicația a *judicis* postulațiunei este foarte controversabilă.

Ce formalități s'ar mai fi întâmplând în procedura *judicis* postulațiunei nu se știe. Dar este cert că se întrebunează pentru cererea judecătorului, întocmai termenii, expresiunile din formula arătată mai sus, căci almintrelea acțiunea n'ar fi solemnă, cererea n'ar fi solemnă, și noi știm ca și *judicis postulatio* are un fel de solemnitate.

CONDICTIO

Condictio e descrisă de Gaius în paragrafele 18, 19 și 20. Paragraful 18 însă nu este complet. Acesta se vede chiar din modul cum începe el. Iată § 18: „Și această acțiune se numește propriu zis, *condictio*; căci reclamantul făcea *denuntiatio*, adică soma pe adversar să vie peste trei-deci de zile să primească un judecător. Acum însă, într'un mod impropriu numim *condictio* o acțiune *in personam* în care pretindem că trebuie să ni se dea: în care acțiune astăzi nu se face nici o *denuntiatio*“.

§ 19. „Acestă acțiune numită *condictio* a fost introdusă de legile Silia și Calpurnia: de legea Silia pentru acțiunile care au de obiect o sumă certă și determinată, de legea Calpurnia pentru or-ce alt lucru cert și determinat“.

§ 20. „Este controversă relativ la cesiunea d'a se și pentru ce să mai fi fost trebuință a se introduce această acțiune, de ore-ce relativ la *obligatiile de a ni se da ceva*, am fi putut să procedem prin acțiunea *legis sacramenti*, sau prin *judicis postulatio*“.

Este o acțiune introdusă posterioramente acțiunii *judicis postulatio* și care, se spune de Gaius, că s'a introdus de legile *Silia* și *Calpurnia*, care legi sunt de la începutul secolului VI-lea, și care acțiune se numește *condictio*.

Care e sfera de aplicație a acestei acțiuni? Gaius în § 19 ne spune că se aplică la acțiunile care au de obiect o sumă certă sau un alt obiect determinat. Dar nu ne spune dacă se aplică și la cele *stricti juris* și la cele *bonæ fidei*, căci și acestea din urmă pot avea de obiect o sumă precisă sau un lucru cert. Dar putem afirma în mod sigur că nu se aplică decât la acțiunile *stricti juris* care au de obiect o sumă precisă sau un obiect cert...

În adevăr, dacă ne-o strămuta din timpul adevăratei *condictio*, ca acțiune adevărat solemnă, în timpul juriconsulților clasici, găsim o acțiune care poartă numele de *condictio*.

Știm că această acțiune are de obiect urmărirea unei creanțe al căreia obiect e un corp cert sau o sumă certă.

Acțiunea aceasta rezultă din mai multe sorginți juridice, de exemplu din împrumuturi; în materie de împrumuturi, tot-d'a-una obiectul este o sumă precisă sau un lucru cert. Împrumut de un obiect absolut incert nu se poate; nu se poate ca cine-va să împrumute un cal în genere ci un cal *cert și determinat*. Nu se poate să se împrumute o sumă nedeterminată.

Din contră, o stipulațiune poate să aibe de obiect ceva nedeterminat sau necert. Putem să dicem: *Spondesne mihi dare equum rubrum*, sau: *Spondesne mihi dare decem millia sestertium*.

Dar tot asemenea pot să stipulez ca să-mi dai ceva nedeterminat, de ex. un selav oare-care.

Va să dică dar, stipulațiunea comportă două feluri de acțiuni: una certă și alta incertă, pentru că pot stipula și ce-va cert și ceva incert. De unde prin urmare din stipulațiune poate să se nască două feluri de *condictio*:

acea care rezultă din stipulațiunile care au un obiect determinat și se numește *condictio certi*, sau numai *condictio*, și al doilea *condictio* care rezultă din stipulațiunile cu obiect incert, *condictio incerti* sau *actio ex stipulatu*.

Asemenea din legatele *per damnationem* rezultă o *condictio* :

Când legi *per damnationem* un obiect cert și determinat, atunci acțiunea se numește *condictio ex testamento certi* sau *condictio propriū dis*. Ast-fel de ex. putem dice : „*Heres meus damnas esto dare Gaio servum Stichum*, sau *equum rubrum*.”

Dar poți să legi prin testament ce-va nedeterminat, ce-va necert. De ex. putem dice prin testament : *Heres meus damnas esto dare Gaio servum*. — „Moștenitorule al meu să fi condamnat să dai lui Gaius un sclav“. In cazul acesta acțiunea se numește : *Condictio ex testamento incerti* sau numai *Condictio incerti*.

A 4-a sorginte este *furtul*. Când furî, furî ceva determinat, prin urmare furî un cal anumit, sau o sumă ore care de bani, și *condictio* în acest cas e tot-d'auna certă, determinată, de aceea se și numește *condictio propriū zisă* și se mai numește *condictio furtivă* ca să se distingă de *Condictio ex stipulatu*, *ex mutuo* și *ex testamento*. In aceste 4 sorginți în care găsim acțiunea *condictio*, de câte ori vorbim de *condictio*, trebuie obiectul să fie cert și determinat. De câte ori din contră obiectul este un lucru în genere, ca în stipulațiune și testament, acțiunea de și *stricti juris*, de și *lato sensu* se numește *condictio*, *strictio sensu* însă mai pörtă și numirea de *actio ex stipulatu*, *actio ex testamento*.

Vedem dar că in sistemul de procedură formular există o acțiune numită *condictio* și in care acțiune tot-d'auna obiectul trebuie să fie cert și determinat. Dar această acțiune, această *condictio*, n'a putut să fi cădut din cer, trebuie să fi venit de unde-va. Numele 'i vine din

sistemul de procedură al acțiunilor legi. Acolo se făcea o *denunțatie*; astăzi această denunțatie nu mai este necesară; formalismul a încetat, dar numele a rămas. Dar numele numai să rămăie și formalismul să înceteze și să nu mai fi rămas ceva afară din nume nu se poate. Așa dar, dacă formalismul n'a rămas, numele a rămas și a trebuit ca numele să rămână cu ceva. Acela ce poartă numele unui om, nu vine cu toate calitățile aceluia, dar tot are ceva din picăturile lui de sânge. Ei, și *condictio* trebuie să mai aibă ceva de acolo, de unde vine, pe lângă nume, să mai aibă natura obiectului și a acțiunii. Deci, ca concluzie: de vreme ce obiectul acțiunii *condictio* în sistemul formular e un lucru cert, acesta a trebuit să fie și obiectul în sistemul acțiunii legii de unde și are origina această acțiune consacrată de legile Silia și Calpurnia; deci *condictio* a fost introdusă de legea Silia și Calpurnia pentru acțiunile *stricti juris* care au de obiect o sumă certă, sau un corp cert.

După cum am văzut Gaius se întreabă în § 20 pentru ce s'a introdus acțiunea numită *condictio*? Credem a putea răspunde că ea s'a introdus ca utilă față în față cu *actio sacramenti*, căci formalismul îi era mai simplu, și față în față cu *judicis postulatio*, căci aceasta nu se aplica la acțiunile *in personam stricti juris* care nu aveau de obiect ceva cert și determinat și prin urmare ele ar fi rămas sub formalismul greu de îndeplinit al acțiunii legii *sacramenti*, dacă nu se introducea *condictio* în care formalismul e mai simplu.

Manus injectio și pignoris Capio.

După ce ne-am ocupat de acțiunile propriu-dise, introductive de instanță, al căror scop e de a transforma într-o sentință judecătorească concretă dreptul abstract pe care îl are cine-va în contra unei persoane o-re-care sau relativ la un lucru o-re-care, și care sunt: acțiunea legii *sacramenti*, *condictio* și *judicis postulatio*, să ne ocupăm acum de două acțiuni, tot formalistice, tot sa-

cramentale, dar al căror scop nu e obținerea unui drept prin sentință ci din contră aducerea la îndeplinire a unui drept necontestat, sau considerat ast-fel; cu alte cuvinte să vorbim despre acele acțiuni care sunt mai mult niște moduri de executare de cât niște acțiuni proprii și se. Acestea sunt : *Manus injectio* și *pignoris capio*. Care din acestea e mai veche, e o chestiune foarte nebulosă. Probabil însă, după cum susțin interpreții, că, *manus injectio* e anterioară lui *pignoris capio*, cu toate că e indiferent care e mai veche și care e mai nouă, fiind că sfera fie-căreia din aceste acțiuni e cu totul deosebită.

Care e epoca în care au fost aproximativ introduse e iar un punct nebulos, cu toate acestea fiind că în legea celor XII table găsim termeni care se aplică la *manus injectio*, e cert că dacă nu e anterioară *manus injectio* legii celor XII table, dar cel mai târziu origina sa e în această lege.

Cât pentru *pignoris capio*, Gaius ne spune anume în paragraful 28 că ea a fost introdusă în unele cazuri de legea celor XII table. În celelalte cazuri fost-a ea înainte de legea celor XII table sau în urmă, e un punct nebulos.

Să vorbim mai întâiu de *manus injectio*. Această *manus injectio* se aplică mai întâiu pentru executarea sentințelor. Ea e mijlocul primitiv, barbar de a aduce la îndeplinire o sentință obținută. Această *manus injectio* are loc și în alte cazuri de cât pentru executarea unei sentințe, însă regula generală e aplicarea acestei acțiuni relativ la executarea unei sentințe judecătorești.

În adevăr, după cum ne dice Gaius în § 21 : „Putem procede *per manus injectionem* într'un mod valabil relativ la acele cazuri pe care le-a prevădut vre-o lege ôre-care, de exemplu în contra *judecatului*, în contra *condamnatului*, în virtutea legii celor XII table“.

Mai putem proceda *per manus injectionem* și în alte cazuri, în cazuri anume determinate de lege și care

nu sunt casuri de condamnățiune a defendorului, care presupun că defendorele nu e încă condamnat și cu toate acestea, mai înainte de a fi condamnat, în casuri speciale și favorabile, legea a decis, că putem să procedăm la o executare prealabilă în contra unei persoane măcar că n'a fost încă condamnată. Așa dar în regulă generală : Primo, procedem *per manus injectionem* în contra condamnatului, adică avem aci un mijloc de executare a hotărârii judecătorești. Al doilea, procedăm *per manus injectionem* în contra defendorului, sentința nefiind încă dată, în anumite casuri prevădute de lege ; cu alte cuvinte sunt casuri în care avem un titlu executoriu în contra unui defendore măcar că el nu e condamnat, în care putem procede *per manus injectionem* fără să fie condamnat.

Dar, regula generală este aplicarea lui *manus injectio* în cas de condamnățiune sau în cas de mărturisire a datornicului înaintea magistratului, în cas de *confessio in jure*, în care cas se aplică maxima următoare, a căreia origină vedeți cât e de antică, căci ea se sue cel puțin la legea celor XII table, maxima : „*Confessus in jure pro judicato habetur*“. Băgați de seamă alternanța.

Acela ce înainte magistratului se recunoște, se mărturisește de dator, numai are trebuință ca magistratul să dea o acțiune contra lui pentru ca să'l judece judecătorul în fapt, căci cine să 'l mai judece, el s'a judecat singur, el s'a mărturisit acolo, e dar considerat ca condamnat ; mărturisitul înainte magistratului e considerat ca deja judecat de judecător, ca condamnat de judecător.

Astăzi când zicem *confessus in jure pro judicato habetur*, facem un anachronism, un barbarism.

Vedeți că maximile chiar când exprimă aproximativ acelaș lucru, nu sunt tot-d'a-una absolut corecte, vedeți cum trec ele dintr'o legislațiune în alta, de la un popor la altul, fără ca să aibă etimologia complectă și sensul complect, adevărat primitiv. Căci, în adevăr,

confessus, ce va să zică ? Mărturisit... Înaintea cui ? *In jure*. Dar unde mai e în legislațiunea modernă *Jus* ? A încetat de mult. Prin urmare ar fi trebuit să se zică : „*Confessus in judicio pro judicato habetur*.— Mărturisitul înaintea judecătorului e considerat ca judecat“. Căci în legislațiunea modernă nu mai e de cât unul și același individ, judecătorul, care judecă și în fapt și în drept. Cu toate acestea formula a rămas, de și de la Dioclețian nu mai este *jus*. De aceea trebuie să ne sfim, să ne ferim de acele formule antice al căror sens a fost o dată complet, adevărat, și care transmise în alte legislațiuni mult mai posteriore, nu mai poate să aibă sensul integral pe care l-a avut la început. Și e dovedit cât este de util, de multe ori chiar necesar, ca să cunoască cine-va precedentele istorice ale unei legislațiuni, a unui principiu de drept, pentru ca să poată interpreta bine legile ; căci în materie de drept ca în toate materiile, după cum am zis, dar mai cu seamă în materie de drept, în materie de științe sociale, din care face parte și dreptul, nu trebuie să procedăm prin intuițiune, nu trebuie să interpretăm principiul că cum ar fi eșit din creeri unice, pentru întâia oară, ai legiutorului care edictază acest principiu, ci trebuie să interpretăm principiul într'un mod istoric, să cunoștem lantul istoric, deosebitele inele ale lanțului istoric al principiului, al instituțiunei. Adese-ori, altmintrelea, nu am ști cum să interpretăm, și am da soluțiuni cu totul șchiope, sau ne exacte, rare-ori exacte. Și acesta este cauza pentru care, bărbați eminenti, dacă nu cunosc sorgintele primitive ale dreptului, sau dacă nu le studiază de cât *ad hoc* pentru cestiune, iar nu într'un mod general și în repaus, cu aprofundare lentă, nu pot să fie buni jurisconșulți. În ast-fel de cas putem să cităm și pe Marcade, care e unul din spiritele cele mai 'nalte ale Franței, și care cu toate acestea de multe ori șchiopătă, fiind că nu cunoște istoria legislațiunei franceze, fiind-că nu cunoște dreptu

roman, și tocmai pentru că n'a putut să trecă examenul I de doctorat, care are de obiect dreptul roman, aprofundat, apoi de aceea s'a certat cu dreptul roman și de câte ori e vorba de un principiu de drept roman, trecut în condica Napoleon, interpretă în general dispoziția legii pe dos.

Așa se întâmplă în multe cazuri.

E bine dar, să cunoștem și alte legislațiuni străine, căci cum am putea astăzi să interpretăm bine condica noastră civilă, ori condica comercială, dacă nu cunoștem bine și pe cea francesă și pe cea Italiană etc.? Să vă dau un alt exemplu. Redactorii codului Napoleon, fiind puțin dibaci, cărpaci adesea ori, în loc de artiști, cum dicea nemuritorul Valette, profesor de la Facultatea de drept din Paris, la cursul său, a găsit în dreptul roman că *compensațiunea* se operă *ipso jure*. și fără ca să știe ce vrea să dică *ipso jure*, (că adecă se poate invoca compensațiunea chiar dacă nu s'a cerut să se însere excepțiunea *doli mali* înaintea magistratului), traduc aceste expresiuni prin vorbele: *în virtutea puterii legii*, le dă un sens cu totul altul de acela ce avea la Romani, declară compensația legală pe când era la Romani judiciară, și apoi crezând că așa era și la Romani, aplică la o compensațiune legale efecte ale compensației judiciare de la Romani, și fac un amalgam inextricabil din această instituțiune. Pentru ce? Pentru că nu știa care e adevăratul sens al acestui principiu că compensațiunea operă *ipso jure*.

Iată origina principiului: *Confessus in jure pro judicato habetur*.

Așa dar, revenind de unde am plecat, *manus injectio* se dă fie în contra condamnatului de către judecător, fie în contra mărturisitorului înaintea magistratului și care nu mai are trebuință să fie trimis înaintea judecătorului ca să fie judecat în fapt pentru că e mărtu-

risit înaintea magistratului și ast-fel se consideră ca judecat.

Se dă dar *manus injectio*, în regulă generală, și acesta în virtutea legii celor XII table, în contra judecatului și în contra confessului în jure.

Judecatul său confessul în jure are 30 de zile libere de la data pronunțării sentinței sale de la data mărturisirii sale înaintea magistratului, ca se esecute fie sentința care l'a condamnat, fie decretul magistratului care a constatat mărturisirea sa, astfel în cât putem să dicem că sentința nu devin executorie de cât 30 de zile după ce a fost dată

Iată deja încă un principiu nou, care a făcut puț în legislațiunea modernă, căci și în legislațiunea modernă hotăririle nu sunt executorii din ziua din care se dă; chiar când sunt definitive, aceste hotăriri totuși nu sunt executorii imediat în regulă generală.

Iată de unde derivă principiul trecerii unui termen ore care de la data hotăririi ca să fie executoriă.

Termenul a putut să fie modificat, dar principiul e tot în dreptul roman. tot în legea celor XII table.

Trei-zeci de zile trebuiau trecute de la darea sentinței sale decretului, care constată mărturisirea, pentru ca să se esecute sentința sau decretul. După aceste trei-zeci de zile titularul sentinței, adică cel care a obținut sentința sau decretul, potta să procedă în facia magistratului, înaintea căruia l'a adus, ca în or-ce acțiune ordinară, în contra condamnatului său mărturisirii prezente, prin cea ce se numește *manus injectio*. Iată cum opera el în această *prise de Corps* — iată cea mai bună traducțiune franceză — în această apucare cu mâna a corpului condamnatului său mărturisirii. El proceda mai înteu pronunțând următoarele cuvinte „*Quod tu mihi judicatus es sertertium decem milia quae dolo malo non solvisti, ob eam rem tibi sestertium decem millium judicati manum injicio.*—Fiind că tu ești judecat și condamnat să mi plătești 10,000 sesterti — presupunem

că acesta e obiectul condamnățiunei — pe care prin dol nu mi le-ai plătit, adică care, ai avut timp de 30 zile să mi-le plătești și nu mi le-ai plătit din rea credință, — cu toate că poate să fie și din bună credință, dar n'a putut nenorocitul, — pentru acea iată și arune mâna pe corpul teu, iată și te înhaț cu mâna, relativ la această sumă de zece mii de sesterți“.

Și pronunțând aceste vorbe imediat și apucă cu mâna sa o parte óre care a corpului condamnatului său mărturisitului. Ca cum ar vrea se arete prin această dependența în care 'l va ține pe viitor. Acum ce trebuia să facă acela apucat ast-fel cu mâna ?

Avea o singură facultate de a scăpa, un singur mijloc, acela de a da un *vindex*, adică un garant, garant nu că va plăti ei garant că nu e adevărat că este condamnat sau mărturisit, că rău se procedeză în contra lui, *pro judicato vel pro confesso*, și garant solvabil care să se facă forte să lupte d'a capu cu reclamantu și să'l remână, să facă să se constăte de un alt judecător că nu e adevărat că acela pe care 'l garantează e condamnat sau mărturisit.

Apoi dacă ar fi așa simplu și lucrul s'ar mărgini numai la atâta, ar fi ușor, foarte ușor. Condamnatul ar găsi un om solvabil care să zică: mă pun garant că cutare nu e condamnat sau mărturisit. Care e consecința ?

Despre datorie nu garantează că va plăti. E deci un mijloc de amânare a executărei hotărîrei, dreptul acesta de a pune un garant

Dar ca să nu ajungă lucrul ca prin o simplă punere de garant să pótă să se amâne nepedepsit executarea sentinței judecătorești, de acea e o pedepsă care trebuie să o sufere garantul și prin urmare, *par contre coup*, prin contra-lovitură, și condamnatu în cas dacă nu va reuși. Acela care dă garanție se va urmări înaintea magistratului și de la magistrat înaintea judecătorului printr'o acțiune *judicati vel confessi*. Ga-

rantul va susține că amicul seu garantat n'a fost condamnat sau mărturisit; cel alt se va apăra și dacă înaintea judecătorului, acest nou judecător va decide că condamnatul garantat a fost condamnat sau mărturisit în adevăr, *vindex* va fi condamnat să plătească îndoit valoarea condamnățiunii condamnatului său mărturisitului seu garantat ¹⁾). Astfel în cât nu se va încumeta ușor nimeni să dea garant chiar când acela care pune garant e solvabil, pentru că garantul va plăti îndoit, și nimeni nu se va încumeta să pună un garant care se va obliga să plătească îndoit pentru că garantul care va fi condamnat la îndoit are un recurs de plată în contra garantatului.

Este astfel o sancțiune, în această posibilitate de a fi condamnat la îndoită valoare că nu va tăgădui cine-va existența unei hotărâri sau unui decret magistral.

Dar dacă presupunem ipotesa că nu poate da garant, sau nu găsește de cuviință să dea garant? Dacă condamnatul ar fi găsit garant apoi putea să respingă mâna după capul lui; dar în ipotesa că nu găsește garant nu poate să respingă mâna de pe cap și ast-fel e considerat ca prins și ținut bine și ast-fel e adus în casa creditorului său, și acolo e considerat ca un fel de serv, el este ceea ce se numește *addictus*, atribuit de către magistrat persoanei care a operat *manus injectio* cu succes, căci această *manus injectio* n'a putut să fie respinsă prin dare de garant.

Așa dar observăm: *judicatus*, după 30 de zile este apucat de corp prin *manus injectio*, și în fine în cas de lipsă de garant, *addictus*. Iată pe condamnat în casa creditorului său, *addictus*. Ca *addictus* el e în stare de servitute de fapt, fără a fi serv în drept. El are să stea 60 de zile în casa creditorului fără ca să pôta acesta să-î

¹⁾ Nu'î nici un text pozitiv care să vorbească de îndoit, dar fiind că acesta este efectul acțiunii *judicati* în dreptu clasic, probabil că acest efect 'l avea și în timpul procedurii acțiunilor legil.

facă alt-ceva de cât să'l pună să muncéscă pentru el. In acest interval de 60 de zile el póte găsi banī, sau póte găsi un amic ca să vină să'l scóță din acéstă stare de *addictio*. In acéstă stare de *addictus* el nu e serv, dar vai de el! Legea celor XII table fixéză maximul greutăței lanțurilor de fer la cinci-spre-dece libre cu care e legat de picióre după împrejurări, și minimul nutrimentului ce e dator creditorul să'ı dea pe zi la două libre de făină, dacă *addictus* nu vrea sau nu póte să trăiască pe cheltuiala lui. El muncește pe séma creditorului său și trebuie ca, când o fi să achite pe creditor, să'l achite de capete, dobândi, de cheltuelile lui *manus injectio*, in fine de tot ceea ce va fi cheltuit creditorul cu dēnsul pentru ca să'l întrețină presupuind că ceea ce va munci el pentru dēnsul nu e considerat ca suficient, căci legat de picióre ce muncă o să facă el in casa celui care 'l are sub a sa quasi-stăpânire? El nu are libertatea să muncéscă ca un serv ordinar afară, să câștigue parale și să le dea creditorului să i le ție, ast-fel in cât putem să șicem că muncește cel mult pentru de mâncare. Sunt apoi și alte cheltueli care se póte face de creditor cu dēnsul, cum de ex. pentru medicamente, doctori in cas de bólă, căci creditorul are interes să'l îngrijască bine să nu móră, măi e apoi îmbrăcăminte și multe altele. Ei bine, tóte aceste cheltueli vor fi socotite și adăogate la condannațiune și pe tóte trebuie să le plătéscă in intervalul acesta de 60 de zile sau direct sau prin alții.

Dacă n'o putea să plătéscă, sau să transigă in acest interval de 60 zile, *addictus* e scos in Piața Comițiilor in trei zile de tãrg consecutive, din noue in noue zile ¹⁾ și ceea ce el trebuie să plătéscă e anunțat cu voce tare de telalul public.

La expirarea acestui termen, creditorul putea să'l

¹⁾ Tãrgurile la Romanı se ținéu din 9 in 9 zile, de aceea se și numiaũ *nundinae*.

vîndă trans Tiberim, peste Tibru, în țară străină, sau să'l păstreze pentru el ca serv, sau să'l omóre.

La trei zile de obor consecutive el e scos în vîndare, ca să se vîndă la obor ; și pentru ca să se găsească un amic care să afle de pozițiunea sa rea și să vină în acest interval de alte 27 zile, să vie să'l scape, plătind datoria, se face publicația. Cum se va fi fost făcînd publicația, nu se știe, probabil prin corn. Se publică dar că Secundus condamnat către Primus să plătească 10000 sestertii, care a lăsat să trecă 30 zile fără să plătească, care e *addictus*, e scos de vîndare la mezat, în obor spre despăgubirea creditorului ; cine e amator să vie să'l cumpere.

La al treilea târg de să găsea cine-va să 'l cumpere 'l cumpăra, dacă nu, atunci pe comptul datoriei, capete, dobânzi și cheltueli, era declarat de către magistrat *serv* al creditorului său.

Și atunci creditorul putea să facă cu dînsul or-ce vrea, sau să 'l pună să muncască ca pe serv sau dacă vrea, să exercite dreptul pe care 'l avea or-ce stăpîn în timpul celor XII table, să 'l omóre. Din acest moment e probabil că bunurile debitorului deveneau proprietatea creditorului. Eacă cum, în cele după urmă, ca ultim rezultat, acest mijloc de execuțiune asupra persoanei, se resfrînge asupra bunurilor debitorului. E însă de plâns cum de nu se evita aceste măsuri barbare asupra persoanei spre a ajunge de îndată la execuțiunea asupra bunurilor debitorului condamnatului.

Și dacă erau mai mulți concreditori, care împreună obținuseră sentința, el era atribuit tutului, el de toți era pus la mezat și de asemenea toți aveau dreptul să 'l tae. Dacă unul din ei însă se împotri-vea, nu putea să fie tăiat, și atunci trebuia să muncască pentru toți. Cum se înțelegeau între dînsii nu știm, cum o fi fost usul, nu ni se spune nimic ; pôte că muncea la unul 6 luni, la altul 6 luni, și așa mai

incolo. Dar dacă toți se înțelegeau împreună ca să 'l omóre, atunci se înțelege că trebuiau să 'l împartă de o potrivă, ca cum ar fi să 'i cântărescă carnea, și să nu ia unul mai multe sau mai puține libre de cât cel alt, dacă creditorii erau egali între dênșii; dar dacă unul avea să ia mai mult de la serv și altul mai puțin, atunci fie-care lua din carnea servului în proporțiö, cântăréla trebuie să fie exactă. Legea celor XII table 'și dä ostenéla să prevadă acéstă secațiune în părți cu exactitate, și să adaoge, că dacă din întâmplare vre-un creditor va fi tăiat o parte mai mare de cât ce i se cuvine, să nu pată nimic.

Acest mijloc însă odios de a aduce o hotărâre la executare, eü sunt sigur că a început să se îmblânzescă; încă de la jumătatea republicei, eü cred că acest serv nu se mai tăia, nu să mai împărțea ci numai muncea pentru stăpân sau pentru concreditorii toți. Dar, cea ce e sigur, este că de la legea Iulia incolo, probabil chiar de la legea Æbutia incolo, acest mijloc de execuțiune al legei celor XII table cu tóte consecințele sale a trebuit să înceteze cu desăvêrsire. În adevêr legea Æbutia este de la finele secolului VI de la fundațiunea Romei. Și urmărirea asupra bunurilor, *venditio bonorum*, care a luat locul urmărirei asupra persoanei, a fost introdusă, după cum ne spune Gaius, de pretorul Rutilius, care trăia (nu se știe precis când) între finele secolului VI-lea și jumătatea secolului VII-lea.

Iată aplicațiunea generală a lui *manus injectio* în cas de condemnațiune sau de confessiune.

Cu tóte acestea erau casuri esecțiionale în care se putea procede *per manus injectionem*, în care se putea executa o creanță în contra cui-va *per manus injectionem*, fără să fi fost condamnat nici mărturisit. În adevêr paragrafele 22, 23, 24, și 25 din Gaius ne vorbește de alte casuri de aplicațiune ale *manus injectiei*. Așa de exemplu e un cas care e creat de legea Publilia.

Gaius în prima parte a paragrafului 22 ne vorbește de cazul introdus de legea Publilia în termenii următorii: „*Postea quaedam leges ex aliis quibusdam causis pro judicato manus injectionem in quosdam dederunt: sicut lex Publilia in eum pro quo sponsor dependisset, si in sex mensibus proximis quam pro eo dependensum esset, non solvisset sponsori pecuniam...*” In urmă câte-va legi au dat în contra unor persoane *manus injectio* și în virtutea câtor-va alte cauze: așa de exemplu legea Publilia a dat-o în contra aceluia pentru care sponsorul a plătit o sumă óre-care de bani, dacă nu-i a restituit-o în cele d'ântéiū șese luni de la plata făcută de sponsor...”

Știm că un fel de garanți personală care exista în dreptul roman, erau *sponsorii*.

Sponsorul putea să fie apucat de creditor să plătească suma pentru care debitorul principal, garantase. Sponsorul care a făcut o asemenea plată avea dreptul a cere restituirea sumei plătite de la debitorul principal. Și dacă debitorul principal lăsa să trecă șese luni de la plată fără să restituie suma plătită sponsorului, acesta nu mai avea trebuință să se judece, ci fără judecată și condemnațiune, fără chiar mărturisire *in jure*, putea să exercite *manus injectio*, adică să urmărească persoana debitorului, ca și când ar fi fost condamnat séu mărturisit *in jure*.

Bine înțeles debitorul are dreptul de a da un *vindex* și prin acesta să ridice d'asupra persoanei séle *manus injectio*, dar și acest *vindex* dacă e rămas în judecată, e condamnat.

La început în timpul acțiunilor legei sponsorul n'avea trebuință să tragă în judecată pe debitorul principal.

Șese luni de zile dacă trecú de la plata făcută de densus în mâinele creditorului, sponsorul putea să esecute prin *manus injectio* pe debitorul principal și

acesta nu putea să scape de execuțiune de cât prin dare de *vindex*.

Mai târziu, în timpul sistemului formular, *manus injectio* nu mai avu loc; sponsorul trebuia să intenteze acțiune ca orî-ce creditor.

Însă debitorul principal în această acțiune, ca și în acțiunea *judicati* trebuie să dea *cauțiunea judicatum solvi* (care ținea loc de vechiul *vindex*), ba încă el era condamnat la îndoit de ceea ce plătise sponsorul creditorului.

Un alt cas de aplicațiune a acestei *manus injectio*, cu totă lipsa de condamnățiune sau mărturisire, e acela introdus de legea *Furia de sponsu*. Iacă ce țice despre acest cas Gaius în ultima parte a § 22 :

„....*Item lex Furia de sponsu adversus eum qui a sponsore plus quam virilem partem exegisset; et denique complures aliae leges multis ex causis talem actionem dederunt.*—Asemenea legea *Furia de sponsu* a dat *manus injectio* în contra creditorului care a cerut de la sponsor mai mult de cât partea sa virilă; și în fine mai multe alte legi au dat în multe alte casuri o asemenea acțiune „*Legea Furia de sponsu*, decidea că între mai mulți sponsori, datoria se divide de drept, *ipso jure*, în atâtea părți virile cătî sponsori erau. În cât nu numai creditorul nu putea să ceră prin acțiune mai mult de cât o parte virilă de la fie-care sponsor, fără să se expue să përdă totul din cauza *plus petițiunei*, dar încă, dacă un sponsor, căruia creditorul îi ceruse mai mult de cât partea sa virile, plătise, fără să se judece, tot ceia ce îi ceruse creditorul, avea dreptul pentru tot ce excedă partea sa virile să exercite fără judecată *manus injectio* în contra creditorului. De unde rezultă că el nici chiar naturaliter nu era dator peste partea sa virile. Și de aceia când în sistemul formular a dispărut *manus injectio*, sponsorul avea cel puțin *condictiunea indebiti* pentru a repeta ceia ce plătise peste partea sa virile. Este a-

devărat că acest punct este controversat, dar împreună cu D-nu Accarias, sunt de părere că aci nu pôte încap o adevărată controversă.

Mai sunt și alte casuri de *manus injectio pro iudicato*, adică în care se procedea ca în cas de condemnațiune și nu se putea ridica execuțiunea de cât dând un vindex, după cum ne spune Gaius, la finele paragrafului 22 citațu deja, dar pe care el nu le indică și pe care le ignorăm, căci nici o altă sorginte de drept nu există la cunoscința noastră, care să le arate.

Afară de aceste casuri de *manus injectio pro iudicato*, avem și casuri de *manus injectio*, fără necesitate de condemnațiune sau mărturisire în jure, în care însă defendorul pôte ridica *manus injectio*, contestând existența sau quantul datoriei, fără să aibă nevoie de a alerga la dare de vindex.

Așa este cazul prevăduț de legea Furia testamentaria de care tracteză Gaius în prima parte a paragrafului 23, în care el se exprimă ast-fel: „*Sed aliae leges ex quibusdam causis constituerunt quasdam actiones per manus injectionem, sed puram, id est non pro iudicato; velut lex Furia testamentaria adversus eum qui legatorum nomine mortisve causa plus Massibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus ut ei plus capere liceret...*— Alte legi însă în unele casuri au instituit *manus injectio*nea, însă pură, adică nu ca în cas de condemnațiune: ast-fel este legea Furia testamentară care a întocmit'o în contra aceluia care a luat cu titlu de legat séu de donațiune pentru cauză de mórte uă valóre mai mare de uă miă de ași, fără să fie în unul din casurile excepționale în care acéstă lege permite să ia cine-va mai mult...”

Legea Furia testamentaria acordă *manus injectio*—dar nu *pro iudicato*—în contra aceluia care au primit contrariu dispozițiunilor sale, fie cu titlu de legat fie cu titlu de donațiune *mortis causa*, mai mult de uă miă de ași, nefind beneficiarii în casurile excep-

tate în care această lege *Furia testamentaria* permite un legat său uă donațiune pentru cauză de mörte de uă valöre mai mare.

Ştim că avem mai multe legi *Furia*, una e legea *Furia Caninia* din anul 761 de la fundarea Romei, care are de obiect a restrînge numörul sclavilor pe care unui testator îi e permis să manumită prin testamentul său. Avem apoi o lege *Furia de sponsu* din anul 659 de la fundarea Romei, despre care am vorbit precedentemente, şi care divide *ipso jure* datoria în părţi virile între mai mulţi sponsori. Alta în fine este legea *Furia testamentaria*, probabil din anul 571 de la fundarea Romei.

Legea *Furia testamentaria* e o lege concepută în scopul urmat de legea *Voconia* şi în cele după urmă de legea *Falcidia*. Este o lege introdusă în spiritul de a reduce legatele şi donaţiunile *mortis causa* pentru ca să fie încurajat moştenitorul să accepte ereditatea.

Ştim că această lege, crezënd că ajunge la un scop dorit, decide că nimeni nu va putea primi mai mult de o mie de aşi prin testameut sub formă de legat său sub formă de *donațiune mortis causa*. Nu vorbeşte această lege de fideicommissă, căci fidei-comissul este introdus mult mai târziu. Sunt însă casuri excepţionale în care această lege lasă testatorului plină latitudine de a gratifica cu un legat său cu o donațiune *mortis causa* de orice valöre, cum de exemplu pe cognaţi în gradü apropiat.

Afară de aceste casuri excepţionale, nimeni nu pöte primi sub formă de legat său de donațiune *mortis causa* o liberalitate de o valöre mai mare d'o mie de aşi.

Dacă s'a lăsat mai mult, şi legatul său donaţiunea *mortis causa* nu s'a adus la îndeplinire, pentru că legatarul său donatorul *mortis causa* n'a reclamat încă său pentru că reclamând i s'a opus escepţiunea legii *Furia testamentaria*, atunci nu încape *manus injectio*.

Dar se pöte ca moştenitorul, ignorând prescripţiunile

legei *Furia testamentaria*, să fi executat din eróre de drept legatul său donațiunea care trece peste valórea prescrisă de această lege în integritatea sa.

Care ar fi fost în această hypotesă principiul general de drept, dacă n'ar fi fost creată *manus injectio* de legea *Furia testamentaria* ?

Principiul general de drept aplicabil în asemenea hypotesă ar fi fost principiul, *Nemo censetur ignorare jus*, adică : „Nimeni nu e considerat că póte să ignore dreptul“, căci tótă lumea póte să se pădésca de erorile de drept consultând un juriconsult. De erorile de fapt nu se póte preserva nimeni, căci acolo nu are pe cine să consulte. Ca consecuența s'ar fi obiectat moștenitorului : Ai plătit mai mult, cu atât mai rău, sănătate ! Nu poți să repezezi prisosul pe care l'ai plătit peste o miă de ași.

Iată ce ar fi trebuit să se decidă conform dreptului comun dacă n'ar fi fost prin legea *Furia testamentaria* creată o dispozițiune excepțională.

Dar această lege e concepută cu atâta rigóre în cât nu numai că, în asemenea cas, permite moștenitorului repetiția a cea ce a plătit pe d'asupra valórei de 1000 ași, dar încă acordă mai înainte de orice sentință de condemnațiune *manus injectio* pentru a repeta excedentul. Moștenitorul care a plătit mai mult de cât cea ce trebuia să plătésca are, fără nici o necesitate de vre-o sentință, dreptul de a executa pe legatar său donatar mortis causa prin *manus injectio*, ca să recupere prisosul, are un mijloc de executare silită înainte de orice sentință.

Acest cas de *manus injectio* dovedește cu ce rigóre vrea legiuitorul să se aducă la îndeplinire această lege *Furia testamentaria*, câtă temere avea legiuitorul ca nu cum-va moștenitorul să fie pus în pozițiune să nu accepte moștenirea, să cadă testamentul și să se deschidă moștenirea ab intentat.

Tu legatarule, trebuie să'ți deschizi ochii, ȕice legiuitorul, nu moștenitorul, și să nu cum-va să ceri mai mult de cât ȕi se cuvine; tu trebuie să știi legea și să nu ceri mai mult de cât ȕi se cuvine.

Obicīnuit omul cere, și dacā nu'ı se dā, ınchide māna; așā e ın regulā generalā, ın materie de drept.

Atāt ınsā legiuitorul a voit ca acēstā lege sā se aplice. ın cāt a ȕis legatarului: tu sā deschidī ochii, cāci dacā se va ıntāmpla sā primești din ıntāmplare mai mult de cāt ȕi se cuvine, atunci te veı expune la acea manus injectio.

Un alt cas de manus injectio purā e cel introdus de legea Marcia.

Ecā cum se exprime Gaius relativ la acest cas ın partea finalā a paragrafului 23: „...*item lex Marcia adversus foeneratores, ut, si usuras exegissent, de his reddendis per manus injectionem cum eis ageretur.*— Asemenea este legea Marcia ın contrā usurarilor, care a introdus *manus injectio* ın contrā lor spre a'ı constrānge sā restituie interesele usurare ce vor fi primit de la debitor.“

Dobānșile ajunsese sā fie o causā de perturbașione socialā din causa exagerārei lor și mai cu sēmā, cānd nu erāu exagerate, din causa dificultāței d'a le plāti a debitorilor, mai cu sēmā cā quantul legal al dobānșilor era fōrte mare.

Care erā quantul acestor dobānșı? Cestiunea e controversatā; dupā unii de 8, dupā alții de 10 și dupā alții de 12%. Probabil cā dobānda legalā era 12, cāci dobānda e numitā de cātred jurisconsulți *unciarium foenus* sēu *unciaria usura*.

Uncia ın materie de hereditate este a $\frac{1}{12}$ parte.

Unciale foenus ar fi dar $\frac{1}{12}$ parte din capital pe an, adicā $8\frac{1}{3}$ pe an, sēu de unul la sutā pe lunā, ceia ce ar face 12 la 100 pe an. ın adevēr, era obiceiul la Romanı a se plāti dobānda pe fie-care lunā, la ınceputul

fie-căria luni. Ceia ce este cert este că în ultimii timp ai Republicii dobânda era de 12 la sută pe an. Dacă era tot atât de mare în timpul legii celor 12 table, cestiunea este controversată. E probabil însă că era de 12% pe an.

Acest quantum era exagerat. Afară de acésta știm că împrumutătorul era obicînit a întrebuița mijlocele ce mai rele în contra debitorilor din cauza influenței lor celei mari, mai cu sémă că magistrații erau recrutați dintre patrici.

De acea cestiunea dobânșilor a dat naștere la multe rescóle. Una din cauzele retragerii plebeilor pe muntele Sacru a fost și dobânșile cele exagerate.

Dar e adevărat că nici cea d'ântăi, nici cea d'a doua retragere n'a împedicat pe patrici să continue cu abuzul dobânșilor. Legea Marcia e posterioară ambelor retrageri și chiar legii celor 12 table. Ea este probabil din anul 403 de la fondarea Romei.

Legea Marcia e concepută în același sistem de idei. Ea decide că dacă se va plăti o dobândă mai mare de cât dobânda legală — și care e dobânda legală trebuie să o știe debitorul — dacă creditorul va cere o dobândă mai mare de cât cea legală și va fi obținut-o, atunci debitorul are manus injectio fără nici o sentință prealabilă, ca și în cazul precedent, pentru ca să i se restituie cea ce va fi plătit peste *uncialis usura*.

Din tóte acestea vedem că cea mai mare parte de casuri de *manus injectio* eră *pro judicato*, și cea mică parte de *manus inejectio* pură. Însă, după cum ne spune Gaius în paragraful 25, uă lege, al căria nume e illisibil în manuscrisu original al instituțiunelor lui Gaius, dar pe care D-l Accarias crede a fi fost legea Valia, fără să ne arate pe ce întemeiază credința sa, a redus numărul casurilor de *manus injectio pro judicato*, la unul, la cazul sponsorului care a plătit creditorului în comptul debitorului principal, cas introdus după cum am spus

deja de legea Apuleia. În acest caz, ca și în cazul de condamnățiune seü de mărturisire *in jure*, urmăritul prin *manus injectio*, nu putea să o ridice după capul seü de cât dând un vindex. Ba încă adaogă Gaius în același paragraf 25, chiar după disparițiunea sistemului acțiunilor legii, adică în sistemul formular, și chiar în timpul seü, când numai este *manus injectio*, acela contra căria se intentă acțiunea *judicati* seü *depeni*, trebuie să dea cauțiunea *judicatum solvi*, ca suvenire rămasă din *vindex* al *manus injectiei*.

Am terminat complectamente cu cea ce aveam să dicem despre *manus injectio*. A mai rămas să vorbim de *pignoris capio*.

Pignoris capio. Cea din urmă acțiune a legii e aceea care se numește *pignoris capio*.

Acest mod, mai mult de executare de cât de acțiune, a fost chiar discutat între jurisconsultii romani, dacă e o adevărată acțiune *legis*, pentru că caracterul general al acțiunilor legii e mai înteiu sacramentalismul adică întrebuițarea de expresiuni solemne și câte o-dată întrebuițarea de gesturi solemne.

Expresiuni solemne în *pignoris capio*, ne spune Gaius că aveau loc, însă în toate celelalte acțiuni ale legii, părțile trebuia să procedă înaintea magistratului, *in jure*, și trebuia să fi fost *coram adversario*, în fața adversarului, într'ua instanță care se angajă la zile anume determinate, care se numiau zile faste; pe când din contra, afară de sacramentalism adică, de întrebuițarea unor expresiuni solemne care se găseau în *pignoris capio*, toate celelalte condițiuni care există în cele alte acțiuni ale legii nu există în *pignoris capio*. *Pignoris capio* se face afară din prezența magistratului și fără să fie necesitate ca să fie prezent adversarul din a căruia avere cel ce o exercită ia un obiect cu titlul de gagiü, cu de-a sila, în ori-ce zi, nu la zile determinate de lege. De aceia o mare parte din jurisconsultii au dis că acest mod de executare nu e nici de cum o acțiune a

legii, în sensul de executare propriu zisă legală, adică în sensul de acțiune a legii prevădută de o lege specială sau de legea celor XII table.

Așa, se poate întâmpla ca în multe cazuri să fie vorbe speciale de întrebuintat: legislatorul, când se institue cine-va moștenitor, prescrie întrebuintarea de expresiuni solemne; când se face un legat se întrebuintează asemenea expresiuni solemne.

Nimeni cu toate acestea nu i-a dat în gând, pentru acesta, ca să zică că acesta porcede din legea celor XII table și că ar fi o *actio legis* indirectă. Astfel în cât e înclin în favoarea acelor care susțin că *pignoris capio* nu e o *actio legis*.

Ecă acum cum se exprimă Gaius în paragraful 30 în privința caracterului lui *pignoris capio*: „*Ex omnibus autem istis causis certis verbis, pignus capiebatur, et ob id plerisque placebat hanc quoque actionem legis actionem esse; quibusdam autem non placebat: primum quod pignoris capio extra jus peragebatur, id est, non apud praetorem, plerumque etiam absente adversario; cum alioquin caeteris actionibus non aliter uti possent quam apud praetorem, praesente adversario, praeterea nefasto quoque die, id est quo non licebat lege agere, pignus capi poterat.*— În toate aceste cazuri, prin întrebuintare de vorbe determinate, se lua un gagiu, și de aceea cei mai mulți erau de părere că și această acțiune este uă acțiune a legii. Sunt unii însă care nu împărtășiau această părere: mai întâiu fiind-că *pignoris capio* avea loc afară din instanță, adică nu înaintea pretorului, mai adesea ori chiar în absența adversarului, pe când în cele-lalte acțiuni ale legii nu se putea procede de cât înaintea pretorului, în prezența adversarului; pe lângă acesta se putea procede la *pignoris capio* și într-uă zi nefastă în care nu se putea procede la uă acțiune a legii“.

Care sunt cazurile principale în care avea loc *pignoris capio*?

După cum ne spune Gaius în paragraful 26, *pignoris capio* avea loc *sive moribus introducta, sive legibus*; adică că în unele cazuri năravurile, tradițiunile, usul au introdus această *pignoris capio*, în alte cazuri legea.

Încă un argument ca să șicem că *pignoris capio* nu era o acțiune a legii pentru cuvântul că termenii întrebunțați, dacă erau niște termenii consacrați de us, nu erau însă termenii legiuți, termenii prescriși de o lege determinată, fie ea alta de cât legea celor XII table.

Acastă *pignoris capio* dar, în unele cazuri e introdusă de năravuri. În alte cazuri e introdusă de legi, și în câte-va cazuri speciale e introdusă chiar de legea celor XII table.

Moribus: I. În cazul de *aes militare*, II-lea de *aes equestre* și III-lea în cazul de *aes hordiarium*.

I *Aes militare* era pentru solda militarilor.

Fie-cărui militar 'i se plătea o soldă ore care, și un anume împiegat prepus numit *tribunus aerarius* era însărcinat cu plata acestei solde a militarilor; bine înțeleș că nu o plătea el din buzunar nici nu lua în întreprindere plata acestei solde militare; se înțelege că cu o mână lua de la ștat și cu alta da militarilor.

Dacă se întâmpla să bage în buzunar ceva sau să nu plătescă regulat, fiind-că plata soldeii militarilor e neapărat necesară pentru interes de ordine publică și de utilitate publică, de acea prin tradițiune s'a creat dreptul militarilor de a exercita *pignoris capio* în contra acestui tribun în cas de neplată.

Dacă un militar nu era plătit de *tribunul aerariu*, se ducea la acesta acasă, punea mâna pe un obiect ore-care mobiliar, căci *pignoris capio* n'avea loc de cât asupra obiectelor mobiliare, pronunțând ore-care cuvinte solemne; exercita această *prise de possession*, luare în posesiune a lucrului mobiliar care 'i slujea cu titlu de gagiu pentru plata acestui *aes militare*.

Atunci tribunul aerariu ce trebuia să facă?

Trebuia să plătescă pentru că obicinuit se lua de

militar în posesiune un obiect de o valoare mult mai mare de cât solda care i se cuvenea.

Iată un mijloc indirect de a fi militarul plătit, de frică óre-cum.

Al II. *Propter aes equestre* și al III. *propter aes hordearium*.

Gaius să ocupă în special de aceste două cazuri, și vom traduce paragrafele lui Gaius în această privință : „*Item propter eam pecuniam licebat pignus capere, ex qua equus emendus erat : quae pecunia dicebatur aes equestre. Item propter eam pecuniam ex qua hordeum equis erat comparandum : quae pecunia dicebatur aes hordiarium.*—Asemenea era permis de a se lua un gagiu din a căruia valoare să se pótă cumpăra un cal ; care bani se numeaú *bani de calú*. Asemenea și pentru banii necesarii spre cumpărarea orđului pentru cal, care bani se numeaú *bani de orzú*.”

Ca oștirile tuturilor popórelor, și oștirea poporului roman se compunea din pedestrii și călăreți.

Calul nu 'i se da călărețului roman de către stat ci i se da o sumă óre-care de bani pentru ca el să 'și cumpere calul, și 'i se mai da și o sumă óre-care de bani pentru ca el să 'și cumpere și furagiul pentru cal.

Când se zice *aes hordearium* nu se înțelege numai orz, se înțelege și fân și orí-ce alt lucru necesar furagiul calului. S'a đis *hordearium* numai pentru că orzul e alimentul cel mai esențial al calului.

Se da deci o sumă pentru cumpărarea calului și o sumă anuală pentru cumpărarea furagiului necesar calului. Suma era anume fixată și pentru prețul calului și pentru al furagiului. Il găsea mai scump, orí 'l găsea mai eftin calul, acesta era tréba călărețului ; còsta întreținerea furagiului calului mai scump într'un an, mai eftin în altul, era tréba lui. Statul nu vrea să aibă socoteli, statul vrea să aibă un budget sigur în privința acesta ; vrea să știe în budgetul său ce să introducă pe fie-care an pentru fie-care călăreț, pentru cumpărarea

și întreținerea calului. O constituțiune a lui Servius Tullius puneă aceste două impozite pentru cumpărarea și întreținerea cailor călăreților în sarcina văduvelor.

Iată deosebitele casuri de *pignoris capio* introduse de năravuri.

Să vorbim acum de casurile de *pignoris capio*, introduse prin legi.

Două casuri sunt introduse de legea celor XII table despre care ne vorbește Gaius în prima parte a paragrafului 28 în termenii următori :

„*Lege autem introducta est pignoris capio, velut lege XII tabularum adversum eum qui hostiam emisset, nec pretium redderet; item adversum eum qui mercedem non redderet pro eo jumento quod quis ideo locasset, ut inde pecuniam acceptam in dapem, idest, in sacrificium impenderet.* — Prin lege s'a introdus *pignoris capio*, de exemplu prin legea celor XII table. în contra cumpărătorului care a cumpărat un animal pentru a'l sacrifica zeilor, fără a plăti prețul; asemenea și în contra aceluia care a luat cu chirie un animal ce se înjugă sau se înhamă și nu a plătit închiriătorului prețul locațiunei care era destinat de el pentru a face un sacrificiū“.

Știm că *hostia* se numia animalul acela care era sacrificat la sacrificiile care se făceau obiceiuit la Romani pentru satisfacerea zeilor. Câte o dată se întâmplă și câte un sacrificiū de om.

Ne aducem aminte de sacrificiile lui Avram la Ebrei, al Efigeniei la Greci. Tóte acestea sunt tradițiuni comune religioase la tóte popórele antice, și obiceiuit sacrificiul pentru satisfacerea zeilor, sau mai bine a popilor care erau însărcinați cu cultul zeilor, se făcea, tăindu-se câte un junic gras și mâncau popii și augurii, zicând că satisfac pe zei.

Pomenile morților din ziua de astă-đi afară numai că au o destinație mult mai umană pentru că se distribuie la săraci, și au sorgintea în religiunea păgână.

Astă-dî nu se mai sacrifică un bou, un junie, un berbec, pe altarul templului zeilor; astă-dî face cine-va singur sacrificiile, 'și cumpără singur carne, o distribuie prin farfurii și o împarte la ómenii săraci, la popi, dascăli, etc. Ei bine această nu e de cât o rămășiță din vechile sacrificii ale Romanilor.

Animalele care se cumpărau ast-fel pentru a fi sacrificate, câte o dată, se cumpărau pe credit. Nu trebuia ca aceia care vindeau pe credit asemenea animale să o pățescă, pentru că dacă o pățea o dată de la unul, altă dată nu mai vindea pe credit.

De aceea, pentru ca să se încurajeze creditul cuvioșilor care vrea să aducă asemenea sacrificii, s'a asigurat creditorul vîndător al animalului, dîndui-se dreptul de a exereita *pignoris capio* în contra cumpărătorului care n'a achitat prețul acestui animal.

Al doilea cas de *pignoris capio* prevădut de legea celor 12 Table este cel următor. Este vorba de o persoană care și-a închiriat calul său bou de esemplu, un animal destinat la înhămare sau înjugare, un *jumentum*, cum diceau Romanii, pentru ca cu prețul chirii să facă un sacrificiu. Plata acestei chirii trebuia asigurată, spre încoragiarea sacrificiilor, și de aceea închiriatorul care nu plătea de bună voie, era constrâns prin luare de gajiu a plăti prețul chirii. Același mobil, aceiași măsură ca și pentru cazul precedent.

În fine Gaius, la finele paragrafului 28, ne vorbește de o lege a căruia nume este illisibil în manuscrisul original al Instituțiunelor lui Gaius, nu se pôte în adevăr citi de cât partea finală a numelui legii . . . *oria*, dar care, cum dice D-nu Accarias, trebuie să fie legea Censoria, care asemenea acordă, *pignoris capio*, *publicanilor*, adică închiriatorilor impositelor statului, în contra debitorilor acestor imposite. La Romani, ca și în vechia monarhia la Francesi, ca și la noi până acum câți-va ani, perceperea impositelor se da în întreprindere la

particulari, care se numeauă *publicani*, căci luaă la licitație publică aceste impozite. Pentru asigurarea strângerii acestor impozite legea le acorda dreptul de *pignoris capio* în contra particularilor contribuabili, debitor ai impozitelor.

Ecă în fine terminată tótă seria acțiunilor legii, fie a acțiunelor propriu zise, fie a mijlócelor de executare.

Acest sistem de procedură nu numai că era greu, dificil, dar era și periculos; greu pentru că nu putea cine-va să-și aducă aminte tóte vorbele și gesturile, mai ales pe acelea care trebuia să le întrebuițe de în acțiunea legii *sacramenti*; și periculos, pentru că dacă lipsia o expresiune, sau se întrebuița o altă expresiune de cât cea consacrată, fie-care equipollentă, se perdea procesul.

De acea, acest sistem a început să devină odios, a început să fie minat, și cea dintâi lege care a început să mineze acest sistem a fost legea *Æbutia* care e din anul 577 sau 583 de la fundațiunea Romei, cam o jumătate de secol după legile *Silia* (din anul 510) și *Calpurnia* (din anul 520), care au introdus *condictio*. Care vrea să dică, abia vedem că s'a introdus cea de a treia acțiune legală, și vine legea *Æbutia* care minéză acest sistem al legii celor XII table.

Aulus Gellius, în *Noctes Atticæ*, Cartea XVI, cap 10, ne spune că legea *Æbutia* n'a lăsat să subsiste procedura acțiunilor legii de cât în *causele centumvirale*, adică acelea care, în *judicio*, erau de competența tribunalului centumviral: „...*omnisque ista duodecim tabularum antiquitas. nisi in legis actionibus centumviralium causarum, lege Æbutia lata, consopita est*:.... — și tóte aceste vechituri ale legii celor 12 table, uă-dată edictată legea *Æbutia*, au amortit, și n'a mai rămas în vigóre procedura acțiunilor legii, de cât în *causele centumvirale*...“ Deci legea *Æbutia* a abolit *judicis postulatio* și *condictio* și acțiunea legii *sacramenti* în tóte materiile personale,

care, *in iudicio*, erau, după cum știm, de competența unui *iudex privatus, selectus*. După aceea, cum ne spune Gaius în paragraful 30, au venit cele două legi Iulia (votate în timpul lui August) care au continuat destrucțiunea. Ele probabil au redus competența tribunalului centumviral, și prin această a acțiunii legii *sacramenti*, care probabil în timpul lui August nu se mai aplica de cât în chestiunile de hereditate, iar în timpul lui Gaius de cât în materie de *quaerella inofficiosi testamenti*, și nu disparu cu desăvârșire din procedura conțioasă de cât sub Dioclețian, căci în materie de procedură grațioasă a rămas în vigoare până la Justinian, în manumisiunea *vindicta*, în *jure cessione*, adopțiunea și emancipațiunea. Acestea sunt în adevăr actele pe care limba clasică le numește *legis actio*, și relativ la care se dice despre magistratul competent a le instrui, că are *legis actio*.

Manus injectio, dispăru prin înlocuirea ei prin *bonorum venditio* în anul 586, de la fondarea Romei, adică câți-va ani după legea *Æbutia*, care după cum știm e din anul 577 sau 583. Iar *pignoris capio* mai în urmă. Ea în adevăr este încă în vigoare în timpul lui Ciceron (2-a acțiune în *Verrem*, III, 11), și în timpul lui Varron, care după cum ne spune Aulus-Gellius (*Noctes Atticæ*, XIV, 7) tracta despre dânsa într'o scriere a sa.

Indată ce se introduse pretorul peregrin în anul 507, acesta trebui să distribuie justiția între peregrini, și fiind că acțiunile legii nu le erau aplicabile, el a trebuit să inventeze sistemul de procedură, și a creat acțiunile per *formulam in factum*, în care în *intentio* descria faptele, și în *condemnatio* prescria judecătorului ce să decidă în cas dacă va găsi că faptele sunt cum sunt descrise în *intentio*. Așa în cât procedura formulară a început cu acțiunile *in factum*. Apoi pretorul urban uă aplică și la cele-lalte acțiuni, copiând și imitând în formula acțiunii, cât se putea mai mult vorbele întrebuintate în acțiunile legii, și așa se născură acțiunile per *for-*

malam, in jus conceptae, care cum ne dice Gaius în paragraful 10, *ad legis actionem exprimentur*, sunt redactate după acțiunile legii: „*Quaedam praeterea sunt actiones quae ad legis actionem exprimentur, quaedam sua vi ac potestatem constant.* — Sunt pe lângă acesta unele acțiuni care sunt redactate după acțiunile legii (acestea sunt acțiunile civile *in jus conceptae*), altele care stau în virtutea propriei lor forțe și puteri, (acestea sunt acțiunile pretoriane în factum, acțiunile ediliție, acțiunile fictiții)“.

În timpul lui Gaius, cum ne spune el în paragraful 31, procedura acțiunilor legii nu mai avea loc de cât înaintea tribunalului centumviral (a căria competență se restringea atunci la *quaerela inofficiosi testamenti*, după cum am șis mai sus), și în cas de *damnum infectum*, cu tóte că în practică, dice Gaius, în cas de *damnum infectum*, niminea nu mai vrea în timpul lui să urmeze procedura acțiunilor legii, ci preferă a procede după sistemul întrodus de pretor, care este și mai comod.

Știm care e magistratul care judecă *in jure*, știm procedura care să urmăde înaintea magistratului fie în acțiunea *sacramenti*, fie în *judicis postulatio*, fie în *condictio*, fie în *manus injectio*.

Dar după ce ai isprăvit înaintea magistratului în acțiunea *sacramenti*, după ce ai cerut pe judecător în *judicis postulatio*, după ce ai isprăvit sacramentalismul în *condictio*, te duci în dată ca să te judeci în fapt, pentru că, am spus, că în sistemul acțiunilor legii există procedura care are două faze ca și în sistemul formular, una *in jure* și alta *in iudicio*, înaintea unui judecător care resolvă procesul în fapt.

Dar unde te duci ca să te judeci în fapt?

Cestiunea nu póte să fie resolvată prin un simplu răspuns, pentru că póte să te duci înaintea unui judecător unic, cetățean roman, sau naintea mai multor *recuperatores*, sau naintea a 10 judecători

care se numesc *decemviri juris dicundo*, sau 'nainte a unui tribunal compus din 100 de membrii cel puțin și care în cele din urmă ajunsese să se compună din mai mulți de cât 100, dar fiind-că obiceiuit era de 100 membrii, s'a numit *tribunalul centumviral*.

Te duci 'nainte a unui judecător unic de câte-oră e vorba să se judece o acțiune personală *stricti juris*. Acésta e regula generală: Să întâmplă și excepțiuni. Așa de exemplu în *condictio*, te duci să te judeci înaintea unui judecător unic, cetățean roman.

Te duci înaintea mai multor *recuperatori* de câte-oră e vorba să te judeci în provincii sau chiar în Roma relativ la o acțiune *in factum* sau *bonae fidei*.

Când te duci înaintea tribunalului decemviral — dacă'mi este permis să mă slujesc cu acéastă expresiune ?

Cestiunea e grav controversată. După unii, tribunalul decemviral a precedat tribunalului centumviral care 'i-a luat locul. După alții tribunalul centumviral lucrează în acelaș timp cu tribunalul decemviral.

Care era competența fie-căruia ? Cestiunea este foarte controversată. Și într'un curs, ca al nostru, nici elementar de tot, nici aprofundat de tot, nu putem să intrăm în așa amănunțimi.

Care era însă competența tribunalului centumviral ?

Tribunalul centumviral avea la început o competență foarte mare.

El judeca despre toate acțiunile reale, când era vorba de un drept de proprietate și de desmembrementele ei. Înaintea lui era înfiptă o *hastă*, simbolul proprietății la Romani, căci *hasta* era simbolul japei care era origina celei mai mari părți a proprietății romane, căci la început romanii erau săraci ca Iov, și pe urmă au devenit proprietari pe pământurile

cele mai fertile prin ocuparea pământurilor situate în provinciile cucerite în resbelele întreprinse contra popoarelor vecine.

Prin urmare la început tribunalul centumviral, care avea *hasta* simbolul proprietății înainte, era competente în toate procesele relative la proprietate și la desmembramentele ei, prin urmare în toate acțiunile reale.

În urmă însă a început să se procedă, chiar în materie de acțiuni reale, fie *per sponsionem*, fie *per formulam petitoriam*. Se trimetea înaintea unui judecător, caruia să da numirea de arbitru, *arbiter*, în asemenea caz, pentru că înainte de a judeca și condamna, avea un arbitragiū de făcut. Ast-fel în regula generală formula acțiunii în revendicare e concepută în modul următor, — formulă în care magistratul numește un singur judecător: „Gaius iudex esto. Si paret fundum Cornelianum, quo de agitur, Auli Agerii esse ex jure Quiritium, nisi arbitrio tuo restituatur, quanti ea res erit, Numerium Negidium Aulo Augerio condemna; si non paret, absolve. — Gaius fi judecător. Dacă ți se pare că fondul Cornelian despre care este vorba, e al lui Aulus Augerius după dreptul Quiriților, și nu se va restitui conform arbitragiului tău, atunci condamnă pe Numerius Negidius să plătească lui Aulus Agerius cât face acel fond; iar dacă nu ți se pare că este al lui Aulus Agerius, atunci absolvă pe Numerius Negidius.“

Vedem că formula e un mandat către judecătorul Gaius.

Așa dar, în timpul lui Gaius, și pentru acțiunile reale, tot judecătorul unic judecă în a doua fază.

Iată cum e probabil că a căzut, din cadență în cadență, competența tribunalului centumviral.

La început, în toate acțiunile reale se proceda sa-

cramental *in jure*, și se mergea, *in judicio*, înaintea tribunalului centumviral care judeca în fapt.

În urmă tribunalul centumviral a văzut luându-i-se din mână toate acțiunile reale speciale, adică în care cine-va revendica un obiect sau mai multe obiecte determinate, sau un desmembrament al dreptului de proprietate relativ la un lucru sau mai multe lucruri determinate. Și acestea au trecut în competența unui arbitru, rămânând în această epocă istorică tribunalul centumviral competente a judeca despre toate acțiunile în care se cerea o universalitate juridică, rămânând competente tribunalul centumviral relativ la toate cesțiunile de hereditate, nu de hereditate în care e vorba de un obiect determinat, care de ex., ar fi fost legat prin vindicațiune, ci de hereditate ca universalitate juridică. *Petitio hereditatis* prin urmare era de competența tribunalului centumviral, și *quaerela inofficiosi testamenti*, care era un fel de *petitio hereditatis*, era de asemenea de competența tribunalului centumviral.

Acésta era probabil starea de lucruri în timpul lui August, în urma celor două legi Julia.

În cele din urmă însă a ajuns ca și *petitio hereditatis* să fie esclusă din competența tribunalului centumviral și să nu mai rămână acest tribunal competent de cât pentru o specie particulară de *petitio hereditatis*, pentru *quaerela inofficiosi testamenti*; în cât la sfârșit de tot nu se mai procedă *legē sacramento* de cât în materie de *quaerela inofficiosi testamenti*, fiind-că ea era singură care mai mergea înaintea tribunalului centumviral.

Acésta era starea de lucruri în timpul lui Gaius; în timpul lui de sigur nu se mai proceda înaintea tribunalului centumviral, *in judicio*, de cât pentru *quaerela inofficiosi testamenti*, decî nu să mai proceda *per sacramentum* de cât în *quaerela inofficiosi testamenti*; și acésta a durat până la Dioclețian, când s'a

măturat și acest rest de procedură și, când s'a măturat în acelaș timp și sistemul formular, introducându-se în locu-î sistemul extraordinar în mod general, sistem extraordinar în care procesul se judeca înaintea unuia și acelaș judecător, de la început până la finit.

În cât, băgăm de sémă bine că încetarea cu desăvêrsire a aplicațiunei sistemului acțiunilor legei e contemporană cu încetarea cu desăvêrsire și a sistemului formular

Nici o dată sistemul formular n'a avut în sfera sa de acțiune tóte acțiunile. Când a încetat cu desăvêrsire aplicațiunea sistemului acțiunilor legei, a încetat și aplicațiunea sistemului formular.

În cele din urmă sistemul formular era în general aplicat la tóte *acțiunile personale, stricti juris, bonae-fidei, in factum, și reale*, afară de *quaerela inofficiosi testamenti*, care încă se instruia după sistemul vechiú al acțiunilor legii.

Și când s'a desființat acest sistem al acțiunilor legei și în acest cas al *quaerelei inofficiosi testamenti*, s'a desființat și sistemul formular, și a venit sistemul extraordinar care a decis că tóte acțiunile să se judece înaintea unei singure persóne, unui singur judecător în drept și în fapt.

Încă o dovadă deci, de cea ce am zis, cum că la Romani nu să proceda prin supressiunea unui sistem în bloc și înlocuirea lui prin un alt sistem întreg cum să procedéză la moderni. Băgați bine de sémă, câtă tenacitate a sistemului acțiunilor legii. El, cum am zis, în materie contentiósă, își găsește aplicațiunea până la Dioclețian, și în materie grațiósă până la Justinian.

Sistemul formular care începe, în secolul al VI-lea de la legea *Æbutia* încolo, începe încetul cu încetul să crească. Sfera sa de acțiune e la început mică de tot. Sfera acțiunilor legei e mai mare; cu cât sfera sistemului acțiunilor legei descrește, cu atât sfera sis-

temului formular crește; ceea ce se perde de către unul se câștigă de cel-l-alt, până când în cele din urmă acest sistem care crește, crește într'una, ajunge și el să fie desființat și înlocuit cu sistemul extraordinar, care începuse a exista, în unele cazuri, chiar din timpul florescenței sistemului formular, după cum vom vedea.

Acest accomodament, aceste modificări parțiale, sunt mai bune de cât sistemul acela al tempestelor și furtunelor care amportésă, asvârlă cu desăvârșire totul de o dată, și introduce de o dată un sistem întreg, cu desăvârșire nouă, cu desăvârșire străin. Pentru ce? Pentru că perfecțiunea nu e în natura omului; pentru că cea ce s'a desființat, s'a desființat ca rău și cea ce se pune în aplicațiune se pune ca găsit mai bun, fără însă ca practica, ca usul, ca încercarea, să fi dovedit încă acesta. Pe când cu sistemul modificărilor parțiale, consacrate de timp, probate ca bune de practică, cu sistemul de distrucțiune parțială a unui vechi sistem, e mult mai bine. pentru că el e basat pe încercare, pe practică, și practica e cea mai bună piatră filosofală, la care se poate încerca calitatea sau răutatea unui sistem ôre-care. nu numai în materie de legi dar și în orî-ce altă materie.

Am arătat că procedura acțiunelor legii era încă în vigóre în timpul lui Gaius în materie de *quaerela inofficiosi testamenti*, care în fapt era a se judeca de tribunalul centumviral.

Tot Gaius ne spune în § 31 că se putea procede lege și în cas de *damnum infectum*, el adaugă: „*Damni vero infecti nemo vult lege agere; sed potius stipulatione, quae in edicto proposita est, obligat adversarium per magistratum, quod et commodius jus et plenius est.*—In cas de *damnum infectum* nimeni nu vrea să mai procedă conform procedurii acțiunelor legii, ci preferă a procedă prin *stipulațiunea* care e propusă de edictul pretorului și prin care acela a cărui casă e

amenințată de casa vecinului, care amenință ruină, îl obligă pe acesta din urmă înaintea magistratului, ceea ce e o procedură și mai comodă și mai sigură“.

Cum s'o fi procedat în cas de *damnum infectum* prin procedura acțiunii legei nu se știe, căci § 31 în privința acésta e mut din cauză că el ne spune numai atât că: astă-zî niminea nu mai vrea a proceda conform procedurii acțiunii legei în cas de *damnum infectum* după cum să proceda altă-dată, dar nu ne spune cum se proceda *lege*. Ceva mai mult, de la vorbele: „et plenius est...“ în colo, mai sunt două vorbe lisibile. vorbele: „*per pignorem*“, și încolo toate vorbele sunt illisibile, și paragraful următor nu e lisibil de cât de la vorba „*apparet*“ încolo. Ast-fel că aci nu să știe dacă Gaius vorbea de procedura acțiunii legei în cas de *damnum infectum* sau dacă vorbea de alt-ceva, și atunci de ce anume vorbea, precum nu se știe de ce vorbea la finele paragrafului 31.

Tot ce știm este că în timpul lui Gaius nimeni nu vrea în cas de *damnum infectum* să procedă *lege*, adică conform procedurii acțiunilor legii, ci totă lumea vrea să procedă conform edictului pretorului. Acésta din urmă procedură ne este cunoscută.

Ecă cum avea loc: *Damnum infectum* în loc de *infactum*, séu *non adhuc factum*, însemnă paguba nerealizată încă. Observăm că vorba acésta *infectum* însemnă alt-ceva în limba latină de cât în limba modernă, în care însemnă *puturos*. Vedeti cum vorbele și schimbă sensul adese ori trecând dintr'ua limbă într'alta. Tot așa e și cu vorba *castigare*, care în limba latină însemnă a *pedepsi*, pe când caștigare care derivă din *castigare* însemnă în limba romană, dobândire, acțiune.

Damnum infectum e dar *paguba nerealizată, ne produsă încă*. Iată despre ce e vorba: Sunt două proprietari de case vecini. Casa unuia, să șlicem a lui *Secundus*, e dărăpanată, crăpată de sus până jos, în cât

amenință ruină, să cadă dintr'ună și în alta. Casa lui *Primus* de alături e amenințată de distrucțiunea casei lui *Secundus*, care, când s'ar dărîma, ar putea să cadă pe densa și să dărîme și din această casă ceva. Presupunem că casele sunt *contigue*, sau cel puțin foarte apropiate, — căci dacă ar fi la o distanță mai mare, prin dărîmarea casei lui *Secundus* se pôte să nu fie pericol de cât de o isbitură séu de praf pentru *Primus*, și atunci nu s'ar da loc la cea ce se numește *stipulatio damni infecti*, — cum s'ar petrece în legislațiunea modernă în cas de *damnum infectum*? *Primus* ar avea el apriori, prin anticipație, dreptul să tragă în judecată pe *Secundus*? Să'i dică: casa ta amenință ruină, te trag în judecată ca să ei măsurile necesare ca să nu se derăme? Nu. Tot ce ar putea să facă cine-va, ar fi să se adreseze la primărie — și nu numai vecinul apropiat, alăturaț, dar și vecinii de peste drum, și orîce trecător, pentru că s'ar putea întâmpla, dărîmându-se casa, să cadă în mijlocul uliței, și să cadă în capul trecătorului. Ori-cine, nu numai proprietarul vecin, pôte să se adreseze la primărie și să cêră să ordone dărîmarea. — Dar proprietarul vecin n'ar avea mai mult dreptul de cât ca orî-cine altul. Pentru ce? Pentru cuvêntul că *Secundus* ar dică: așteptă să cadă casa și când o cădea casa să mă tragî în judecată, conform articolului 1382 din Codul Napoleon, care e reprodus în articolul 998 al Codicelui nostru, și care dică că orî-cine prin faptul său culpa sa, séu prin negligența sa, va aduce altuie prejudiciu este obligat a'l despăgubi. Prin faptul că *Secundus* nu a reparat casa, nu a ținut'o în bună stare, s'a produs lui *Primus* un prejudiciu, este dar obligat să'l despăgubescă: acesta e o obligațiune care rezultă dintr'un quasi-delict. O asemenea acțiune nu exista în dreptul roman și iată de ce: pentru că acțiunea legii *Aquilia* presupune un *damnum corpore corpori datum*. Apoi aci nu e corpul lui *Secundus* care causéză o pagubă la corpul lui *Primus*, ci casa

lui Secundus care aduce o pagubă casei lui Primus ; prin urmare nu e loc la acțiunea legii Aquiliei. Asemenea nu e loc nici la acțiunea pretoriană *de dejectis*, căci această acțiune se aplică la căderea unui obiect de pe o ferăstră pe corpul cui-va, cădere care cauză un prejudiciu. Nu e dar specia noastră. Și chiar dacă ar fi vre-o acțiune, era de principiu la Romani, că, de câte ori cine-va cauză altuia un prejudiciu, nu direct, nu prin faptul său direct, ci prin sclavul său, prin fiul său de familie, prin femea *in manu*, prin omul său liber *in mancipio*, prin animalul său, sau prin lucrul său, și în specie prin casa sa, tot cea ce poate intenta victima prejudiciului în contra stăpânului lucrului său contra exercitatorului de autoritate asupra persoanei cauzătoare de prejudiciu, este o acțiune prin care să i dică : sclavul tău, fiul tău, femeia *in manu tua*, omul tău liber *in mancipio*, casa ta, mi-a cauzat un prejudiciu, *nocuit mihi*, acțiune directă în contra ta n'am, căci nu ești tu autorul prejudiciului, dar am o acțiune inversă, oblică, cum dice Romanul, *adjectitiae qualitatis*, uă acțiune *noxală*. Acela însă care e acționat *noxaliter* are facultatea ori de a repara prejudiciul, ori poate dice : nu sunt eu care ți-am cauzat prejudiciul, ci servul meu, lucrul meu, ecă ți'l dau, ți'l abandon pentru despăgubirea prejudiciului pe care l-ai suferit din cauza lui. Ast-fel în cât proprietarul casei care e amenințat de ruina casei vecine nu are nici o acțiune directă. Când se va întâmplă prejudiciul, are acțiunea *noxală* pentru prejudiciul făcut de dărîmarea casei. Dar proprietarul casei acesteia din urmă are facultatea de a abandona dărămăturile ei dicând : nu ți-am făcut eu prejudiciul ci casa mea, ecă ți abandon dărămăturile casei, care prin dărîmarea ei ți a cauzat prejudiciu, dărîmind totă seă parte din casa ta. Dar victima prejudiciului ce o să facă cu dărămăturile ? Dacă s'ar fi mărginit lucrurile aci, ar fi fost

acésta uă despăgubire ridiculă, uă adevărată ironiă. De acea, fiind-că era aci uă lacună în principiul de drept civil roman, fiind-că legea Aquilia nu prevede în asemenea cas o acțiune directă, fiind-că acțiunea *noxală* creată de pretor spre umplerea lacunei legii Aquilia era și ea incompletă, de acea tot pretorul s'a complectat pe el însuși, și într'un nou edict, făcut nu se știe cât timp după edictul care prevedea acțiunea *noxală*, un nou pretor a umplut lacuna lăsată de pretorul care crease acțiunea *noxală*, prin ceia ce se numește *stipulatio damni infecti*, de care vorbește Gaius în § 31.

Ecă cum avea ea loc. *Primus*, proprietarul casei amenințate se ducea cu *Secundus*, proprietarul casei amenințătoare, dacă acesta voia s'o facă de bună voiă, înaintea magistratului, dacă nu era dus de gât, *oborto collo* ca în materi de acțiunii, și promitea dând și un *fidejussor* care să garanteze execuțiunea promisiunei sele, că'l va despăgubi de totă paguba ce va resulta din cauza casei amenințătoare de ruină. Dacă nu vrea după injunțiu-ne magistratului să promită, *Primus* cerea și obținea de la magistrat *missio in possessionem*, punerea în posesiune a casei lui *Secundus*, care după un timp ore-care, lăsat la aprecierea magistratului, timp de recalitrare din partea lui *Secundus*, se transformă printr'un nou decret al magistratului în translațiune de proprietate. Ca să nu ajungă lucrurile acolo, *Secundus* era silit indirect să dea lui *Primus* ceea ce se numește *cautio damni infecti*.

Ecă în ce consistă această *cautio*. *Primus* întreba pe *Secundus*: „*Secunde, spondesne nullum ex domo tua damnum futurum et si contra fiet, quidquid ex bona fide tua dare facere oportebit, praestore.* — *Secunde*, promiți că casa ta nu va cauza nici un prejudiciu, și la din contră că 'mă vei plăti tot ce buna credința va cere“. *Secundus* răspundea: „*Spondeo.* — Promit“. După aceia *Primus* întreba pe *fidejussorul*

dat de Secundus: „*Idem fide tua jubes.* — In bună credința ta garantezi acésta“. Fidejuratorul răspundea: „*Idem fidejubeo.* — Garantez acésta.“

Midlocul de a aduce pe *Secundus* cu d'a sila la magistrat e ușor; îl prinđi cu două agenți ai forței publice și vine. Dar era vre-un midloc să'l faci să vorbiască? Căci nimeni nu pôte fi constrins să vorbească cu d'a sila. Era un midloc! Orî vrea să facă de bună voe promisiunea, orî dacă nu, atunci magistratul *mittit Primum in possessionem domus secundi*, trimitea pe *Primus* în posesiunea casei ruinóse a lui *Secundus* și dacă *Secundus* lăsa să trecă mai mult timp fără să dea cauțiunea, timp lăsat la aprecierea magistratului, după cum am șis, *Primus* se ducea singur, fără *Secundus* înaintea magistratului, și magistratul da un noú decret prin care transforma posesiunea lui *Primus* asupra casei lui *Secundus* în drept de proprietate.

Paragraful 32 e lisibil, cum am șis numaí de la vorba *apparet* încolo, în cât nu știm de ce vorbea la început. În urmă el se exprimă ast-fel: „*Item in ea forma quae publicano proponitur, talis fictio est, ut quanta pecunia olim si pignus captum esset, id pignus is a quo captum erat luere deberet, tantum pecuniam condemnetur.* — Asemenea se dá o formulă de către magistrat în cazul *publicanului*, care formulă e și ea o formulă cöprindënd o ficțiune, în care ficțiune se presupune suma ce ar fi trebuit să o plătescă acela de la care s'a luat gagiú *publicanului*, pentru ca să libereze gagiul, și se ordonă ca la aceea sumă să fie condamnat.“

Publicanii erau niște perceptori de imposite în mare, niște *fermiers généraux*, cum se numiau o-dată în Franța, înainte de revoluțiunea francesă de la 1789. Cu alte cuvinte la Romani ca și la *Francesi* mai înainte, ca și la noi până mai deună-đi, impositele nu se percepeau direct de stat ci se daú în întreprindere la

licitație unei persoane oare-care, care oferea preț mai bun pentru perceperea lor. La Francezi toate impozitele se ațermau, și de aceea, accia care luau în fermă, cu chirie, perceperea impozitelor, obligându-se ce să plătescă statului o dată pentru tot-d'a-una o sumă oare-care de bani pentru toate impozitele, se numiau *fermiers généraux de tous les impôts*. La noi *fermiers généraux* nu erau, dar se da în întreprindere în parte, venitul vănilor, ocnelor, al băuturilor spirtose, al tutunurilor etc. Astăzi acest sistem de a da veniturile în întreprindere s'a abandonat în regulă generală de Stat și județe și chiar comune. Altă-dată însă era aplicat și de Francesi și de Români. Și la Români ca și la Francesi se dau impozitele în locațiune.

Accia care luau la Români în întreprindere, în locațiune perceperea tutulor impozitelor și care promiteau o sumă oare-care de bani, pentru toate, se numiau *publicani*, pentru că ei lua aceste impozite la licitație publică.

Publicanul percepea el impozitele de la particulari și avea, ca adă, aceleași drepturi ca statul și comuna când ar fi să perceapă ele. Statul sau comuna are legea de urmărire prin care într'un mod prealabil în termen scurt, își face somațiunea, și 'ți vinde averea. Acestă garanție care se numește legea de urmărire, nu exista la Români. Romanii aveau în schimb *pignoris capio*, acordată publicanului în contra particularului debitor de impozite. Publicanul, se adresa la el, cerea impozitul, și dacă nu'l căpăta, punea mâna pe un obiect oare-care din casa debitorului, pronunțând și câte-va vorbe solemne, și dacă nici ast-fel nu era plătit într'un termen oare-care, vindea acel obiect; pînă să se vîndă, dacă debitorul făcea parale, putea să se ducă se degageze obiectul din mâna publicanului, căci publicanul nu vindea obiectul de cât după cât-va timp de la luarea lui. În intervalul acesta de la luarea obiectului, debitorul contribuabil

avea dreptul să degageze, să spele, *luere*, gagiul. Acastă procedură de a lua în posesiune cu titlu de gagiu un obiect óre-care de la debitorul contribuabil nu mai era în vigóre de la legile Iulia incolo. Pretorul în privința acésta ca și în privința lui *damnum infectum* a creat un alt mod de procedură și mai simplu și mai sigur și mai comod; a creat o acțiune *fictitia*, acea de care vorbește Gaius, în care acela care era publican aducea cu d'a sila înaintea magistratului pe debitorul impus și acolo îl punea să promită, dând și un fidejutor ca să plătescă suma ce trebuia s'o plătescă dacă i s'ar fi luat obiectul. Care este acésta acțiune și cum este concepută? Nu știm, dar putem s'o inventăm. De ce să mai ieși obiectul omului și pe urmă el să aibă dreptul să vie să'l degageze pînă la vîndarea lui printr'o sumă óre-care de bani care echivaléază cu impositul, cu dobânda lui, cu cheltuelile de publicarea vîndărei etc?... Ce să ne mai servim de ácest mijloc care este și incomod și jignitor? Mai bine, fiind-că tot nu se póte vinde obiectul imediat, nici în cas de *pignoris capio*, să se oblige impusul debitor să promită, dând și un fidejutor, o sumă óre-care, care să echivaleze cu suma acea pe care ar fi trebuit el s'o plătescă în cas dacă s'ar fi luat un pignus, spre a'l degreva. Și dacă nu executa la termen promisiunea sa debitorul promisor nici fidejutorul, atunci magistratul da în contra lor uă acțiune *fictitiã* calcată pe termenii promisiunei și ai fidejussiuinei. Ecã cum *pignoris capio* a publicanilor s'a transformat în sistemul formular într'o acțiune *fictitiã*.

Trecem acum la paragraful 33 a lui Gaius. Ecã cum se exprimă Gaius în acest paragraf: „*Nula autem formula ad condictiois fictionem exprimitur: sive enim pecuniam, sive rem aliquam certam debitam nobis petamus, eam ipsam dari nobis oportere intendimus, nec ullam adjungimus condictiois fictionem. Itaque simul intelligimus, eas formulas, qui-*

bus pecuniam aut rem aliquam nobis dare oportere intendimus, sua vi ac potestate valere. Ejusdem natura sunt actiones commodati, fiduciae, negotiorum gestorum, et aliae innumerabiles.—Nici-o formulă de acțiune nu este calcată după termenii sacramentali ai condițiunei, în imitațiune a condițiunei, nu conține fictiunea, închipuirea condițiunei. Căci fie-că cerem o sumă certă sau un lucru cert datorit noă, pretindem pur și simplu că acel lucru trebuie să ni se dea, fără să mai adăogăm în intențiunea formulei nici-o fictiune de condițiune. De aceea, înțelegem în același timp, că toate formulele de acțiuni prin care pretindem că trebuie să ni se dea o sumă sau un lucru ore-care determinat, se întemeiază pe propria lor forță și putere. De aceeași natură sunt acțiunile *commodati, fiduciae, negotiorum gestorum*, și altele ne-numerate“.

Pentru *damnum infectum* avem o stipulațiune introdusă de pretor; pentru cazul de *pignoris capio* a publicanului o acțiune *fictitia*. Dar pentru *condictio*?

Condictio cea veche din legea celor XII table prin ce s'a înlocuit? Prin o simplă formulă de acțiune, fără nici o fictiune în *intentio*.

Magistratul de și nu a creat el *condictio* din sistemul formular, de și *condictio* nu este o acțiune honorară, o acțiune *in factum*, de și este o acțiune *in jus concepta*, în care se exprima în *intentio* raportul juridic, legal de obligațiune, de și numele acțiunei este acelaș cu al condiției din sistemul acțiunilor legii, cu toate acestea nu rechemă în *intentio* nici un suvenir din termenii condiției legii, nu e calcată intenția pe *condictio legis*, nu coprinde fictiunea condițiunei *legis*. De aceea și dice Gaius că subsiste prin propria ei forță, iar nu se sprijinește cătuși de puțin pe acțiunea *legis condictio*. Gaius face alusiune zicând acesta la ceia ce ne-a spus în paragraful 10 că

dintre formulele de acțiunii din sistemul formular, unele sunt imitate după acțiunile legii, altele nu, altele din contra stau în picioare prin propria lor forță și putere. Dintre acestea este și *condictio*, măcar că numele și obiectul acțiunii este același ca al *condictiei legis*.

Ecă formula acțiunii numite *condictio*, în sistemul formular. „*Gaius iudex esto*, (acésta se numește *datio iudicis*). *Si paret Numerium Negidium Aulo Agerio decem millia sestertium dare oportere*, (acésta se numește *intentio*), *iudex Numerium Negidium Aulo Agerio sestertium decem millia condemna; si non paret, absolve* (acésta se numește *condemnatio*) — Gaius, fi judecător. Dacă ți se pare că Numerius Negidius trebuie să dea zece mii de sesterti lui Aulus Agerius, condamnă pe Numerius Negidius să dea lui Aulus Agerius zece mii de sesterti; dacă nu ți se pare, absolvă'l.“

După cum vedem în *intentio* nu este nici uă ficțiune.

Tot asemenea și din casurile de aplicațiune a lui *iudicis postulatio*, procedura legii din toate acțiunile *bonae-fidei* s'a înlocuit prin o simplă formulă fără ficțiune. În adevăr, cum ne ține Gaius, în toate casurile de acțiunii de bună credință precum: *fiduciae, pro socio, locati-conducti, mandati, pigneratia, depositi etc.*, în toate aceste acțiuni care nase din dreptul ginților și la care se aplică uă-dată procedura lui *iudicis postulatio*, în toate aceste acțiuni, în timpul sistemului formular, intențiunea formulei nu coprinde nici uă ficțiune, nu e calcată de termenii *iudicis postulațiunii*.

Cum e concepută formula în aceste acțiuni? În toate acțiunile *bonae fidei*, formula acțiunii nu se compune numai din două părți, din o *intentio* și o *condemnatio* — vom înțelege acésta mai bine mai târziu — ci din trei părți: din uă *demonstratio* în care se exprimă în fapt obiectul acțiunii, din uă *intentio* și din uă *condemnatio*.

Să luăm un exemplu. Să presupunem o acțiune *depositi*, să presupunem că *Primus* a depus în mâinile lui *Secundus* uă masă de argint și că *Secundus* nu vrea să i-o restituie de bună voie.

Ce o se face *Primus*, în timpul sistemului formular?

N'are să procedă *per iudicis postulationem*, ci pur și simplu se va duce înaintea magistratului și va cere să i dea uă simplă formulă de acțiune fără ficțiune, coprinzând o *demonstratio*, o *intentio* și o *condemnatio*; „*Gaius iudex esto (datio iudicis). Quod Primus apud Secundum mensam argenteam deposuit, qua de re agitur (demonstratio), quidquid ob eam rem Aulo Agerio dare facere oportet ex bona fide ejus (intentio), in id iudex Secundum. Primo condemna; non paret, absolve.*—Gaius fii judecător. Fiind-că *Primus* a depus la *Secundus* o masă de argint, or ce ar trebui din acéstă causă să dea sau să facă *Secundus* lui *Primus* conform buneî credințe, la aceia condamnă, judecătorule, pe *Secundus* către *Primus*; dacă nu ți se pare, absolvă-l.“

De la paragraful 34 încolo, Gaius continuă cu formulele de acțiunii și se ocupă în special în paragrafele 34, 35, 36, 37 și 38 cu formulele de acțiune care coprinde în sine o ficțiune.

Am văzut că sistemul acțiunilor legei, care era calcat după chiar termenii prescriși de legile celor XII table și de legile posterioare, a început să se despoe încetul cu încetul de formalismul antic și să se reducă la cea mai simplă expresiune. să se reducă la ideile necesare coprinse în acel sistem.

Am văzut cum în acéstă ordine de idei pretorul a introdus o acțiune *fictitia*, care să țină locul acțiunei legei numită *pignoris capio*, în casul în care acéstă *pignoris capio* era acordată *publicanului* în contra contribuabilului care nu și plătitise impositul. Pretorul a mai introdus și alte acțiuni *fictitiae*, dar

într'o altă ordine de idei de cât acea de a despuia de formalism acțiunile legei.

Aceste acțiuni *fictitiae* sunt acelea despre care tractează Gaius în paragrafele 34 până la 38 inclusiv.

Să vorbim mai întâiu de acțiunea *fictitia*, despre care vorbește Gaius în paragraful 34.

Eacă cum se exprimă Gaius în acest paragraf: „Habemus adhuc alterius generis *fictiones* in quibusdam formulis, velut cum is qui ex edicto bonorum possessionem petit, *ficto*, se herede agit. Cum enim praetorio jure et non legitimo succedat in locum defuncti, non habet *directas actiones*, et neque id quod defuncti fuit, potest intendere suum esse, neque id quod defuncto debebatur, potest intendere dare sibi oportere. Itaque *ficto* se herede intendit, veluti hoc modo: *Iudex esto. Si Aulus Agerius, id est ipse actor, Lucio Titio heres esset, tum si fundum de quo agitur ex jure Quiritium ejus esse oporteret; vel, si in personam agatur, praeposita simili fictione, intentio ita subjicitur: tum si paret Numerium Negidium Aulo Agerio sestertium decem millia dare oportere etc.* — Avem și altfel de ficțiuni, (ficțiuni de alt gen), în câte-va formule, precum de exemplu în cazul în care cineva a obținut *bonorum possessio* în virtutea edictului pretorului, căci atunci el are dreptul de a intenta acțiune cu închipuirea că ar fi erede după dreptul civil, în adevăr el vine în locul defunctului, el succede defunctului după dreptul pretorian, dar nu după dreptul civil propriu-zis; și de aceea n'are acțiunile directe pe care le-a avut defunctul, și de aceea nici cea ce a fost al defunctului nu poate să susțină că e al lui, nici cea ce se datora defunctului nu poate să pretindă că trebuie să i se dea lui. El prin urmare, reclamă cu închipuirea că ar fi erede, fingând că ar fi herede. De exemplu în modul următor: *Cutare fiu judecător. Dacă Aulus Agerius ar fi moștenitorul lui Lucius Titius, veți dacă, în asemenea cas, fondul, de*

care e vorba, ar fi al lui, după dreptul Quiritilor, și atunci... etc. Sau intenteză uă acțiune în personam fictitia, în care inserând în mod prealabil în formulă uă ficțiune identică, apoi reclamă ast-fel în *intentio*: *In asemenea cas dacă ți se pare că Numerius Negidius trebuie să plătească lui Aulus Agerins dece mii de sestertii, s. c. l.*“

Știm că în dreptul roman acțiunile sunt personale, în sensul acesta că ele nu se pot deslipi de persóna în favoarea căreia dreptul le crează. Acesta e atât de adevărat în cât, în regulă generală, cine-va nici că pôte să reclame, nici să se apere prin intermediul altuia, pentru că în acțiuni trebuie să figureze singur în persónă; și ne aducem aminte că acesta era un principiu absolut în legea celor XII table.

În sistemul formular acesta s'a urmat în toate acțiunile în care era să se angajeze cea ce se numește o *instanță legitimă* înaintea judecătorului, un *iudicium legitimum*, adică o instanță în care judecătorul să fie unic, cetățian roman, ambele părți reclamantul și defendorele asemenea cetățeni romani, și instanța angajată în Roma sau în lăuntrul unui circuit de uă mie de pași împrejurul Romei. În toate aceste casuri se observa principiul legilor celor XII table: în acțiune nu putea să figureze cine-va prin reprezentant.

În toate cele-lalte casuri, instanța se dice că e *imperio continens*, și conform edictului pretorului, pôte, în uă acțiune, în care se uă una din părți este peregrină, sau în fapt trebuie să fie judecată de recuperatori, sau că instanța se angajiază afară din miliarul anteiu din prejurul Romei, să figureze cine-va prin represintant.

O altă consecință a personalității acțiunii era aceea că acțiunile nu erau *cessibile*; la Romani nu se știe cea ce la moderni se numește *cesiune de creanțe*, vândare de creanțe. La Romani existau moduri de a transmite dreptul de proprietate, dar dreptulu de creanță nu, fiind acesta inherent la persóna creditorului și a debi-

torului, între care se născuse raportul de obligațiune. Și de aceia Romanii au trebuit să inventeze un subterfugiū, o cale oblică, piezișă, prin care să ajungă la rezultatul acela la care nu se putea ajunge pe cale directă, și au inventat cea ce se numește *procuratio in rem suam*. Creditorul dă mandat unei persoane ca să acționeze pe debitor, să strângă de la densusul ce o putea să strângă și de cea ce o face cu acțiunea, de cea ce o strânge să nu mai vie să'i dea nici uă socotelă; îi dă uă *procuratio in rem suam*, adică *in rem mandatarii*, în interesul mandatarului.

Romanii au inventat această *procuratio in rem suam* ca să obvie la imposibilitatea *cesiunii directe a creanțelor*.

Așa dar acțiunile, fie reale, fie personale, nu trec după capul unuia pe capul altuia, și dacă trec pe capul moștenitorului de drept civil, vedem că Romanii ca să ajungă la acest rezultat au creat o ficțiune și au dis că moștenitul și cu moștenitorul de drept civil sunt două corpuri fizice într'una și aceeași piele juridică, că moștenitorul de drept civil nu e de cât continuatorul persoanei juridice a defunctului moștenit, că amândouă nu fac de cât unul și acelaș. Atunci dar nu se transmite acțiunile ei se continuă. Și de acea moștenitorul, propriu dis, moștenitorul după dreptul civil, poate reclama ca cum ar fi reclamând defunctul. Dacă defunctul bună-ora era proprietar al fondului cornelian, putea să dică: pretind că acest fond e al meu după dreptul Quiriților; moștenitorul defunctului putea să dică și el tot așa: pretind că fondul cornelian este al meu după dreptul Quiriților. Dacă reposatul era creditor al lui Numerius Negidius și avea să ia de la el 10,000 sestertii, putea să dică: pretind că Numerius Negidius trebuie să 'mă dea 10,000 sestertii; moștenitorul putea de asemenea să zică și el: pretind că Numerius Negidius trebuie să 'mă dea 10,000 de sertetii... Dar moștenitorul era aici după drept civil. Apoi știm că afară de moștenitorul după

dreptul civil, avem moștenitorul de drept pretorian, afară de *heres* avem pe *bonorum possessor*. Pretorul însă n'a avut curagiū să decidă prin edictul seū că și *bonorum possessor*, moștenitorul de drept pretorian, e un continuator al persoanei juridice a defunctului și prin urmare pôte să intenteze acțiunea ca și reposatul.

De aceea a pornit și el pe o cale piezișă cum e trebuință să pornești tot-d'auna când e să ocolești un principiu care te genează, și a introdus uă *actio fictitia* pentru *bonorum possessor*, închipuind că ar fi adevărat moștenitor, că prin urmare ar fi posibilitate de continuare a persoanei defunctului; și deci, dacă defunctul era proprietar al fondului Cornelian, *bonorum possessor* ca să reclame proprietatea fondului Cornelian de la cine-va care'l posedă pe nedrept, va intenta acțiunea în revendicare pe care ar fi intentat'o defunctul însă punând în intențiunea formulei, adică în partea cea d'ânteiū a formulei, o ficțiune, ficțiunea *c'ar fi herede*.

Iată cum este concepută ficțiunea în acéstă acțiune. Mai înteiū, iată cum ar fi fără ficțiune: „Gaius iudex esto; *Si paret fundum Cornelianum Auli Agerii ex jure Quiritium esse*. De aci înainte urmază restul formulei; numai intențiunea, e necesar să uă cunōstem. „Gaius fii judecător, dacă ți se pare că fondul Cornelian este a lui Aulus Agerius, după dreptul Quiriților...“ Iată cum ar reclama moștenitorul de drept civil. Iată acum și cum reclamă moștenitorul după dreptul pretorian: „Gaius iudex esto. *Si Aulus Agerius Lucio Titio heres esset, tunc si fundum Cornelianum ejus esse oporteret ex jure Quiritium*...—Gaius să fie judecător. Dacă am presupune că Aulus Agerius ar fi moștenitor după drept civil al lui Lucius Titius, atunci dacă fondul Cornelian ar fi al seū, după dreptul Quiriților“. Care este ficțiunea? „*Dacă ar fi Aulus Agerius moștenitor al lui Lucius Titius*.“ Iată pentru acțiunile reale. Tot așa este și pentru acțiunile personale.

Să presupunem că moștenitorul Aulus Agerius, ar

avea să ia zece mii sestertii de la Numerius Negidius; el ar reclama fără ficțiune în modul următor: „*Gaius iudex esto. Si paret Numerium Negidium dare oportere decem millia sestertium Aulo Agerio...* — Gaius fi judecător. Dacă ți se pare că Numerius Negidius trebuie să dea zece mii de sestertii lui Aulus Agerius...” Iată acum cum trebuie să reclame cu ficțiune: „*Gaius iudex esto. Si Aulus Agerius, Lucio Titio heres esset, tum si paret Numerium Negidium Aulo Agerio dare oportere decem millia sestertium etc.* — Gaius fi judecător. Dacă A. Agerius ar fi moștenitor al lui Lucius Titius, atunci dacă Numerius Negidius ar trebui să dea lui Aulus Agerius zece mii de sestertii, ș. c. l.” Iată ficțiunea pusă de pretor în formula acțiunelor în revendicare și în *condictio certi*, de câte ori este vorba de bonorum possessor care lucrăză, *ficto se herede*.

§ 35. „*Similiter et bonorum emptor ficto se herede agit. Sed interdum et alio modo agere solet; nam ex persona ejus cujus bona emerit sumpta intentione, convertit condemnationem in suam personam, id est, ut quod illius esset, vel illi dare oporteret, eo nomine adversarius huic condemnetur: quae species actionis appellatur Rutiliana, quia a praetore Publio Rutilio, qui et bonorum venditionem introduxisse dicitur, comparata est. Superior autem species actionis, qua ficto se herede bonorum emptor agit, Serviana vocatur.* — Asemenea și bonorum emptor intentăză acțiunile tot cu ficțiune ca și bonorum possessor, fingend adevărat că ar fi herede. Dar el pôte să intenteze acțiunile și în alt mod. Căci, punend-se intențiunea pe numele aceluia ale căruî bunuri le-a cumpărat, pune condemnațiunea din contra pe numele seü, ast-fel în cât pretinde că lucrul ar fi al aceluia ale căruî bunuri le-a cumpărat seü că lui ar trebui să i se dea uă sumă ôre-care de bani; dar conchide să se condemne defendorul către el însuși. Acastă din urmă specie de acțiune se numește *Ru-*

tiliană, pentru că a fost introdusă de pretorul Publius Rutilius, care după cum se crede a introdus și *bonorum venditiunea*. Acțiunea prin care *bonorum emptor* intenta acțiunea fingând că ar fi herede, se numește *Serviană*, pentru că a fost introdusă de pretorul *Servius*.”

Ce este *bonorum emptor*? Este un aquisitionar al întregului patrimoniu al unui debitor întocmai ca cum ar fi moștenit pe acest debitor, după dreptul civil.

Știm că, probabilmente în secolul al VI-lea, de către pretorul Publius Rutilius s'a introdus *bonorum venditio*, adică sistemul de expropriare universale a averii debitorului. Înainte de *bonorum venditio* știm cum proceda creditorul. Proceda, când avea o sentință dată, prin *manus injectio*. În cazuri speciale s'a introdus posibilitatea luării de gagiū câte odată *legibus*, altă dată *moribus*, fără chiar să fie sentință; cu alte cuvinte erau cazuri când se proceda la îndeplinirea unei hotăriri prin *manus injectio*; erau apoi cazuri, în care cine-va ca să-și realizeze creanța sau dreptul său, proceda prin *pignoris capio*. *Manus injectio* fiind un mod barbar, a trebuit să cadă în desuetudine. *Pignoris capio* a căzut și ea în desuetudine; în timpul lui Gaius deja nici că mai exista.

Ce a trebuit să se introducă în locul lui *manus injectio* și în locul lui *pignoris capio*, aceste două mijloce de executare?

Toce mai târziu de tot, de la Dioclețian încolo, s'a introdus urmărirea parțială a bunurilor debitorilor cum este astăzi. — Ați când ești creditorul cui-va, — dacă nu ești creditor ipotecar, — ca să ai dreptul și datoria să urmărești cutare bunuri și să te plătești cu preferință, urmărești ce bun vrei de la debitor. — Acest sistem este cea ce se numește *distractio bonorum*. Într'ensul găsim origina sistemului actual de executare a sentințelor. Intre *manus injectio* și *pignoris capio*, care exista în sistemul acțiunilor *legei*,

și între *distractio bonorum*, care există de la Dioclețian încolo, se află un sistem intermediar de executare, care este sistemul *bonorum venditionei*. Intocmai cum între sistemul acțiunilor legii și sistemul extraordinar de procedură, care începe de la Dioclețian, este un sistem intermediar, asemenea între modurile de executare ale acțiunilor legii și modurile de executare din timpul Bassului Imperiului există modul de executare contemporan cu sistemul formular, care se numește *bonorum venditio*.

În acest sistem, după cum am mai spus și altă dată, când un debitor óre-care nu putea să-și plătească datoriile, pretorul trimitea pe creditorii printr'un decret în posesiunea bunurilor lui. Creditorii numeau unul seú mai mulți curatorii spre a administra bunurile și un magistru însărcinat cu vânzarea lor. Bunurile erau publicate, printr'un așpt numit *proscriptio*, pe lângă care se adăoga un caiet de sarcini, ceia ce se numia *lex bonorum vendendorum*, care conținea indicațiunea bunurilor, quantul datoriilor și mai cu sémă a celor privilegiate.

Publicația se repeta de mai multe ori, în intervale anumite, și în ziua defiptă pentru vânzare, în localul unde la Romani se realiza vânzarea bunurilor publice, telalul seú le *crieur*, cum ar șice francezul, nu șicea: Se scóte în vânzare obiectul cutare al cutărui debitor și se începe licitația de la cutare preț, ci, se scóte la licitație publică patrimoniul întreg al debitorului cutare insolubil, se începe licitația cu condițiunea următoare: cine vrea să plătească 35 % de exemplu, creditorilor debitorului insolubil, aceluia se va adjudeca întregul patrimoniu al debitorului. Venia unul și dădea 35 %, altul 36 la sută, altul 40, etc. Se adjudeca patrimoniul debitorului insolubil *Primus* asupra capului lui *Secundus* cu condițiune ca *Secundus* să plătească, de exemplu 45 %, fiă-cărui creditor din valoarea nominală, a creanței seúe.

Acest *bonorum emptor*, care cumpăra întreg patri-

moniul lui *Primus*, era un *successor in universum* al lui, ca cum l'ar moșteni. Prin acest fapt al adjudicațiunei el devenea *acquisitor* al tutulor bunurilor debitorului, prin urmare *proprietar* asupra tutulor bunurilor corporale ale debitorului, *debitor* al tutulor creditorilor debitorului, cu condițiune însă că el în loc să plătească totul să plătească o parte anumită, și *creditor* allū tutulor debitorilor debitorului.

Dar acel *bonorum emptorum* care era un *successor* universal, care era ca și un moștenitor al debitorului, nu era *successor* după dreptul civil, ci era un *successor* după dreptul pretorian, căci pretorul a introdus pentru prima óră acéstă *bonorum venditio*; prin urmare și el trebuia să procedă când era să revendice un lucru óre-care din mâna detentorului și care fusese o dată al debitorului vëndut, trebuia să procedă tot cu ficțiune, fingënd că este moștenitor, *ficto se herede*. *Bonorum emptor* proceda și el prin urmare ca *bonorum possessor*.

Acțiunea acéstă se numea *Serviană*, fiind-că a fost introdusă de pretorul *Servius*.

Inainte însă de a introduce *Servius* acțiunea *fictitia* în favórea lui *bonorum emptorum*, pretorul *Rutilius*, care a introdus pentru ántéia óră *bonorum venditio*, introdusese deja, și el, un mijloc în favórea lui *bonorum emptor* ca să intenteze acțiune; căci dacă n'ar fi introdus un mijloc și n'apucase să vie *Servius* ca să introducă mijlocul acțiunei *fictitia*, trebuia să se uite la *patrimoniu* fără ca să pótă face ceva cu dënsul; el nu putea să continue ca *proprietar* pe debitorul vëndut, nici ca *creditor*, pentru că creanța nu se continuă de cât pe capul moștenitorului de drept civil și el era un *successor* pretorian; nu era *bonorum possessor* ca să pótă lucra *ficto se herede*, căci cel d'ántéiu pretor care a introdus acțiunea *fictitia*, a introdus'o în favórea lui *bonorum possessor*. A trebuit dar *Rutilius*, care *avenit* înainte de *Servius*, să introducă și mijlocul de a aduce la îndeplinire *bonorum venditiunea*, adică ceace se numește *acțiunea*

Rutiliană, care însă nu este fictitia. Lucru curios! În acțiunile ordinare pe numele cui e pusă intențiunea, pe numele aceluia e pusă și condemnațiunea. Pretind eu, de ex., că sunt proprietar al fondului Cornelian, pe numele meu e pusă intențiunea, în favoarea mea e și condemnațiunea: „*Gaius iudex esto. Si paret fundum Cornelianum Primi esse ex jure Quiritium, nisi arbitrio tuo restituatur, quanti ea res erit, Secundum Primo condemna. Si non paret absolve.* — Gaius fi judecător. Dacă ți se pare că fondul Cornelian e al lui Primus după dreptul Quiriților, și nu i se va restitui după arbitragiul tău, atunci condamnă pe Secundus să plătească valoarea aceluși fond lui Primus.“ Intențiunea e concepută tot în favoarea lui Primus, condemnațiunea e concepută tot în favoarea lui. Ce a făcut Rutilius? A zis: Avem să concepem acțiunea pe numele fostului și adevăratului proprietar, pe numele debitorului al cui a fost lucrul; condemnațiunea însă trebuie s'o întorcem și să o concepem în favoarea cumpărătorului patrimoniului, în favoarea lui *bonorum emptor*. E aci o sucitură. Cine era debitorul, al cui era lucru? *Seius*. Cine e cumpărătorul care a cumpărat patrimoniul întreg și căruia în realitate trebuie să i se restituie lucrul posedat pe nedrept de Secundus? Primus. Ecă atunci cum se va concepe formula: „*Gaius iudex esto. Si paret fundum Cornelianum Seii esse ex jure Quiritium, nisi arbitrio tuo restituatur, quanti ea res erit Secundum Primo condemna. Si non paret, absolve.* — Gaius fi judecător. Dacă găsești de cuviință că fondul Cornelian e al lui Seius după dreptul Quiriților, și el, după arbitragiul tău nu se va restitui, atunci condamnă pe Secundus să plătească lui Primus valoarea acestui fond. Dacă nu ți se pare, absolvă-l.“ Rutilius a inventat o acțiune care să numește *Rutiliană*, și în care, contrariu regulilor obișnuite, intențiunea e concepută în favoarea unuia și condemnațiunea în favoarea altuia; intențiunea e con-

cepută în favoarea debitorului expropriat și condemnațiunea în favoarea cumpărătorului întregului său patrimoniu.

Dar această încrecătură de acțiune, care era cu desvîrșire trasă de păr, cu două ipostase. după cum am zice, una în favoarea unuia, și alta în favoarea altuia, prea era originală, și de aceea pretorul Servius a decis ca și *bonorum emptor* să reclame ca și *bonorum possessor, ficto se herede*, printr'ua acțiune fictitiă, a căreia formulă uă cunóștem, și în care și intențiunea și condemnațiunea este concepută în favoarea unia și același persóne, a *bonorum emptorului*.

§ 36. „*Ejusdem generis est, quae Publiciana vocatur. Datur autem haec actio ei qui ex justa causa traditam sibi rem nondum usucepit, eamque amissa possessione petit. Nam quia non potest eam ex jure Quiritium suam esse intendere, fingitur rem usucepisse, et ita quasi ex jure Quiritium dominus factus esset, intendit hoc modo: Iudex esto. Si quem hominem Aulus Agerius emit, et is ei traditus est, anno possedisset, tum si eum hominem, de quo agitur, ejus ex jure Quiritium esse oporteret, et reliqua.*—De acelaș fel e și acțiunea publiciană (e adică tot uă acțiune fictitia). Această acțiune se acordă aceluia care a posedat un lucru trădat lui *ex justa causa* și *ex bona fide*, dar a căruia posessiune a perdut'o mai înainte de a fi usucapat; fiind-că el nu póte să pretindă lucrul ca al său după dreptul Quiriților, se închipuește că l'ar fi usucapat. și deci, ca cum ar fi și devenit asupra lui proprietar *ex jure Quiritium*, pretinde, intentă acțiunea în termenii următorii:

„Cutare fi judecător; *Dacă sclavul de care e vorba și pe care Aulus Agerius 'l-a cumpărat, și care 'i a fost trădat, dacă sclavul acesta, presupuind că 'l-ar fi posedat un an întreg, ar fi trebuit să fie al lui după dreptul Quiriților, ... și cele-l-alte.*“

Un pretor Publicius a introdus o acțiune *publiciană* în favoarea celui care se găsește pe cale de a usucupa, dar care încă nu a usucapat.

În ce cazuri se aplică usucapiunea? Mai întâiu când cine-va a câștigat un lucru *mancipi* de la un adevărat proprietar, însă prin tradițiune, iar nu prin unul din modurile de dreptul civil, prin care se transmite proprietatea lucrului *mancipi*, în cât el nu a devenit de cât *dominius bonitarius*, iar nu *dominius quiritaris*. În cazul acesta el are dreptul, posedând lucru un an dacă e mobil, două ani dacă e imobil, să corrégă viciul de formă, originar al acțișțiuneii și să transforme după un an de zile de possessiune dacă lucrul a fost mobiliar, și după două ani dacă a fost imobiliar, *dominium bonitarium* în *dominium quiritarium*.

Iată înteiul cas de aplicațiune al acțișțiuneii Publiciane. Al doilea cas, care a rămas în vigoare și în timpul lui Justinian, e casul în care cine-va a cumpărat cu toate formele cerute de lege, sau a primit în virtutea unei donațișțiunii, sau altei juste cause, un lucru cert cu formele prescrite de lege, dar de la uă persoană care nu era proprietar, pe care însă o credea proprietar în momentul când a primit posesiunea lucrului din mâna lui; atunci el nu câștigă prin acēștiă tradițiune prece-dată de *justă causă*, de și e de bună credință, adevē-rata proprietate *ex jure Quiritium* asupra lucrului, ei, numai ceea ce se numește *bonae fidei possessio*, posesiunea cu bună credință. Dar, și în acest cas, legea cellor XII table îi permite, dacă posedă acest lucru un an sau două după cum e mobiliar sau imobiliar, să *usucape* acest lucru, adică după un an de zile sau două ani de posesiune, să transforme dreptul său de *bonae fidei possessio* în *dominium ex jure Quiritium*.

Rolul dar al usucapiuneii este sau de a transforma *dominium bonitarium* în *dominium quiritarium*, sau de a transforma posesiunea de bună credință în *dominium quiritarium*.

Bine ! dar ca să ajungă cine-va acolo trebuie să posedă într'un mod continuu un an dacă lucrul e mobilier, două dacă e imobilier. Dar dacă în interval perde posesiunea ? Dacă perde posesiunea și lucru a intrat în mâinele adevăratului proprietar, s'a șters pe mâini. Dar se poate să piardă posesiunea lucrului fără ca ea să intre în mâna adevăratului proprietar, ci în mâna unui *străin*. Ce acțiune are să intenteze contra lui ? *Interdictul uti possidetis sau utrubi*. Dară se poate întâmpla ca să nu mai fie în condițiunile cerute de edict, pentru a intenta unul din aceste două interdicte, în cât să se uite cu jind la acela care nu are nici *justa causă*, *nici buna credință*, și care posedă obiectul său mobilier sau imobilier. Ei ! Dacă ar fi rămas lucrul astfel, și n'ar fi obvenit legislațiunea romană la acest inconvenient, scopul usucapiuneii ar fi rămas fără efect.

De acea pretorul Publicius, ingeniosul și mult meritosul pretor Publicius, a inventat uă acțiune, numită *Publiciană*, în care, prin ajutorul unei ficțiuni, ajunge să corrégă inconvenientele acestui sistem. Acéastă acțiune, numită *Publiciană*, uă accordă el aceluia care se găsea pe cale de a usucupa, dar care a pierdut posesiunea lucrului pe care nu o mai poate recăpăta prin interdictul *utrubi* sau *uti possidetis*, permițându-i să revendice lucrul ca cum ar fi și devenit proprietar asupra lui după dreptul *Quiriților*, de și nu devenise, căci mai avea ceva de posedat pentru ca să usucape, închipuind, în capul formulei, că a și devenit proprietar, că a posedat atâta timp ca să fi putut deveni proprietar.

Ficțiunea în cazul acesta e întemeiată pe ideea posesiuneii suficiente pentru a usucupa, și iată cum e concepută. Presupunem că acela care se găsește în asemenea circumstanțe îl chiamă *Primus* și că pe posesorul actual îl chiamă *Secundus*. Dacă ar fi *Primus* adevărat proprietar, dacă el ar fi împlinit termenul de posesiune pentru a usucupa, ar intenta, în contra

lui Secundus. uă acțiune de revendicare concepută în modul următor: *Gaius iudex esto. Si paret fundum Coruelianum Primi ex jure Quiritium. esse, nisi arbitrio tuo restituatur, quanti ea res erit, condemna; si non paret, absolve.*—Gaius fi judecător. Dacă ți se pare că fondul Cornelian e al lui Primus după dreptul Quiriților, și după arbitriul tău nu se va restitui, atunci condamnă pe Secundus ca să plătească lui Primus cât face acel fond.“

În cazul nostru însă va trebui ca acțiunea să aibă o ficțiune, și în capul formulei va fi următoarea ficțiune: „*Gaius iudex esto: Si quem fundum Cornelianum Primus emit, quique ei traditus est, anno possedisset, tum si eum fundum, de quo agitur, ejus ex jure Quiritium esse oporteret, nisi arbitrio tuo restituatur. quanti ea res erit, condemna; si non paret absolve.*—Dacă fondul Cornelian, pe care Primus l'a cumpărat, și care îi a fost trădat, dacă pe acest fond Primus, îl ar fi posedat doi ani, veți atunci dacă în asemenea cas. ai găsi cu cale că ar trebui să fie al lui după dreptul Quiriților, și atunci, dacă nu se va restitui după arbitriul tău, condamnă pe Secundus să plătească lui Primus, cât face acest fond. Iar dacă, în asemenea hypotesă, nu ai găsi cu cale acésta; absolvé-l.“

Ficțiunea aci este: „*Dacă Primus ar fi posedat fondul Cornelian doi ani.*“ Cu ajutorul acestei ficțiuni pôte el să reclame lucrul, a căreia possessiune a perdut, de la Secundus care nu se găsește în uă pozițiune destul de favorabilă, căci el nu posedă cu justă cauză și bună credință, și prin urmare va fi învinsu de Primus.

§ 37. „*Item civitas Romana peregrino fingitur, si eo nomine agat, aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo justum sit eam actionem etiam ad peregrinum extendi: velut si furtum faciat peregrinus, et cum eo agatur,*

formula ita concipitur: Judex esto. Si paret ope consiliove Dionis Hermaei filii, furtum factum esse paterae, quam ob rem si civis Romanus esset, profure damnum decidere oporteret, et reliqua. Item si peregrinus furti agat, civitas ei Romana fingitur. Simiter si ex lege Aquilia peregrinus damni injuriae agat, aut cum eo agatur, ficta civitate Romana, judicium datur. — Asemenea qualitatea de cetățean român este atribuită într'un mod fictiv peregrinului, dacă el intentează o acțiune saū dacă se intentează o acțiune în contra lui, în unul din acele casuri în care s'a creat de legile noastre uă acțiune care este just să se întindă și la peregrin. De exemplu, dacă peregrinul comite un furt, și este acționat, formula acțiunii este concepută ast-fel: *Cutare sūi judecător. Dacă ți se pare că s'a furat uă pateră (cupă) de aur prin opera și intențiunea lui Dion fiul lui Hermeu, pentru care fapt, dacă ar fi cetățean roman, ar trebui ca furu să plătească paguba, și cele-l-alte.* Asemenea și dacă în virtutea legii Aquilia, pentru pagubă fără drept făcută, un peregrin ar voi să intente acțiune saū s'ar intenta în contra lui acțiune, acțiunea s'ar da inserându-se în *intentio, ficțiunea existenței calității de cetățean roman.* Uă altă ficțiune este aceia introdusă de un pretor, al căruia nume nu 'l cunóștem (pentru că Gaius nu ni-l spune și nici vre-o altă sorginte nu există în această privință), în favórea peregrinilor. În dreptul roman sunt acțiuni care se aplică de la început, de la origine, și la cetățenii Romani și la peregrini. Acestea sunt tóte acțiunile derivând din *jus gentium*, cum sunt acțiunile rezultând din contractele consensuale, precum și din deposit, comodat, *pignus* etc.—Sunt însă acțiuni, cum este acțiunea *furti, ex lege Aquilia*, care la origine, au fost create pentru cetățenii Romani și aplicabile numai lor. Ast-fel sunt în regulă generală *toate acțiunile stricti juris*. La început, probabil pe când Romanii nu cuceriseră nici uă

provinciă, ei nu cunoșteau pe streinii de cât ca membrii ai unei națiuni independente. Dintre aceștia cu unii aveau relațiuni de amicițiă, de asociațiă etc. Pe ceilalți însă îi consideraui ca inimiçi. Acestora putea, chiar în timp de pace, să le răpescă orî-ce, și să se considere ca proprietari, ca cum ar fi de ocupațiune în timp de resbel. Acestora, nerecunoscându-le nici un drept de proprietate față cu ei Romanii, vice-versa nici ei Romanii nu puteau să se considere ca proprietari față cu dênșii. Precum Romanii consideraui ca *bona presa*, tot ce luaui de la acei streinii, chiar în timp de pace, asemenea și tot ce acei streinii luaui de la Romani chiar în timp de pace, erau siliți să'l considere ca bine luat de ei. De aceia nici că putea să fie posibilitate de report de furt între Romani și asemenea peregrini. Și de aceia acțiunea *furti* nu a fost la început aplicabile de cât între cetățeni Romani. Mai târziu însă, când Romanii supuseră și încorporaseră provinciî, începuseră să facă cunoștință cu altă specie de peregrini- cu suppuși d'ăi lor. Acestora nu putea se nu le recunoscă dreptul de proprietate față cu ei Romanii, și vice-versa să se considere Romanii față cu dênșii ca proprietari. De aceia în cas de furt între un Roman și un asemenea peregrin necesitatea de extensiune a acțiunei civile de furt, creată special pentru cetățeni Romani, prin mijlocul unei ficțiuni. ficțiunea că peregrinul este cetățian roman.

Să luăm de exemplu *acțiunea furti*. Acéstă acțiune e creată de lege în favórea cetățenilor Romani. Prin urmare, fie că acela de la care s'a furat, fie că acela care a furat, e peregrin, nu se póte da acțiunea *furti directa* în contra nici unuia pentru că acțiunea *furti* e creată pentru cetățeni Romani și nu póte fi dată de cât între cetățeni Romani. S'a întins însă în urmă acțiunea pentru caúsă de utilitate, și s'a acordat ca acțiune *utilis fictitia* și în casul în care furul său victima furului e un peregrin.

Ecă formula acțiunei: „Gaius fi iudexător. Dacia și

se pare că cu ajutorul său consiliul lui Dionisiu, fiul lui Ermeu — s'a furat uă pateră (cupă) de aur, atunci dacă din cauza acestui furt, presupuind că furul ar fi cetățian roman, ar trebui să hotărăști ca să plătească paguba cu titlul de fur. ș. c. l.“

Inteiu și inteiu este *demonstrațiunea* — căci în acțiunile *furti* nu e ca în acțiunile reale, nici, măcar că e o *condictio certi*, ca în celelalte *condictii*, cum e aceia care rezultă din *mutuum*, din *testament*, din o *stipulațiune*. În *condictio furtiva* începe acțiunea prin o *demonstratio* în care se explică obiectul, speția, se expune faptul, și pe urmă vine *intentio*.

Ast-fel: „Dacă ți se pare că cu ajutorul său consiliul lui Dionisiu, fiul lui Ermeu, s'a furat o pateră de aur“. Acesta este *demonstratio*, după care vine ficțiunea: „dacă, în asemenea cas, presupuind că Dionisiu ar fi cetățian roman, ar trebui să plătească paguba ca fur“; — și apoi urmăzează *intentio* și *condemnatio* ca și în *condictio furtiva* directă, care se dă între cetățeni Romani. Tot așa era și pentru acțiunea *damni injuria dati* în virtutea legii Aquilia, care la început s'a introdus pentru cetățeni Romani și care în urmă, prin mijlocirea unei asemenea ficțiuni, s'a întins și la peregrini.

§ 38. „*Praeterea aliquando fingimus adversarium nostrum capite deminutum non esse. Nam si ex contractu nobis obligatus obligatare sit, et capite deminutus, deminutave fuerit, velut mulier per coemptionem, masculus per adrogationem, desinit jure civili debere nobis, nec directo intendere possumus eum eamve dare oportere; sed, ne in potestate ejus sit jus nostrum corrumpere, introducta est contra eum eamve actio utilis rescissa capitis deminutione, id est, in qua fingitur capite deminutus deminutave non esse.* — Pe lângă această câte o dată înclipuim că adversarul nostru n'a fost *capite deminutus*, n'a suferit *capitis deminutione*. Căci dacă cine-va este obligat seiu obligată către noi prin contract, și în

urmă este *capite deminut* său deminută, de exemplu un bărbat prin adrogațiune, o femeie prin coemptiune, el său ea încetază d'a ne mai datori după dreptul civil, și deci direct nu mai putem pretinde că ne dărește a ne da; dar ca să nu atârne de debitor destrugerea dreptului nostru, s'a introdus în contra *capite deminutului* său *capite deminutei* o acțiune utilă, rescindându-se *capitis deminutiunea*, adică în care se închipește, se presupune că nu a fost *capite deminut* său *capite deminută*“.

O altă ficțiune este aceea care e introdusă de un pretor al căruia nume nu'l cunoștem, căci Gaius nu ni'l spune, în cazul de restituțiune *in integrum* a unui creditor în acțiunea ce avea contra unui debitor, liberat civilmente de obligațiunea sa din cauza *capitis deminutiunei* ce a suferit.

Capitis deminutio este pierderea parțială său totală a mănuchiului de drepturi ce poate rezida pe capul unei persoane la Romani, este alterarea parțială său totală a capacității sale juridice.

O persoană, la Romani, poate avea trei serii de drepturi, drepturi ca om liber, drepturi ca cetățian roman și drepturi ca membru în o familie civilă romană. Se poate întâmpla ca o persoană să nu aibă de cât pe cele d'ânteiu: astfel este peregrinul. Se poate să aibe pe cele d'ânteiu și pe cele d'al doilea numai: astfel este libertinul cetățian roman în momentul manumisiunii sale. Se poate întâmpla se aibă pe câte-și trei, și atunci el are maxima sumă a drepturilor, mănuchiul complet al drepturilor: astfel este cetățianul roman membru al unei familii óre-care civile.

Suma totală a acestor drepturi, mănuchiul complet, neștirbit, de drepturi, constituie cea ce se numește *caput*, la Romani. Când acest *caput* este alterat în total său în parte, se dice că este *capitis deminutio*. *Deminuere* aci înseamnă, în adevăr, pierdere fie parțiale, fie totale din *caput*, din suma maximă a drepturilor de pe capul

unei persoane. Acastă instituție fiind eminentemente de drept civil, nu se aplică de cât cetățenilor Romani. Un peregrin când cade în servitute, își pierde în adevăr drepturile de om liber, însă nu suferă *capitis deminutio*. În sens invers un serv, când este manumis, măcar că prin manumissiune, ar deveni nu numai liber, dar și cetățean Roman, nu suferă *capitis deminutio*, căci servul nu are personalitate juridică, prin urmare nu are nici un drept, nu are decî *caput*.

Când însă un cetățean Roman pierde o parte sau totul din suma drepturilor ce avea, el este *capite minutus*, suferă o *capitis deminutio*, căci *caput* al său este alterat. Când pierderea este totală, când *caput* este complectamente distrus, când devine serv, el suferă *maxima capitis deminutio*, căci îndură maxima pierdere de drepturi, mai mult nu poate pierde, a pierdut libertatea, și prin consecință și cetățenia și drepturile din familia sa civilă, căci numai oamenii liberi pot fi cetățeni romani, și numai cetățenii Romani pot avea familie civile. Când pierderea este mai mică, dar nu mică de tot, când cine-va pierde drepturile de cetățean și de membru al familiei civile din care făcea parte, de exemplu când devine peregrin, atunci *capitis deminutio*, este *media*, nu e *maxima*, căci n'a pierdut tot, a conservat drepturile de om liber. Când însă conservând libertatea și cetățenia a pierdut numai drepturile din familia sa civilă, din care făcea parte până în acel moment, el atunci suferă *minima capitis deminutio*, a pierdut numai o serie din cele trei de drepturi, conservând pe cele-lalte.

Unul din efectele proprii ale *capitis deminutiunei*, fie chiar *minima*, este liberarea debitorului de datoriile sale. Se consideră *capite minutul*, chiar acela care a suferit numai *minima capitis deminutio*, că nu mai e aceeași persoană civilă, căci nu mai face parte din aceeași familie civilă, că a încetat de a exista civilmente, a

quasi murit civilemente, și fiind că obligația era inherentă persoanei lui, cu el a murit și obligația.

Ca să se repare însă prejudiciul rezultat din această *capitis deminutio*, dreptul pretorian a intervenit, și corregând aci dreptul civil, *emendando vetus jus*, a rescins *capitis deminutio*nea, și a restabilit vechea obligațiune. Vechea acțiune civilă, acordată de dreptul civil creditorului s'a stins și stinsă rămâne civiliter, acțiunea directă a dispărut. Pretorul însă, *utilitatis causa*, rescindând *capitis deminutio*nea, dar neavând coragiul de a renoi-o pe față vechia acțiune civile, ne având coragiul a desmormenta vechia acțiune directă ce aparținea creditorului, îi da alta, *utilitatis causa*, *fictitiă*, îi dă, *utilitatis causa*, o acțiune *utilă*, căci cea directă este stinsă, îi dă, cum se mai dice, o acțiune *fictitiă*, o acțiune în care presupune că debitorul n'a suferit *capitis deminutio*ne, nu a fost *capite minutus*. Să presupunem de exemplu că Aulus Agerius avea să ia de cece mii de sesterți de la Numerius Negidius în virtutea unei stipulațiuni. Dacă Numerius Negidius debitorul n'ar fi *capite minutus*, acțiunea numită *condictio certi*, acțiune civilă, directă, ar suna ast-fel: „*Gaius iudex esto. — Si paret Numerium Negidium Aulo Agerio decem millia sestertium dare oportere, iudex, Numerium Negidium Aulo Agerio sestertium decem millia condemna. Si non paret absolve.*—Gaius fi judecător. Dacă ți se pare că Numerius Negidius e dator să dea de cece mii de sesterți lui Aulus Agerius, condemnă pe Numerius Negidius către Aulus Agerius la de cece mii de sesterți. Dacă nu ți se pare, absolvă-l. „Dar Numerius Negidius a suferit o *capitis deminutio*, fie chiar *minima*, de exemplu, s'a dat în adrogațiune. El nu mai face parte din familia sa civilă naturală. A intrat prin adrogațiune în altă familie. Civilemente nu mai e el. Persoana sa civilă a dispărut, și cu el și obligațiunea civilă după capul lui. A rămasă însă obligat naturaliter. Dar obligația naturală nu e garantată prin acțiune.

Pretorul în locul acțiunii civile, directe, stinse, dă alta pretoriană, fictivă, ca cum n'ar fi *capitis deminutio*. Ficțiunea e că Numerius Negidius n'a fost *capite minutus*. Formula acțiunii va fi concepută, puindu-se o ficțiune într'ênsa înainte de *intentio*. Ea va fi concepută ast-fel: „*Gaius iudex esto. Si Numerius Negidius capite minutus non esset, tum si Numerius Negidius Aulo Agerio decem millia sestertios dare oporteret, iudex, Numerium Negidium Aulo Agerio sestertium decem millia condemna. Si non paret absolve.*—Gaius fi judecător. Dacă Numerius Negidius n'ar fi *capite minutus*, atunci vești judecătorule de s'ar cade ca Numerius Negidius să dea zece mii de sesterți lui Aulus Agerius, și în asemenea cas condamnă pe Numerius Negidius către Aulus Agerius la zece mii de sesterți. La din contră, absolvă-l.“

Iată atâte acțiuni *fictivae*, introduse de pretor, prin care pretorul, în materie de *pignoris capio* simplifică procedura obstructivă a legii, în cele-l-alte cazuri cu ajutorul ficțiunii acordă acțiune acelor care după rigorea dreptului civil n'ar fi avut, dar care equitabil trebuie să aibe.

Iată cum cu ajutorul acestor ficțiuni pretorul a simplificat formele pernicioase ale legii; iată cum a coresut iniquitatea în fond a dreptului civil.

De aci putem vedea ce de servicii a adus această celebră legislațiune pretoriană societății romane, și tuturilor locuitorilor din imperiul roman. Ast-fel în cât putem să șicem, cu drept cuvânt, că cu ajutorul juriconsultilor romani care prin scrierile lor, prin ceia ce se numește *responsa prudentium*, au introdus o mulțime de instituțiuni și au coresut o mulțime de asperități, și cu ajutorul edictelor pretorilor fie urbani, fie peregrini mereu corese, mereu îmbunătățite, precum și cu ajutorul edictelor provinciale, legislațiunea romană, la început dură, aspră, formalistică,

curiosă și chiar caraghiosă, a ajuns să devie în cele din urmă prototipul legislațiunei private, prototip nu numai pentru statele contimporane cu Romani, care n'au ajuns nici de a se apropia de perfecțiunea acestei legislațiuni, dar prototip până astăzi, fiind-că până în ziua de astăzi această legislațiune servă ca model celor-l-alte legislațiuni; ea e sorgintea tuturilor celor-l-alte legislațiuni în imensă mare parte, și acolo unde nu e sorginte, prin raționament și deducțiune putem să șicem că e model de legislațiune, că este ca operele lui Canova, Michel Angel, în sculptură, ale lui Rafael în materie de pictură, opere nemuritoare de care d'abia avem curagiul și puterea să ne apropiem.

DESPRE FIDEICOMISE

INSTITUȚIUNILE LUI JUSTINIAN

CARTEA II, TITLURILE 23 ȘI 24.

Cu deosebire de legat și de instituțiune de herede, care sunt dispozițiuni imperative ale testatorului în favórea unei persóne pe care el vrea să o gratifice, fideicomisul din contră este o dispozițiune precativă ce face o persónă pentru casul și momentul în care nu va mai fi în viață, fie că testésă, fie că móre intestat, în favórea unei persóne căria vrea să'í facă o liberalitate, și pe care o pune în sarcina séu a heredelui testamentar, séu a bonorum posesorului testamentar, séu a heredelui séu *ab intestat*. Formele fideicomisului erau lăsate la dispoziția dispunătorului. Fideicomisul putea chiar să fie făcut verbal, putea chiar să fie făcut prin semn, și proba lui în legislația clasică putea fi făcută în orí-ce mod, chiar numai prin declarația cu jurământ a două martori. Theodosiú ceru ca în cas de a nu fi scris fideicomisul, fideicomisarul să nu pótă proba

existența lui de cât cu cinci martori, iar nu numai cu două ca în dreptul comun. Justinian merse mai departe, dar tot nu reveni la dreptul clasic, el a permis proba fideicomisului său prin scris, său cu cinci martori, său cu jurământul deferit fiduciarului, însă după ce fideicomisarul jurase *proprio motu, de calumnia*, adică că nu pornește din spirit de șicană.

Fideicomisul pôte avea de obiect său întregul patrimoniu său o parte aliquotă a patrimoniului dispunătorului, și atunci el sëmănă cu hereditatea, său unul său mai multe obiecte determinate, său libertatea, său un drept incorporeal, său o liberațiune, și atunci el sëmănă cu legatul.

Cel ce este însărcinat a executa fideicomisul se numește *fiduciar*, beneficiarul se numește *fideicomisar*.

Forma obicînită a fideicomisului, fie de hereditate, fie singular, este cea următoare. De exemplu pentru fideicomisul de hereditate: „Lucius Titius heres esto, rogo te, Luci Titi, petoque a te, ut, quum primum poteris hereditatem meam adire, Gaio Seio reddas restituas. — Lucie Titie fi moștenitor, și te rog, ca, îndată ce vei putea face adițiune de hereditatea mea, să o predași și restituiești lui Gaius Seius. „Pentru fideicomisul singular:“ Lucius Titius heres esto, rogo te Luci Titi, său fidei tuae committo, Luci Titi, ut des fundum Cornelianum Gaio Seiō, său ut manumittas Stichum, său ut reficias domum Gaii Seii, său ut ab illo non petas quod mihi, său quod tibi debet. — Lucius Titius fi moștenitorul meu, și te rog, Lucie Titie, său incredințez ție Lucie Titie sarcina de a da fondul Cornelian lui Gaius Seius, său de a manumitte pe Stichus, său de a reclădi casa lui Gaius Seius, său să nu mă ceri de la Gaius Seius ceia ce'mi datorește mie său ție.“

I. Să ne ocupăm mai întâi de fideicomisul de hereditate.

Fideicomisul de hereditate este acea dispozițiune prin care o persoană dispune pentru momentul când

nu va mai fi în viață, fie prin testament, fie prin codi-
cil confirmat său neconfirmat prin testament, însărci-
nând pe heredele său testamentar, pe heredele său *ab*
intestat, său pe un precedent fideicomisar, care de-
vine la rindul său fiduciar, a restitui totă hereditatea
său o parte dintr'ênsa, tot ce a primit din hereditate
său o parte numai din ceia ce a primit.

Fără acceptațiunea fiduciarului însărcinat a restitui,
fideicomisul cade. De aceea s'aŭ luat măsuri ca fidu-
ciarul să accepte. Restituirea fideicomisului de către
fiduciar se face prin simpla declarațiune a fiducia-
rului, verbal sau înscris. Dar această restituțiune con-
statată nu are alt efect de cât a pune toate lucruri-
le corporale ale heredității *in bonis*, între bunurile
fideicomisarului. Decî el va avea necesitatea să usu-
capă toate lucrurile *mancipi* spre a câștiga asupra-le
dominium ex jure Quiritium. Iar creanțele și dato-
riile defunctului, rămân toate supra heredelui insti-
tuit sau *ab intestat*, care este singurul continuator al
persoanei juridice a defunctului. El dar va putea și va
avea dreptul de a urmări pe debitorii moștenirei, a
incasa de la ei, ceia ce datoreaŭ defunctului, contra
lui dar vor putea și vor avea dreptul creditorii de-
functului a intenta acțiunile lor, și a incasa din
măinele lui, ceia ce defunctul le datorea. Cu chipul
acesta restituția nu era completă, și de aceea a tre-
buit să se stabiléscă reguli, după care să se aducă
la îndeplinire efectele restituțiunei care *ipso jure* era
incompletă.

Aceste reguli n'aŭ fost în toți timpii legislațiunei
romane aceleași, ci aŭ variat după timp. În privința
acesta avem a distinge patru perióde :

1) Perioda de la August, când fideicomisesele aŭ
devenit obligatorii, și până la anul 62 după Christŭ,
când s'a promulgat *Senatusconsultul Trebellian*.

2) Perioda pur *trebeliană* de la anul 62 până la

anul 73, epoca promulgării Senatus consultului Pegasian.

3) Perioda mixtă pregasiano-trebeliană de la anul 73 după Christ până la Justinian.

4) Perioda justiniană.

I. In perioada d'intîia, în practică, s'a introdus obiceiul ca fiduciarul să mancipe hereditatea, sau partea aliquotă din hereditate care forma obiectul fideicomisului, fideicomisarului pe *un sestertiu, nummo uno*, cum dic textele, și atunci fiduciarul figura ca vîndător și fideicomisarul ca cumpărător al heredității, și interveneau între ei aceleași stipulațiuni care interveneau în cas de vîndare reale a heredității. în care caz singura deosebire era că vîndarea era serioasă și pentru suma convenită, pe când aci vîndarea era fictivă și pe un sestert. Fiduciarul promitea heredelui dând și un fidejutor că'i va restitui tot ce va încasa de la debitorii defunctului, se'u că'l va constitui *procurator in rem suam* ca să urmărească el pe comptul se'u pe debitorii moștenirei. *Spondes-ne*, dicea fideicomisarul fiduciarului, *me procuratorem in ream meam constituere ad agendum contra debitores hereditarios, vel quiquid ad te ex hereditate pervenisset, mihi restituere*. Și fiduciarul răspundea: *Spondeo*. Apoi întreba pe fidejutor: *Idem fide tua esse jubes*. Și acesta răspundea: *Fidejubeo*. Fideicomisarul la rîndul se'u promitea fiduciarului, dând și un fidejutor, că'i va restitui tot ce acesta va fi silit să plătească creditorilor heredității. *Spondes-ne*, întreba fiduciarul pe fideicomisar, *quidquid ego hereditario nomine solvam, te mihi restitutum*. Și fideicomisarul răspundea: *Spondeo*. Apoi întreba pe fidejutor: *Idem fide tua esse jubes*. Și acesta răspundea, *fidejubeo*. Acest sistem pe lângă inconvenientul de a fi silit să se recurgă la aceste stipulațiuni, la mancipațiunea fictivă, și la darea respectivă de socotelă, adică la atâtea formalități, mai presinta și in-

convenientul posibilității insolvabilității fiitoare a fiduciarului și a fidejursorului său pentru fideicomisarul, și vice-versa.

II. Sub domnia împăratului Neron, un Senatus-consult propus de consuli Trebellius Maximus și Seneca, filosoful, voind să remedieze la inconvenientele sistemului expus mai sus, decise că pe fiitor fideicomisarul, prin simplul efect al restituțiunei, este investit, *fictitio modo*, de acțiunile defunctului, activ și pasiv, și că de aceea el va putea intenta *utiliter* pentru partea lui cuvenită din hereditate, pentru totul, dacă fideicomisul coprindea totă hereditatea, acțiunile defunctului contra debitorilor săi; și de aceea se adapta printr'o ficțiune introdusă în *intențiunea* formulei, acțiunea ce defunctul avea contra debitorului său. Și de aceea și aceste acțiuni utile erau acțiuni fictiții. Vice-versa creditorii defunctului vor putea intenta contra fideicomisarului *utiliter* acțiunile ce ei puteau intenta contra defunctului. Și aceste acțiuni erau fictiții. Iar fiduciarul avea acțiunile directe, activ și pasiv. Dacă el era însărcinat să restituie totă hereditatea, aceste acțiuni erau paralizate în total când erau intentate de el, prin excepțiunea *restitutae hereditatis* ce îi puteau opune debitorii defunctului. iar când erau intentate contra lui, prin aceeași excepțiune ce el opunea creditorilor defunctului; pentru partea numai din hereditate restituite, când fideicomisul coprindea numai parte din hereditate. Probabil ficțiunea era aceeași ce se insera în acțiunile fictiții acordate bonorum posesorului său contra lui, ficțiunea adică pusă după *datio iudicis*, în capul *intențiunei*: *Si Aulus Agerius Lucio Titio heres esset.*

Cu acest sistem se evită necesitatea *mancipatiunei nummo uno*, a stipulațiunelor *emptae et vinditae hereditatis*. și pericolul de fiitoare insolvabilitate a fiduciarului său a *fideicomisarului*. Și când fiduciarul era însărcinat a restitui numai parte din hereditate, lucrurile se petreceau, prin ajutorul acestor acțiuni utile și

a excepțiunei *restitutae hereditatis*, ca cum ar fi fost instituiți două hereți. Și nici un inconvenient nu era în practică, în fond. Dar când fideicomisul coprindea totă sau imensă mare parte din hereditate, sau când, din cauza dificultăților de liquidățiune, fiduciarul nu vrea să primescă hereditatea, atunci inconvenient exista. Căci fiduciarul neputând invoca quarta Falcidia, care nu era întocmită de cât în contra legatelor (căci nici ea exista fideicomise în timpul lui Falcidius), n'avea interes a accepta hereditatea și atunci fideicomisul devenea caduc. E adevărat că în multe cazuri, acest inconvenient era înlăturat prin transacțiuni intervenite între fiduciar și fideicomisar, transacțiuni prin care fideicomisarul lăsa o parte din hereditatea fiduciarului ca să'l determine a face adițiune de hereditate și a restitui. Dar asemenea transacțiuni nu puteau în tot-d'a-una să depărteze inconvenientul. Căci se putea întâmpla ca fiduciarul să creadă hereditatea insolvabilă sau aprópe insolvabilă și să nu vrea în nici un chip a face adițiune, și în acéstă a doua periódă fideicomisarul nu avea dreptul a sili pe fiduciar să facă adițiune de hereditate în riscul și pericolul său; sau să vrea să specule fiduciarul pe fideicomisar, cerându'î o parte mare din hereditate, ca să facă adițiune.

III. Spre a depărta aceste inconveniente, s'a promulgat în timpul lui Vespasian, în anul 73 după Christ, senatus-consultul Pegasianu, după propunerea consulilor Pegasus și Pusio. În acéstă d'a treia periódă se aplică și senatus-consultul Pegasianu și senatus-consultul Trebellian, după hypothese și imprejurări. Senatus-consultul Pegasianu, prin imitațiunea legii Falcidia, care permitea heredelui instituit a reduce legatele la trei părtrimi din hereditate, reținând o pătrime dintr'ênsa, permite fiduciarului a reține o pătrime din patrimoniul defunctului, numită *quarta pegasiană*, și a reduce prin urmare fideicomisele la trei părtrimi. Sub acest senatus-consult, fideicomisarul nu mai ține loc de herede, ci de

legatar partiar. Numim legatar partiar, legatarul unei părți aliquote din hereditate. Când se întâmplă una ca aceasta este de usă la Romani ca să intervie stipulațiunii între herede și legatarul partiar, numite stipulațiunii *partis et pro parte*. Heredele stipulă de la legatar că'î va restitui o parte proporțională cu partea din hereditate legată lui, din cea ce el va fi silit să plătească creditorilor defunctului, și vice-versa legatarul partiar stipulă de la herede că'l va constitui procurator *in rem suam* spre a urmări pentru porțiunea proporțională cu partea legată lui din hereditate pe fie-care din debitorii moștenirei, sau că'î va restitui porțiunea proporțională cu partea legată în hereditate din ceea ce va încasa de la debitorii defunctului.

Asemenea stipulațiunii intervenea între fiduciar și fideicomisar. Fiduciarul era el direct obligat către creditorii defunctului și avea dreptul a urmări pe debitorii moștenirei. Fideicomisarul nu avea nici activ nici pasiv, nici o acțiune, nici măcar utilă, cum era sub Trebelianul. De aceea fiduciarul stipulă de la fideicomisar că'î va restitui trei patrimi din ceia ce el va fi silit a plăti creditorilor defunctului (pentru o patrimă rămănea singur definitiv răspunzător, căci reținea o quartă din moștenire), iar fideicomisarul stipulă la rândul său de la fiduciar că'l va constitui procurator *in rem suam* spre a urmări pentru trei patrimi pe fie-care din debitorii moștenirei său că'î va restitui trei patrimi din ceia ce el va încasa de la debitorii defunctului, pentru o patrimă fiduciarul păstra el beneficiul creanțelor hereditare, de ore-ce reținea o quartă din hereditate.

Dar Pegasianul nu se aplica de cât când fiduciarul accepta de bună voie moștenirea și restituca cele trei patrimi din bunurile hereditare. Dacă însă nu vrea să facă adițiune spontană, Senatusconsultul Pegasianu, cu deosebire de cel Trebelian, care nu impunea heredelui fiduciar necesitatea de a accepta, permitea fidei-

comisarului să constrângă, prin pretor, séu prin magistrații municipale, pe fiduciar să accepte moștenirea, și în acest cas era dator să restituie întreg fideicomissul, fără se reție quarta, și fideicomisarul era obligat să primescă restituțiunea, și în acest cas însuși Pegasianul decidea că restituțiunea se va opera în virtutea Senatus-consultului Trebelian; prin urmare se dau atunci acțiuni utile și fictitie, activ și pasiv, fideicomisarului și contra lui pentru toate creanțele și datoriile moștenirei, și nu mai era trebuință să intervină nici un fel de stipulațiunii între el și fiduciar.

Sub imperiul acestui Senatusconsult Pegasian, patru hypotese se pot prezenta:

1. Fiduciarul face adițiune de bună voie, și fideicomisul nu trece peste trei părtrimi din hereditate. În această hypothesă, toți juriconsulții sunt de acord că restituția se face după Trebelianul. Acțiuni directe aparțin heredelui pentru partea lui în hereditate, și utile pentru rest fideicomisarului. Nu e loc aci la nici un fel de stipulațiunii.

2. Fiduciarul face adițiune spontană, dar fideicomisul trece peste trei părtrimi, și fideicomisarul vrea să reție quarta. În acest cas se aplică Senatus-consultul Pegasian, acțiunile activ și pasiv aparțin fiduciarului, și între acesta și fideicomisar intervin stipulațiunile *partis et pro parte*.

3. Fiduciarul face adițiune spontană, dar de și fideicomisul trece peste trei părtrimi din hereditate, el nu vrea să reție quarta ci vrea să execute integral voințele defunctului. În acest cas, logica ar fi cerut ca să se aplice Trebelianul.

Și de astă părere erau Paul și Modestin. Dar Gaius era de părere să se aplice Pregasianul, și măcar că fiduciarul nu vrea să profite de quartă, totuși acțiunile să'i aparție lui activ și pasiv pentru întregimea creanțelor și datoriilor hereditare, și să aibe nevoie a recurge la stipulațiunile *partis et pro parte*,

sau *emptae et venditae hereditatis*, pe care să facă să intervie între el și fideicomisar, stipulațiunii care nu difereau între ele prin natura ci numai prin întinderea lor. Și, lucru curios, acesta este opiniunea ce a prevalat în practică, chiar în epoca clasică.

Eacă textele :

Paul, *Sentente*, cartea IV, tit 3 § 2: „Totam hereditatem restituere rogatus, și quartam retinere noluit, *magis* est ut ex Trebelliano debeat restituere: tunc enim omnes actiones in fideicomisarium dantur. — Heredele instituit, care este însărcinat să restituie întreaga hereditate, dacă nu vrea să reție quarta, è *de preferat* pentru el să restituie în virtutea Trebelianului; căci atunci toate acțiunile sunt date fideicomisarului și contra lui.“

Modestin, legea 45 *Ad. S. C. Trebellianum* 36, 1: „Qui totam hereditatem restituere rogatus, quartam retinere non vult, fidumque obsequium defuncti precibus praebere desiderat: sua sponte adire debet hereditatem, quasi ex Trebelliano eam restitutus; suaserim tamen, suspectam potius dicat hereditatem, coactusque a praetore restituat: hoc enim casu ex ipso Trebelliano restituere videtur: expositoque hereditario metu, universas actiones in eum transferri qui recipit hereditatem.—Heredele care rugat fiind a restitui întreaga hereditate, nu vrea să reție quarta, ci dorește să dea o credincioasă ascultare rugăciunilor defunctului, trebuie să accepte de bună voie hereditatea, ca unul ce are să o restituie în virtutea Trebelianului; cu toate acestea, îl aș povățui să dică mai bine că hereditatea este suspectă, și să o restituie constrins de către pretor: căci în acest din urmă cas el este de sigur considerat că restituște în virtutea Trebelianului: și expuind temerea ce are de sarcinile heredității, să facă să se transfere toate acțiunile hereditare pe capul aceluia care primește hereditatea restituită. „După cum se vede, Modestin,

nu e sigur că fiduciarul făcând spontaneu adițiune, restituția se va face după Trebelianul, ceia ce dovedește că în practică prevala opiniunea contrară, și de aceea el povățuește pe fiduciar să accepte silit, căci atunci, după părerea tuturilor, și textul expres al Senatus-consultului Pegasian, restituțiunea se făcea în virtutea Senatus-consultului Trebelian.

Gaius Instituțiuni, Cartea II, §§ 256 și 257; „At si quis plus quam dodrantem, vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus est Pegasiano Senatusconsulto.— Sed is qui semel adierit hereditatem, și modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem, sive noluerit retinere, ipse universa onera hereditaria sustinet: sed quarta quidem retenta, quasi partis et pro parte stipulationes interponi debent, tamquam inter partiarium legatarium et heredem; si vero totam hereditatem restituerit, ad exemplum emptæ et venditæ hereditatis stipulationes interponendæ sunt. — Dacă însă cineva a fost însărcinat să restituie mai mult de cât trei pătrimi, sau chiar totă hereditatea, este loc a se aplica Senatus-consultul Pegasian. Dar dacă acela care a primit hereditatea, a primit-o de bună voie, atunci el, or că va reține quarta, or că nu o va reține, suportă toate sarcinile hereditare: dacă reține quarta, intervine între el și fideicomisară stipulațiunile *partis et pro parte*, ca între legatarul partiar și herede; dacă însă restituie totă hereditatea, intervin atunci între fiduciar și fideicomisar stipulațiuni analoge cu acelea ce au loc în cas de vânzare a heredității“. — Cum vedem Gaius este precis, el declară că nu e loc a se aplica Trebelianul, de câte-oră adițiunea este spontană, și fideicomisul trece peste trei pătrimi din hereditate, fie că fiduciarul vrea, fie că nu vrea să beneficieze de quarta pegasiană. Căci după Gaius, care este sabinian și tipicar, textul Pegasianului e clar: e adițiune forțată, atunci se aplică Trebelianul; nu, se va

aplica orî-ce alt-ceva, or Pegasianul, or stipulațiunile *emptae et venditae hereditatis*, care după natură seamănă cu cele *partis et pro parte* ale Pegasianului, dar Trebelianul nici o dată.

D. Demangeat nu citează alături cu Gaius pe nici un alt jurisconsult. D. Accarias citează ca fiind de aceeași părere pe Ulpian, Reguli, T. XXV § 14. Dar evident din transcrierea ce dăm la vale a acestui paragraf, cu traducțiunea sa, se poate convinge orî-cine, că Ulpian, nu rezolvă cestiunea acestei hypotese, căci el se ocupă de hypotesa în care fideicomissul nu trece peste trei pătrimi, adică de hypotesa noastră întâiu, și de hypotesa în care fiduciarul reține a patra parte, adică de hypotesa a douilea, iar nu de hypotesa a treilea, despre care el nu se ocupă, și relativ la care nu putem induce sigur care va fi fost opiniunea sa. D. Accarias dar se înșeală evident, când enumără pe Ulpian ca fiind de opiniunea nerățională a lui Gaius. Ba încă din contră, dacă e a face presupunerî, e mai de presupus, că el Proculian, va fi fost de opiniunea rațională a lui Paulu și a lui Modestin.

Eacă acum și textul lui Ulpian împreună cu traducțiunea :

Ulpian Regule T. XXV § 14 : „Is qui rogatus est alii restituere hereditatem, lege quidem Falcidia locum non habente, quoniam non plus, puta, quam dodrantem, restituere, rogatus est, ex Trebelliano senatusconsulto restituit, ut ei et in eum dentur actiones, cui restituta est hereditas ; lege autem Falcidia interveniente, quoniam plus quam dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, ex Pegasiano senatusconsulto restituit, ut, deducta parte quarta, ipsi qui scriptus est heres et in ipsum actiones conserventur : is autem qui recipit hereditatem, legatarii loco habeatur.—Cel care este rugat să restituie altuia hereditatea, în cazul în care nu e loc la aplicarea legii Falcidia, fiind că, de exemplul nu e rugat a restitui mai mult de trei pătrimi din here-

ditate, face restituțiunea în virtutea senatusconsultului Pegasianu, ast-fel în cât acțiunile să se dea aceluia și în contra aceluia, cui s'a restituit hereditatea; când însă intervine aplicațiunea legii Falcidia, pentru că heredele este rugat să restituie mai mult de trei pătrimi din hereditate, sau chiar totă hereditatea, restituțiunea se face în virtutea Senatusconsultului Pegasianu, ast-fel în cât, heredele instituit, deducând uă pătrime din hereditate, să conserve el activ și pasiv acțiunile: iar fideicomisarul care a primit hereditatea restituită, să fie considerat ca un legatar (parțiar)⁴. În acest text vedem dicându-se legea Falcidia în loc de Senatusconsultul Pegasianu, căci în adevăr adesea ori Pegasianul e așa numit din cauză că el e o imitațiune a Falcidiei.

4) În fine, hypotesa cea din urmă, fiduciarul face adițiune silită. În acest cas, Pegasianul este expres, după cum am arătat, fiind-că el îi refuză dreptul la quartă, el decide formal că restituțiunea se va face după Trebellian, fideicomisarul va avea activ și pasiv acțiunile defunctului, *utiliter et fictitio modo*.

Sistemul Senatusconsultului Pegasian prezintă și el destule inconveniente, mai întâiu inconvenientul formalismului stipulațiunelor partis et pro parte, și al doilea acela al pericolului insolvabilității fiitoare a fiduciarului sau a fideicomisarului.

IV. De aceea Justinian contopi la un loc ambele Senatusconsulte, și decise că pe fiitor, ca și sub Trebellian, fideicomisarul va fi *loco heredis*. acțiunile se vor da lui și contra lui, și direct, pentru porțiunea ce ia din hereditate, și pentru totul dacă hereditatea i se restituie într-gă. Pe de altă parte el conservă două dispozițiuni din senatusconsultul Pegasian: 1° Fiduciarul care este însărcinat a restitui mai mult de trei pătrimi din hereditate, are dreptul dacă face adițiune în mod spontană a reține quarta, și totuși, și în acest cas, fie-care, și el și fideicomisarul au pentru porțiunea ce ia din hereditate

acțiunile hereditare activ și pasiv directe; 2° Fiduciarul care face adițiune silită, n'are dreptul a reține quarta, ci trebuie să restituie întreg obiectul fideicomisului de hereditate.

Rare-orî, după cum știm, inovațiunile lui Justinian sunt fericite. Aci însă îl putem felicita că a reușit a trage un folos real din ambele Senatusconsulte și ale combina într'un mod rațional.

În fine Justinian autorisă în mod expres pe fiduciar care a restituit mai mult de trei pătrimi din hereditate de a exercita *condictiunea indebiti*, spre a recupera ceia ce a restituit pe d'asupra.

În dreptul clasic cestiunea era controversată. Paul decidea expres că nu e loc la repetițiune (Sentențe Cartea IV, t. 3 § 4). Valens (legea 68 § 1 Ad. S. C. Trebel.) era de părere contrariă. Opiniunea însă care prevaluse chiar în timpul clasic este admisibilitatea dreptului de a repeta, consacrat expres printr'un rescript al împăraților Septim Sever și Antonin Caracala (Marcian, legea 39 De conditione indebiti, XII, 6). Astfel în cât Justinian în privința acésta n'a inovat, ci a consacrat pur și simplu doctrina ce prevaluse deja în dreptul clasic.

În materie de legate din contra, legea Falcidia operând *ipso jure*, n'a fost nici o-dată nici o îndoială asupra admisibilității *condictiunii indebiti*

Să vorbim acum despre *fideicomisele singulare*.

Fideicomisele singulare se asemănă cu legatele. Ca și legatele ele sunt liberalități particulare, achișițiuni cu titlul particular, care nu dau fideicomisarului nici dreptul la creanțe, nici sarcina de a contribui la plata datorielor, orî-care ar fi valórea lucrurilor lăsate prin fideicomis singular în proporțiune cu valórea integrală a heredității. De altmintrelea fiduciarul avea dreptul a reduce nu numai fideicomisele hereditare, dar și pe cele singulare, ca să'i rămâia intactă o pătrime din hereditate. Sunt interpreți care cred că acest drept '1

avea prin extensiune a Falcidiei, înainte de Senatus-consultul Pegasian. Alții însă cred, și eu împărtășesc părerea lor, că acest drept nu aparține fiduciarului de cât de la S. C. Pegasian încolo. În adevăr nici un text pozitiv nu există care să arate contrariul.

Fideicomisul singular poate avea de obiect un lucru corporal, un desmembrământ al dreptului de proprietate, un drept de creanță, liberațiunea unui debitor, și chiar libertatea. Când are de obiect libertatea, el seamănă cu legatul per damnationem de libertate. Prin fideicomis ca și prin legat per damnationem se poate lega libertatea nu numai servului testatorului, dar și al heredelui, dar și al unui strein. În acest din urmă caz, heredele e dator să își procure servul și să-l manumită. Dacă stăpânul însă nu vrea să-l vândă, fideicomisul ca și legatul per damnationem de libertate se stinge în dreptul clasic (Gaius C. II § 265), pe când din contra dacă se lăgă său se lasă prin fideicomis un lucru strein, și stăpânul nu vrea să-l vândă heredelui, acesta este dator a da legatarului său fideicomisarului estimațiunea sa.

Pentru legat soluțiunea acésta era certă. Pentru fideicomis însă era controversă. Cum ne spune Gaius (C. II § 262), erau jurisconșulți a căror opiniune însă n'a prevalat, care decideau că dacă stăpânul lucrului nu vrea să-l vândă, fideicomisul se stinge.

Justinian în ceia ce privește legatul *per damnationem* său fideicomisul de libertate făcut servului unui strein, decide că dacă stăpânul nu vrea să vândă pe serv heredelui, ca acesta să-l potă manumite, legatul său fideicomisul nu se stinge imediat, ci trebuie să-l lăsam în suspensiune, căci poate mai târziu se va decide stăpânul servului să-l vândă.

Când libertatea se lasă prin legat per damnationem său fideicomis, atunci servul nu devine *ipso jure liber*, chiar dacă ar fi al defunctului, și prin urmare nu devine *libertus orcinus*, ci al heredelui care e dator să-l manumită

între vii, din momentul căria manumisiunii numai el devine liber.

Un fideicomisă singular pôte fi pus : 1). In sarcina unui herede testamentar ; 2). in sarcina unui herede ab intestat ; 3). in sarcina unui fideicomisar de hereditate ; 4). in sarcina unui alt fideicomisar singular ; 5). in sarcina unui donatar mortis causa : cu un cuvânt în sarcina orî-cărei persóne care primeşte ceva mortis causa de la *de cuius*.

Despre deosebiriile între donaţiunile mortis causa şi legate.

Donaţiunea mortis causa sémănă în genere cu legatul. Ca şi legatul şi ca orî-ce dispoziţiune *mortis causa* în genere, ea este revocabilă după simpla voinţă a dispunătorului, şi supusă ca şi orî-ce dispoziţiune mortis causa la supravieţuirea beneficiarului. De asemenea donatarul mortis causa ca şi legatarul e destul să aibă *factio testamenti passiva* în momentul actului din care derivă liberalitatea, iar cât pentru *jus capiendi*, înainte de legile caducare, pôte să'l capete până la mórtea decujusului sau îndeplinirea condiţiunei, iar după legile caducare până la expirarea celor o sută de zile de la deschiderea tablelor testamentului. Asemenea ca şi legatul, ea este supusă la reducţiunea legii Falcidia, compută înformaţiunea masei hereditare, prin urmare şi în aplicarea reducţiunei legii Falcidiei şi a *querelae inofficiosi testamenti*. Tot asemenea ca şi legatul nu e supusă nici legii Cincia, nici, sub Justinian, la formalitatea insinuaţiunei.

Donaţiunea mortis causa însă diferă de legat sub mai multe puncte de vedere.

1. Legatul per vindicationem e un mod special de aquisiţiune a proprietăţei, pe când donaţiunea mortis causa e un motiv, o justă caasă de aquisiţiune, care însă

spre a se realiza are trebuință de o mancipațiune, in jure cessiune sau tradițiune.

2. Donatarul mortis causa p^ote conserva donațiunea de și a intentat quæerela și a perdut procesul. Pe când din contra legatarul care a pierdut in procesul ce a intentat ca herede quaerelans, pierde legatul.

3. Donațiunea mortis causa nu se stinge ca legatul din cauza de lipsă a adițiunei heredelui testamentar.

Despre deosebiriile între legate și fideicomise.

Legatul s^emănă mult cu fideicomisul.

Similitudinele sunt: 1) Legatul ca și fideicomisul p^ote îmbrățișa fie un obiect determinat, fie o parte aliquotă a averii defunctului, în acest cas legatul se numește parțiar, fideicomisul hereditar, în cazul d'ânteiu legatul și fideicomisul se numește singular. Dar nici într'un cas nici legatarul parțiar nici fideicomisarul hereditar nu continuă pers^ona defunctului; în cât in lipsă de instituțiune de herede, măcar că legatul sau fideicomisul ar îmbrățișa într^ega hereditate, testamentul este nul. 2) In legislația romană clasică, ori cât s'ar lăsa cu titlu de legat s^eu fideicomis, pers^onelor căroro legea le acordă querela inofficiosi testamenti, dacă nu li se lasă cu titlu de herede, ele pot ataca testamentul ca inoficios. 3. Legatele ca și fideicomisele sunt reducibile când absorb mai mult de trei părțimi din hereditate, legatele prin acțiunea legis Falcidiae, fideicomisele prin acțiunea Senatusconsultului Pegasian. 4) *Ipsa jure* nici legatarii, nici fideicomisarii, fie ei a unei părți aliquote a averii, nu au dreptul nici a urmări pe debitorii defunctului, nici nu sunt ținuți de a plăti datoriele s^ele. Numai prin căi pieđișe se ajungela acest rezultat: *Ipsa jure* numai heređii sunt ținuți integralemente de datoriele defunctului, și pot urmări pe debitorii lui.

Maî sunt și alte similitudinî pe care le trecem cu vederea.

Legatele însă se deosebesc mult de fideicomise. Gaius la finele Comentarului al duoilea conține amănunte foarte multe asupra acestor diferențe.

Ecă deosebirele ce existaū în cele d'ânteuî timpuri, și care nu maî există în timpul lui Gaius :

1) La început fideicomisele se puteaū face în favórea peregrinilor, pe când legatele nu. Ba încă, fideicomisarul putea remâne peregrin până la mórtea testatorului său îndeplinirii condițiunei, și putea *capere fideicomissum*, să beneficieze de fideicomis, să'l primescă pe când legatarul trebuie nu numai să fie cel puțin Latin coloniar în momentul confecțiunei testamentului, dar încă, până la mórtea testatorului, maî târziu până cel puțin la expirarea a 100 de zile de la deschiderea testamentului său până la împlinirea condițiunei, să capete calitatea de cetățian roman, altmintrelea nu are *jus capiendi*. Și acésta este, cum adaugă Gaius principala cauză a întrodúcerei fideicomiselor. Dar în virtutea Senatusconsultului lui Adrian nici de fideicomise nu maî pot beneficia peregrinii : ele sunt revendicate de fisc, adică de thesaurul Imperatului, în care de la Antonin Caracalla încolo s'a vèrsat și thesaurul Statului (Gaius C. II § 285).

2) La început celibatarii și cei fără de copii puteaū beneficia de fideicomisū, aveaū relativ la ele *jus capiendi*. Căci legea Julia nu priva de cât de legate și heredități pe celibaatri, iar legea Papia Poppea nu declara pe jumătate caduce de cât legatele și hereditățile lăsate celor însurați fără de copii. Inșă veni în urmă Senatusconsultul Pegasian, care asimilă în privința acésta cu legatele și fideicomisele (Gaius, Com. II § 286).

3) La început se putea lăsa, sub forma fideicomisului, unei persóne incerte său unui *postumus alienus*, pe când nici nu li se putea lega, nici nu puteaū fi in-

stituiți hereții; dar de la Adrian încolo, în virtutea unui *Senatusconsult* votat după propozițiunea sa, se assimilără în privința acésta fideicomisele cu legatele.

4) La început se putea lăsa un fideicomis *poenae nomine*, pe când dice Gaius, în timpul său nu mai e îndoială că un asemenea fideicomis este nul.

Eacă acum deosebiriile dintre legate și fideicomise care mai subsistă și în timpul lui Gaius.

1) Legatul este făcut în termeni imperativi: *Do lego, capito, sumito, tibi habeto*, său: *liber esto, liber sit, liberum esse jubeo*. Fideicommissul în mod precativ, și de aceia mult timp până a devenit obligatoriu, el nu avea altă garanție de cât probitatea fiduciarului: *fideicomitto, peto, volo dari* și altele (*Ulpian Regule*, tit. XXIV § 1 și tit. XXV §§ 1 și 2).

2) Legatul nu pôte fi pus de cât în sarcina heredelui testamentar, pe când fideicomissul pôte fi pus și în sarcina heredelui ab. intestat. El pôte fi făcut în un codicil neconfirmat prin testament, pe când legatul nu pôte fi făcut de cât într'un testament, sau într'un codicil confirmat prin testament (*Gaius C. II § 270*).

3) Fideicomisul pôte fi pus chiar în sarcina heredelui, pe când legatul nu pôte fi impus de cât heredului și încă heredelui testamentar. Acesta ar fi sensul § 269 C. II din Gaius, după restituția probabilă adoptată de ilustrul Pellat, profesorul meu.

4) Legatul nu pôte fi pus de cât în sarcina heredelui instituit, pe când fideicomisul pôte fi pus și în sarcina legatarului său chiar a unui fideicomisar (*Gaius Com. II § 271*).

5) Nu pot însărcina (prin legat *per damnationem*) pe herede să manumită un serv ce nu'mi aparține nici mie nici lui, pe când îl pot ruga prin fideicomis să manumită un serv strein. Și în cazul acesta din urmă heredele fiduciar va fi dator a'l cumpăra și a'l manumite în timpul classic. Iar dacă stăpânul nu vrea să'l vîndă se stinge fideicomisul. În timpul lui Justinian el este

diferit, adică lăsat de-o-cam-dată la o parte în suspensiune, până se va ivi ocaziune a' l cumpăra, spre a' l manumite. (Gaius C. II § § 272, 264 și 265 și Justinian, Instit. Cartea II t. 24 § 2 alin. întâi).

6) Nimenea nu pôte fi instituit herede, precum nu pôte fi exheredat, printr'un codicil, chiar dacă ar fi confirmat prin testament, ci numai prin testament. Pe când heredele instituit prin testament pôte într'un codicil chiar neconfirmat prin acel testament să fie rugat sub formă fideicomisară să restituie totă hereditatea chiar. Cu alte cuvinte herede civil nu putem avea prin codicil, pe când herede fideicomisar putem avea. (Gaius Com. II § 273). Aci Gaius ne arată o deosebire nu între legate și fideicomisse, ci între instituția de herede și fideicommiss de hereditate.

7) O femeie nu pôte, după legea Voconia, priimi cu titlu de herede sau legat o sută de mii de ași, pôte priimi însă sub formă de fideicomis, fie hereditar, fie singular, o asemenea valoare (Gaius Com. II § 270). Legea Voconia defindea unei femei de a fi instituită herede de o persoană care are o sută de mii de ași, sau a priimi un legat de asemenea valoare. Fiind-ca această lege nu vorbise de cât de instituțiunea de herede și de legat, în urmă când fideicommissesele deveniră obligatorii, ele nu fură supuse prin analogie prohibițiunei legii Voconia, din cauză că spiritul de rigore care a presidat în mintea legiuitorului legii Voconia, de a exclude femeile de la succesiunile opulente, se slăbi din ce în ce cu timpul. Nu se abrogă legea Voconia, ci se permise sub altă formă de a se lăsa averea ce dânsa prohibisese a se da prin instituțiunii de herede și legate. Avem aci un exemplu din systemul Romanilor, care consistă, nu în a abroga o lege superanósă, ci de a o mina cu incetul, prin dispozițiunii noii (Pellat, la cursul său, anul 1858).

8) Latinii Juniani nu pot, în virtutea chiar a legii Junia, care 'i-a gratificat cu libertatea, a priimi cu titlu de herede sau de legat, pot însă priimi prin fideicomis (Gaius Com. II § 275).

9) Ună serv minore de trei-deci de ani nu i se pôte lega libertatea și institui herede. Acésta a nume a fost prohibit printr'un Senatusconsult, dice Gaius C. II § 276. Cum observă cu drept cuvânt Pellat, la cursul său, acésta dispozițiune o cunoștem ca fiind creațiunea legii AElia Sentia, și aci vedem pe Gaius atribuind-o unui Senatusconsult. Nu se știe ce va fi adăugat Senatusconsultul în cestiune în acésta privity la legea AElia Sentia. Pôte, va fi vre-o cróre de copist în manuscrisul original, care va fi pus Senatusconsult în loc de legea AElia Sentia. Ori cum ar fi, legea or Senatusconsultul, nevorbind de cât de instituțiune de herede și de legat de libertate, cea mai mare parte din jurisconsulți, dice Gaius, aŭ conchis, și Gaius necombătând părerea lor, o aprobă implicit, că putem institui o persónă capabile herede, a'l însărcina sub formă de fideicomis, a libera pe servul nostru minor de trei-deci ani, când va implini acésta etate, și a'i restitui atunci hereditatea, cu alte cuvinte, se pôte face un fideicomis singular de libertate și un fideicomis de hereditate unui serv al nostru propriu minor de trei-deci ani, supuse ambele la un termen cert. Nu pot dice : *Stichus servus meus minor triginta annorum, liber et heres esto.* Dar pot dice : *Gaius heres esto, et rogo te ut quum Stichus servus meus în aetatem triginta annorum pervenerit, illum manumittas et ei totam meam hereditatem restituas.*

10) Nu putem institui pe cine-va herede și după mórtea lui pe altul herede în locul său. În adevăr nu pôte cine-va după rigorile dreptului civil a avea de cât un singur continuator al persónei sale juridice neîntrerupt în timp, nu pôte cine-va după dreptul

civil vechiū să lase continuitatea persónei sale juridice la douē saū mai multe persóne care să succede în timp una altuia și din a căror adițiune în timp să se compue continuatorul persónei sale juridice. Acésta se exprima prin maxima *Semel heres, semper heres*. Dar ceia-ce nu se póte face direct, se póteocoli sub forma fideicomisului. Se póte cine-va institui herede și ruga ca la mórtea sa să restituie hereditatea altuia. Nu se póte dice: *Primus heres esto, et post mortem tuam, Secundus heres esto*. Dar se póte dice: *Primus heres esto, et, rogo te ut, quum morieris, hereditatem meam Secundo reddas, restituas*. Saū, căci și acéstă formulă, cum dice Gaius, este bună: *Primus heres esto, et quum mortuus eris, volo hereditatem meam ad Secundum pertinere.* (Gaius Com. II § 277). Și aci avem o deosebire nu între legat și fideicomis, ci între instituțiunea de herede și fideicomisul de hereditate.

10) Acțiunea pentru reclamarea unui legat, orī-ce în formă ar fi fost făcut, se intentă înaintea magistratului poporului roman atât în sistemul de procedură al acțiunelor legei, cât și în sistemul formular, în care se trãmite procesul a fi judecat în fapt la un particular ca judecător, cu alte cuvinte acțiunea relativă la un legat, urméză cele douē faze ordinare ale procedurēi în cele douē període istorice ale procedurēi romane, fazea *in jure* înaintea magistratului, care sub sistemul formular liberéză ordinar reclamantului, formula acțiunei saū *in rem (vindicatio)* saū *in personam (condictio ex testamento)*, și fazea *in iudicio* înaintea particularului *judecător*, care judecă cestiunea în fapt. Pe când din contră acțiunea pentru reclamarea unui fideicomis se tractéză și resolvă în drept și în fapt înaintea magistratului poporului roman. Fideicomisele aū devenit obligatoriū în timpul sistemului formular. Prin urmare pentru dênsele nu póte fi vorba de sistemul de procedură al acțiunelor legii. În timpul

sistemului formular, în care procedura avea tot două phase, *in jure* și *in judicio*, în regulă generale, în cea mai mare parte a casurilor, erau însă câte-va casuri excepționale, în care contrariu regulei, contra ordinii stabilite de drept comun, *extra ordinem*, magistratul poporului roman se ocupa și rezolva și în drept și în fapt (fără a mai trimite la un particular judecarea faptului) procesul. Astfel era cazul acțiunii *mandati* a avocatului contra clientului său pentru plata honorariilor sale. Ast-fel era și acțiunea fideicomisarului contra fiduciarului pentru executarea fideicomisului. Pentru urmarea execuțiunii fideicomiselor, la început pentru Italia au fost însărcinați consulii, pentru provinciile presidenții lor. În urmă însă în locul consulilor s'a creat un magistrat special, un nou pretor, sub numele de *praetor fideicommissarius* pentru resolvirea litigiilor relative la fideicomise. (Gaius Com. II § 278).

11) În Italia magistrații aveau zile fixe pentru liberarea formulilor de acțiuni, căci resolvarea în fapt era rezervată judecătorilor cari erau particulari, cu ocupațiile lor proprii și nesalariați, și cari nu puteau fi deranjați tot anul și d'a rândul într'una. De aceia erau zile fixe în care *agere licebat*, în care se putea intenta acțiunea, zile în care judecătorii puteau să fie distrași de la ocupațiile lor particulare. Aceste zile se numeau zile *faste*, adică zile *in quibus fas erat jus dicere, id est pronuntiare haec tria verba solemnia: do (dare actionem a libera formula acțiunii după care are să judece în fapt particularul judecător), dico, addico*. Aceste zile la început erau foarte puțin numeroase. August le-a mărit numărul cu trei-deci. Marc-Aureliu a fixat în fie-care an 230 zile *faste*. Fiind că acțiunile pentru reclamarea legatelor se judecau în fapt de particulari, de aceia zilele în care se putea intenta erau fixe, iar nu continue. Din contră, fiind-că în Italia magistrații rezolveau acțiunile relative

la fidei-comise și în drept și în fapt, aceste acțiuni se puteau intenta în orî-ce periódă a anului. În provinciile sepetrecea, din contră, lucrurile în același fel și pentru legate și pentru fideicomise. Președintele care era însărcinat singur cu distribuirea justiției în totă provincia, care câte uă-dată era foarte întinsă, pentru a putea să-și îndeplinească misiunea, ținea sesiuni în deosebite localități ale provinciei în fie-care an, și în acea localitate în timpul sesiunii (*conventus*), se ocupa și cu liberarea formulilor de acțiuni pentru legate, și cu resolvirea în drept și în fapt a reclamațiilor de fideicomise (Gaius Com. II § 279).

12) Acțiunea pentru reclamarea unui legat *per damnationem* se făcea *sinendi modo*, fiind uă acțiune *stricti juris*, *condictio ex testamento*, și interesele necurgînd în acțiunile *stricti juris* de cât din ziua *litis contestationis*, urmînd că interesele sumelor legate să nu curgă dintr' uă simplă punere în întîrziere, făcută prin intermediul unui *viator*, ci numai din ziua *litis contestationis*. Din contră, acțiunea pentru reclamarea unui fideicomis al căruia obiect pôte fi un corp cert se făcea uă sumă de bani, fiind uă *persecutio*, judecată în drept și în fapt de magistrat, după principiile buneii credințe, care este și origina și baza fideicomiselor, urmînd ca fructele ca și interesele obiectului fideicomisului să fie datorite, ca și în acțiunile *per formulam bonae fidei*, din ziua simplei puneri în întîrziere, iar nu numai din ziua intentării acțiunii. Uă excepțiune se făcea de Julian, a căruia opiniune ne spune Gaius că a prevaluat, și uă adoptă și el implicitamente, în materie de acțiuni pentru reclamarea legatelor, acésta era pentru acțiunea în reclamarea obiectului legat *sinendi modo*, în care fructele se făceau datorite din ziua simplei puneri în întîrziere (Gaius Com. II § 280).

13) Legatele aveau forme solemne, afară din care nu pot fi făcute în timpul clasic, aceste forme erau solemne pentru câte-și patru feluri de legate: *per vindicationem*, *per damnationem*, *sinendi modo* și *per*

praeceptionem. Și solemnitatea mergea până acolo, în cât nu putea fi întrebuițată altă limbă de cât limba latină. Din contră fideicomisele neavând termenii sacramentali pentru facerea lor, ei putând fi făcute prin ori-ce expresiuni, numai voința dispunătorului să fie vădită, urma ca ele să pôtă fi făcute în ori-ce limbă, nu numai în cea latină, și prin urmare și în limba grăcă, (după cum ne spune Gaius, Com. II § 281).

14) Herecele însărcinat sub forma legatului *per damnationem* să presteze ceva, e condamnat în cas de a tăgădui existența său validitatea legatului *per damnationem*, de către judecător, când recunoște legatul valabil, la îndoitul valórei obiectului legat. În adevăr acest legat imităză condemnațiunea judecătorului. Testatorul condamnă ca și judecătorul, și unul și altul dice *damnas esto*. De unde prin analogie s'a admis că întocmai precum cel condamnat de judecător, dacă tăgăduiește existența său validitatea sentenței condemnatóre, este condamnat asupra *acțiunei judicati* intentate contra lui de partea căștigátóre, de către judecător care găsește că condemnațiunea este reală și validă, la îndoitul valórei primei condemnațiuni, tot așa și herecele condamnat de testatore prin un legat *per damnationem* a presta ceva unei persóne óre-care, să fie în cas de a tăgădui existența sau validitatea legatului, condamnat de judecător asupra *condicției ex testamento* la îndoitul valórei obiectului legat. În materie de fideicomise din contră, se face aplicarea dreptului comun, după care o primă condemnațiune n'are loc de cât *in simplum*. Prin urmare fiduciarul pôte fără pericol să tăgăduiască existența sau validitatea fideicomisului, el nu va fi condamnat în nici un cas, de cât la valórea simplă a obiectului fideicomisului (Gaius Com. II § 282).

15) Cel ce plătește din eróre mai mult de cât datora în virtutea unui fideicomis, sau ceia ce nu datora de loc, pôte cere în dărăt prisosul în cazul d'întăiú, tot ce a plătit în ca-

sul d'al doilea, căci el nu avea alt motiv de cât erórea spre a'lú determina să plătescă ceia-ce a plătit. El nu a putut fi împins de temerea de a plăti îndoit, în cât să se pótă susține că a preferat să plătescă ceia ce se îndoia că datoresce mai bine de cât să se refuze a plăti și pe urmă să fie expus să plătescă îndoit. Din contră cel ce plătește din eróre mai mult de cât era condamnat a plăti printr'un legat *per damnationem*, saú ceia-ce nu datora de loc, căci legatul pěr *damnationem* era nulú, de exemplu, nu póte repeta; căci el a putut fi determinat și de alt motiv de cât erórea, de a plăti mai mult de cât datora saú ceia-ce nu datora de loc, a putut fi determinat de temerea de a nu fi expus să plătescă îndoit. Și *condicțiunea indebiti* nu are loc de cât numai atunci când este cert că erórea și numai erórea a fost mobilul determinant al plății (Gaius Com. II. § 283).

16) Un legat nu póte avea drept obiect un lucru care nu este în comerciú pentru legatarú, chiar când legatul este făcut *per damnationem*, și legatarul nu are drept nici la estimațiune (Ulpian legea 39 § 10 D. *De legatis*, I; Cartea XXX). Din contra un fideicomis póte avea de obiect un lucru care nu este în comerciú pentru fideicomisar, în acest sens că fiduciarul va fi dator a-í procura estimațiunea, neputënd a-í presta lucru în natură. Așa decide Ulpian în legea 40, *eod. tit.* și opiniunea lui exprimată prin dicerea *puto*, se vede că de și neadmisă de toți, a prevalat, și a fost inserată de comisarii lui Justinian în Pandecte. Aci avem o derogatiune exorbitantă de la dreptul *commun*, după care lucrurile ce nu sunt în comerciú nu pot face obiectul nici unui raport juridic, o derogatiune făcută numai în favórea fideicomiselor, din care se póte convinge cineva de câtă favóre se bucuraú ele la Romani.

17) Nu putem institui pe fiul de familie saú pe servul cui-va herede și pune în același timp în sarcina tatálui seú saú stăpánului seú un legat, pe când putem valabil in-

stitui pe un fiu de familie sau pe un serv herede și pune în sarcina tatălui său stăpânului său un fideicomis (Ulpian Regule, tit. XXX § 10. — Compară cu Gaius Com. II § 245. — Gaius nu este așa de absolut. El declară că se poate întâmpla ca și legatul să producă efect.“

18). Un tutor nu poate fi numit prin testament, de cât în forma imperativă a legatelor : *Liberis meis Titius tutor esto* sėu *Liberis meis Titium tutorem do*. Iar nu în forma precativă a fideicomisului. De exemplu: *Rogo te Titi, ut sis tutor liberis meis* (Gaius Com. II § 289).

Justinian a asimilat legatele cu fideicomisele, comunicând legatelor avantajele ce aveau fideicomisele asupra-le, și care erau foarte numeroase, și comunicând asemenea și fideicomiselor puținele avantaje ce aveau legatele asupra lor, precum de exemplu condamnarea la îndoit, în cas de tăgăduire, și lipsa de posibilitate de repetițiune în cas de plată din eróre a indebitului său a mai mult de cât debitul.

Am dis că fideicomisul se putea face în drept clasic prin un simplu codicil, chiar neconfirmat prin testament. Codicilul nu avea trebuință de nici o formă solemnă. El se putea proba ca orice raport juridic, prin două martori, și în lipsă de martori sau de act scris, el se putea proba prin interogatoriul făcut fiduciarului, prin jurământul decisoriu deferit lui. Theodosiū cel tinăr face să înceteze această stare de lucruri, și printr'o constituțiune a sa, inserată în *Condicta* lui Justinian, impune codicilului forme solemne, mai ușore de cât cele cerute pentru testamentul tripartitū, dar totuși el cere, pentru ca codicilul să fie valabil, să fie făcut înaintea a cinci martori prezenți toți la facerea codicilului, și când codicilul este redactat în scris, el cere să fie și subsemnat de cei cinci martori (l. 8 § 3 C., *De Codicillis VI. 36*).

Justinian suprimă aceste solemnități, se mulțumește, ca și în dreptul clasic, ca codicilul să fie făcut sau verbal sau în scris, se mulțumește a fi probat cu două martori,

cu interogatoriū saū cu deferire de jurământ, afară numai că în acest din urmă cas, și în lipsă de alte probe, el cere ca delațiunea jurământului făcută de fideicomisar fiduciarului, să fie precedată de jurământul prealabil ce trebuie să facă el, că nu procede din spirit de chicană, și care se numește *jusjurandum de calumnia* (Justinian legea 32 C., *De fideicommissis*, VI, 42).

DESPRE CODICILE

Justinian, Instituțiuni, Cartea II, tit. 25:

În tot timpul Republicei nimine nu putea să institue herede, să facă legat, de cât într'un act care era investit cu formele solemne prescrise pentru testament.

În timpul lui August se întâmplă însă ca Lucius Lentulus, un cetățean din ilustra familie Cornelia, a căror membrii purtau *supranumele* (*sobriquet*, cum dic Francesii), de Lentulus, să facă mai întâi un testament valabil, în care să anunțe că orî-ce însemnări ar face în urmă, lipsite de formele solemne ale unui testament, dorește ca ele să producă efect, și făcînd în realitate în Africa în apropierea morții asemenea însemnări, care la Romani se numeau în limba obicinuită *codicille codicilla*, (diminutivă de la *codex* care însemnă și *registru* și *tăbliță* pe care se scria, se însemna ceva), în care codicile ruga în unele pe August, de a face ceva, în altele pe fii sa de a plăti o-re-care sume; și fiind că August a executat acele dorințe, și fiica lui Lentulus a plătit sumele ce a fost rugată a plăti nu în formă validă de legate *per damnationem*, și fiind-că în urmă și alții urmînd exemplul lui August, au executat rugăciunile făcute lor în codicile, au început codicilele să

intre în usă. Atunci August a consultat pe mai mulți jurisconsulți, între care și pe Trebatius, asupra validității și utilității codicilelor. Și Trebatius a spus că codicilele sunt nu numai utile ci chiar și necesare, din cauza lungilor călătorii ce fac cetățenii, în care morțea poate să-i surprindă, fără a avea facilitatea de a îndeplini atâtea forme solemne câte se cer pentru testamente, ba încă că codicilele nu sunt contrarie dreptului ¹⁾. În urmă a făcut codicile și marele jurisconsult Labeon, care era cunoscut că a știut să scape tentativelor de seducțiune a lui August. De atunci încolo s'a convins toți, și partizanii și adversarii ai lui August, de utilitatea codicilor lor, și de atunci încolo, niminea, cum spune Justinian în principiul titlului nostru, nu s'a mai îndoit de validitatea codicilelor, cu alte cuvinte de atunci încolo codicilele au devenit o instituțiune legală.

Codicilul este dar un act de ultima voință, dispensat de orî-ce formalitate, care conține dispozițiuni de liberalitate făcute său de un testator sau de o persoană care moare intestat. În legislația clasică, el poate fi făcut în scris, sau verbal, ba chiar prin simplul semn, și nu are trebuința de nici un mod special de probațiune.

Codicilul a fost introdus, în același timp cu fideicomisul, unul ca act, și altul ca conținut. Dispensa de formă mergea mână în mână pentru amândouă. Unul a fost inventat pentru cel-lalt; de și în urmă s'a permis a se face și legate prin codicil, dar la început codicilul a fost introdus anume pentru fideicomis. Amândouă au fost introduse, după cum am văzut, în timpul lui August.

Codicilul în timpul clasic nu era supus la nici o formă solemnă (Justinian, titlu nostru § 3), după cum am spus la finele materiei fideicomiselor, pe când tes-

¹⁾ Să se dică că era necesare, înțeleg, dar necontrare dreptului, acesta este un neadevăr, când pentru acte de ultimă voință, pentru testamente se cereau forme solemne în drept. Era aci o minciună de legist, în scop pe de o parte a complăce împăratului, pe de alta de a introduce o instituțiune avântioasă.

tamentul era supus la forme solemne, și chiar când sub Theodosiū s'a cerut pentru codicil prezența a cinci martori, totuși formele sale erau mai simple de cât ale testamentului tripartit, la care între alte forme, se cerea neapărat scrierea și prezența a șapte martori.

Apoi prin testament se poate face și instituții de herede, și exheredațiune, și substituțiuni vulgare sau pupilare, pe când un codicil chiar confirmat prin testament nu poate conține asemenea dispozițiuni.

În fine nu poate cine-va muri cu mai multe testamente. Cel din urmă revocă complet pe cel precedent. Pe când, cum țice Justinian în paragraful 3 al titlului nostru, oricine poate muri cu mai multe codicile, din care cel din urmă nu revocă din cele precedente de cât dispozițiile contrarie dispozițiilor dintr'ensul.

Un codicil poate fi confirmat prin testament sau nu.

Codicilul poate fi confirmat numai expres prin un testament anterior, el poate fi confirmat expres sau chiar tacit printr'un testament posterior, tacit când rezultă destul de clar din testamentul posterior că testatorul n'a înțeles să revocă, făcându'l, codicilul anterior. Acesta o decide anume un rescript al Impăraților Septim Sever și Antonin Caracalla, contrariu opiniunii lui Papian, după care un testament posterior revocă în tot-d'a-una un codicil anterior când nu'l confirmă printr'o clausă expresă și specială (Justinian Instituțiuni, titlu nostru § 1).

Codicilul confirmat prin testament poate conține legate, revocare de legate, translațiuni de legate și fideicomise, pe când codicilul neconfirmat prin testament nu poate conține de cât fideicomise.

Poate cine-va face un codicil și fără a face testament, murind intestat. Un asemenea codicil nu poate conține de cât iarăși numai fideicomise.

Cu toate acestea este uă mare deosebire între acela care face testament și apoi codicil de și nu'l confirmă

prin testamentul său anterior, și acela care face un codicil, murind fără testament, murind adică intestat.

În cazul d'antëiū codicilul, măcar că nu e confirmat, depinde de testament, este supus la cauzele de infirmare a testamentului: dacă testamentul devine *irritum*, *ruptum* sėu *destitutum*, cade și codicilul. Pe când din contră codicilul făcut de un intestat își conservă tóte efectele, chiar dacă s'ar întâmpla în urma facerii lui un eveniment care ar fi rupt testamentul ce ar fi făcut *de cujus*, de exemplu dacă în urma codicilului, i s'ar naște un *heres suus* (l. 3 § 1 D., *De jure codicillorum*, XXIX, 7).

Un act care nu e valid ca testament. nu valéză ca codicil. Nu se aplică aci, la Romani, principiul: *Utile per inutile non vitiatur*. Afară numai dacă testatorul nu a înțeles contrariul, probă ce trebuie făcută de către cei ce au interes a învoaca testamentul ca codicil, și care póte resulta nu numai din uă clausă expresă și speciale, precum se cere de la Theodosiū cel tēner încolo, și care se numește în legislația Bassului-Imperiū, *clausă codicilară*, dar chiar independent de o asemenea clausă, din sensul contextului întreg al testamentului, interpretat sănėtos (Conf. legea 1. D., *De jure codicillorum* cu legea 8 princ. C., *De Codicillis*).

Nu trebuie să confundăm *clausa codicilară* cu ceia ce interpreții dreptului roman numesc *clausă derogatoriă*. Acėsta din urmă este nulă, nu lėgă pe testator. Acėstă clausă este aceia prin care testatorul declară în testamentul seū că voește ca codicilele ce ar face în urmă să nu fie valabile de cât dacă ar fi investite cu cutare semn distinctiv, de exemplu ar fi constatate prin scriere. Asemenea clausă e nulă, căci atentă la libertatea testatorului de a revoca dispozițiile testamentului seū (l. 6 § 2 D., *De jure codicillorum*).

Despre Servi, manumisiuni, libertini și ingenui.

Gaius C. I § 8. „Tot dreptul cu care ne servim, se referă saū la persóne, saū la lucruri, saū la acțiuni : însă mai întâiū să ne ocupăm de persóne“.

Institutele lui Justinianu, § 1 din titlu nostru : „Tot dreptul de care ne servim se repórtă saū la persóne, saū la lucruri, saū la acțiuni. Și mai întâiū să vorbim de persóne : căci e puțin lucru a cunoște dreptul, dacă nu vom ști ce sunt persónele, pentru interesul cărora el este întocmit“.

Hermogenian, Cartea I a *Prescurtări dreptului*. (l. 2 D., *De statu hominum*, I, 5) : „De óre-ce tot dreptul este întocmit pentru ómenī, să vorbim mai întâiū despre starea persónelor, și după acesta de cele-l-alte părți ale dreptului, urmând ordinea edictului perpetuū, și aplicând la acesta titlurile din edictū cele mai apropiate și mai legate de fie-care materie“.

Dreptul privat al Romanilor, adica dreptul roman relativ la raporturile juridice între particulari, coprinde trei mari obiecte. El are de obiect a se ocupa de persóne, de lucruri și de acțiuni.

Dreptul se ocupă de persóne, când tratéză despre acele drepturi inherente la persóna unui individ, și care nu constituie pentru el o avuție, care nu ating bunurile

sèle, patrimoniul seü. Aceste drepturi sunt relative la condiþiunea sa în societate, în cetate și în familie. În societate, de exemplu la condiþiunea sa de om liber sau de serv; în cetate sau în statul roman, de exemplu la condiþiunea sa de cetățian roman sau de peregrin; în familie, de exemplu la condiþiunea sa de *sui juris*, sau de *alieni juris*, de agnat al membrilor civili ai acestei familii, seü de simplu cognat al lor, etc. Dacă individul este liber, el se bucură de toate drepturile alipite de libertate. Dacă e serv, nu are nici un drept, ci altul care e stăpânul seü are asupra-i toate drepturile. Dacă e cetățen roman, se bucură de toate drepturile politice, *jus suffragii* și *jus honorum*, și de toate drepturile private eminentemente romane: *jus conubii* și *jus commercii*. Dacă este agnat, are toate drepturile alipite de rudenia civile, dacă este simplu cognat n'are de cât drepturile alipite de rudenia de sânge.

Și chiar vorba *persona*, însemnează, sub punctul de vedere etymologic, rolul ce jocă un individ în una din cele trei asociaþiuni, omenirea, naþiunea, familia, derivă de la *per sonare*, și indică, propriu ȕis, masca pe care o purta actorul la Romani, ca și la Greci, și prin orificiul căreia el își suna, adică își recita rolul seü.

Dreptul se ocupă de lucruri când se ocupă de acele drepturi care constituiesc averea, patrimoniul unei persoane, prin care o persoană e mai bogată sau mai săracă, și care sunt dreptul de proprietate și desmembrările sale, dreptul de posesiune, și drepturile de creanță (la care se opun în sens invers obligaþiunile).

Dreptul se ocupă de acþiuni când tracteză de sancþiunile drepturilor fie personale fie patrimoniale, când se ocupă de mijlocele ce dreptul acordă titularului drepturilor fie personale fie patrimoniale spre a face să i se respecteze exerciþiul eficace al acestor drepturi, și fără de care acele drepturi ar fi iluzorii în practică.

Acum, este evident că între aceste trei materii, persoanele, lucrurile și acþiunile sunt legaturi, căci lucrurile

saŭ drepturile patrimoniale sunt create pentru persoane ca și drepturile nepatrimoniale adică pur personale, căci apoi acele drepturi fie patrimoniale, fie personale, nu se înțeleg, în practica dreptului, fără acțiunile aferente la dênsele, și iar nu se înțelege acțiune fără un drept pe care să'l garanteze. Dar când ȳicem că partea întâiă se ocupă de persoane, cea d'a doua de lucruri, cea d'a treilea de acțiuni, înțelegem că în partea întâia studiul dreptului este relativ la acele drepturi mai inerente la condițiunea personale a indiviȳilor de cât la averea lor, că în partea a doua studiul dreptului se referă principalemente la dezvoltarea drepturilor ce constituesc avuȳia unui individ fără a se ocupa de individ, dacă el este de acea condițiune juridică care să'i permită a avea tôte, saŭ parte saŭ să nu'i permită a avea nici unul din drepturile patrimoniale, că în partea a treia dreptul se ocupă mai cu sémă de acea parte, relativă la drepturile fie personale, fie patrimoniale, care tinde la garantarea lor, fără a tracta despre modurile de acquisițiune saŭ de stingerea acelor drepturi, despre întinderea efectelor lor, s. c. l., care constituie obiectul studiului părȳei a doua a dreptului.

Hermogenian și Gaius, și după dênșii Justinian se ocupă mai întâiă despre persoane, urmând întru acésta ordinea Edictului perpetuă a lui Salviu Julian.

Deosebitele roluri de care am vorbit, nu pot fi jucate de cât de persoanele physice saŭ viețuitoare. Cu tôte acestea avem și persoane morale, care n'aŭ existență physică, adică în natură, ci numai în inteligența noastră, pe care le concepem cu mintea noastră, dar care nu trăesc, și care sunt de creațiune legale. Ast-fel sunt municipiele, ore-care temple de divinități păgâne, și în timpul lui Justinian, bisericelé. Aceste din urmă persoane pot avea drepturi, dar nu personale, ci numai patrimoniale, adică relative la bunuri.

Personele physice nu comptéză de cât când aŭ formă

umană (monstrii nu au nici un drept), și numai din momentul nașterii.—Prin excepțiune, în ceia ce privește liberalitățile făcute prin testamente sau codicile, a finit prin a predomina idea că copilul, conceput numai, cu condițiune de a se naște viu, are aceleași drepturi ca și cel deja născut. De unde introducerea regulii, aplicabilă și în timpii modernii: *Infans conceptus pro nato habetur, quoties de ejus commodis agitur.*

§ 9 din Gaius și alinea 2 din principiul titlului nostru: „Principala divisiune relativă la drepturile persoanelor este aceea care divide pe oameni în liberi și servi.“

Acastă divisiune îmbrățișează genul human întreg, din timpul Romanilor. În adevăr la toate națiunile ca și la Romani, erau și oameni liberi și oameni servi. Și de aceea mai la vale vom vedea pe jurisconsulți și pe Justinian dîcînd că instituțiunea servituții este de drept a gintilor, adică comună atât Romanilor cât și celorlalte națiuni contimporane cu Romani.

Florentin, Cartea IX a Instituțiunelor sale (l. 4 princ. D., *De statu hominum* 1, 5) și Justinian, § 1 al titlului nostru 3 al Cărții I: „Libertatea este facultatea naturală de a face cine-va ce vrea, fără numai că pôte fi împedat întru acesta de o violență de fapt sau de o prescripțiune a dreptului.“

Libertatea este condițiunea naturală a omului, aceea pe care toți oamenii trebuie s'o aibă după dreptul, după rațiunea naturală, și contra căreia numai întocmirile omenești au rînduit starea de servitute. După rațiunea naturală, toți oamenii sunt liberi, adică au dreptul de a și exercita cum vor voi facultățile cu care îi au dotat natura. Acăsta o recunoște toți jurisconsulții Romani, Ulpian de exemplu în legea 4 *De justitia et jure* (I, 1) și în legea 32 *De regulis juris*, și dimpreună cu dînsii Justinian, chiar în definițiunea ce dă despre servitute în § 2 al titlului nostru din Instituțiuni. Cum dîce în adevăr filosoful și historicul Philostephan: *φύσει γὰρ*

οὐδεις δουλος ἐγγουγήθη ποτὲ (căci după natură niminea nu s'a născut nici o dată serv). Dacă câte o dată prin violență, de exemplu a Piraților, la Romani erau ómenî în stare de fapt de imposibilitate a'și exercita cum vreaă facultățile lor, acésta era o stare de fapt, iar nu de drept, în drept rămăneau liberî. Singurele restricțiuni ce dreptul social trebuie să pue la exercițiul voinței omului, este ca prin exercițiul libertății sale să nu vatăme pe aprópele seú. să nu facă altuia ceia ce n'ar vrea să'î facă lui altul. Câte o dată însă dreptul pozitiv al unui popul, trece peste aceste limite și impune omului și alte restricțiuni, cum este, în statele despotice, restricțiunea de a nu a se aduna, de a nu tipări nimic fără censura prealabilă a guvernului. Aceste restricțiuni de și legale, adică conforme dreptului pozitiv, sunt însă antilegale, rațional vorbind, căci sunt condamnate de rațiunea naturală, de dreptul natural. În dreptul roman ca și în orî-ce drept pozitiv sunt restricțiuni, și ele aú variat după starea politică și de cultură a poporului roman, în decursul ascensiunii și decadenței sale.

Florentinu, Cartea IX a Instituțiunelor sale, (legea 4 § 1 și 2 D., *De statu hominum*), și Justinian, Institut. § 2 și 3 al titlului nostru :

„Servitutea este o întocmire a dreptului ginților după care cine-va este, în contra naturei, supus stăpânirei altuia.

„Servi s'aú numit de la împrejurarea că comandanții oștirilor aú obiceiul de a vinde, și prin urmare de a serva, iar nu de a ucide pe captivii ce făceau în resboiú. — Ei se mai numese și *mancipia*, fiind că aú fost luați cu mâna din mânele inamicilor“.

Instituțiunea servitutei este contrariă naturei, rațiunei naturale, dreptului natural. Însă conveniențele deosebitelor popóre contimporane cu Romani ca și ale Romanilor aú întocmit servitutea, ea este conformă nu adevăratei rațiuni naturale a popórelor, ci conveniențelor lor, unei rațiuni pervertite, dar comune tu-

tulor popórelor, in cât tóte aú declarat'o conformă naturei, și de aceia aú și numit'o o instituțiune de drept a ginților, adică comuna Romanilor și celorlalte ginți contimporane cu dênșii, saú natural adică din acel drept conform unui prejudeț care devenise o a doua natură. In adevěr vorba *drept natural* este sinonimă la Romanii cu vorba drept a ginților, fie el saú nu conform dreptului naturale, luat in sensul de rațiune naturale nepervertită. Dacă popórele antice cunoșteau și admiteau instituțiunea servitutií este că ei o credeau conformă intereselor lor, ei credeau pe servi niște instrumente de produțiune, credeau că prin servi produțiunea este mai eftină de cât prin ómenii liberi cărora să le plătésca munca. Causa era că popórele cele vechi erau mult mai puțin comerciante și industriale de cât popórele moderne. Și ele găseau comod a împărți pe ómenii in douė clase, ómenii liberi care să se ocupe cu afacerile politice și ale minții, și servii care să se ocupe cu lucrările materiale. Și de aceia și Aristotele, in tractatul său *Despre politică*, Cartea I, cap. 3 § 4, serie că unii ómenii se nasc, după natura lor chiar, servi, se nasc robusți și puțin mintoși dacă nu stupiđii, bunii pentru lucrările materiale, pe când alții se nasc cu minte, bunii pentru lucrările spirituale. Aristotele se înșelă. Căci nu starea mintale era criteriul între om liber și serv ci alte cause cu totul independente de dênsa. Erau servi sculptori, profesori, și ómenii liberi, ba chiar cetățeni, grosolanii și stupiđii. Chiar și Vinnius in comentariul lui asupra acestui paragraf se înșală când țice că nu repugnă rațiunei naturale ca cineva să devie serv din causă că așa s'a tocmnit, saú din causă de delict. Sunt tocmelii contrare moralei și naturei, care nu se pot ține in sémă. Când legile positive declară in genere pactele relative la succesiunile fiitóre nule ca imorale, ar urma ca mai mult încă să declare nule ca și mai imorale pactele de aservire. Asemenea nici delictul

cel mai grav nu e natural. conform rațiunei, să atragă căderea în servitute, adică privațiunea de libertate. Nu trebuie să ne mirăm însă, căci Vinnius scriea într'un timp, în care ómenii privaui chiar de viață pentru deliecte, și în care traficurile cu sclavi de culóre négră nu erau încă condemnate în Europa. Adevé-
rul însă adevérat este că natura protestă în contra oricării servituți, și că numai interese réu înțelese aũ povățuit pe ómenii de a reduce pe semenii lor în stare de servitute. Rațiunea însă și morala cât aũ protestat singure, aũ rémas ineficace, și numai când aũ ajuns ómeni să se convingă că munca omului liberă este și mai bună și mai eftină, căci de nevoie omul muncește și mai a lene și mai prost, când știe însă că cu cât va munci mai mult și mai bine cu atât va fi resplătit mai bine, el muncește și mai mult și mai bine, atunci din pură speculă economică, bine înțeles, iar nu din filantropiă, aũ hotărítu ei desființarea sclaviei.

Originea servituții este captivitatea, adică prinderea de captivi în resboie, și fiind-că erau prinși cu mâna, *manu capti*, de aceia servii s'aũ numit și *mancipia*. Ei se numesc servii, căci în loc să fie omoríți cum avea dreptul să o facă cei ce iaũ prins captivi, erau păstrați, *servati* în viață, spre a fi vânduți séu spre a munci stăpânilor lor. De la *servatus*, *servus*. Comandanții oștirilor, *πόλεμων ὄγεμῶναι*, cum bine îi numește Theophil, interpretând paragraful nostru, numiți așa de la imperiul militar, adică de la dreptul de a face resboiũ. după cum bine observă asupra aceluiași text Bachoviũ, aveaũ dreptul de viéță și de mórte asupra tuturilor captivilor prinși de trupele ce comandaũ, și prin urmare dreptul în loc de a'i omorí, de a'i conserva séu spre a'i vinde séu spre a se servi de munca lor. Nu că le fusese lor concedați de inimiéi prin tractat cu asemenea condiții, cum observă cu drept cuvânt Vinnius, ci pentru că așa îi povățuia interesul lor. Și în privința acésta era nu numai legea romană după care ei se povățuiaũ ast-fel,

ei și usul general în materie de război al tuturilor ginților. Așa era, ca să ne servim cu termenii moderni, dreptul internațional public în materie de război.

Marcian Cartea I a *Instituțiilor* (l. 5 § 3 D., *De statu hominum*):

„Servii sunt reduși sub stăpânirea noastră sau după dreptul civil, sau după dreptul ginților. După dreptul civil, în cazul, de exemplu, în care o persoană mai mare de douăzeci de ani s'a lăsat să se vinde spre a participa la prețul vânzării. După dreptul ginților sunt servi aceia ce se prind din mânele inamicilor, sau aceia cari se nasc din servele noastre.“

Institute, tit. nostru § 4: „Servii sau se nasc sau se fac. Se nasc din servele noastre: se fac servi sau în virtutea dreptului ginților, adică din cauză de captivitate; sau după dreptul civil, în cazul în care o persoană mai mare de douăzeci de ani, s'a lăsat să se vinde spre a participa la prețul vânzării.“

Justinian împarte pe servi în două clase, cei ce se nasc astfel, și cei ce din liberi devin în urma nașterii servi. Și pe aceștia din urmă îi subîmparte în căzuți în stare de servitute după dreptul ginților și în căzuți în stare de servitute după dreptul civil.

Marcian, din contră, nu face de cât o mare și unică divisiune: aceia a servilor după dreptul ginților și a servilor după dreptul civil. Această divisiune este mai practică, căci puțin importă dacă cine-va a devenit serv prin naștere, sau după naștere, condițiunea sa este aceeași. Pe când importă foarte mult dacă cine-va este devenit serv după dreptul ginților sau civil. Căci Romanii recunosc și străinilor dreptul de stăpânire asupra servilor de drept a ginților. Așa cei născuți din serve ca și cei prinși în război, măcar că sunt de origine cetățeni romani, sunt considerați de Romani ca bine stăpâniți ca servi de străini. Și magistratul roman va acorda totă protecțiunea sa atât stăpânului roman cât și stăpânului peregrin asupra servului de drept al

ginților. Pe când nici o dată dreptul roman nu va acorda protecțiunea sa stăpânului asupra servului devenit ast-fel după dreptul civil de cât dacă stăpânul este cetățean roman.

Una din cauzele de drept a ginților de cădere în servitute este captivitatea.

Captivitatea este chiar originea servituții, ea este cauza ei primitivă și cea mai frequentă. O dată însă introdusă servitutea în drept, ea s'a amplificat sub punctul de vedere al cauzelor care 'i dau naștere. Devin servi prin captivitate :

1) Aceia care sunt prinși de inimiți în război, cu condițiune ca războiul să fie prealabil legalmente declarat, pentru care erau forme anume prescise de dreptul internațional, și ca războiul să se poarte între națiuni care să aibă dreptul de a beligera, căci ambele sunt independente. De aceia cei prinși de pirăți, sau într'un război civil nu sunt slavi de drept (Veđi legile 5 § 1, 19, § 2, 21 § 1 și 24 D., *De Captivis ex postliminio reversis...* XLIX, 15) ; 2) Printr'o extensiune abusivă s'a admis că devin servi și în timp de pace aceia pe cari Romanii îi prind de la popórele cu care n'aú nici legatură de amicită, nici de hospitalitate, nici de alianță, și vice-versă aceia pe cari aceste popóre îi prind de la Romanii iarăși în timp de pace. (l. 5 § 2 D., *De captivis ...*).

Caderea în servitute prin captivitate era temperată prin instituțiunea *postliminiului*, instituțiune în virtutea căruia captivul întors în Statul roman, de îndată ce pune piciorul pe hotar, redevine liber. Tot așa se întâmplă dacă pune piciorul pe hotarul unui Stat amic (Pomponiú, l. 5 § 1. *De captivis...*). Același drept se concedă și celor prinși în timp de pace (Pomp., l. 5 § 2 eod).

Se nasc servi aceia care se nasc din mămă servă în tot timpul gestațiunei, de la concepțiune până la naștere inclusiv. Aceasta este regula care în fine a

prevalut, care prevaluse deja în timpul jurisconsultilor clasici, care este deja profesată de Marcianu, în legea 5 §§ 2 și 3 D., *De Statu hominum* (I, 8), și care este consacrată și de Justinian în principiul titlului IV *De ingenuis*, din cartea I a Instituțiilor sale, în care ne spune că copilul născut din mamă liberă, cu toate că fusese servă de la concepțiune până la naștere exclusiv, se naște liber; că asemenea este liber copilul născut din femeia liberă în momentul concepțiunii cu toate că în tot restul gestațiunii și chiar al nașterii a fost servă; că în fine se naște liber copilul născut din femeia servă în momentul concepțiunii, devenită în urmă liberă și care iarăși a devenit servă și a născut în stare de servitute: cu un cuvânt că se naște liber copilul născut dintr'o femeie care a fost liberă măcar un moment din gestațiune de și tot restul gestațiunii a fost servă. Acesta nu era conform regulii generale. În regulă generale copilul născut în căsătoria legitimă urmează condițiunea tatălui din momentul concepțiunii. Copilul născut afară din căsătoria legitimă urmează condițiunea mamei din momentul nașterii. Prin urmare, conform acestei reguli generale, copilul născut din mama servă în momentul nașterii, măcar că a fost liberă în momentul concepției și chiar a gestațiunii până la naștere exclusiv, urma să se nască serv, și să nu se nască liber de cât copilul născut din mamă liberă în momentul nașterii. Însă în favoarea libertății s'a făcut această excepțiune. Regula generale este indicată de Ulpian, în regulile sale, titlul V §§ 8 și 10 care sună astfel: „Când există connubiū, (adică când există căsătoria legitimă), copii urmează tot-d'a-una condițiunea tatălui; când nu există connubiū, urmează condițiunea mamei, afară numai de acela care e născut dintr'un tată peregrin și din o mamă cetățiană romană, care se naște peregrin, în virtutea legii *Mensia*, care a decis că copilul născut din doi părinți din

care unul măcar este pelerin, urmează condițiunea aceluia d'între autorii seî care are condițiunea cea mai proustă.—Relativ la copii care se nasc din căsătoria legitimă, se ia în considerație momentul concepțiunei, relativ la aceia, din contră cari sunt născuți nelegitim, se ia în considerație momentul nașterii: așa de exemplu dacă o femeia concipe în stare de servitute, și în urmă manumisă fiind, naște în stare de libertate, copilul ce va naște, va fi liber; căci măcar că a conceput nelegitim, de ore ce în momentul nașterii a fost liberă, copilul trebuie să fie și el liber.“ Causa pentru care se ia în considerație condițiunea tatălui în cas de naștere din căsătoria legitimă, este că de ore ce unul din soți trebuia să imprime condițiunea sa, trebuia neapărat să se prefere tatăl, tatăl care în materie de căsătoria legitimă este reputat a fi bărbatul, în virtutea regulei: *pater is est quem nuptiae demonstrant*. Afară însă din căsătoria, tatăl fiind în fapt incert, și nefiind certă de cât muma, urmează ca copilul se urmeze condițiunea mumei, chiar în cas de concubinată, unde femeia trăește la un loc cu același bărbat, pentru că nu e sigur că nu e conceput din operele altuia, și nu pôte ficțiunea care presumă pe bărbat legitim de tată, să se întindă și la concubinată, destul că și în căsătoria legitimă tatăl în fapt este necunoscut și presumat cunoscut numai prin puterea unei ficțiuni legale. Nu e rațional că această ficțiune să se întindă și la concubinată, unde nici o lege pedepsitoare a adulterului nu garantează până la ore care grad fidelitatea femeii către bărbatul seu legitim. Causa pentru care se ia în considerație condiția tatălui din momentul concepțiunei este că numai prin concepțiune tatăl este în report cu copilul. Causa pentru care se ia în considerațiune condițiunea mumei din momentul nașterii, este că, fiziologicește vorbind, până la naștere, copilul este considerat ca urmând tôte fluctuațiunile stării mumei

face parte din ea, numai prin naștere copilul ia uă individualitate distinctă, viața sa numai atârnă de viața mamei sale. Este de observat însă că dreptul n'a considerat în tot-d'auna pe copil ca parte din mamă, ca neavând uă existență independentă până la naștere. Așa dreptul penal roman pedepsește avortarea, adică lepădarea provocată prin faptul mamei, ceea ce dovedește că copilul, sub punctul de vedere al dreptului penal roman, este considerat ca uă ființă distinctă de mamă înainte chiar de naștere, chiar din momentul concepțiunii.

Aceste reguli sunt fertile în consequente. Ele nu se aplică numai spre a determina dacă uă persoană se naște liberă sau servă, ci și spre a determina dacă uă persoană se naște cetățiană romană sau peregrină. Nu există connubiū de cât între cetățeni romani între densesi, sau între cetățenii romani și Latini veteri, dintre peregrini. Dacă s'a unit prin urmare în căsătoria legitimă, (și nu este căsătoria legitimă după dreptul civil roman fără connubiū), un cetățean roman cu uă latină veteră, copilul se naște cetățian roman; vice-versa, dacă s'a unit în căsătoria legitimă un Latin veter cu uă cetățiană romană, copilul se naște Latin veter. Câte uă dată însă se acorda dreptul de conubiū, prin constituțiuni imperiale, și cetățianului roman cu uă latină colonială sau uă peregrină ordinară. Dar acestea erau concesiuni personale. În regulă generală nu exista conubiū între cetățeni romani și Latini coloniali, sau juniani, sau peregrini ordinari. Prin urmare dacă un cetățian roman se unește în căsătoria, valabilă după dreptul ginților, dar nerecunoscută de dreptul civil roman, cu o Latină colonială, juniană sau cu uă peregrină ordinară, copilul se naște peregrin. Dacă din contră o cetățeană romană se unește în căsătorie, *juris gentium*, cu un peregrin, copilul se naște cetățian roman. Cu toate acestea, de la legea Mensia în colo, el se naște tot peregrin, contrariū regulei, după cum ne o spune Ulpian în Regulele sale, titlu V § 8 tradus

mai sus. După Puchta, această lege Mensia n'ar exista, în textul lui Ulpian copistul ar fi pus Mensia în loc de Æ. Sentia. Această opinie a lui Puchta nu ni se pare admisibile. În adevăr, vedem, în paragrafele 29 și 30 din Com. I al *Instituțiunilor* lui Gaius, că din contră Latinul Junian care se căsătorește cu uă cetățiană romană, nu numai că dă naștere la un fiu cetățian roman, dar încă din cauza fiului. poate și el deveni cetățian roman. Prin urmare legea în cestiune, Mensia, sau ori-ce alt nume ar avea, este alta de cât legea Æ. Sentia. Pe de altă parte, D. Demangeat, în cursul său de drept roman, este de părere că legea Mensia s'ar aplica la Latinii veteri, iar nu la Latinii coloniari, că adică copilul născut din un Latin veter și uă cetățiană romană se naște Latin veter, în virtutea legii Mensia. Eu cred că D. Demangeat se înșală. În adevăr nu e trebuință de uă excepțiune care să se introducă de uă lege Mensia în această privință, și legea Mensia, dice Ulpian, aduce uă excepțiune. În adevăr între un Latin veter și uă cetățiană romană e conubiū din vechime, prin urmare e căsătoria legitimă, și ast-fel fiind copilul născut din această căsătorie legitimă, trebuie să urmeze condițiunea tatălui, conform regulii, fără necesitatea unei excepțiuni, adică să se nască Latin veter. Afară de aceasta, Ulpian vorbește de un peregriin (și până la probă contrariă trebuie să citim peregriin ordinar, iar nu peregriin privilegiat, și cu atât mai puțin peregriin extra privilegiat cum era Latinul veter). De aceia eu cred că această excepțiune din contră nu se aplică nici când tatăl e Latin veter, nici când e Latin coloniar, nici când e Latin Junian, ci numai când e peregriin ordinar, a fortiori când e peregriin deditițiu. Când tatăl e Latin veter, coloniar sau Junian, și muma cetățiană romană, cred că se aplică regula comună, după care copilul urmează condițiunea mumei și prin urmare se naște cetățian roman (Gaius Com. I § 80).

Am dis că în cazul în care tatăl este serv și muma

liberă, copilul se naște liber. Prin excepțiune Senatusconsultul Claudian permitea femeii libere care trăia în contuberniū cu un serv să convie cu stăpânul amantului ei ca ea să rămâie liberă, iar copilul ce se va naște să devie serv. Acéastă excepțiune însă a fost abolită de un Senatusconsult a lui Adrian, care a restabilit regula comună, și prin urmare cu tótă convențiunea, copilul se va naște liber (Gaius Com I § 89).

Uă altă excepțiune în favórea libertăței era adusă regulei, ne spune Gaius în § 85, în virtutea unei legi, a căria nume este ilisibil, care dispunea că copii născuți din un bărbat liber și din uă femeie servă, pe care din eróre uă credea liberă, cei de sex masculin se nasc liberi, iar cei de sex femenin se nasc servi. Gaius însă adaogă că Vespasian a abolit acéastă excepție, de și favorable libertăți, și restabilind regula de drept comun, a decis că copii în cestic fiind născuți afară din căsătoria legitimă, urméză condițiunea mumei, și prin urmare devin servi atât cei de sex femenin, cât și cei de sex masculin.

Afară de modurile de cădere în servitute *juris gentium*, mai erau și moduri de cădere în servitute *de drept civil*, exclusiv aplicabile Romanilor. Dintr'ênsele unele nu mai subsistă în legislația lui Justinian.

Modurile de cădere în servitute de drept civil sunt :
 1) In vechiul drept roman, cetățeanul care nu răspundea la apelul ce i se făcea ca *junior* la serviciul militar, după organizațiunea lui Servius Tullius, putea să fie vîndut de poporul Roman ca serv, după cum ne spune Ciceron, *Pro Cœcina*, No. 34 : „Jam populus, cum eum vendidit qui miles factus non est....“ Acest mod a căđut în desuetudine sub Imperiū, de-órece, sub Imperiū, recrutarea se făcea principalemente prin inrolare voluntară, după cum ne spune jurisconsultul Arius Menander, legea 4 § 10 D., *De re militari* : „.... qui ad delectum olim non respondebant, ut proditores libertatis in servitatem redige-

bantur: sed mutato Statu militiae recessum a capitis poena est: quia plerumque voluntario *militi (numeri)* suppleantur.“

2) Devenea serv cetățeanul roman care nu se ducea să facă a fi înseris de către censor în Registrele de recensământ (Ciceron, *eod. loco*). Acest mod a căzut în desuetudine sub Imperiul, când recensământul începu să se facă ca în provincii per *professiones* de către *censitores*.

3) Omul liber, prins în flagrant delict de furt, ziua, fără să se încerce a se apăra cu arme, este după legea celor XII Tabule întâi bătut cu vergi, și apoi *addictus* (atribuit de către magistrat) victimei delictului. Aulus Gellius, *Noctes atticae*, Cartea XX, titlul 1, ne spune că e predat în servitute, adică că devine serv: „...Nisi duram esse legem (e vorba de legea celor XII Tabule) putas,....quae furem manifestum ei, cui furtum factum est, *in servitutem tradit*; nocturnum autem furem jus occidendi tribuit....“ Gaius însă Com. III § 189, ne spune că era între cei vechi chestia controversată dacă *furul manifest de di, addictus*: este asimilat cu un serv, sau numai cu un *adjudicatus*: „Poena manifesti furti ex lege Duodecim Tabularum capitalis erat. Nam liber verberatus addicebatur ei cui furtum fecerat: utrum autem servus efficeretur ex addictione, an adjudicati loco constitueretur, veteres quærebant....“ Acest mod fu suprimat de către pretore, care înlocui această pedepsă prin o amendă în favoarea victimei delictului, egale cu împătrita valoare a luerului furat.

4) Debitorul mărturisit înaintea magistratului (*confessus in jure*) sau condamnat de judecător (*judicatus*) să plătească o sumă oarecare de bani, avea trei-deci de zile (*dies justos*) după legea celor XII Tabule (Tabula tertia §§ 1, 2, 3, 4 și 5) spre a se aquita de datorie, în timpul cărora niminea nu'l supăra. La expirarea acestui termen, dacă nu plătea el sau altul pentru el, putea să fie dus *obtorto collo*, înaintea magistratului prin *manus injectio*, și magistratul 'l atribuia (addi-

cebat) creditorului. El atunci devenia ceia ce se numește *addictus*. Creditorul avea drept să'l lege de mâini sau de picioare (*nervo aut compedibus*) și să'l ducă acasă la el unde să'l țină șai-deci de zile (după cum ne spune *Aulus Gellius*, *Noctes atticæ*, Cartea XX, cap. 1), în care să'i dea de mâncare nu mai puțin de o libră de grâu pe zi, și în care interval din nouă în nouă zile să'l ducă înaintea magistratului, să declare pentru ce sumă a fost mărturisit sau judecat, și după a treilea ducere avea dreptul său să'l omóre (dacă erau mai mulți creditori, trebuia să'l taie în părți exact proporționale cu părțile lor din datorie) sau să'l vîndă ca serv peste Tibru. Acest mod a cădut în desuetudine. Cu timpul, pedépsa corporală fu înlocuită prin urmărirea și vinđarea întregului patrimoniu al debitorului prin ceia ce se numea *venditio bonorum*.

5) Devine asemenea serv după dreptul civil omul liber major de douăzeci de ani care știe că este liber și totuși se lasă să fie vîndut de un cumătru cu care se înțelege, unei persóne de bună cređință care crede că vînzătorul era adevărat proprietar și 'i numără prețul din care vînzătorul îi da o parte și lui pretinsului serv. Acéstă regulă exista încă din timpul Republicei, dar nu a fost regulamentată într'un mod complet și definitiv de căt printr'un senatusconsult din timpul lui Claudiu. În principiu libertatea era inalienabilă, totuși când alienațiunea însușea atâtea condițiuni de înșelăciune, era injust ca cumpărătorul să rămăie fără nici un ajutor făciă cu doi înșelători, amândouă de sigur insolvabili. Individul în cesiune nu devine însă serv de căt când tóte condițiile indicate mai sus sunt reunite. Una din ele când ar lipsi, omul rămăie liber. Așa dacă vîndutul se crede serv pe când el era liber, liber rămăie, și prin urmare când va descoperi că este liber va putea să facă să i se revindice libertatea printr'un *adsertor libertatis*. Asemenea dacă vînzătorul era de bună cre-

dință, și poseda de fapt un om liber ca serv, pe care îl credea de servul său, de și pretinsul serv știa că este liber, totuși lăsându-se să se vinză, nu și perde libertatea. Asemenea dacă măcar că vânzătorul și omul liber erau de rea credință, dar și cumpărătorul era de rea credință știind că omul ce cumpără este liber; căci n'are să și impute de cât sieși perderea ce va realiza. Asemenea dacă omul liber e minor de două-zeci de ani în momentul vânzării și a numărării prețului, căci până la vîrsta de două-zeci ani, se crede că e prea fraged la minte pentru a aprecia răutatea faptului și efectele sale dezaströse. Asemenea dacă cumpărătorul a descoperit adevărul înainte de a număra prețul, căci atunci n'are de cât să nu l numere spre a evita or-ce prejudiciu. Asemenea dacă omul liber ce s'a dat de serv n'a luat și el parte din preț, căci atunci prea ar fi greu să fie păcălit și prin perderea libertății și să fie tras și pe sföră de vânzător.

Quid dacă cumpărătorul era de rea credință dar a vîndut pe pretinsul serv unui alt cumpărător de bună credință, care a numărat prețul primului cumpărător care n'are avere vîzută, în cât recursul în contra lui din partea celui de al doilea cumpărător ar fi ilusoriu? S'a admis că și în acest cas are loc căderea în servitute, că acțiunea în revendicare a libertății, care ar triumfa în contra primului cumpărător, nu va fi dată în contra subcumpărătorului (Paul 1. 33 *De liberali causa*, XL, 12).

6) În virtutea aceluiași Senatus-Consult Claudian, propus de împăratul Claudiu, după instigațiunea libertului Pallas, femeia liberă, care știe că este liberă, care întreține la domiciliul servului, în casa stăpânului său, relațiuni amoröse cu acest serv, și nu le încetază nici după a treia somațiune a stăpânului, cade în servitute și devine proprietatea servului amantului: după cererea stăpânului, magistratul pronunță un decret de cădere în servitute. Sentințele lui Paul conțin un

titlu întreg relativ la acest mod de cădere în servitute, titlu XXI, A, din Cartea II, din care sunt mai de observat paragrafele 1 și 17. „Dacă uă femeie ingenuă și cetățiană romană, sau latină, se împreună cu servul altuia fără voia stăpânului, și cu tótă somațiunea acestuia de a înceta relațiunile, continuă de a veni la culcușul servului său, ea devine serva acestuia.— Cu tóte cele trei denunțaițiuni, de și s'ar părea că după Senatusconsult, femeia ar trebui să devie servă, însă ea în realitate nu devine proprietatea stăpânului servului de cât în urma decretului pretorului, sau presidentului provinciei: căci numai acela póte redica libertatea care are dreptul a o da“. Veđi și §§ 6 și 7: „Liberta care, cu știrea patronului său, stăru-este în culcușul servului altuia, devine proprietatea acestuia. Liberta care fără știrea patronului său stăru-este în culcușul servului altuia, devine serva patronului său, cu condițiune ca nici uă dată să fie adusă la cetățenia romană. „Se vede că aplicațiunea Senatusconsultului Claudian în acéstă privință a întâlnit óre-care împotrivre. De aceia e probabil că acéstă dispozițiune a sa a fost preînosită după propozițiunea lui Vespasian: „...Auctor Senatui fuit decernendi, ut, quae se alieno servo junxisset, ancilla habeatur...“ (Suetoniū, *Vesp.*, 11). În cazul acesta de cădere în servitute, tótă averea femeii libere trecea în *universum* la stăpânul său care o moștenea chiar de viiă: era aci unul din casurile de succesiune, *de adquisitiune per universitatem*. Justinian, prin o constituțiune a sa, legea unică în Condică, *De senatusconsulto Claudiano tollendo* (VII, 24), a abolit și modul de cădere în servitute și genul de succesiune *per universitatem* (Veđi în acelaș timp și § 1, titlu XII, Cartea III a *Instituțiunelor* lui Justinian).

7) Libertii în cas de ingratitudine către patronii lor, încă din cele d'antéii timpuri ale Imperiului, fură supuși la deosebite pedepse. Aceste pedepse la început în virtutea legii *Ælia Sentia* erau condamnarea a lucra

la scóterea pietrelor din cariere (*λιδοτομία*, — lăuturie), sau relegățiunea dincolo de două-zeci mile departe de Roma (*ultra vicesimum lapidem*, la fie-care milă, măsură romană, de o miă de picióre, era câte o piatră); apoi condamnarea în metallum sau la exiliu, bătaia, sau câte o dată pierderea unei părți din averea lor, în favórea patronilor. Tocmai sub împératul Commod s'a declarat ca pedépsă căderea în servitute în favórea patronilor lor. Deja sub Neron s'a încercat căți-va Senatori a propune în Senat căderea în servitute pentru cauză de ingratitudine ca măsură generală, dar Neron n'a lăsat să se dea curs acestei propozițiunii. În cât numai sub Commod s'a edictat o Constituțiune, a căreia text ne este conservat, într'un text din comentariul său asupra Manumisiunelor, de Modestin, reprodus în legea 6 § 1 *De agnoscendis et alendis liberis, vel parentibus, vel patronis, vel libertis*. XXV, 3), și prin care se póte, prin decretul magistratului, pretorului sau presidentului de provinciă, readuce în servitute libertul a căreia ingratitudine va fi consistat în insulte grave, în bătăi atroce, sau în abandon în cas de extremă paupertate sau de grea bólă. Acesta este și sistemul din timpul lui Justinian (Instit. Cartea I, S. 16 § 1).

8) Condamnatul la mórte, *in metallum, in opus metalli, ad bestias* (să se lupte în arene cu férele sélbatice), *in ludum venatorium* (condemnațiune analógă), devineău servi din momentul condamnațiunei (Ulpian l. 8 § 1 *De pœnis*, XLVIII, 19), servi fără stăpân. (*servi sine domino*), neavând de stăpân nici pe popoul roman. nedevenind nici servi publici, ci afectați numai întru îndeplinirea pedepsei. robiți ei, și numiți de accia *servi pœnae*. Condamnarea *in metallum* ca și *in opus metalli* consistă în a lucra la extrațiunea metalelor din mine, cea d'antéiū era mai ușure de cât cea d'a doua, întru cât legăturile de la picere erau mai ușuri, și întru cât încercarea de scăpare infructuósă aducea de la *condamnarea in metallum* la *condamnarea in opus*

metalli, iar de la acésta din urmă la condamnarea la mórte (Ulpian l. 8 § 6 *De poenis*). Condamnațiunea *in ludum venatorium* probabil cădu în desuetudine. Condamnațiunea *ad bestias* fu înlocuită de Impăratul Constantin cu condamnatiunea *in metallum*. În cât în timpul lui Justinian nu mai rămân de cât condamnatiunea la mórte, *in metallum* și *in opus metalli*, care să atragă căderea în servitute. Și câte-și trei au acest efect încă în timpul Institutelor (cartea I tit. 12 § 1). Dar în urmă, printr'o novelă, novela XXII, cap 8, Justinian a decis că pe fiitor condamnații *in metallum* nu vor mai deveni *servi poenae*, că prin urmare cassatoria lor nu se va dilsova. În cât nu mai rămâne de cât condamnatiunea *la mórte sau in opus metalli*, care să producă căderea în servitute.

Ne-a rămas să vorbim de condițiunea servilor, despre pozițiunea lor sub puterea stăpânilor lor, despre drepturile stăpânilor asupra lor. Despre acésta însă, fiind că Instituțiunile lui Justinian se ocupă în titlu VIII al Cărții I, sub rubrica: *De iis qui sui vel alieni juris sunt*, ne rezervăm și noi a vorbi cu ocaziunea explicațiunilor ce vom da aceluși titlu.

Servii au aceeași condițiune juridică. În fapt ei pot să aibă condițiuni deosebite. Unii pot să exercite servicii mai grele. alții servicii mai ușore și mai plăcute. Unii din ei administrau sub formă *de peculii*, o parte însemnată din averea stăpânilor lor, și duceau o viață material foarte fericită. Alții sub Imperiū erau favoriții Impăraților, se bucurau de o mare influență și trăiau în opulentă, și chiar în desfrânare, și erau invidiați și lingușiți de ómenii liberi și ingenui. Dar totuși, pentru toți, condițiunea lor juridică era aceeași. Ómenii liberi, din contră, nu aveau toți aceeași condițiune juridică. Și de aceia ei se subdivideau, după drepturile lor mai mari sau mai mici, în deosebite categorii. Subdivisiunile erau varii și multiple, după punctul de vedere sub care considera cine-va persónele libere. Așa persónele libere se

divideau, mai întâi în cetățeni romani și peregrini. Se divideau al doilea în ingenui și libertini. Se divideau al treilea în *sui juris* și *alieni juris* (Ramura a doua a acestei subdiviziuni cuprindea pe lângă ore-care parte din ómenii liberi și pe servi). Vom vorbi mai întâi despre subdiviziunea liberilor în *ingenui* și *libertini*.

Cum am șis, una din subdiviziunile persónelor libere este aceea în ingenui și în libertini.

Ingenui se numește acela care din naștere și fără întreprupere a fost totă viața sa liber, și a murit în stare de libertate.

Libertin este acela care a fost o parte cât de mică, fie măcar un moment din viața sa, serv și în urmă a fost manumis, adică liberat din servitute. Prin urmare este libertin nu numai acela care s'a născut serv și apoi a fost manumis, dar și acela care s'a născut liber și prin urmare ingenui, în urmă a devenit serv și apoi a fost liberat. Acesta rămâne totă viața sa libertin, dacă în urmă nu i s'a restituit calitatea de ingenui, prin ceea ce se numește *restitutio natalium*, concesiune speciale ce i se putea face printr'o constituțiune imperială a căreia aplicațiune e foarte frecuentă în timpul Imperiului.

Față cu ingenuul, manumisul se numește libertin, față cu manumisorul său liberatorul său se numește libert, iar manumisorul patronul său. A fost însă uă epocă în care expresiunea *libertinus* era întrebuințată spre a desemna pe fiul unui manumis, și probabil în acea epocă expresiunea *libertus* desemna pe manumis atât față cu ingenuul, cât și față cu patronul său:

La început manumisul ori devinea liber și în același timp cetățian roman, ori că manumisiunea nu producea nici un efect, și manumisul rămânea serv.

Pe acea vreme două erau numai condițiunile ca manumisul să devie liber și cetățian roman: Mai întâi ca manumisorul să fie *dominus ex jure Quiritium* (și

in cele d'inteiu timpuri nici nu putea să fie alt-ceva, de ore-ce dominiul bonitariu s'a introdus mult mai târziu, cu toate că el s'a introdus înainte de legea Junia Norbana, în cât tot a fost un timp care a precedat această lege, în care cel ce avea servul numai *in bonis*, nu putea să'l manumită). Și apoi ca manumisiunea să fie făcută în unul din cele trei moduri solemne, două între vii: *vindicta* și *censul*, altul *mortis causa*, *testamentul*.

Cei manumiși fără întrebuințarea formelor solemne (precum de sigur și cei manumiși de *dominus bonitarius*), după un timp însă ore-care au început să fie protegiați de pretore, ei erau considerați ca liberi de fapt, așa în cât stăpânul lor nu'i putea pe fiitor a'i mai puiă să servescă, nici a'i maltrata, nici a'i răni sau schilodi, nici a'i omori. În drept însă rămăneau servi, de aceea bunurile lor aparțineau stăpânilor lor la morțea lor cu titlul de peculiu, tot ce câștigau era proprietatea stăpânului lor, și ei nu puteau să alieneze peculiuul lor, (afară bine înțeles de alienațiunile ce intrau în dreptul de administrațiune a peculiuului), nu puteau nici să'l cheltuiască, nici să'l dăruiască între vii, *necum mortis causa*, sau prin testament (Gaius C. III § 56 și Dositheu, *Disputatio de manumissionibus*, § 5). Uă propunere a lui Clodiu tindea să'i facă liberi și cetățeni cu drept de a vota în triburile rustice (Cicero, *Pro Milone*, 12). propunere însă care n'a fost transformată în lege.

Legea Junia Norbana (probabil din anul 671, votată după propozițiunea consolului Junius Norbanus), îi a declarat liberi în drept, dar nu cetățeni Romani, îi a asemănat în parte cu Latini coloniar, le-a permis prin urmare să câștige pe seama lor, să cheltuiască tot ce vor câștiga, să'l alieneze între vii, chiar prin donațiune, le-a interzis însă de a dispune de peculiuul lor prin testament, fiind obligați a'l lăsa cu titlu de peculiu patronilor lor, care luaă averea lor, nu ca moștenire,

ci cu titlul de peculiu, ca când ar fi murit servi; ei asemenea nu puteau nici primi prin testament, fie cu titlul de herede, fie cu titlul de legat, nici fi numiți tutori în testamentul altora. Condițiunea lor se deosebea dar în multe de a Latinilor coloniari, cu care erau în parte asimilați, căci aceștia puteau dispune prin testament de averea lor, puteau primi prin instituție de herede sau legat din testamentul altora, puteau fi numiți tutori testamentari, destul numai să aibă dobândită calitatea de cetățeni romani până la moarte, și, de la legile caducare încolo, până la împlinirea a 100 de zile de la deschiderea testamentului. Și unii și alții, și Latini coloniari și libertii asimilați cu dēnsii, și numiți Latini Juniani, puteau primi prin fideicomis, și în cele d'înteu timpuri ale istoriei fideicomiselor, ca și peregrinii ordinari, și după Senatusconsultul lui Hadrian, în urma căruia simplii peregrini nu mai pot primi nici prin fideicomis (Gaius C. I § 23, C. II §§ 275 și 285, C. III § 56).

În virtutea legii Junia Norbana acești manumiși se numesc Latini Juniani: Latini, fiind-că condițiunea lor e în parte asemănată cu a Latinilor coloniari, Juniani, fiind-că legea Junia Norbana le-a dat pentru prima oară această libertate și capacitate intermediară.

Veni însă legea *Ælia Sentia*, în anul 757 (votată în timpul lui August, după propunerea consulilor Sextus *Ælius* și Gaius *Sentius*) care, în sens invers de legea Junia Norbana, care a fost favorabilă servilor manumiși, a venit prin patru capitole a le înrăutăți pozițiunea. Până aci, un serv putea să fie manumis de un stăpân de 14 ani sau de uă stăpână de 12 ani. Legea *Ælia Sentia* definește în principiu manumisiunea unui serv de către un stăpân sau stăpână minor de 20 ani. Manumisul în regulă generală rămâne serv.

Până la această lege un stăpân putea manumite pe un serv de ori-ce etate, și 'l făcea prin manumisiune liber și cetățian roman. Legea *Ælia Sentia* vrea ca servul manumis mai înainte de 30 de ani ai etăței sale, să nu devie

în regulă generală de cât Latin Junian; această lege creează dar uă nouă clasă de Latini Juniani.

Până aci stăpânul putea în regulă generală manumite valabil în fraudă patronului său a creditorilor săi. Legea *Ælia Sentia* declară uă asemenea manumisiune nulă.

Până la această lege, servul orî-care ar fi fost purtarea sa în timpul servitutei sale, devenea, fiind manumis, liber și cetățian Roman. Legea *Ælia Sentia* declară că servii a căror purtare a fost rea în ore-care condițiuni și cu ore-care caractere precisate de ea, nu pôte prin manumisiune să devie de cât liberi, asemănați însă în condițiune cu peregrinii deditiții. Gaius în privința această, în Comentaritul său I §§, 13, 14, 15, 25, 26, și 27 ne dă amănunte foarte precise.

Vom traduce în consecvență aceste paragrafe și le vom analiza. Și pe urmă vom relua în studiu cele-l-alte dispozițiuni ale legii *Ælia Sentia*.

Gaius C. I § 13: „Legea *Ælia Sentia* prevede, ca servii cari au fost legați, drept pedepsă, de stăpânii lor, sau care au fost înfierați, sau cari au fost puși la tortură pentru mărturisirea vr' unui delict de care au fost declarați culpabili, sau cari au fost dați spre a se lupta în arene cu gladiatorii sau cu fiarele sêlbatice, sau cari au fost închiși sau predați în amfiteatru ca să jöce spre distragerea poporului, dacă în urmă au fost manumiși sau de stăpânii care i-au tractat ast-fel, sau de orî cine altul, devin prin manumisiune liberi dar asimiliați cu peregrinii deditiții.“

§ 14 „Numim peregrini deditiții, aceia cari fac parte dintr'un popor deja cucerit, care a încercat să se răscöle contra Romanilor, au fost din nou reduși la supunere, și s'au predat la discrețiunea poporului roman.“
Deditiții de la *deditum*, predare la discrețiune.

§ 15 „Servii de această condițiune turpe, orî în ce mod ar fi manumiși, orî care ar fi etatea lor în momentul manumisiunei, (adăugați, orî care ar fi etatea manumisoriului), și chiar dacă manomisorul ar fi do-

minus ex jure Quiritium, nu devin nici cetățeni romani, nici măcar Latini, ei sunt asimilați peregrinilor deditiții.“

§ 25 „Ceii ce fac parte din numărul deditițiilor, nu pot în nici un chip primi prin testament (nici chiar prin fideicomis, în opozițiune cu Latini Juniani despre care Gaius în paragraful precedent 24 spune că pot primi prin fideicomis), întocmai ca și peregrinul ordinar; nici nu pot face testament, după cum este părerea celor mai mulți.“

26 „Deci, libertatea cea mai inferioară este a acelor care figură în numărul deditițiilor; lor nici că li se poate conferi calitatea de cetățeni romani, nici prin lege, nici prin senatusconsult, nici prin constituțiune imperială.“

27 „Ba încă nici că pot locui în Roma sau într'un circuit de o sută de mile împrejurul Romei, și dacă vor face altmintrelea, ei pot fi vânduți în interesul statului, ei și bunurile lor, cu condițiune ca cumpărătorii să nu'i ție în Roma, nici în un circuit de o sută de mile împrejurul Romei, nici să'i manumită vr'o dată, iar dacă s'ar întâmpla să'i manumită, ei devin servi publici: și toate aceste dispozițiuni sunt anume prescrise de legea *Ælia Sentia*.“

După cum vedem în urma legii *Junia Norbana* și a legii *Ælia Sentia*, avem trei feluri de libertini, libertini cetățeni romani, libertini latini juniani, și libertini deditiții. Condițiunea acestor din urmă este inferioară celor d'al douilea, pe care o cunoștem deja, întru atât în cât aceștia din urmă nici o dată nu pot parveni la cetățenie, pe când latini juniani au o mulțime de mijloce spre a deveni cetățeni romani; cu deosebire de ei, deditiții nu pot primi nici prin fideicomis, asemenea de temerea contagiunei, ca și peregrinii deditiții proprii șiși, nu pot locui la o distanță apropiată de Roma. Acastă prohibițiune, bună în timpurile vechi pentru peregrinii deditiții proprii

și, mi se pare un anachrisism în gura legiuitorului legii *Ælia Sentia*; căci pe de o parte în timpul lui August influența unor asemenea persoane nu putea produce nici un efect, iar pe de alta, în timpul lui August, totă Italia se compunea numai de cetățeni, și prin urmare prohibițiunea de locuință ar fi trebuit atunci a se întinde la totă Italia.

Condițiunea peregrinilor deditiți și a libertinilor deditiți nu este hereditară, ea nu se transmite descendenților lor, cari pot deveni chiar cetățeni romani prin ceia ce se numește *erroris causæ probatio*, despre care vom vorbi mai la vale, după cum această rezultă din § 68 al Com. I al Instituțiunelor lui Gaius.

Să revenim acum la dispozițiile celelalte ale legii *Ælia Sentia*.

Legea *Ælia Sentia*, după cum ne spune Gaius C. I § 38, definește stăpânului minor de 20 ani a manumite. Manumisul rămânea serv, nu devenea nici măcar Latin Junian. Termenii în adevăr a lui Gaius sunt expresi: „*Eadem lege minori viginti annorum non...permittitur manumittere...*“ Tot așa de expres este și Ulpian în Regulele sale, T. I § 13: „*Eadem lex dominum, qui minor viginti annorum est, prohibet servum manumittere.*“ Prin excepțiune dacă era o cauză binecuvântată de manumisiune, stăpânul putea libera pe servul său și a-l face *ad libitum*, după plăcere, sau cetățean roman, manumițându-l în mod solemn, sau latin junian manumițându-l în mod privat, adică fără forme solemne, la masă, între amici, tramițându-i o epistolă prin care-i anunța că-l manumite (Gaius C. I §§ 38 și 41). Cred că tot așa era dacă stăpânul n'avea pe serv de cât *in bonis*, și îl manumitea, în virtutea unei cauze legitime de manumisiune, în un mod solemn. Cum dice Gaius, cel ce avea patru-spre-dece ani, putea face ori-ce act al stării civile, nu putea însă manumite pe servul său, îl putea

aliena, nu'l putea însă manumite, manumisiunea fiind un act mult mai important, interesând mai mult ordinea publică de cât o simplă înstrăinare. Causa era că prin manumisiune, servul devenea liber ceea ce importa societății. Și era témă ca nu cum-va un stăpân prea tînăr, sub influența servului său care pôte era profesorul său, să nu comită greșeala de a'l manumite. Dacă înainte de această lege, în timpul Republicii, nu s'a cređut de cuviință o asemenea restricțiune, este că atunci societatea era mai morală, pe când în timpul legii în cestiune năravurile erau corupte (Gaius C. I § 40, și Tacit, *De oratore*, 29).

Causele juste de manumisiune sunt numeroase. Institutele lui Gaius (C. I § 19), Institutele lui Justinian, Cartea I, tit. VI § 5, și Ulpian legea 16 § 1 *De manumissis vindicta*, arată câte-va. Probabil ele erau mai numeroase, și nu limitativ indicate de lege, ci lăsate la aprecierea Consiliului înaintea căruia trebuie justificată cauza, după chiar voința legii. Putem cita: 1) obligațiunea pusă de alienator sau dăruitor, care a alienat sau a dăruit între vii sau a legat servul său altuia, cu condiție ca să'l manumită; 2) intențiunea de a lua de soție pe servă; 3) intențiunea de a'l însărcina ca procurator într'un proces: era servul habil și era mai ușor și mai avantajos a'l avea pe dînsul de cât pe o persoană óre-care de procurator; 3) servul era fiul sau fratele, serva era fiica sau sora naturală a stăpânului; 4) serva era nutricea stăpânului; 5) servul era pedagogul stăpânului său.

Spre a produce libertatea și cetățenia, manumisiunea trebuia făcută *vindicta*, înaintea magistratului, după ce prealabil se dovedise înaintea unui consiliu legitimitatea cauzei manumisiunei.

Uă manumisiune *censu* nu ar fi fost valabile, în asemenea condițiuni. Obligațiile censorului și ocupațiile

lui erau prea importante ca să se pótă ocupa și cu asemenea manumisiuni excepționale.

Consiliul era presadat de pretore în Roma și compus de cinci senatori și de cinci cavaleri romani puberi, aleși de densus, în provinciă de presidentul provinciei (care nu putea delega această misiune) ca president, și de douăzeci *recuperatores* cetățeni romani puberi, aleși de densus. În Roma erau zile fixe în care se stringea consiliul pentru acesta, în provinciă era ultima zi a conventului, adică a sesiunii ce ținea în localitatea provinciei presidentul provinciei spre a resolve deosebitele cestiuni ale administrațiunii justiției contentioase sau grațioase ce i încumba în calitate sa de president de provinciă, unind în mâinele sale atribuțiile multiple ce aparțineau consolului în Roma, înainte de desmembrarea preturei. Asupra decisiunii date de consiliu, adevărată sau falsă, nu se pôte reveni, și ea nu este susceptibile de apel (Gaius C. I § 20, legea I pr. și § 2. *De officio consulis*, l. 2 pr. *De officio ejus cui mandata est jurisdictio*, l. 9. princ., și § 1, *De manumissis vindicta*).

Acciași lege *Ælia Sentia* împedeca pe manumis dacă era minor de trei-deci de ani de a deveni cetățian roman, și l declara Latin (Gaius C. I §§ 17 și 18). Ecă uă clasă de Latini juniani creată de legea *Ælia Sentia*. Acastă lege cere pentru serv etatea de 20 ani. Până la acea epocă se pôte cunoște, în mod complet, calitățile și defectele servului, care e atunci ajuns la maturitate, și prin urmare stăpânul dacă vrea să i dea și calitatea de cetățian roman, uă pôte face în cunoștință de cauză. Pe de altă parte stăpânul fiind cel puțin de 20 ani, are destulă capacitate de aprețiere spre a vedea de trebue sau nu să l manumiță, și nu e pericol de a l face Latin Junian, chiar de s'ar înșela asupra calităților sau defectelor servului care nu sunt încă dezvoltate, căci Latinul Junian are foarte restrânse drepturi. Și aci însă ca și în cazul precedent, dacă e justă cauză de manumisiune, stăpânul pôte *vindicta apud consi-*

lium manumițând pe serv minor de trei-zeci ani să-l facă cetățian roman. Și cauzele legitime de manumițiune sunt aceleași (Gaius C. I §§ 18, 19 și 39).

Tot de uă-dată legea *Ælia Sentia* prohibe manumițiunea făcută de stăpân în fraudă patronului său, sau a creditorilor săi (Gaius C. I § 37). Acastă materie merită uă întinsă desvoltare, ea formează obiectul unui titlu special din Institutele lui Justinian, al titlului VI al Cărții I.

Vom vorbi despre acastă dispozițiune a legii *Ælia Sentia* mai la vale.

Latinii juniani ca și cei coloniari au uă mulțime de mijloce spre a ajunge la cetățenie.

Deosebit de concesiunea specială ce li se pôte face prin o lege, un *Senatus-consult* sau uă constituțiune imperială, concesiune care se pôte face și peregrinilor ordinari, Latinii juniani și coloniari și a fortiori Latinii veteri, (cari numai există de mult timp și de aceea nu mai vorbesc jurisconsultii clasici de dênșii), pot ajunge la cetățenie :

1. *Militia*, dacă conform legii *Visellia*, au servit șase ani între paznicii Romii, *inter vigiles Romae* (Ulpian, Regule, titlu III § 5);

2. *Navi*, dacă conform unui edict al împăratului *Claudiu*, Latinul a construit un vas încăpător de nu mai puțin de dece mii măsurii și a transportat grâu în Roma nu mai puțin de șese ani (Ulpian, Regule, tit. III, § 6). Acest mod probéză că Italia nu putea trăi numai din propriile sale produțiuni de grâu;

3. *Ædificio*, dacă a întrebuintat uă parte din averea sa, spre a construi un edificiu (Gaius Com. I § 33);

4. *Pistrino*, dacă a construit uă móră (Ulpian tit. III, § 1);

5. *Si triplex enixa sit*, dacă Latina a dat naștere la trei copii *vulgo concepti* (Ulpian, tit. III § 1).

6. *Iteratione*, dacă cum ne spune *Pliniu* cel ténér (*Epistolae*, VII, 16), stăpânul a manumis din nou în mod

solemn pe cel manumis în mod privat, sau dacă cum ne a indică Ulpian în Regule sale titlu III, § 4, servul manumis de cel ce l avea *in bonis tantum*, a fost manumis în urmă de cel ce conserva asupra-i *nudum dominium ex jure Quiritium*.

7. *Causae probatione* și 8. *Erroris causae probatione* (Gaius C. I §§ 29, 30, 66, 67 și următoarele).

Causae probatio.—Gaius Com. I §§ 28, 29, 30, 31, 32: „Latini pot deveni în mai multe moduri la cetățenia romană.—Căci legea *Ælia Sentia* a decis că cei ce prin manumisiune au devenit Latini din cauză că în momentul manumisiunii aveau mai puțin de trei-zeci de ani, de se vor însura cu cetățene romane, sau cu latine coloniare, sau cu latine de aceeași condițiune cu densesii, și vor proba acesta cu un număr de martori nu mai mic de șapte, toți cetățeni romani și puberi, și în urmă din căsătoria lor se va naște un copil, și se va face copilul de un an, vor avea voie a se duce în Roma la pretor, în provincii, la presidentul provinciei, și a proba că au luat soție legitimă pentru ca să aibă dintr'ênsa copii legitimi, cărora se le pôtă dice *liberii mei* și că ei au dintr'acastă căsătorie un fiu de un an: și dacă magistratul înainte căruia s'a probat acesta, a declarat prin decretul său că este așa, atunci și Latinul și soția lui (dacă este de aceeași condițiune) și fiul lor (dacă și acesta din urmă are aceeași condițiune) sunt declarați prin decretul magistratului cetățeni romani.—De aceea am adăugat și *fiul lor*, de va avea aceeași condițiune. căci dacă soția Latinului este cetățiană romană, copilul născut dintr'ênsa se născă cetățian roman, în virtutea unui *senatusconsult*, făcut în timpul răposatului Adrian. Acest drept de a dobândi cetățenia romană, de și l'au avut în virtutea legii *Ælia Sentia* numai cei deveniți latini prin manumisiune din cauză că erau când s'au manumis mai mici de trei-zeci de ani, în urmă însă au fost concedat printr'un *senatusconsult*, făcut în timpul Consulilor Pegas și Pusio, și celor-l-alti manumiși, ma-

zori de trei-zeci de ani, care din alte cauze n'au devenit prin manumisiune de cât Latinii juniani.— De altmintrelea, chiar dacă Latinul a murit înainte de a face înaintea magistratului proba că el s'a căsătorit în scop de a avea un copil de un an, care să pótă fi *liberul s'eii*, póte muma, după mórtea bărbatului ei, să facă acéstă probă, și ast-fel va deveni ea cetățiană romană...”

În virtutea legii *Ælia Sentia* póte căpăta calitatea de cetățian cel ce a devenit Latin junian prin manumisiune, din cauză că el era minor de trei-zeci de ani înainte de manumisiune, prin ceia ce se numește *causae probatio*. Acéstă *causae probatio* este probarea prin șapte martori cetățeni romani și puberi că Latinul a luat o cetățiană romană, sau o latină coloniară, sau o latină juniană de soție legitimă, iar nu de concubină, cu scopul de a face copii cu dēnsa, care să fie legitimi, care să cadă sub puterea lui paternă și cărora prin urmare să le pótă dice *liberi sui*, adică persónele sale libere în opozițiune de servii s'eii care sunt persónele s'ele serve de sub puterea sa dominicale. După cum vedem aci căsătoria legitimă și procreațiunea de copii sunt o cauză de parvenire la cetățenie. Copilul însă trebuie să fie de un an, ca să pótă servi la probarea cauzei. Probarea cauzei se face înaintea magistratului popoului roman, pretorul în Roma și în cele-l-alte părți ale Italiei, presidentul provinciei în provincie. Se mai cere ca condițiune ca soția să fie cel puțin latină juniană, dacă nu latină coloniară sau cetățiană romană. Căsătoria cu o peregrină nu dă un asemenea drept. Nu e necesitate ca probarea cauzei să se facă în zilele faste înaintea tribunalului magistratului. Proba se póte face ori unde se va găsi magistratul, *adire*, dice textul și nimic mai mult, să apuce pe magistrat unde'l va găsi. Probarea cauzei se face prin aceiași martori înaintea cărora s'a făcut căsătoria. Iacă un exemplu de o căsătorie care nu

se p^ote face pur și simplu ca căsătoriele obicinuite, ci înainte de șapte martori numai. — E întocmai ca căsătoria care legitiméază copiii născuți din concubinată. Ca să producă acest rezultat trebuie să fie constatată prin redacțiunea unui instrument dotal. — Dacă femeia e cetățiană romană, atunci fiul urmând condițiunea mamei, devine prin naștere chiar cetățian roman, în cât numai bărbatul are necesitate a deveni cetățian roman prin *probarea cauzei*. Dacă din contra muma a fost Latină, atunci și ea și copilul care s'a născut Latin, au trebuință de a deveni cetățeni romani prin probarea cauzei. — Un Senatusconsult din timpul lui Hadrian a întins beneficiul obținerii cetățeniei prin *probarea cauzei* de la *minorii de trei-deci de ani*, singurii beneficiați prin legea *Ælia Sentia*, la toți ceilalți Latini juniani. Un alt Senatusconsult propus de Consulii Pegas și Pusio a întins beneficiul acestei încetățeniri și în cazul de m^orte a bărbatului, de-*o*re-ce după legea *Ælia Sentia* numai bărbatul în viață fiind putea să facă *probarea cauzei*; Senatusconsultul în chestia a permis și văduvei să facă proba pentru cazul în care ea și fiul ei erau Latini în momentul căsătoriei și voiau să capete calitatea de cetățeni romani. În cazul acesta efectul puterii paterne nu se putea produce, căci tatăl murise Latin. În cazul de *probare a cauzei* în timpul vieții bărbatului, pe lângă căpătarea cetățeniei, copilul cădea *ex post-facto*, după pronunțarea decretului pretorului, sub puterea paternă a tatălui său, sub care nu era până în acel moment. Acastă căsătorie pentru scopul de a căpăta copiii legitimi care să cadă sub puterea paternă a tatălui, era ceva la care Romanii țineau foarte mult. Putem șice că crearea de copiii legitimi cari să caadă sub puterea paternă era scopul principal al căsătoriei, care de nu era ajuns, da loc chiar la divorț. Sterilitatea soției sale, ne afirmă în adevăr *Aulus Gellius*, în *Noctes Atticae* Lib. IV, cap. 3, a fost cauza pentru care *Carvilius Ruga* s'a despărțit

de soția sa, la care ar fi ținut foarte mult, ca să nu iasă mincinos jurământul ce făcuse censorilor că el s'a căsătorit *liberum* (în loc de *liberorum* prin contracțiune) *qucerendum* (în loc de *qucerendorum* prin contracțiune) *gratia*. Censorii în adevăr când făceau recensământul, înscriau pe fie-care cetățian în un paragraf, și sub numele lui, soția, copiii, servii, și totă cea-l-altă avere a lui. Ca să potă inseri pe femeia ca soția legitimă, și pe copiii ca legitimi și sub puterea lui paternă, punea pe cetățian să jure dacă în adevăr pe femeia în chestie a luat-o ca să devie soție legitimă, și să-i dea copiii legitimi care să fie liberi.

Erroris causae probatio.—Afară de *causae probatio* se mai pôte căpăta cetățenia și naște *ex post facto* puterea paternă și prin *erroris causae probatio*.

Causae probatio, este probarea erorii de drept în care se află Latinul Junian ce s'a unit în căsătorie cu o cetățiană romană, latină coloniară sau latină juniană, creștând din eróre că în drept este *connubium* între dênșii și prin urmare posibilitate de a contracta *justae nuptiae*.

Erroris causae probatio este probarea din contră a erorii de fapt în care s'a găsit un cetățian roman care s'a căsătorit cu o Latină sau o peregrină ordinară sau chiar cu o peregrină detiță, creștând-o în fapt cetățiană romană. Scũ, vice-versa, erórea de fapt în care s'a găsit o cetățiană romană care s'a căsătorit cu un peregrin sau cu un Latin, creștându-l cetățian roman. În ambele aceste casuri, de drept comun, n'ar fi căsătorie legitimă din cauza lipsei de *connubium*, prin urmare fiul ce s'ar naște, ar urma condițiunea mumei. prin urmare în cazul d'inteiũ s'ar naște Latin sau peregrin ordinar sau deditițũ, în cazul d'al duoilea cetățian roman. Iar muma ar rămânea Latină sau peregrină ordinară în cazul d'inteiũ, iar tatăl ar rămânea Latin sau peregrin ordinar în cazul d'al duoilea. Un *Senatusconsult* însă de care ne vorbește Gaius în *Com. I § 67*, fără să ne spue însă care, a introdus aci un beneficiũ.

și a permis bărbatului în cazul înteiu, femeii în cel d'al duoilea să probeze înaintea magistratului poporul român cu șapte martori cetățeni romani și pușeri erorea în care au căđut și căsătoria ce au contractat, precum și nașterea fiului, și atunci pretorul printr'un decret, constatând că așa este, va proclama în cazul d'înteiu pe muma și pe copil cetățeni romani, și din momentul acesta copilul va cădea sub puterea paternă a tatălui seú; dacă însă muma a fost peregrină deditiă, își va conserva condițiunea, căci peregrinele deditiie nu pot paveni în nici un chip, cum știm deja, la cetatea romană; în cazul d'al duoilea va proclama pe tată cetățian roman și copilul din acest moment va cădea sub puterea paternă: pe mamă și pe copil care în cazul acesta urmăză din naștere condiția mamei, nu are trebuință să'i proclame cetățeni romani, căci ei sunt deja. Deosebirea între cazul acesta și în cel precedent este: 1) că în cazul precedent erorea este de drept, aci erorea este de fapt; 2) acolo se cere ca copilul să fie ajuns la etatea de un an, înainte de această etate nu comptază, aci e destul copilul să fie născut. În adevăr copii până la un an sunt mai supuși morții, cei ce au implinit anul, au mai multă perspectivă de a trăi. Și legea în cas de erore de drept care este mai puțin plausibilă de cât erorea de fapt, nu ține compt de copil de cât de la un an încolo. În ambele casuri se cere ca copilul să fie de sex masculin, prin ei numai în adevăr se menține familia civilă, copii născuți din fete alimentând familia civilă a bărbatului său a tatălui bărbatului, iar nu a moșului lor matern. (Gaius. Com. I §§ 67 și 68).

În fine s'a permis ca cine-va sa cadă și în erore de fapt și în erore de drept, și în aceste casuri, se pôte proba ambele erori, și nașterea unui fiú și ajungerea lui de un an și atunci acela din soți care nu e cetățian roman, devine cetățian roman, și dacă e trebuință devine și copilul, și cade sub puterea tatălui. Așa, de exemplu, iacă o cetățiană romană care se căsătorește cu un peregrin,

pe care 'l crede (nu cetățian roman, căci atunci e simplă eróre de fapt) ci Latin Junian. comițând ast-fel uă eróre de fapt, și creșdând că cu un Latin Junian e conubiũ, comițând ast-fel și o eróre de drept. In acest cas un Senatusconsult decide că se aplică legea *Ælia Sentia*, adică că dacă din căsătoria lor a rezultat un fiũ, care a și ajuns de un an, peregrinul devine cetățian roman și copilul deja cetățian roman prin naștere, începe. din momentul probării și a erorei de fapt și a acelei de drept, adică din momentul *et causae et erroris causae probationis*, a fi sub puterea paternă a tatălui său (Gaius Com. I § 68 în fine).

Iacă asemenea o Latină Juniană care se căsătorește cu un peregrin pe care 'l crede Latin, sau un Latin Junian care se căsătorește cu o peregrină pe care o crede Latină (*a fortiori* dacă o crede cetățiană Romană), comițând ast-fel o eróre de fapt, și mai comițând și erórea de drept de a crede că există conubiũ între un Latin și o Latină. In acest cas același Senatusconsult decide că iarăși se aplică legea *Ælia Sentia*, adică că dacă din căsătoria lor a rezultat un copil și a ajuns la etatea de un an, bărbatul și nevasta și copilul lor devin *prin probarea unită și a causei și a erorei causei*, din acel moment cetățeni romani, și copilul cade atunci sub puterea paternă a tatălui său (Gaius Com. I §§ 69 și 70).

In resumat: dacă este eróre de fapt simplă și unul din soți este cetățian roman, e destul ca fiul să fie născut, nu e trebuință să fie d'un an, și atunci e loc la *erroris causae probatio*, simplă. Dacă din contră, este eróre de drept simplă, sau eróre de drept combinată cu eróre de fapt, atunci pe de o parte este destul ca unul din soți să fie Latin Junian, cel-lalt póte fi chiar peregrin ordinar, ba încă chiar peregrin deditiũ, dar fiul născut nu comptéază de cât când devine *anniculus*. Cu alte cuvinte în cas de simplă *causae probatio* sau de combinare de *causae probatio*

cu *erroris causae probatio*, se cer ca fiul născut din căsătorie să fie *anniculus*.

În casurile de *causae probatio*, de *erroris causae probatio*, sau de amândouă combinate, în regulă generale, și soții și copilul născut devin cetățeni romani. Sunt însă moduri de pervenire la cetățenie, care nu profită copiilor. Ecă, de exemplu, un Latin care în municipiul seǔ exercită uă magistratură, el devine cetățian roman, căci exercitarea unei magistraturǔ în municipiul seǔ e pentru Latin uă cauză de încetățenire. Dar copii seǔ rămân Latini. (Gaius C. I § 96). În adevăr acest paragraf trebuie restituit cam ast-fel: „*Jus eorum qui magistratum gerunt, quique ob id civitatem Romanam consequuntur, minus latum est, cum hi tantum, qui vel magistratum, vel honorem gerunt, ad civitatem Romanam perveniunt: idque compluribus epistolis principum significantur.*“ În manuscrisul original este *latum* cu două *t*. de sigur este aci uă eróre de copist care în loc să puiă un singur *t* a pus două: D. Niebuhr, din contră, crede că cel d'al duoilea *t* trebuie să fie un *i*, și ast-fel citește *minus Latium* (mai micul drept de Latium) în opozițiune cu *maius Latium* (mai marele drept de Latium). D. Niebuhr, cu imaginațiã sa fertilă, inventă două drepturi de Latium. Cu nimic nu se susține teoria D-sale. De aceia e mai de toți abandonată.— Ceia ce se întâmplă în cazul de față, se pôte întâmpla și în cas de *beneficium principis*: câte uă-dată în adevăr constituțiã împăratului nu acordă cetățenia de cât tatălui, iar nu și copiilor seǔ. Încă un argument în favoarea sensului ce dăm noi paragrafului 96 din Commentariul I al Instituțiunelor lui Gaius.

Am dis că libertinii sunt aceia care prin manumisiune au eșit din uă servitute legale, *ex justa servitute*.

În adevăr dacã cine-va era manumis, fiind numai de fapt serv, el nu devinea libertin, ci rămânea liber și ingenuu cum era și mai nainte. Acesta este sensul paragrafului 1 din titlu IV din Institutele lui Justinian.

Rămâne acum să vorbim despre manumisiune și despre modurile după care ea se operă.

Manumisiunea este darea libertății. Precum *mancipium*, de la *manu-captus*, înseamnă prins cu mâna în resboi, căci originea primitivă a servitutei este captivitatea, asemenea *manumissus* înseamnă liberat de sub mâna stăpânului, a căruia putere, la origine, din punerea mâinei a luat naștere.

Până la legea Junia Norbană și din cele d'întîi timpuri ale Romei, manumisiunea era un act solemn (Dositheu, *Disputatio de manumissionibus* § 5).

Ea se opera în trei moduri :

Vindicta, censu, testamento (Dositheu, eodem § 5).

„*Vindicta* (dice Ulpian Regule, tit. 1 § 7), se manumite înaintea magistratului poporului roman, de exemplu înaintea consolului, pretorului său propretorului.“

Acest mod constă în un proces simulat de revendicare a libertății.

Procesul serios se tracta în forma cea d'întîi de procedură *per actionem legis sacramenti*, adică în o formă solemnă, în care se pronunțau vorbe solemne și se întrebunțau gesturi solemne, anume fixate de lege, și în care se făcea o prînsore numită *sacramentum*. El urma două faze, una înaintea magistratului și alta înaintea judecătorului. Magistratul, care în Italia era pretorul, uă-dată consolul, iar în provincii presidentul provinciei, decidea cestiunea în drept, și trămitea ca faptele să le resolve un particular, luat dintr'o listă ad-hoc, pe rînd. Să presupunem un om liber posedat în fapt de altul ca serv. Acesta se putea întempla foarte des, căci adesea se putea întempla ca cine-va să cumpere un om liber, vîndut pôte de buna credință de cel ce 'l posedea ca serv. În adevăr libertatea nu era scrisă pe frunte, nici există la Romani acte publice relativ la starea juridică a tuturilor persónelor. Servul de fapt nu devine nici o dată prin trecere de timp serv de drept, căci libertatea este inalienabilă și imprescriptibilă. Acest

serv de fapt descopere că e liber în drept. El nu'și pôte însuși revendica libertatea. Starea sa de fapt prevală de o cam dată în drept. De aceea el trebuie să'și caute o persoană liberă, care cu numele de *adsertor libertatis*, să'l revendice în libertate contra stăpânului său de fapt. Să numim, spre înlesnire, pe servul de fapt Stichus, pe *adsertor libertatis* Primus, și pe stăpânul de fapt Secundus. Primus duce de bună voie sau silit pe Secundus înaintea magistratului urmat și de Stichus. Acolo el, ținând în mână un băț *festuca, vindicta*, în locul unei haste, instrumentul original prin excelență de aquisitione a proprietății la Romani, (care fusese câștigată cu hasta în războie de la inimiți) simbol prin urmare a proprietății, atingea pe serv, ca cum ar tăgădui dreptul celui-lalt de a 'l atinge cu simbolul proprietății, contestându'i proprietatea, și dicea: *Hunc hominem Stichum liberum esse aio, et ecce vindictam imposui*, și după acesta'l trăgea spre sine, adică spre libertate, *adserebat ad se, id est in libertatem*, de unde și denotațiunea de *adsertor* sau *assertor libertatis*. Cel-lalt, adică Secundus, atingându'l și el cu un băț, 'l revendica în sens invers în servitute, căci la început revendicarea era în sens invers, revendica și posesorul de fapt, și dicea: *Ego contra aio, hunc hominem Stichum meum esse ex jure Quiritium, et ecce vindictam imposui*. Magistratul atunci vedând că e contestațiune la mijloc, și nefiind competent a judeca faptele, atribuie posesia provizoriă a lui Stichus la unul din litiganți, și însărcinează să resolve chestia în fapt, după probe, martori, etc., pe un judecător, care să decidă după probele ce i se vor administra, dacă în fapt Stichus este liber sau serv. În cazul nostru fiind-că procesul este fictiv, lucrurile se petrec ast-fel: Secundus stăpânul lui Stichus, voinde a'i da libertatea, se rógă de Primus să'î ție loc de *adsertor libertatis*, și cu toții împreună se duc de găsesc pe magistrat, pe care nu'l abordă la tribunal, ca

in cazul când procesul este serios, ci ori și unde l'ar întâlni, de exemplu pe drum, mergând la baie sau la cire, și Primus pronunță vorbele: „*Aio Stichum liberum esse et ecce vindictam imposui*, și atinge pe Stichus cu bețul; Secundus tace, sau afirmă că așa e, și atunci, magistratul, fiind-că nu e contestația în fapt, nu mai trimite la judecător, căci n'are ce judeca, ci pronunță decretul său zicând: „*Dico Stichum liberum esse*.” Vedeți părțile pretind, fie-care *ait*, ceia ce pôte fi sau adevărat sau neadevărat, magistratul *dicit*, adică constată adevărul juridic, *dicit jus*, dreptul de libertate al lui Stichus (Gaius, Com. IV § 1 6 în fine, Com. I § 20 în fine, și în legea 7, D., De *manumissis vindicta*. 40, 2).

Censu.—Ulpian, Regule t. I § 8, se ocupă de acest mod în termenii următorii: „Prin cens se manumiteauă uă dată servii care la recensământul quinquenal erau înscrși după ordinul stăpânilor de către censure între cetățeni romani.”

Intocmai după cum lipsa de înscriere a unui cetățian roman în registrul censorului, atrăgea pentru densus pierderea libertății, asemenea în sens invers înscrierea unui serv între cetățeni romani cu voia stăpânului de către censor în registrele sale avea de efect căpătarea libertății și a cetățeniei.

Recensământul se făcea în Italia de către un magistrat, ad hoc creat, înaintea căruia se ducea fie-care cetățian de declara numele său, averea sa, persoanele de sub puterea sa dominicale, paternă, manus, mancipium. Fie-căruia cetățian i se deschide un capitol, *caput* în Registrele censorului. Fie-care cetățian era obligat a se duce singur să cêră înscrierea. Censorul fiind singur pentru totă Italia, neavând funcționari inferiori, nu putea să se ducă din casă în casă să facă înscrierea. De accia obligația fie-căruia de a se duce singur la censor să'l înscrie. Și ca sancțiune (altmintrelea lenea, neștiința, reaua voința, ar fi făcut recensământul illusoriu),

era căderea în servitute pentru cei ce nu se duceau să se înscrie. Cum dice foarte bine Cicerone, *Pro Cecina*, No. 34 : „Când poporul roman vinde pe neînscris în registre, judecă așa : de-ore-ce acel ce se află în legale servitute se liberază prin înscriere în registre, acela care fiind liber. nu vrea să se înscrie, e vice-versa considerat că și-a luat sie-și libertatea.”

Era cestiune controversată, după cum ne spune Dositheu, *Disputatio de Manumissionibus* § 17, dacă libertatea rezultă imediat din înscriere, sau dacă era suspendată până la închiderea registrelor, adică până la finirea celor cinci ani, cât ținea recensământul, când atunci se făcea o ceremonie religioasă cu sacrificii de o scrófă, o oie și un taur, numită *suovetaurilia* (*sus-ovis-taurus*),

Acest mod nu avea loc de cât în Italia; în provinci, erau funcționari (*censitores*) cari mergeau la domiciliu de lua declaratiile locuitorilor (*professiones*).

Chiar în Italia a cădut în desuetudine sub imperiu. De aceia Ulpian vorbește la imperfect de manumisiunea *censu*, cu tóte că în anul 250, sub Deci, s'a mai făcut un recensământ. În timpul lui Ulpian nu se mai făcuse din anul 73, de sub Vespasian. Recensământul de către censor a fost înlocuit și în Italia de procedul din provinci.

Acest mod de manumisiune a fost înlocuit, prin declararea solemnă în Biserică, *in sacrosanctis ecclesiis*, în fața credincioșilor și a preoților. Asemenea declarări sunt pentru creștină anterioare erigerii sub Constantin a religiunei creștine ca religiune de Stat. Insa înainte de Constantin asemenea declarări produceau numai o *libertate de fapt*, ca în timpul Republicei *manumisiunile private* după dreptul pretorian. Constantin le-a înzestrat cu puterea de a produce și libertatea în drept prin două constituții ale sale din anii 316 și 321, care figurează în *Condicta* lui Justi-

nian, sub legile 1 și 2 *De his qui in ecclesiis manumittuntur*, I, 13).

Testamento.—Prin testament se pôte asemenea manumite un serv. Acest mod solemn rezultă chiar din legea celor XII Table care prescrie că: *Uti quisque legassit, vel lingua nuncupassit, ita jus esto.*—Cum va fi legiuit cine-va, cum va fi grăit el cu limbă de mörte, așa să fie, și dreptul să o sfințescă. „De unde rezultă că ori-ce dispozițiune coprinsă în un act de ultimă voință, în testament, căci acesta este și caracterul testamentului, își are putere de lege, prin urmare și darea libertății. Forma întrebuintată era forma *legatului per vindicationem*, formă care are de efect, când se légă un obiect öre-care, trecerea instantaneă a proprietății obiectului legat după capul testatorului pe acela al legatarului, în momentul chiar al morței, fără a se repausa un moment măcar pe capul heredelui, iar când se légă libertatea, încetarea instantaneă a dreptului de proprietate asupra servului în momentul morței, fără trecere a proprietății servului în mâinele heredelui, și devenirea coinstantaneă a servului liber. Forma întrebuintată era una din cele următore: *liber esto, liber sit, liberum esse jubeo.*

Putea testatorul să dea libertatea servului seü în forma *legatului per damnationem*: *heres meus damnas esto manumittere Stichum*, sau în forma fideicomisului: *heres meus, rogo te ut manumittas Stichum*. Dar în aceste două casuri, libertatea nu resulta pur și simplu, direct din testament, fără intermediul heredelui, ci din uă operațiune de manumisiune a heredelui, *vindicta* sau *censu*, pe care el era obligat prin testament să o esecute, dar până la esecutarea căria servul rămânea serv, trecënd din proprietatea testatorului în a heredelui, și căpëtându-și libertatea numai din manumisia operată de herede, fără efect retroactiv, al căruia și libert devenea, datorându-și lui opere *officiale* și *fabrile*; pe când manumisul prin le-

gat *per vindicationem* nu avea patron, patronul său testatorul fiind *ad orca*, în infern, de aceea se și numea *libertus orcinus*. de unde nu se putea întorce spre a'î cere opere nici *officiale* nici *fabrile*.

Pe când la manumisiunile între vii, *vindicta* sau *censu*, nu se pôte appune condițiune, din contră prin testament pôte, sub forma legatului *per vindicationem*, chiar, libera cine-va sub uă condițiune óre-care pe un serv al său, până la îndeplinirea căria servul rămânea în drept proprietatea heredelui, iar în fapt liber (de aceea se și numea *statu liber*), și dacă condiția se îndeplinea, devenea liber cu efect retroactiv. (Ulpian Reg. tit. I § 9, și tit. II § 1 și următoarele).—Titlul II, § 1 din Regulele lui Ulpian intitulat *De statu liberis*, conține amănunte asupra acestor persóne, la care trãmitem, în traducerea ce am făcut Regulelor lui Ulpian.

Dacă manumisiunea nu era făcută în unul din cele trei moduri solemne. indicate mai sus, înainte de legea Junia Norbana ea nu producea nici un efect, manumisul rămânea serv; era protegiat numai în fapt de pretore, orî cât de evidentă ar fi fost altmintrelea voința stăpânului de a da libertatea. Așa se întâmpla de exemplu când manumisiunea avea loc la masă *inter amicos*, prin scrisóre etc. Tóte aceste manumisiuni private însă, de la legea Junia Norbana, încolo începură a produce libertatea de drept, atât numai că manumisul în loc de a deveni liber și cetățian roman, devenea liber și Latin Junian, asemănat în parte, în mod inferior, în drepturi Latinului colonial.

Manumisiunea *censu* am vădut că a fost înlocuită prin manumisiunea *in sacrosanctis ecclesiis*.

Manumisiunea *vindicta*, în legislațiunea Bassului-Imperiü se redusese, înainte încă de Justinian, la uă simplă declarațiune făcută de stăpân înaintea magistratului, nu vechiul magistrat al poporului roman, ci magistratul orî-care al localității, chiar *judex pedaneus*, cel mai mic

magistrat pe scara magistratilor, declarațiune despre care magistratul dă act stăpânului și servului manumis.

Manumisiunea prin testament se poate face in orice formă, destul să resulte voința expresă de a manumite, și cu condiția ca stăpânul să fie plin proprietar al servului : in asemenea cas manumisiunea produce efectul cel mai complet ce producea uă-dată legatul *per vindicationem*, adică servul devenea in momentul chiar al morții testatorului, fără nici uă altă intervențiune, liber și cetățian roman. Dacă însă din expresiunile întrebuintate de testator resultă nu voința ca servul să fie *ipso jure* liber, ci sarcina saă rugăciunea impusă altuia de a manumite chiar pe servul seă propriu, atunci heredele însărcinat saă rugat trebuie să manumită, și numai din manumisiunea lui operată in unul din modurile de manumisiune între vii, resultă libertatea servului, care devine atunci libertul heredelui căruia îi datorește opere, pe când in casul d'inteu el este, ca și in dreptul clasic, *libertus orcinus*, nedatorând nimului nici un fel de opere. (Justinian, Institute Cartea II, titlu 24 § 2).

Afară de aceste trei casuri, in legislațiunea lui Justinian, mai erau și manumisiunile între vii private, *inter amicos per epistolam* etc. Tote aceste manumisiuni produceau același efect, libertatea și cetățenia. Justinian a suprimat condițiunea libertilor Latini Juniani și deditiți, conservând însă drepturile patronilor asupra libertilor Latini juniani deja existenți in momentul constituțiunei sale, care, după cum vedem, nu are efect retroactiv, ci produce efect numai in fiitor. Supresiunea libertilor deditiți era numai *pro forma* in drept, căci in fapt nu mai existaă de mult timp peregrini deditiți.

Importanța calității de cetățian roman, și cauzele care introduseseră incapacitățile peregrinilor deditiți dispăruseră de secole. In cât Latini juniani aă subsistat secole întregi fără nici uă rațiune. Distincțiunea dintre dominiul quiritar și bonitar dispăruse asemenea

de mult, împreună cu deosebirea între lucrurile *mancipi* și *nec mancipi*, între solul italian și solul provincial, asupra tuturilor lucrurilor putându-se câștiga un adevărat dominiu quiritar, singur rămas existent, prin simplă tradițiune. Servul putea să fie manumis înainte de trei-deci ani și deveni cetățian roman.

Justinian conservă însă incapacitatea introdusă de legea *Ælia Sentia* de a manumite înainte de două-deci ani afară numai de justă cauză probată înaintea unui consiliu, care probabil în timpul lui Justinian se compunea în același mod și pentru Italia și pentru provincii, adică de două-deci de recuperatori.

În timpurile Republicei, și chiar în timpul Imperiului, mult timp, au fost deosebiri între ingenui și libertini.

Aceste deosebiri existau atât sub punctul de vedere public, cât și sub punctul de vedere privat.

Ba încă la început era deosebire chiar între copii manumișilor, cari ei pe atunci purtau numele de libertini și între ingenui proprii și ingenui, adică aceia a căror autori fuseseră și ei ingenui. Așa obiceiurile sociale, *mores*, cum diceau Romanii, se împotriveau ca să fie admiși în Senat, sau să exercite vr'o magistratură (Horatiu, Cartea I *Sermonum*, Satira 6: „...censorque move ret Appius, ingenuo si non essem patre natus; — și m'ar depărta (din Senat) censorul Appius, dacă n'ași fi născut din tată ingenuu...“ Ba încă moravurile escludeau și pe nepoții manumișilor. Și de aceia mare a fost scandalul, în anul 442 de la fundațiunea Romei, când censorul Appius Clăudius a introdus în Senat nepoți de manumiși, așa de mare în cât Consulii din anul 443 îi au dat afară și i au înlocuit cu aceia pe cari îi escluseră Appius Clăudius. Asemenea scandal s'a produs în anul 440 când Gncœus Flavius, fiu de libertin, adică nepot de manumis ¹⁾, când Gncœus Flavius, secre-

(1) În adevăr în vechia limbă latină, *libertinus*, însemna nu manumis ci fiu de manumis. Și acesta a fost și cauza erorii împăratului Clăudiu, care crezând că *liberatinus* însemna manumis, și crezând că imită pe strămoșul

tarul lui Appius Claudius, drept recompensă că a furat și divulgat formulele acțiunilor legii redigiate de Appius Claudius, a fost ales tribun al plebei, edil curul și introdus și în Senat (Pomponius, D., l. 2 § 7, *De origine juris* 1, 2). Libertinii erau înțessați în cele patru triburi urbane, împreună cu ingenuii, fără avere, ba încă de către tatăl Grachilor ei au fost înțessați toți în una numai din cele patru triburi urbane, în *tribus Esquilina*. În cât puterea voturilor lor în cazul înteiu era de a contribui la formarea voturilor a patru triburi, în cazul d'al doilea a unui singur tribu, și această oră care ar fi fost averea libertinilor, chiar dacă ar fi avut avere imobile, pe când din contră ingenuii cu averea imobilă rurală intrau în cele trei-zeci și una de triburi rurale și contribuiau la formarea voturilor a trei-zeci și una de triburi. Libertinii, oră cât de numeroși și avuți, formau împreună cu ingenuii săraci d'abia patru, câte o dată numai un vot, ingenuii avuți puteau forma trei-zeci și unu de voturi. De aceia. cu drept cuvânt D. Accarias dice că dreptul de sufragiu al libertinilor era ilusoriu.

Libertinii erau excluși de la magistratură, chiar de la cele municipale, prin legi chiar, nu numai prin obiceiuri.

Ei erau asemenea excluși, în timpuri ordinare, de la serviciul militar de uscat. Ei serveau de preferență în galere. Când însă serviciul militar din drept deveni o sarcină, o meserie, ceia ce deveni sub Imperiu, această incapacitate a dispărut, și de aceia legea Visellia presupune că ei pot servi între *vigiles Romae*, creând chiar

său, censorul Appius Claudius Coecus, care introdusese în Senat fi de libertini, ceia ce însemna pe vremea aceia nepoți de manumiși, a introdus și el în Senat un fiu de manumis. *Suetoniu*, Tiberius Claudius, 24: „...El a dat laticlavul, adică a introdus în Senat chiar pe un fiu de manumis... Și, creșdnd a fi defaimat, a invocat exemplul censorului Appius Claudius Coecus, cel d'inteiu din nēmul său, dicend că și el introdusese în Senat fi de manumiși. Neștiini că în timpul lui Appius, și chiar în urmă, se da numele de libertini, nu chiar la manumiși, ci la ómenii liberi născuți din manumiși...”

din un serviciu de șese ani între păzitorii Romii, uă cauză de a jungere la cetățenie.

Libertinii pot fi supuși la tortură, ca martori, ingenuii nu. Ei nu pot în regulă generală să se presinte ca acusatori publici în procesele criminale, pe când ori-ce ingenuu se bucură de un asemenea drept.

Sub punctul de vedere privat condițiunea libertinilor este asemenea inferioare condițiunei ingenuilor.

Înainte de August, libertini nu puteau contracta *justae nuptiae* cu ingenui. Ca să se bucure de privilegiile acordate în timpul Imperiului lui *jus liberorum*, unu libertin îi trebuia în tot-d'a-una un copil mai mult de cât unu ingenuu.

Ingenuul are moștenitori legitimi, întâiu pe *heredes sui*, în lipsă pe *agnati*, și în fine pe *gentiles*. Libertinul pôte avea *heredes sui*, dar nu pôte avea nici *agnati* nici *gentiles*. Pentru el ține loc de agnati patronul și copii patronului. Ba încă față cu patronul său și cu copii patronului, libertul are datorii, parte rezultând din purul oficiu al respectului și recunoștinței, care n'au valoare venale, și care se numesc *operae officiales*, parte rezultând din meșteșugul libertului, și care au valoare venale, și se numesc *operae fabriles*. Așa de exemplu dacă libertul e zidar, va trebui gratis de câte ori patronul său copii săi vor avea trebuință de serviciu de zidar, să i le presteze. Ca *operae officiales*, care se mai numesc și *obsequium*, libertul: 1° nu pôte intenta nici o dată acușatia criminală contra patronului său; 2° fără o autorisație prealabilă a magistratului, nu pôte intenta nici o acțiune civilă; 3° libertul e dator alimente patronului și copiilor patronului în cas de sărăcie, etc.

Ca distincțiune în societate, ingenul purta un inel de aur, drept exclusiv uă dată numai unu *eques romanus*, libertinul, nu.

În timpul Imperiului, începu a se introduce obiceiul ca prin constituțiune imperială un libertin să fie înălțat

la calitatea de ingenuu. Acésta putea să'i fie acordat sau față numai cu societatea, rezervându-se drepturile patronului, și atunci se numea *jus aureorum annulorum*, sau față și cu patronul, cu consimțimentul expres al acestuia, și atunci se numea *restitutio natalium*.

Justinian suprimă distincțiunile între ingenui și libertini în fața societății. Ori-ce manumis devine ipso jure cetățian roman și egal cu ingenul în fața societății. Ca să devie însă ingenuu, față cu manumisorul, trebuie în momentul manumisiunei, o declarațiune expresă a manumisorului. Nu mai e trebuință prin urmare de uă concesiune specială a Impăratului. În cât dacă Justinian mai vorbește de libertini și ingenui în Instituțiunile sale, este că suprimarea diferenței nu e operată de densus de cât mai târziu, printr'o novelă, prin novela 78.

Să vorbim acum de dispozițiunea legii *Ælia Sentia* prin care ea declară nulă manumisiunea în fraudă patronului său a creditorilor. Gaius, C. I § 37, se ocupă în termenii următorii de acésta dispozițiune: „Acela care manumite în fraudă creditorilor său în fraudă patronului, face un act nul, căci legea *Ælia Sentia* împedecă în aceste circumstanțe darea libertății“.

Gaius vorbește de manumisiunea făcută și în fraudă creditorilor și în fraudă patronului. Justinian în principiul titlului VI din Cartea I, titlu care are drept rubrică: *Qui, quibus ex causis, manumittere non possunt*, extras evident din § 37 sus menționat al lui Gaius, scóte dintr'ensul vorbele: *vel in fraudem patroni*. Prin urmare patronul nu mai are, în legislația lui Justinian, acest mijloc spre a ataca manumisiunea unui serv făcută de libertul său. Patronul are drept la succesiunea libertului său. Acest drept este garantat de către pretor cel puțin pentru uă parte din patrimoniul său în contra testamentului libertului. Dar libertul ar putea prin manumisiuni între vii său chiar testamentare să diminueze considerabil patrimoniul său și cu chipul acesta să facă illusoriă bonorum posesiunea

contra tabulas ce acordă pretorul patronului. De aceea spre a preveni asemenea fraude, pretorul a creat uă acțiune *in factum* spre a anula toate actele pe care libertul le-ar face spre a eluda drepturile patronului, prin această acțiune nu se poate însă ataca și manumisiunile, căci darea libertății este irevocabile. Legea Ælia Sentia de aceea intervine și declară nulă manumisiunea. (Compară legea 1 princ. D., *Si quid in fraudem patroni factum sit* (33, 5) cu § 37 al lui Gaius.)

Același lucru s'a petrecut și cu manumisiunea făcută de debitor în fraudă creditorilor săi. Și aci pretorul mai întâiu a creat uă acțiune *in rem fictitia* pentru a rescinde alienațiunile făcute de debitor în fraudă creditorilor săi și uă acțiune personală *in factum* pentru a face să se revöce cele-l'alte acte făcute de debitor în fraudă creditorilor săi (precum acceptilațiunii, obligațiunii etc.) Comp. § 6, tit. VI cartea IV din Institutele lui Justinian cu legea I princ. D., *Quae in fraudem creditorum...* (XLII, 8). Dar și aci edictul pretorului nu putea atinge manumisiunile, căci darea libertății este irevocabile. Și de aceea a intervenit și aci legea Ælia Sentia care a declarat nulă *ipso jure* (*nihil agit* dice Gaius și Justinian) manumisiunea.

Ce se înțelege prin *fraudă*. Nu se înțelege prin această un act făcut cu intențiune dolosivă, malițioasă, de a vătămă pe creditorii. Această vorbă n'are aci sensul pe care îl are ea în limbele moderne, unde fraudă este sinonimă de dol. Se poate ca actul să nu fie făcut cu rea intențiune, și cu toate acestea să fie revocabil. Ce însemneză dar vorba fraudă? Intre jurisconsulți era controversă asupra acestui punct. Gaius susținea că *fraus* este sinonim de pagubă, că este destul ca manumisiunea să păgubescă pe creditorii, pentru că debitorul prin ea se face insolubil sau și mărește insolabilitatea, și ea este nulă, măcar că debitorul nu avea conștiință despre acesta, necum măcar că nu avea rea intențiune, ceia ce se poate adesea întâmpla pentru

ómeniî care aũ averi în provinciî, administrate de servi saũ liberti, despre care pot sã ignore mult timp ruinaea, și în bunã credințã sã manumitã, în Italia, la domiciliul lor unul saũ mai mulți servi, cređendu-se fórte bogati. Vedî Gaius l. 10 D., *Qui et a quibus manumissi liberi non fiunt* (XL, 9), fragment estras din cartea I a scrierii sale, *Res quotidianae sive Aureae*, unde dice: „In fraudem creditorum manumitere videtur, qui, vel jam eo tempore, quo manumittit solvendo non est, vel datis libertatibus desiturus est solvendo esse. Sæpe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines; quod frequenter accidit his, qui trans marinas negotiationes, et aliis regionibus, quam in quibus ipsi morantur, per servos atque liberos exercent, quod sæpe adtriti istis negotiationibus longo tempore id ignorant, et manumittendo sine fraudis consilio, indulgent servis suis libertatem.—Este considerat cã manumite în fraudã creditorilor acela care este deja insolubil în momentul când manumite, saũ care se face insolubil prin dãrile de libertãți ce face. În adevër adesea ómeniî cred cã averea lor este mai mare de cât ea este în realitate. Acésta se întãmplã frequent acelora care prin servii saũ libertii lor fac comerț peste mãri saũ își exploatezã parte din averea lor în provinciî depãrtate de locul unde domiciliazã, și care sunt într'un moment dat ruinați fãrã sã o afle multã vreme, în care interval se pôte întãmpla ca ei sã dãruiascã libertatea la servi, fãrã sã aibã nici cea mai micã cunoștințã de paguba ce cauzã printr'acésta creditorilor lor.“ Gaius deci susține cã paguba, *eventus*, cum dicũ Romanii, adicã *crearea saũ mãrirea insolubilitãții* prin manumisiune, este suficientã, cã nu e trebuințã ca manumisorul sã aibã cunoștințã, consciințã de acéstã pagubã, cã nu e nevoie, cum diceau Romanii, și de *consilium*.

Julian însã era de pãrere contrariã. El cerea și *eventus* și *consilium* ca sã fie *fraus* în sensul legii *Ælia Sentia*, care s'a abținut de a esplica sensul vorbeî

ce întrebuințase. (Vezi Iulian l. 15 D., *Quae in fraudem creditorum*). Asemenea și Papinian, legea 79 D., *De regulis juris* (L. 17) unde dice: „*Fraudis interpretatio semper in jure civili, non ex eventu duntaxat, sed ex consilio quoque desideratur.*—Sensul vorbeii *fraudă*, în dreptul civil, se deduce nu numai din rezultarea prejudiciului, ci și din cunoștința lui.“

De aceeași părere erau și Paul și Ulpian.

Acésta a doua părere prevaluse deja în dreptul classic și o confirmă și Justinian în termenii energici următori: „*Praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit, non impediri libertatem quamvis bona creditoribus non sufficiant...* Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum utroquo modo fraudantur creditores, id est et consilio manumittentis, et ipsa re, eo quod ejus bona non sunt suffectura creditoribus.— A prevalut însă, după cum se vede, opiniunea că darea libertății nu e împedicată de cât când manumisorul a avut conștiință despre fraudare, de și de altmintrelea bunurile se le nu ajung spre acuitarea creditorilor... De aceia numai atunci se înțelege că se pune piedici dării libertății, când creditorii sunt sub ambele puncturi de vedere fraudati, și prin faptul insuficienței bunurilor debitorului la despăgubirea creditorilor, și prin cunoștința acestui rezultat de către debitor. (Instit. Cartea I 6 § 3) “ Și, ceia ce este curios, Justinian admitând opiniunea contrariă lui Gaius, se servește de motivul dat de el spre întărirea opiniunii sale, pe când acest motiv esplică tocmai opiniunea contrariă. Comisarii lui Justinian, cu lipsa de pricepere de care adesea dau dovadă, alcătuesc paragraful 3, copiind mai înteu frasa antea din fragmentul lui Gaius sus-citat. Intercalază apoi uă frasă în care expun opinia ce a prevalut. După acésta inseră motivul dat de Gaius în fragmentul de mai sus în ajutorul opiniunii sale, și apoi termină

cu altă frasă în care desvoltă opiniunea ce a prevalut. Mai mare stupiditate nu se pôte.

Manumisiunea de și e nulă *ipso jure*, însă nulitatea ei nu e de ordine publică. Ea trebuie invocată de creditorii. Decî dacã creditorii nu se plâng, manumisiunea rãmâne în picióre. Creditorii nu aũ pentru acẽsta uã acțiune perpetuã, nu pot intenta acțiunea lor în anulare în perpetuũ, se face aci uã excepțiune la regula cã acțiunile derivate din dreptul civil sunt perpetue. Ei trebuie sã se plângã în termen de deuce ani din momentul în care manumisiunea își a produs efectul. Legea Ælia Sentia nu a fixat în mod expres nici un termen. Dar jurisconsultii aũ cređut a'l induce din intențiunea legiuitorului (Paul l. 16 § 3, *Qui et a quibus manum.* XL, 9). Cel puțin acẽsta este opiniunea lor, dupã cum o atestã Paul în legea sus-citatã, când manumisiunea a avut loc în fraudã fiscului. D. Demangeat generalisẽzã acẽstã decisiune și o aplicã chiar când vẽnđãtorii sunt persoane private. Sunt alții cari susțin din contrã cã acțiunea în nulitate nu pôte fi intentatã de cãt în termen de un an util de la *venditio bonorum* a debitorului, adicã în termenul în care se intentã acțiunea Paulianã, restrãngẽnd opiniunea lui Paul la specia pe care o resolvã. Alții în fine, cum este D. Accarias, susțin cu drept cuvẽnt dupã mine, cã este tot atãt de arbitrar de a aplica termenul de deuce ani, fãrã ca nimic sã ne autoriseze a o face, de la casul excepțional și favorabil al fiscului, la tóte cele-l-alte casuri, cãt și de a aplica prescripțiunea unei acțiuni revocatorie pretoriane la casul unei nulitãți proclamate de o sorginte de drept civil, nulitate declaratã de lege cã are loc *ipso jure*, în contra principiului cã acțiunile civile sunt perpetue, și cã nulitatea *ipso jure, nullo lapsu temporis convalescere potest.*

Acẽstã nulitate de și de drept, însă e creatã în favórea creditorilor. Nu pôte fi invocată prin urmare de cãt de ei, iar nu și de debitorũ. Și nu e acordatã

creditorilor de cât când în definitiv ei suferă un prejudiciu. Prin urmare dacă debitorul care se făcea insolubil cu știință prin manumisiune, câștigă în urmă avere și m^{ore} solvabil, moștenitorul său av^{ând} de unde să plătească pe creditorⁱ, aceștia nu vor putea cere anularea manumisiunii.

Deși legea *Ælia Sentia* nu avusese în vedere de cât manumisiunea făcută de un cetățian român, totuși printr'un *Senatusconsult* din timpul lui Adrian, nulitatea manumisiunii în fraudă creditorului fu întinsă și la peregrini, căroră asemenea li se impuse prohibițiunea de a manumite în fraudă creditorilor lor.

Câte-și patru prohibițiuni ale legii *Ælia Sentia* ced^{esă}, în virtutea chiar a acelei legi, care conține în această privință dispozițiuni exprese, înaintea nevoii de a avea un moștenitor. De aceia stăpânul unui serv care se teme din cauza insolvabilităței sale, sau moștenirei sale încurcate, că nu 'i va primi niminea moștenirea nici dintre cei instituiți, nici dintre cei de lege chiămați *ab intestat* la moștenire, p^{óte} după ce va lua precauțiunea de a institui pe alte pers^{óne}, să institue în ultim loc pe un serv al său, dându'i în același timp libertatea. Acestă dare de libertate este în asemenea cas valabile, și servul devine liber și cetățian roman, ca să p^{óte} fi herede necesariu al stăpânului său și să se v^{ândă} pe numele său bunurile stăpânului, și să scape ast-fel memoria stăpânului său de nota de infamiă, chiar dacă servul este din categoria aceloră care prin manumisiune n'ar putea deveni de cât deditiui, măcar că are mai puțin de trei-deci de ani, măcar că stăpânul său are mai puțin de două-deci de ani, măcar în fine că prin această manumisiune stăpânul se face insolubil în deplină cunoștință de cauză. Cu alte cuvinte, t^{óte} prohibițiunile legii *Ælia Sentia* încet^{eză} în acest cas. în fața necesității de a avea un herede singur posibil. Acestă excepțiune făcută de însăși legea *Ælia Sentia* la cele patru pro-

hibițiunii ale sale, se explică prin împrejurarea că la Romani, bunurile insolubilului erau vândute în bloc și dacă acquisitele nu se însărcina a despăgubi integralmente pe creditor, debitorul era notat de infamiă. În cazul în care bunurile unui debitor erau vândute de creditor în bloc după mărta sa și nu dau ca rezultat achitarea lor complectă, memoria defunctului era notată de infamiă. Eacă uă excepțiune la regula că ori-ce acțiune penale se stinge prin mărta culpabilului, că pedepsele sunt personale. Aci pedepsa se pronunță contra memoriei defunctului. Și ca să nu se întimple una ca acēsta, legiuitorul a permis liberarea în scop de a se găsi un moștenitor cu d'a sila, cum e servul, care să ia în spinare păcatele mortului, să fie el urmărit, *venditio bonorum* să se facă pe numele lui și să fie el notat de infamiă. Acēstă excepțiune uă desvoltă a nume Justinian pentru cazul manumisiunei făcute în fraudă creditorilor în Instituțiunile sale, Cartea I, titlu 6 § 1 în acești termenī: „Este permis însă stăpânului insolubil, să institue în testamentul său, dându'i în aceleași timp libertatea, pe servul său, ast-fel în cât să devie al său herede unic și necesariū, cu condiția însă ca nimenea altul să nu vie la moștenirea sa în virtutea testamentului său, sau pentru că nimenea altul nu e instituit, sau pentru că cel instituit dintr'o causă ore-care nu vine la moștnire. Și acēsta s'a provădit anume chiar de legea *Ælia Sentia*, și cu drept cuvânt: era în adevăr de luat măsurī ca omul sărac, care nu pōte să aibe alt moștenitor, să pōtă avea pe servul său cel puțin de herede necesariū, care să acquite pe creditorī, sau, de nu'i va acquita, să se vândă atunci averea de moștenire pe numele servului și să se ferească ast-fel memoria defunctului de injuria infamiei“. Pentru cele-l'alte cause de prohibițiune la care asemenea se face excepțiune de legea *Ælia Sentia*,

veđi Ulpian *Regule* I, § 14, Gaius *Instit. Com.* I § 21, și Paul legea 27 D., *De manum. testam.*, XL, 4).

În fine o altă restricțiune adusă manumisiunelor a fost aceea edictată de legea Fusia sau Furia Caninia.

Legea Fusia sau Furia Caninia a introdus o restricțiune în privirea manumisiunelor prin testament. Un stăpân de sclavi nu mai putu pe fiitor să manumită de cât o fracțiune aliquotă din servi săi prin testament. Scopul acestei legi a fost de a împedea pe stăpân de a schimba într'un mod brusc spiritul politic al cetății prin introducerea de o dată a unui prea mare număr de cetățeni în Cetate. În adevăr, prin manumisiunea testamentară, din servi stăpânul putea să facă liberi și cetățeni. Adesea ori se vedea stăpâni cari liberau pe toți servi lor sau o mare parte din ei ca să 'și dea aerul de ómeni generoși și să aibă după cosciug o mulțime de liberti. Legea Furia Caninia nu se aplică la manumisiile între vii, căci acolo interesul este cel mai bun moderator al numărului manumișilor, pe când după mórte interesul personal dispare, și pentru satisfacerea unui falsu sentiment de ambiție personală, nu trebuia a se vătămă interesul public.

Acéstă lege Fusia sau Furia Caninia pórtă acest nume după propuitorul ei, care se numea indiferent Fusius sau Furius Caninius. Litera s, în antichitate ținea adesea loc în vorbe între două vocale de litera r, care în urmă pentru eufoniă îi a luat locul.

Justinian a abolit legea Furia Caninia. Motivul ce invocă este că acéstă lege invidiă libertatea. Justinian se înșelă. El ignoră istoria. Causa legii Caninia era politică. Motivul politic dispăruse de mult. Spirit public în cetăți nu mai era. Totul în timpul lui Justinian și de mult încă nu sufla de cât prin autoritate și împărat. Glossatori, cređând pe cuvânt pe Justinian, au și declarat că acéstă lege purta numele de Caninia pentru că *quasi canis furiosus impediabat*.

libertatem, ca un câine turbat oprea manumisiunile. Nimic măieronat. Glossatorii cunoșteau textele, le explicau bine când historia nu le era trebuincioasă. Dar ca și Justinian ei ignorau historia. Legea se numea *Fusia* sau *Furia* Caninia, de la propuitorul (rogatorul) ei în Comitii, *Fusius* sau *Furius* Caninius.

Acastă lege este din anul 761 de la fundatiunea Romei. Dispozitiile ei sunt relatate de paragrafele 42, 43, 44, 45 și 46 din Comentariul I al Institutunelor lui Gaius.

Eacă traducerea acestor paragrafe :

„Prin legea *Furia* Caninia s'a stabilit o măsură determinată în privința servilor de manumis prin testament. Căci cel ce are mai mult de două, dar nu mai mult de zece servi, nu poate manumite mai mult de jumătate din numărul servilor săi, cel ce are mai mult de zece dar nu mai mult de trei-deci servi, nu poate manumite mai mult de uă treime, cel ce are mai mult de trei-deci, dar nu mai mult de uă sută, nu poate manumite mai mult de uă pătrime din familia sa servile, cel ce are mai mult de o sută, dar nu mai mult de cât cincisute, nu poate manumite mai mult de cât uă cincime din numărul servilor săi. Și în cele după urmă prescrie legea că oricare ar fi numărul servilor, el să nu pôtă manumite mai mult de uă sută. De aceia acel ce are numai un serv sau două, fiind-că relativ la el legea n'a prevădut nimic, el poate manumite pe toți servii săi. Daru această lege nu se referă la acei care manumiteau fără testament : și de aceia, dacă nu e altă cauză prohibitiivă, poate un proprietar de servi să'i manumiță pe toți *vindicta*, prin censu său între amici. Ceia ce am dis relativ la numărul servilor de manumis, trebuie înțeles ast-fel ca cine-va să pôtă tot-d'una manumite în categoria în care se află cel puțin atâtă cât ar putea manumite de s'ar afla în categoria precedentă, și acesta este anume prevădut de chiar legea *Furia* Caninia. Era în adevăr absurd ca

cel ce are zece servi să p^otă manumite cinci, fiind că 'i este permis a manumite jumătate din numărul servilor săi, iar acela care are mai mult de cât zece, de exemplu două-spre-zece servi, să nu p^otă manumite de cât patru. Dacă cine-va scrie în cerc numele servilor manumiși prin testament, fiind-că nu se p^ote ști că-roră a voit să le dea preferință, căci nu e nici o ordine în manumisiune, nici un serv nu va fi liber. Sunt apoi senatusconsulte speciale care declară nul ori-ce se cugetă a se face în fraudă legii Furia Caninia“.

Legea Furia Caninia mai prevede ca servi maunmiși prin testament să fie designați nominalmente. Dar nu e neapărat necesar ca să fie designați prin numele lor, destul să fie designați într'un mod cert, în cât să nu fie îndoială asupra individului. Așa p^ote un testator manumite în modul următor: Bucătarul meu, chelarul meu, v^etaful meu de curte fiă liber, dacă bine înțeles, n'are de cât un serv bucătar, chelăr, sau v^etaf de curte.

INTRODUȚIUNE

LA

DREPTUL ROMAN

Omul este liber, adică el are libertatea de a 'și exercita facultățile cu care 'l-a înzestrat natura. Și această libertate este un drept natural, căci natura creând pe om, 'l-a înzestrat cu facultăți, pe care numai ea prin mörte saü prin paralisie i-le póte răpi saü reduce. Așa dar conform naturei tot omul este liber și prin urmare are libertatea de a 'și exercita facultățile sale cum ar voi. Dacă omul ar fi rămas singur pe pämënt, această libertate nu ar fi fost nici uă-dată limitată. Tot așa s'ar fi întâmplat dacă in uă localitate óre-care un om ar trăi singur. Insa omul este din natura sa in același timp sociabil, adică aplecat după natură a trăi alături cu altul. Dovada cea mai patentă este traiul bărbatului in societate cu femeia. Numai când sunt mai mulți ómenii la un loc, se potü apëra mai ușor in contra fiarelor selbatice. De îndată ce mai mulți ómenii aü trăit la un loc, și acesta a trebuit să existe de la originea creațiunei ómenilor, libertatea fie-căruia a trebuit să fie

limitată în interesul seü propriü și în interesul tutulor. În adevër dacă de exemplu din doi ómenî unul și-ar fi exercitat libertatea sa în mod absolut, ar fi trecut peste marginele libertății celui-lalt. Și cu modul acesta nu ar fi fost nici un cuvënt ca și cel d'al duoilea să nu impiete asupra libertății celui d'intëiü, așa în cât numai forța brutală ar fi ajuns să determine cine a exercitat libertatea sa mai departe; egalitatea dar ar fi ruptă și în favorul celui mai forte. Apoi cel mai forte astădi ar fi putut deveni mâine cel mai slab, și atunci libertatea sa ar fi cea mai redusă, ast-fel în cât ar fi fost o serie de oscilațiuni de impietări a libertății unuia asupra libertății celui-lalt, oscilațiuni determinate prin acele ale forțelor respective ale ómenilor ce se află față în față.

O asemenea stare de lucruri nu a putut ține nici odată. A trebuit dar să viă un alt element inteligent, rațiunea, care să tempere debordările nebune ale libertății, chiar în favorul aceluia care ar fi fost astădi mai tare, pentru că acesta mâine putea să devie mai slab. Acéstă inteligență a dirigiat libertatea, 'i a arătat până unde trebuie să mērgă, ca să nu intre în libertatea celui-l'alt. Inteligența dar dirigind libertatea fie-căruia om, a arătat fie-căruî om ce 'i e permis numai a face, spre a nu călca peste limitele sferei libertății sale, de ce trebuie să se abție ca să rămâiă în sfera sa. A determinat dar reporturile dintre om și om ¹⁾.

Diriecțiunea libertății prin inteligență este ceea ce numim *drept*.

¹⁾ Dar nu aü putut să existe mai mulți ómenî în acelaș timp fără raporturi între dēnsi, adică isolați unul de altul, cu alte cuvinte n'a existat și n'a putut óre exista o stare naturală ante-socială? Nu, o asemenea stare primariă, ante-sociale, predicată de Jean Jacques Rousseau și de toți predicatori pretinsului contract social, este o simplă chimeră. Nu! nu aü putut exista doui ómenî unul lângă altul, în acelaș timp și loc, fără ca să fi exista reporturi într-o ei. starea socială a fost prima stare, starea antesocială e imposibile naturei omului, și n'a existat nici odată! Istoria e mărgoră despre acéstă!

Vorba drept, în adevăr, nu vine de cât de la *dirrigerre*, *dirrectum*, care înseamnă a direge.

Fiind că ast-fel diresă libertatea prin inteligență, nu face de cât fapte ce nu vatămă libertățile celor l'alți, suma acestor fapte ce sunt permise unui om față cu cei l'alți ómeni dintr'o societate, suma reporturilor dintre dênșii constituie obiectul dreptului.

Spre împlinirea datoriilor ce constituie obiectul dreptului, ómenii sunt împinși de o putere óre-care. Aceste datorii nu există numai ca niște pure forme abstracte :

„Ne donner à la raison, dans l'état actuel de la civilisation, d'autre sanction que la force immatérielle du raisonnement lui-même; c'est nier la passion et l'ignorance...” ȕice d. Emile Girardin într'un opuscul intitulat *Le Droit*.

Acea putere care împinge pe ómeni la împlinirea datoriilor este sancțiunea lor :

„Sanctum est quod ab injuriã hominum defensum atque munitum est.“ (Marcian, fr. 8 D., *De Divisione rerum*, Lib. I, t. 8).

Sancțiunea póte reside saũ în noi însine și atunci se numește *internă*, saũ afară din noi și atunci se numește *externă*.

Sancțiunea internă este așteptarea unei fericiri produse prin împlinirea datoriilor, unei nenorociri rezultând din neîmplinirea lor. Acea fericire consistă întru mulțumirea internă ce simte fie-care când 'și a împlinit datoriile, întru acea tranșilitate a sufletului pe care poetul o descrie așa de frumos prin acest vers : „Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa,“ întru mulțumirea ce simte că a contribuit ast-fel la fericirea semenilor săi, întru așteptarea a fi stimat, și iubit de dênșii și căpătarea de titluri la recunoștința lor și 'n fine întru așteptarea de resplátă de la cel a tot putinte.

Nefericirea consistă întru muștrarea care este cel mai mare dintre rëuri: „Prima est hæc ultio quod, se iudice, nemo nocens absolvitur...” întru așteptarea la disprețul

și ura semenilor săi și a pedepsei legiuitorului suprem.

Ar socoti cine-va că sancțiunea internă este suficientă pentru a ne ține în împlinirea datoriilor noastre, că mai cu seamă promisiunea recompenselor divine, și temerea de pedepsele legiuitorului suprem ar fi cel mai putinte stimul întru acésta; „La religion, çice Montesquieu, a de si grandes menaces, de si grandes promesses, que, lorsqu'elles sont présentes à notre esprit, quelque chose que le magistrat puisse faire pour nous contraindre à la quitter, il semble qu'on ne nous laisse rien quand on nous l'ôte, et qu'on ne nous ôte rien quand on nous la laisse“ (Esprit des Lois, liv. XXV, chap. 12).

Însă efectul patimilor este așa de mare în cât sancțiunea internă devine insuficientă, și trebuie uă sancțiune externă care să ne reție în împlinirea datoriilor noastre.

Acéstă sancțiune consistă în perspectiva când facem bine de fericirea ce produce atribuțiunea de recompense din partea societății, și de nefericirea ce rezultă din înfligerea de pedepse din partea societății când facem rău.

Când cine-va comite un rău, calcă uă datoriă, acest rău produce un prejudiciu. Acest prejudiciu pôte său a se limita la persóna victimă directă a prejudiciului, său a se resfrânge asupra celor-l-alți membrii ai asociațiunei. În cazul d'înteiu, reparațiunea este privată, în cazul d'al duoilea reparația este și privată și publică. Reparația publică consistă în uă pedepsă aplicată de asociațiune infractorului. Reparația privată este restabilirea anterioră, înainte de infracțiune, dacă este posibilă, iar de nu despăgubirea bănéscă a prejudiciului.

Prin urmare, dreptul se divide mai înteiu în drept natural sinonim de morale și în drept social său pozitiv. După acéstă definițiune morala în loc de a fi sfera prea mare ce coprinde în sine sfera mai mică a drep-

tului, este din contră sfera mai mică coprinsă în sfera mai mare a dreptului.

Apoi dreptul social, sau sancționat de forța socială, sinonim de drept pozitiv, se împarte, după cum călcarea datoriilor ce conține constituie un rău producător de simplu prejudiciu privat sau de prejudiciu privat-public, se împarte și, în drept privat curat și în drept penal.

Atât dreptul privat cât și dreptul public penal au format obiectul investigațiilor și aprofundărilor Romanilor.

Noi însă n'avem a studia în astă Universitate decât numai dreptul privat al Romanilor într'un mod aparte, special, și n'tóte amănuntele sale.

Cât pentru dreptul public-penal roman, el nu formează nici în astă Universitate, nici în vre-o Universitate din altă țară obiectul unui curs special, ci se studiază într'un mod somar în introducțiunea historică a dreptului penal aplicabil la națiunea unde există Universitatea. Causa este că dreptul penal al Romanilor prezintă un interes mult inferior dreptului lor privat.

Romanii au aprofundat mai mult pe cel din urmă, ast-fel în cât au făcut, putem și, fără exagerațiune, dintr'ensul, un drept model prin logica deducțiunii consequentelor din principie, și prin fertilitatea acestor consequenți; pe de altă parte au făcut dintr'ensul în același timp un model de stil de jurisprudență, model bine numit atât din cauza eleganței formelor cât și a concisiunii. Adăogați, apoi, că suma dispozițiilor, instituțiilor din dreptul privat roman aplicabile la popoli modernă, și specialemente la noi, e mai numărósă cu mult de cât aceia a instituțiilor din dreptul public-penal roman.

Așa dar cu drept cuvint a bine-meritat dreptul privat roman a fi studiat în tótă întinderea sa în tóte Universitățile, și în parte în aceia din București: 1° ca drept model, ca adevărată *ratio scripta* după cum s'a numit,

atât în dispozițiunile sale aplicabile ađi, cât și în cele superannóse; 2° ca sorginte viiă a unei mari părți din instituțiunile aplicabile încă în ăiua de astăđi.

După acéstă introducțiune sumariă, să dăm dinpreună cu textele romane definițiunea a mai multor vorbe importante și fequent venitoare în us:

Și 1° să definim ăicerea *justitia*.

Justitia, după Ulpian (l. 10 princ. D., *De justitia et jure* lib. I, tit. 1, extr. din lib. I *Regularum*) copiat de Justinian în *Instituțiunile* sale, Cartea I, tit. I. *De justitia et jure*, principium, este: „constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi;— voința constantă, (fermă, convinsă) și perpetuă de a da fie-căruia ce este al său.“

Este voința constantă, adică bine reflectată, iar nu instinctivă, voința unui om care a cugetat bine și s'a convins.

Voința perpetuă, iar nu accidentală. Ca să fiă cine-va just după astă definiția, trebuie să nu fi făcut nici un rău în tot cursul vieței sale, viața sa să nu fie de cât uă serie de fapte bune.

În acéstă definiția a lui Ulpian se vede aluatul scólei filosofice stoice în ale căruia doctrine erau adăpați toți jurisconsulii secolului de aur al jurisprudenței romane, secol în care trăia Ulpian.

Al 2-lea să definim ăicerea *jurisprudentă*.

Jurisprudentia. tot după Ulpian (l. 1 § 2 eod. tit. din *Digeste* extrasă tot din L. I. *Regularum*), copiat de Justinian iar în *Instituțiuni*, aceiași Carte I, tit. I. însă în § 1, este: „divinarum atque humanarum rerum notitia, justī atque injustī scientia;— cunoștința lucrurilor divine și umane, sciința justului și injustului.“

Sciința justului și injustului. — Direcțiunea libertății prin inteligență dă naștere la tóte raporturile existente între om și om, la descoperirea a tot ce este just și

a tot ce e injust. Inșă aceste fapte juste și nejuste, găsite prin simpla lumină a conștiinței, existente în inima necoruptă a celei mai necultivate inteligenți, mintea cultivată le studiază, le epură, le combină, le dezvoltă, și face dintr'ênsele o știință.

Jurisprudența este dar știința iar nu conștiința a ce este just și a ce este injust.

Și ca să ajungem a avea acea știință, trebuie mai întâi să știm, să studiam pe om în sine, să descompunem inima (sufletul seü), să facem *psychologia* sa, și ca să înobilăm, perfecționăm datoriele noastre reciproce, datoriele dintre om și om, trebuie să cunoștem, sau să căutăm a cunoște cel puțin pe Dumnezeu, pe perfecta inteligență, bunătate și justiție; ca să stabilim raporturi între oameni cât se poate mai bune, mai juste, trebuie să cunoștem perfecta bunătate și justiție, trebuie adică să cunoștem idealul ca să putem tinde spre densusul.

Așa dar ca să cunoască omul raporturile dintre om și om, ce e just să facă fie-care om față cu semenii seü, și ce e din contră injust, trebuie mai întâi să se cunoască pe sine, să și cunoască patimele și bunurile naturei sale, ca să știe, să învețe a combate pe cele dintei, și să îmboldască, desvolte pe cele d'al douilea, și încă și mai mult, să cunoască idealul justiției și bunătății ca să pötă tinde perpetuu, continuu la densusul, ca să apropie acele raporturi dintre el și semenii seü cât se poate mai mult de idealul justiției și al bunătății.

În parafrază dar justiția este știința discernării justului din injust, căpätată numai în urma cunoștinței cât mai profunde a omului și a Divinității.

Sunt autori care au voit a reduce la astă umilă parafrază prima parte a definițiunei jurisprudenței: „cunoștința atât a dispozițiunelor de drept sacru (cum am dice ađi bisericesc, canonic) cât și privat. Astă parafrază ar tinde adică a dice că jurisprudent este numai acela care ar fi vërsat în cunoștința ambelor aste drep-

turi, cum am țice ađi cu Germaniđ, ři încă până în secolul trecut chiar cu Francesiđ: *doctor in utroque jure, tam civili quam canonico*.

Nu țicem cã astã idee n'a intrat ři dęnsa în facerea definițiunei date de Ulpian; dar ce credem este cã n'a intrat singurã, ci cã Ulpian a fãcut în același timp alusiune ři la studiul philosophic necesar pentru a cunoște cine-va dreptul, pentru a řfi a discerne justul din injustũ. Aceastã opiniune a nãstrã se confirmã ři prin analiza cea pompãsã ce face acelașũ Ulpian despre ministerul jurisconsultui, analise prin care terminã țicęd cã *jurisconsultul aspirã, dorește, ambițiunã, propeveduește adevęrata filosofã*:

„Juri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen juris descendat. Est autem a justitia appellatum: nam ut eleganter Celsus definit, jus est ars boni et æqui. Cujus merito quis nos sacerdotes appellet; justitiam namque colimus, et boni et æqui notitiam profiteamur (professãmũ), æquum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu pœnarum, verum etiam præmiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram, nisi fallor, philosophiam, non simulatam affectantes.“

Cãt pentru derivațiunea țicerii *jus* de la *justitia*, este evident cã Ulpian e în eróre, cã, din contrã, *justitia* derivã de la *jus*, cãci tot-d'a-una țicerea mãi lungã derivã de la cea mãi scurtã care formęzã începutul, rãdãcina ei. Vorba care la noi, precum ři la Francesi (droit), Italiani (diritto), Germani (recht), Anglii (right), exprimã *dreptul*, vine de la ideia de *direcțiune*. La Latini din contrã vorba sinonimã *jus* vine de la *jubere, jussum*, de la ideia de poruncã, de constrângere, de sancțiune. Cea dinteiũ face alusiune la ideia de determinațiune a datoriei, cea d'al duoilea la ideia de sancțiune a datoriei. În fondũ ambele aceste idei se confundã, se unificã, cãci nu pôte exista datorie fãrã sancțiune.

Principiele dreptului sunt trei : 1) a da fie-căruia ce este al său ; 2) a nu vătăma pe aprópele său ; 3) a trăi onest :

Juris praecepta sunt haec : honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. (Ulpian, l. 10 § 1 *De justitia et jure*, extrassă din Lib. I *Regularum Justinian*, Institute, § 3 *h. t.*)

Cele două principie : a nu vătăma pe aprópele și a da fie-căruia ceea ce este al său, sunt de o aplicațiune frecventă în drept. Cel d'al treilea, a trăi onest are aplicațiune mai rară, specialemente în materia căsătoriei. Regula generală în drept este că : *non omne quod licet honestum est*, că nu tot ce este permis cui-va a face este moral. În căsătoria din contră se observă strictamente condițiunile de moralitate, se restórnă principiul și e adevărat a dice că : *omne quod licet honestum est*. — Cú alte cuvinte, pe când în genere în materie de drept póte cine-va să fie în regulă cu prescripțiunile dreptului, fără ca să fie în același timp cu ale moralei, din contră în materie de căsătorie, cea dintăiú condițiune ca să fie cine-va în regulă cu dreptul, este ca mai întâiú să fie în regulă cu morala. Așa de eșemplu nu e valabilă căsătoria între socru și fosta sa noră. Acéstă prohibițiune nu se póte esplica de cât din punctul de vedere al moralei, pentru cuvântul că nu e moral ca tatăl să aibă în căsătorie pe aceia care a fost odată sóță a fiului său, pe aceia care odată 'i a ținut loc de fiú, nu e moral ca să existe astăđi relațiuni de bărbat și femeie între aceia între care a existat odată relațiuni de respect și venerațiune. Veđi Justinian, Institute, L. I, t. X § 6.

Dreptul se dividea la Romani în public și privat. Cel d'intěiú avea de scop principal și imediat utilitatea societății, Statului, și numai prin consequență și mediat utilitatea particularilor. Cel d'al duoilea tindea principalemente, și în primă ordine, la folosul par-

ticularilor și numai mediat, prin consecvență, la utilitatea Statului. Cel d'intîi se ocupa de exemplu cu organizațiunea autorităților, cu atribuțiunile lor etc. Utilitatea primară era pentru societate, pentru mergerea regulată a machinei guvernamentale. Dar nu influența mai puțin asupra fericitei stări a particularilor, căci când merge machina guvernamentală bine, particularii se pot ocupa în siguranță și liniște de interesele lor pivate. Cel d'al doilea, dreptul privat, se ocupă, de exemplu, a regula, rapórtele de obligațiune dintre particular și particular. Unul din principele dreptului privat este de exemplu că: tocmelile formă între părți lege, că se lîgă părțile printr'ensele ca și printr'o lege, că părțile trebuie să le execute, întocmai ca când ar fi obligați printr'ua lege. Execuțiunea tocmelilor dintre particulari folosește principalemente pe particulari, cari realizază câștigul ce au avut de scop făcînd tocmela. Dar execuțiunile exacte ale tocmelilor incurgiază tocmelile, le multiplică, dă avînt comerțului și înavuțește cu modul acesta chiar pe Stat. În adevăr, de exemplu, cu cât particularii vor fi mai avuți, cu atît suma ce percepe Statu ca imposite crește.

Tot de dreptul public ținea la Romani și dreptul sacru, acela care regula cultul, pentru cuvîntul că capii cultului la Romani erau tocmăi capii politici ai Statului, *supremus pontifex* era regele în timpul Regatului, consuli în timpul Liberei Republice: *Publicum jus in sacris, in sacerdotibus... consistit* (Ulpian l. 1 § 2 *De justitia et jure*, extrasă din lib. I Institutionum). Din contră la popórele moderne, Biserica fiind în general afară din Stat, capii ei fiind deosibiți de capii politici ai Statului, precum de es. Patriarhul pentru religia ortodoxă de răsărit. Papa pentru cea ortodoxă romană, dreptul bisericesc sau canonic formază în genere un drept a parte. Prin excepțiune, acolo unde ca în Rusia și în Anglia, capul Statului este și capul religiunei, dreptul canonic face parte din dreptul public.

Dreptul public se împarte în drept constituțional (de la *constituere*. a întocmi, a institui la uă-l-altă) drept care se ocupă de organizarea deosebitelor puteri care împreună concură la cărmuirea Statului, drept penal, drept sacru, și drept internațional care regulază raporturile dintre un Stat și cele-l-alte State.

Dreptul privat, se subdivide în drept natural, drept al ginților și drept civil, după unii jurisconșulți, cei mai puțin la număr, Ulpian, Tryphonin și Hermogenian. Cea mai mare parte a jurisconșulților, între care Gaius, admiteau divisiunea dreptului privat numai în două părți, în drept al ginților sinonimă de drept natural și în drept civil.

Eacă cum expune Ulpian divisiunea tripartită a dreptului privat în drept natural, în drept al ginților și în drept civil, într'un fragment din Cartea I a *Instituțiunilor* sale, care formază finele paragrafului 2, paragraful 3 și paragraful 4 al legii 1, și principiul legii 6 D., *De justitia et jure* (I. 1): „...*Privatum jus tripartitum est, collectum etenim est ex naturalibus praeceptis, aut gentium, aut civilibus, Jus naturale est quod natura omnia ani alia docuit; nam jus istud, non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quocumque commune est. Hinc descendit maris atque feminæ conjunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio; videmus etenim cætera quoque animalia, feras etiam istius juris perita censi. Juris gentium est, quo gentes humanæ utuntur. Quod a naturali recedere, inde facile intelligere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune est. Jus civile est, quod neque in totum a naturali vel gentium recedit, nec per omnia ei servit; itaque, cum aliquid addimus vel detrahimus juri communi, jus proprium, id est civile efficimus.* — Dreptul privat se compune din trei părți; în adevăr el se compune

din precepte naturale, sau de drept a ginților, sau de drept civil. Dreptul natural este acela pe care natura a povățuit pe toate animalele să-l urmeze. În adevăr acest drept nu este propriu geniului human, ci tuturilor animalelor, care se nasc pe uscat, în mare, și chiar pasărilor. Din el decurge unirea masculului cu partea femeiască, pe care noi o numim căsătorie, din el procreațiunea copiilor, din el educarea lor : căci vedem și pe cele-l-alte animale, chiar și pe cele sălbatică că practică un asemenea drept. Dreptul ginților este acela de care se servesc gințile (némurile) omenestii. Care drept că diferă de cel natural se poate vedea ușor din aceea că dreptul natural este comun tuturilor animalelor, pe când dreptul ginților nu este comun de cât ómenilor între dênșii. Dreptul civil este acela care nici că se depărtază în totul de dreptul natural și al ginților, nici că îl urmază în toate; de aceea de câte ori adăogăm séu scótem ceva din dreptul comun, alcătuim dreptul nostru propriu, séu dreptul civil.“

Ulpian observă óre-care fenomene cari sunt comune omului și celor-l-alte animale : cum este impulsul natural al mascului către partea femeiască, cum este nașterea de copii ce rezultă dintr'ênsul, cum este creșterea progeniturerii. Se deduce de aci că fiind că aceste fenomene sunt comune genului animal întreg, apoi și instituțiunile căsătoriei și filiațiunei sunt comune genului animal întreg, adică și omului și celor-l-alte animale. Ulpian însă se înșelă. Aceste fenomene pot servi pentru ómeni drept base de instituțiuni, dar ele nu sunt instituțiuni pentru animale. Animalele nu pot avea instituțiuni. Căci ele au numai instincte, iar nu și rațiune. Și instituțiunile am đis deja sunt reporturile create între ómeni prin concursul rațiune și voinței. Tóte aceste fenomene pot să asemuiască pe om cu cele-l-alte animale în științele naturale, iar nu în știința dreptului. Am înțelege un drept natural care să fie rezultatul unei rațiuni pure a óme-

nilor, ca *typ* și aspirațiune a drepturilor pozitive a tuturilor popórelor, un drept după care toți ómenii ar fi liberi, iar nu uniți servi, alți liberi, conform dreptului ginților, dreptului pozitiv comun tuturilor popórelor, un drept natural în sensul vorbeii *juri naturali*. din § 2 al titlului 2 al Cărții I din Instituțiunile lui Justinian, în sensul vorbeii *jus naturale*, întrebuintat de același Ulpian în legea 4 *De Just. et jure* (fragment extras tot din Cart. I a Instituțiunelor sale), și de Justinian în principiul titlului V al Cărții I al Instituțiunelor sale: „*Manumissiones quoque juris gentium sunt... Quæ res a jure gentium originem sumpsit, ut pote cum jure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, quum servitus esset incognita; sed posteaquam jure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis;...*“ Dar nu acesta este sensul vorbeii *jus naturale* în divisiunea tripartită a lui Ulpian. Aceasta ar fi rațional, și o divisiune în trei părți care ar cuprinde dreptul natural abstract, filosofic, dreptul pozitiv al ginților comun tuturilor ómenilor în practica socială, și dreptul civil special poporului roman ar fi o divisiune rațională. Pe când cu sensul ce dă Ulpian vorbeii *drept natural*, decisiunea sa este absurdă. Divisiunea acésta, cât de nerațională e, a fost urmată și de Tryphonin (Veđi legea 64 D., *De conditione indebiti*, 12, 6) și de Hermogenian (Veđi legea 5 D., *De justitia et jure*). Fragmentul lui Hermogenian, înserat în Pandecte nu vorbește de cât de *jus gentium*, însă comparațiunea și relațiunea sa cu dreptul natural este așa de puțin induoiósă, în cât nu putem hesita de a declara pe Hermogenian ca partisan al divisiunei lui Ulpian.

Cea mai parte însă din jurisconsultii romani a căror opiniune a prevalut deja în dreptul clasic, divisau dreptul privat în două părți, în drept al ginților, synonym de drept natural, și în drept civil. Drept al ginților este cea parte a dreptului privat pozitiv care se compune din instituțiunile comune atât poporului

Roman cât și celor-l-alte popóre contimporane cu Romanii. La început aceste instituțiuni erau puțin nume-
 rose. Ele însă tot existau. Ast-fel era instituțiunea ser-
 vitutei, și a manumisiunei, a căderii în servitute prin
 captivitate, a originii servituții din naștere conform
 condițiunei mumei. Mai în urmă dreptul civil roman a
 împrumutat și alte instituțiuni de la cele-l-alte popóre:
 vîndarea, locațiunea, societatea, mandatul și altele.
 Dreptul civil este acea parte a dreptului pozitiv care
 este particulară Romanilor, *jus proprium civium
 Romanorum*, summa acelor instituțiuni pe care le gă-
 sim numai la Romanii, iar nu și la cele-l-alte popóre con-
 timpurane cu Romanii. Ast-fel sunt instituțiile următo-
 re: puterea paternă, *manus, manicipium*, mancipați-
 una tutela legitimă a agnaților și a gentililor, succesiunea
 legitimă a agnaților și a gentililor, *dictio dotis, jusju-
 rata promissio liberti*, systemul de procedură al *acți-
 unelor legii, manus injectio* și altele multe. Acéstă divisi-
 une o professa între alții Gaius, *Instituțiuni*, Comment.
 I § 1 : „Tóte popórele care se cărmuesc prin legi și mo-
 ravuri, se servesc în parte de un drept al lor propriu
 și special. și în parte de un drept comun tutulor óme-
 nilor. Căci dreptul pe care fie-care popul 'și-l'a consti-
 tuit a nume pentru sine, este dreptul său propriu și se
 numește drept civil, ca să dic așa un drept propriu al
 cetăței înseși. Pe când din contră dreptul pe care ra-
 țiuena naturală 'l-a aședat între toți ómenii. acela este
 urmat într'un mod egal la toate popórele, și se numește
 drept al ginților, un drept óre-cum de care se servesc
 toate gințile. De aceia și popolul Roman se servește în
 parte de un drept al său propriu, în parte de un drept
 comun tutulor ómenilor...”

Opiniunea care a prevalut încă din timpul clasic
 este opiniunea lui Gaius care admite divisiunea drep-
 tului în *jus gentium* sinonim de drept natural și
 în drept civil.

Acéstă opiniune este adoptată și de Justinian ; veđi

§ 11, tit. I, cartea II-a a Instituțiilor sale. El vorbește în acest paragraf de divisiunea modurilor de acquisițiune a proprietății în moduri de acquisițiune de drept a ginților și moduri de acquisițiune de drept civil: „Singulorum hominum multis modis res fiunt: quarumdam enim rerum dominium nanciscimur *jure naturali*, quo: sicut diximus, appellatur *jus gentium*; *quarumdam jure civili*. Lucrurile devin proprietatea particularilor în multe moduri: căci pentru unele căștigăm proprietatea după dreptul natural, care după cum am dis se numește drept al ginților; pentru altele după dreptul civil....“ Aci Justinian copiază un fragment al lui Gaius, legea 1 *principium*, D., *De rerum Divisione* (I, 8), (estras diu Cartea II *Rerum Quotidianarum sive Aureorum*). Cu toate acestea în Cartea I, tit. 1 § 4 și tit. II, *principium*, Justinian admite divisiunea tripartită, copiând fragmentele din Ulpian care formeză legea 1 §§ 2 și 3, traduse mai sus. Nu e mai puțin adevărat că divisiunea la care se ține Justinian este cea bipartită.

Divisiunea rațională e cea bipartită, care a prevalut, cea tripartită nu e nici practică, pe când cea bipartită are și avantajul de a fi practică. În adevăr nu este nici un interes în drept a ști dacă fenomenul, faptul pe care se bazează uă instituțiune juridică e comun și omului și celorlalte animale, pe când este un mare interes a ști dacă uă instituțiune este de drept al ginților sau de drept civil. În adevăr instituțiile de drept ae ginților sunt aplicabile și peregrinilor și cetățenilor romani, instituțiile de drept civil sunt aplicabile numai cetățenilor romani. Putem cita ca instituțiuni de drept al ginților: servitutea, cele patru contracte consensuale, vândarea, locațiunea, societatea, mandatul, asemenea contractul de împrumut, etc.

La Romani, sistemul de organizațiune fiind municipal, și municipiul principiul de la care a isvorit întregul Stată, *civitas* absorbind Statul întreg, s'a

numit *jus civile*, id est *jus civitatis*, dreptul special, propriu. exclusiv membrilor națiunei care formeză acel Stat, și prin urmare dreptul privat exclusiv Romanilor, *jus civile Romanorum*, sau *jus Quiritium* (căci Romanii se numeau și *Quirites*), sau fiind-că dreptul privat prin excelență exclusiv unui popor, era dreptul civil al Romanilor, pe scurt *jus civile*. Justinian asupra etymologiei vorbeii drept civil e foarte amănunțit. Iacă ce dice el în acéstă privință în § 2 al titlului nostru II din Cartea I a Instituțiunelor sale, care pórtă drept rubrică: *Despre dreptul natural, al ginților, și civil*: „Denumirea de drept civil derivă de la numele cetății, cum este dreptul civil al Athenianilor. care derivă de la Athene: în adevăr cel ce numește drept civil al Athenianilor legile lui Solon sau ale lui Dracon, nu se înșală. Tot așa și dreptul civil cu care se servă poporul Roman. se numește drept civil al Romanilor, sau drept al Quiriților, adică drept de care se servă Quiriții: căci Romanii se numesc Quirites de la Quirinus. De câte ori nu adăogăm numele cetății (numele poporului), se sub-înțelege că vorbim despre dreptul nostru: întocmai precum când dicem poet, fără să-i spunem numele, se sub-înțelege la Greci excelentul Homer, iar la noi Virgiliu.“ Apoi în același paragraf, definește dreptul ginților, și arată câte-va exemple de instituțiuni de drept a ginților în termenii următori: „... Dreptul ginților însă este comun genului uman întreg; căci după trebuințe neapărate au ajuns gințile umane să și întocmescă ore-care aședlăminte: în adevăr s'au deschis resbóie, au urmat după ele captivități, și din ele servituți, care sunt contrarii dreptului natural (aci Justinian ia acéstă vorbă în sens de drept phylosophic), căci după dreptul natural la început toți ómenii se nașteau liberi. Din acest drept al ginților derivă mai tóte contractele, precum vëndarea, închirierea, societatea, depositul, împrumutul și alte nenumărate contracte.“

Principiele de drept natural sau al ginților fiind în

genere mai conforme cu rațiunea, sunt mai stabile, din contră cele de drept civil, național. fiind potrivite mai mult cu împrejurările popoului unde sunt în vigore, se schimbă cu aceste împrejurări: abolițiunea lor poate rezulta sau prin desuetudine, sau printr'ună lege (Justinian, Institute, tit. II § 11).

Dreptul civil al Romanilor se dividea în *drept scris* și *drept nescris*.

Romanii înțelegeau obicnuit prin drept scris acel drept care era impressu pe *papyrus* (pergament) sau altă membrană, iar prin drept nescris acela care nu înfățișa caracterul material al unei asemenea impresiuni. Vezi Gaius, Com. I § 2 și Justinian, Institute § 3. De aceia în aceste 2 paragrafe se menționează ca sorginte de drept scris pe lângă legi, plebiscite, senatusconsulte, constituțiuni imperiale, încă edictele magistraților, și scrierile juriconsulților, pentru cuvântul că aceste scrieri erau scrise și investite cu sigilul acelora de la care emanau.

Însă generalmente și mai exact se chiamă drept scris dreptul promulgat, edictat de o putere constituită spre acest sfârșit sau de un funcționar investit de puterea legiuitoare, fie acest drept constatat prin scris sau nu; iar drept nescris se numește acela care este fundat pe convicțiunea intimă a națiunii despre a căruia existență proba cea mai învederată este usanța sa inveterată. Pentru acest cuvânt e mai logic a clasa scrierile juriconsulților între sorgintele de drept nescris, căci în genere principiile ce ele conțineau erau fundate pe convicțiunea intimă constatată printr'un us inveterat, și de aceia cu drept cuvânt le clasifică ast-fel Pomponiū în legea 2 §§ 5 și 12 *De origine juris* (1, 2).

Fie-care din sorgintele din care au decurs instituțiunile dreptului privat al Romanilor, își are nașterea, desvoltarea și câte uă-dată și stingerea sa. își are adică historia sa.

Așa legile, plebiscitele, senatusconsultele. edictele magistraților, scrierile juriconsulților, constituțiunile

impăraților, consuetudinea își-au fie-care dintr'ênsele historia sa.

Asemenea fie-care din instituțiunile din care se compune dreptul privat al Romanilor, își are originea, desvoltarea, și unele dintr'ênsele și mórtea sa.

A face historia sorgintelor dreptului roman privat, va se țică a face historia externă a dreptului roman.

A studia din contră instituțiunile care constitue dreptul privat al Romanilor. a arăta germenul fie-căria instituțiunii. desvoltarea, transformarea și stingerea sa, când a avut loc, va să țică a face historia internă a dreptului roman.

Vom face intr'un mod general historia externă a dreptului roman; iar cât pentru historia internă o vom face succesiv în corpul studiului instituțiunilor, relativ la fie-care instituțiune în parte: ocupându-ne de fie-care instituțiune, vom arăta cum a luat naștere, cum s'a desvoltat, dacă mai există până în ziua de astăzi, sau dacă și cum s'a stins.

Historia externă a dreptului roman, se unesc toți autorii a o împărți în patru perióde. Inșă, cât pentru stabilirea punctului de plecare și a celui de finire a periódelor nu sunt de acord toți autorii. Celebrul historic engles Gibbon fixéză în modul următor cele patru perióde:

1) De la fundarea Romei până la legea celor XII Table;

2) De la legea celor XII Table până la Cicerone;

3) De la Cicerone până la Septim-Sever;

4) In fine de la acest împărat până la mórtea lui Justinian.

În stabilirea acestor puncturi de plecare și de finire a celor patru perióde, credem că Gibbon a luat de base phasele și caracterul culturei dreptului, sciinței juridice la Romani.

În adevăr în prima periódă dreptul este încert pentru plebe, neconstatat prin nici o formă fixă și prin

urmare apreciațiunea și aplicațiunea sa lăsate la arbitrarul patricilor cari erau depositarii săi.

Cu începutul celei d'al douălea periode dreptul se fixeză, se gravéză pe table, interpretațiunea și aplicațiunea sa numai este misterul patricilor; dreptul dar în acéstă periódă perde caracterul său de arbitraritate și investește un caracter de certitudine și de egalitate, atât pentru patrici cât și pentru plebei. Dar are un caracter de strictetă, de rigurositate, de aplicațiune rigurósă, severă, neflexibilă prin nici o considerațiune de equitate.

În al treilea periode legea celor XII Table rămâne încă norma, însă dispozițiunile sale cele rigurose recunoscute *ipso jure*, se ocolesc, se eludă, se temperă prin considerațiuni de equitate care prevală mai cu sémă prin *exceptiunea doli mali*. Jurisconsultul Aquiliū Gallu, contimporan cu Cicerone, inventă astă excepțiune. În adevăr în astă periódă începe philosophia stoică să pătrundă în jurisprudență. Cicerone însuși o profesă. Mai toți jurisconsultii sunt adăpați într'énsa și decisiunile lor respiră principiile acelei philosophii. Definițiunea lui Ulpian despre *justitiă* este o probă evidentă despre acésta. Epithetele *constans* și *perpetua* din acea definițiune fac acésta cu totul invederat. Cu a patra periódă, cultura dreptului începe a descrește, știința dreptului degeneră într'o rutină.

Alți autori din contră, luând drept considerațiune modificațiunile aduse în sorgintele instituțiunelor dreptului romană a căror studiu 'și propun în studiul istoriei externe a dreptului roman; pun alte puncte de plecare și de finire la aceste periode.

Cea d'inteiū periódă o finesc, ca și Gibbon, la legea celor XII Table, căci aci intervine o sorginte nouă, importantissimă de instituțiunii romane care are să rămâiă fundamentul a tot dreptului roman chiar pe fiitor.

Cea d'a doua periódă o finesc la August, căci schimbarea Liberei Republice în Imperiū face să dis-

pară plebiscitele, peste curând aŭ să dispară și legile ; și cu această nouă formă de constituțiune apare o nouă formă de sorginte juridică, constituțiunile imperiale.

Cea d'a patrulea periódă începe cu Constantin, căci atunci cu schimbarea religiunei se face o schimbare mare și în instituțiuni. Episcopiî devin judici și defensori ai cetăților, ai drepturilor cetățenilor în contra abuzurilor magistraților imperiali laici, prepuși la administrațiunea acelor cetăți.

Gibbon a fost urmat și de Domniî Guérard și Giraud.

Cea d'a douilea divisiune este profesată de Domniî Marezoll, Maynz, Pellat, Demangeat, etc.

Prima periódă de la fundarea Romei până la legea celor XII Table.

1—304 de la fundarea Romei,

750—450 înainte de Christ.

Formațiunea popului roman și a statului roman este foarte indoiósă. Ceia ce este cert este că la nordul Romei locuia un popul cu numire de Etruscî sau Etruri sau Tuscî, spre răsărit un alt popul cu numire de Sabinî ; că Roma este un oraș al Lațului, locuit de Latini. Că popoul Roman s'a împărțit de Romulus, în trei părți sau triburi (de la *tres, tribus*), tribul Ramnensilor, tribul Tițiensilor, și tribul Lucerilor, (Ramnenses, Titienses, Luceres). Că Ramnenses aŭ avut de căpetenie pe Romulus, Titienses pe Tatius, iar Luceriî pe Cœlius Vibenna. Că la început fie-care din ele forma uă aglomerațiune, uă asociațiune distinctă, cu caracter individual, că în urmă ele s'aŭ unit la un loc, și-aŭ format un popul unic. Dar cea ce este indoiós, este originea fie-căria din aceste asociațiuni. Că Ramnenses erau Latini, nu este nici uă indoială, că la început ei singuri compuneaŭ Roma și statul roman, este neindoiós. Că Sabinii sau Titienses aŭ intrat în urmă în compozițiunea popului roman, iar este sigur, că ei înainte formaŭ uă asociațiune separată și locuiaŭ un

teritoriū separat, este iar cert. Că Luceres cu Cœlius Vibenna aū intrat cei din urmă în compozițiunea popului roman, aū venit cei după urmă în Roma, este iar neinduios. Dar ce erau Sabinii și Lucerii, acesta este induios. Pentru Sabinii îndoiala este mai mică. Și D. Mommsen, în Historia sa Romană, și D. Demangeat în Introducțiunea sa asupra dreptului roman, sunt de părere că ei se apropiă foarte mult de Latini. Cât pentru Luceres, D. Demangeat susține, după Varron că ei sunt Etruscii, pe când D. Mommsen susține că acesta nu este adevărat, că din contră ei ar fi ca și Ramnensii tot Latini ¹⁾, el susține că tocmai mai târziu după ce Lucerii aū intrat în compozițiunea Romei, atunci Romanii compuși deja din aceste trei asociațiuni, și împărțiți deja în trei triburi aū intrat în relațiuni comerciale cu Etruscii ²⁾, popor care după D. Mommsen este cu desăvârșire deosebit de toate popoarele italice și chiar grece: „.....le langage toscan différait aussi complètement des dialectes greco-italiques que celui des Celtes et des Slaves..... Mais si les Etrusques sont étrangers au rameau gréco-italique.....“ (Eod. p. 147).

Cât pentru numele de *Quirites* acest nume D. Mommsen îl derivă de la arma soldaților Romani ³⁾, iar nu

1) Que les Ramnes, soient de la famille latine, c'est ce dont on ne peut douter, puisqu'ils ont donné leur nom à la nouvelle communauté romaine, et doivent avoir déterminé éventuellement la nationalité des populations romaines. Tout ce qu'on peut affirmer de l'origine des Luceres, c'est que rien n'empêche de les considérer ainsi que les Ramnes, comme une population latine. La seconde de ces populations est, d'accord unanime, originaire de la Sabine... (Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, traduction de d-lui de Guerle in limba franceză, T. I p 54 și 55).

2) Th. Mommsen, eod. p. 59: „...Comme entrepôt pour le commerce maritime et fluvial, et comme frontière maritime du Latium, aucun lieu n'était mieux placé que Rome, elle joignait aux avantages d'une forte position, celui du voisinage immédiat du fleuve... Si Rome ne dut pas sa fondation à ces considérations commerciales... elle le r-dut certainement son importance; .. c'est là ce qui donne lieu à ses relations avec Cœre qui était pour l'Etrurie ce que Rome était pour le Latium...“

3) Th. Mommsen, eod. p. 28: „...Bien plus, même dans le choix des armes de guerre, si sujettes au changement, il y a ceci de commun aux deux peuples, que les deux principaux engins d'attaque étaient la javeline et l'arc, fait qui est attesté en ce qui concerne Rome, par les noms primitifs donnés aux guerriers (quirites)...“

ar fi fost uă designațiune a Sabinilor care ar fi venit sub Tatius din Cures. Preferū însă opiniunea după care Luceres ar fi Etruscă și Quirites ar fi synonym de Cures, adică locuitorii ai orașului Cures, locuit de Sabinii. Ea în adevăr concordă cu fragmente din historicii și philologi vechi, ca Festus, Varron și Titu-Liviū, care merită mai multă credință de cât aserțiunile neintemeiate pe nici un text, pe nici uă inscripțiune, în fine pe nici un monument probatoriū ale D-lui Th. Mommsen. De sigur autoritatea D-lui Mommsen este mare. Ori-cât de mare însă ar fi, ea nu pôte a ne face să'l credem pe cuvânt, în contra aserțiunilor a autori vechi Romani. Ceia ce ne face încă să ne îndoim de exactitatea aserțiunilor D-lui Th. Mommsen asupra acestor puncte, este fantasia cu care el tracteză questiunile instituțiunilor juridice la primii Romani, *patria potestas, manus, confarreatio, condițiunea femeii, muncipium*, asupra cărora ideile sale sunt cu totul fantastice, deosebite de tot ce știm din texte, și neintemeiate pentru timpurile primitive, despre care se ocupă autorul german, pe nici uă probă care să ne facă să credem că la început lucrurile se petreceau cum le descrie el, și alt-fel de cât se petreceau mai târziu, în timpul de esemplu al legilor celor XII Table, pentru care avem date precise, contrarie aserțiunelor fantastice ale marelui historic german. Așa, este eronat a susține, cum face D. Mommsen, că *femeia este subordonată bărbatului* ¹⁾ Acesta n'avea loc de cât când femeia cădea în *manu mariti*, ceia ce nu avea loc în tot-d'a-una, de și pôte la început erau mare parte din nupții însoțite de ceremonia religioasă a confarreațiunei din care rezultă *manus*. Asemenea

¹⁾ „... La femme . est... subordonnée dans la maison, la fille au père, la femme à l'homme... (Th. Mommsen, *cod.* p. 71). — „... Il fallait que par un mariage légitime la fille passât des mains du père entre celles de son époux; alors elle quittait sa propre famille et la protection de ses dieux, pour passer dans la famille de l'époux, et sous la protection de ses dieux, et dès lors elle lui était soumise, comme elle l'était auparavant à son père... (cod. p. 74)“

este inexact că fata nemăritată, după mórtea tatălui său, era subordonată rudelor sale cele mai de aproape. ¹⁾ Căci *tutela agnaților* asupra femeilor nubile nu era o subordonare, și apoi nu toate femeile nubile aveau agnați. Iarăși este uă eróre a crede, cum crede D. Mommsen, că femeia, după mórtea bărbatului este guvernată de totalitatea rudelor de sex masculin cele mai apropiate. ²⁾ Căci mai înteiú, chiar în timpul căsătoriei, dacă femeia nu era în *manu mariti*, putea fi în tutela agnaților. apoi tutela nu era un guvernament, uă cauză de subordonare, în fine nu toate rudele de sex masculin, chiar cele mai apropiate, erau agnați, ca femeia să fie sub tutela tuturilor, apoi chiar dintre agnați numai cei egali în grad și mai apropiați erau tutori ai femeilor nubile. În fine e inexact a susține cum face D. Mommsen că puterea paternă era indestructibilă la Romani, și se înșeală D. Mommsen când crede că dacă după prima mancipațiune fiul recade sub puterea paternă, ea este indisolubilă ³⁾. Căci tot ce însemnáză acésta este că pentru fiú trebuie trei mancipațiuni, pe când pentru fice și nepoți, strănepoți e destul una, și precum după uă mancipațiune fiica, nepotul, strănepotul sunt cu desăvêrsire liberați de puterea paternă, tot asemenea după trei mancipațiuni, fiul scapă de sub puterea pa-

¹⁾ „... La femme est nécessairement subordonnée dans la maison, ... la fille non mariée qui a perdu son père, à ses parents les plus proches ; ... (Th. Mommsen, *cod.* p. 71)“.

²⁾ „En effet, selon l'ancien usage romain, la femme n'est capable d'exercer le pouvoir ni sur autrui (acésta'l exact), ni sur elle-même (acésta este fals), de sorte qu'elle reste sous la puissance d'autrui, et pour employer une expression plus douce, sous la tutelle d'autrui (ce cacofonie, a declara synonyme aceste doué expresiuni, puterea cu tutela), elle est gouvernée, après la mort du mari, par l'ensemble des parents mâles les plus proches ; en règle générale, la mère par les fils, les sœurs par les frères... (Th. Mommsen, *cod.* p. 75)“.

³⁾ „... La puissance du chef de famille est non seulement illimitée... mais elle est, tant que dure la vie du chef..., indestructible... ; ...le pouvoir du père de famille romaine ne pouvait être prescrit pendant sa vie... pas même par sa propre volonté, si le père vend son fils... et que l'acheteur... émancipe... le fils retourne en la puissance du père. (Th. Mommsen, *cod.* p. 73 et 74)“.

ternă a tatălui. Este de mirare cum D. Mommsen să aibă idei așa de eronate asupra instituțiilor romane.

Noi credem dar de preferență că populus roman s'a format din Ramnenses sau Latiniū lui Romulus, din Titienses sau Sabiniū lui Tatiū, care aū venit sub Tatiū din Cure, de unde s'aū numit Cureți, și în fine din Luceriū sau Etrusciū veniți sub Cœlius Vibenna; că Curetiū se numeau și Quirites. Originea probabilă a acestei din urmă numire este Quirium, orașul de unde ar fi venit. Ca să concorde aceste două denomițiuni de Curetes și de Quirites, ar urma ca orașul din care aū venit să se fi numit indiferamente Cures sau Quirium. La această thesă s'ar adapta următoarele trei fragmente, primul al lui Festus, secundul al lui Varron, terțiul al lui Titu-Liviū: Festus, verbo *Dici*. „*Dici* mos erat Romanis in omnibus sacrificiis precibusque, *Populo Romano, Quiritibusque*, quod est Curensibus, quae civitas Sabinorum potentissima fuit. — Romaniū aveaū obiceiū, în toate sacrificiele și rugăciunile, a pomeni pe *Populus Roman*, și pe *Quiriți*, adică pe *Curensi*, locuitori din Cure, care fu cea mai putinte cetate a Sabinilor.“ Varron *De lingua latina*, IV, 8. „Collis Quirinalis ubi Quirini fanum: qui a Curetibus, qui cum T. Tatio Curibus venerunt Romam, quod ibi habuerunt castra.—Dealul Quirinal, unde se afla templul lui Quirinus: așa numit de la Cureți cari aū venit în Roma de la Cure cu T. Tatiū, fiind-că acolo 'și-aū avut tabăra“ — Titu-Liviū, I, 13 „Ita geminata urbe, uti Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati.—Orașul fu cu modul acesta îndoit, ast-fel însă în cât să se dea ceva și Sabinilor, numiți Quiriți de la Cure.“ *Quirites a Curibus*. Credem, spre interpretarea astei etymologii, că este aci o elypsă, că adică trebuie să dicem: Quirites de la Quirium sau Cures. În adevăr *Q* și *C* sunt două consone care se pun adesea una în locul altia în limba latină.: Așa, de es. la *Quum* care se scrie și *cum*. Cea-l-altă consonă radicală

r se găsește în amândouă vorbele. Cât pentru vocale, puțin importă că sunt diferite, căci ele nu se pun în formarea vorbelor de cât pentru *sunet*, consónele numai se iaă în considerație ca constituind esența vorbelor. De aceia: *sapientia* și σοφία, *Esop* și Ἔσος sunt tot una; căci avem aceleași consóne s și p sau φ (care nu este de cât p îndulcit).

Am đis că credem că Lucerii sunt de origină etruscă, veniți sub căpetenia lui Cœlius Vibenna. În adevăr Varron, *De lingua latina*, (V, 46) se exprimă ast-fel: „Cœlius mons, a Cœlio Vibenna, Tusco duce nobili, qui cum sua manu dicitur Romulo venisse auxilio contra Tatium regem..—Muntele Cœlius, numit ast-fel de la Cœlius Vibenna, nobil duce tusc (toscan), care se đice că a venit cu oștirea sa în ajutorul lui Romulus contra lui Tatius.“

Aceste trei naționalități compuseră națiunea romană. Cele două d'intêiu fură privilegiate. Dintr'ensele se aleseră alternativamente regii. Așa după Romulu Latin, veni Numa Pompiliu Sabinu. La 'nceput din represintanți ai lor fu compusă exclusivamente Senatul.

Aceste trei naționalități sau triburi care fură designate sub numele de *Ramnenses*, *Titienses* și *Luceres* fură, după mențiunea lui Dionysiū de Halicarnase, divisate de Romulu fie-care în 10 curii, și fie-care din curii în 10 decurii sau *gentes*. Cu modul acesta popoul roman întreg se compuse de 300 decurii sau *gentes*.

Gentes erau, după opiniunea plausibile a lui Niebuhr, nește familii politice compuse de membrii originari ai familiei plus *clienții*. Capul sau generatorul familiei se numea *pater*, și membrii familiei *patricii* (diminutiv derivat de la *pater*).

Aceste 300 *gentes* se stringeau în comiții și votaă legile, formaă corpul legiutor al Romanilor. Fie-care *gens* avea un *vot*. După asertiunea lui Niebuhr, numai patricii dar votaă în aste comiții. Numai dênșii dar aveaă vot în comițiile curiate. Plebeii nu aveaă voce

deliberativă în aste comiții unde ei erau numai represintanți prin capul ginteii din care făceau parte că clienți. Așa dar basa acestei adunări era originea. Caracterele sale erau: 1) că fie-care ginte avea un vot; 2) că numai aristocrații aveau voce deliberativă. Adunarea vota asupra propunerilor elaborate de Senat, și presintate de Rege sau de Interrege, sau și chiar d'a dreptul de Senat. Comițiile curiate se țineau în *Forum*, în intrul Romei. Comițiile curiate mă judecau în apel cauzele judecato în primă instanță de rege: V Cicerone, *De republica* II, 31: „Provocationem autem etiam a regibus fuisse declarant pontificii libri“.

În capul Statului era un rege pe viață ales de comiții. În lipsa regelui, și până la alegerea unui nou rege, guvernau 10 senatori sub numele de *interreges*. Fie-care din aceștia guverna sub insemnele și cu autoritatea regală în timp de 5 zile. Dacă la expirarea termenului de 50 zile, Regele nou nu era încă ales, atunci se începea iar de la început, și așa până la numirea Regelui. Interregele propunea pe candidat Curielor, Senatul delibera asupra acestei propozițiunii și Curiele vota asupra candidatului propus de interrege și găsit bun de Senat. Ele aveau dreptul a primi sau nu pe acest candidat. De'l primeau, regele atunci convoca personalmente Comițiile și le propunea o lege spre confirmarea autorității sale, *lex curiata de imperio, lex regia* (Cicerone, *De Republica*, II, 2, 13, 17, 18, 20, 21). Numai în urma acestei legi confirmative, Regele era definitivamente ales.

În adevăr prima lege propusă de interrege nu era o lege propriu zisă. ci numai un vot.

Regele sau interregele, făcea dar propunerile de legi în Comiții, ceea ce se numea *leges ferre, regele* era *legislator*, propuitor de legi. El mă judeca și în prima instanță. Era capul suprem al Religiei, *Pontifex maximus*, căpitanul suprem al armatei.

Între Comiții și Rege exista Senatul, compus sub Romulu, înainte de Tatiu. de 100 membri, de la Tatiu încolo până la Tarquin cel Bătrân de 200. La început în adevăr nu exista de cât Tribul Ramnensilor, care era divizat în 100 de curii, din care fie-care da un Senator. Când se adăogă tribul Tițiensilor, acesta împărțit în alte 100 de curii dede și el 100 Senatori. Cât pentru Luceri, ei tocmai sub Tarquin cel Bătrân contribuă prin 100 membri cari fură considerați de acum înainte ca capi ai 100 familii patriciane noi. Cei 100 de Senatori plebeiani nu luară numele de *Patres* ci de *Conscripti*, adică de înscriși pe aceiași listă cu adevărații *Patres*. De aceia când se adresa cine-va la Senat, dicea *Patres, conscripti*, adică *Patres (et) conscripti*. Cele 100 familii, ale căror capi deveniră acești 100 de *conscripti*. purtară numele de *minores gentes*, spre deosebire de cele 200 adevărate *gentes*, care fură de acum înainte numite *maiores gentes*. Fie-care din aceste ginți alegea pe cel mai însemnat dintr'ensa, și-l trâmitea în Senat. Aceasta este părerea lui Niebuhr. Cu modul acesta, opiniunea lui Dyonisiu de Halicarnasse întru atât pare adevărată când dice că Senatorii erau *electivi*, întru cât ei se alegeau fie-care de ginta sa, iar nu întru cât ei s'ar fi ales de Comițiile curiate. Senatul era consiliul și supraveghiătorul Regelui, el prepara proiectele de legi pe care le propunea Regele în Comiții : „*Romulus patrum auctoritate et consilio regnavit*,“ dice Cicerone în Tractatul său *De Republica*.

Popolul roman se divisa în trei clase : *patricii*, *plebei* și *clienții*. Patricii erau membrii familiilor aristocratice. Asemenea familii au trebuit să existe și la *Ramnenses* și la *Titienses* și la *Luceres*. Și la fie-care din aceste seminții au trebuit să existe și familii nearistocratice, a căror membrii constituiau plebea. Numai membrii familiilor aristocratice votaă în comițiile curiate, care înainte de venirea lui Tatiu cu Sabinii, se compuneaă numai de o sută de curii, după venirea lui

se compuseră de două sute de curii, și după venirea lui Cœlius Vibenna cu Lucerii se compune de trei sute de curii. În Senat însă se pare că nu se introduse membrii din familiile aristocratice ale Lucerilor de cât mult mai târziu, sub Tarquiniu cel Bătrân. Atunci numai se pare că numărul de două sute al Senatorilor, fu augmentat cu o sută, și Senatorii deveniră *trei sute, două sute de Patres*, delegați de cele o sută de *gentes* nobile ale Ramnensilor și de cele o sută de *gentes* nobile ale Tițiensilor, și o sută de *Conscripti*, (adică de *înscriși* împreună cu *Patres* spre a compune Senatul) delegați de cele o sută de familii nobile ale Lucerilor.

Plebeii se înmulțiră în urmă prin conquiste, prin locuitorii teritoriilor cucerite cărora Romanii le lăsară pământuri (Dion. de Halic. II, 9, III, 29, 31).

Cât pentru clienții ei se compuseră mai întâiu dintre aceia din plebei cari se puseră sub patronatul, sub protecțiunea patricilor, instituțiune care se găsește mai la toate popoarele Italiei (Ticu Liviū, II. 16. V, 1; Dion. de Halic., V, 40). Apoi din locuitorii teritoriilor cucerite, cărora Romanii nu le lăsară pământuri și cari veniră ast-fel a se pune sub tutela capilor de ginți, sub patronagiul *patrilor (patres)*. Teritoriile cucerite de Romani pe care nu le lăsară locuitorilor învinși și pe care ei le confiscău, constituiau cea ce se numea *ager publicus*. Din acesta partea cultivată se împărția în loturi și se asigna veteranilor sau se vindea particularilor. Acestea erau cea ce se numeau *agri limitati, assignati*, numite așa pentru că nu se mai puteau întinde. Nonius Marcellus, I, 205: ...Ac primus agros quos bello Romulus ceperat, dividit viritim civibus... „Partea necultivată din *ager publicus* era părăsită patricilor cari vreau să o ocupe. Această ocupațiune nu da dreptul de proprietate ci numai de posesiune pe care statul putea s'o revocă, dar pe care obicinuia a o respecta pe cât dura. Veđi Festus, verbo *Possessiones*: „*Possessiones* appellan-

tur agri late patentis, publici privatique, quia non mancipatione, sed usu tenebantur et, ut quisque occupaverat, *colebantur*". Plebeii nu aveaũ drept a ocupa asemenea locuri; aceia însã dintr'ênșii care erau clienți, obțineau de la patronii lor din aceste posesiuni cu titlu *precariũ*, adicã revocabile *ad nutum*, dupã plãcere. Ecã o altã cauzã pentru care cei demosteniți aveaũ interes a se face clienții cutãruia *pater*: 1) pentru ca acesta sã'i apere persóna, drepturile; 2) pentru ca sã pótã obține locuri de cultivat *precario*, cãci altmintrelea ei, fãrã proprietate, ar fi murit lesne de fõme. In fine clienții se mai compuserã și din libertini, liberații, manumișii intrãnd în tot-d'a-una între clienții foștilor lor stãpãni.

Religiunea la Romani, ca la tõte popõrele antice, la origine, era pusã sub direcțiunea supremã a capului politic. Regele, în același timp în care era Capul Statului, era și capul Religiei, *Pontifex maximus*. Pontificii erau în numãr de șese, doui de fie-care tribũ, din care unul era *Pontifex Maximus*. Ei veghiaũ la observațiunea dreptului sacru, aveaũ apoi o jurisdicțiã independentã relativ la crimele în contra Religiei pe care le pedepseaũ cu amende, cu pedepse corporale, și chiar cu mórtea. Pe lângã Pontifici mai erau *fecialii*, însãrcinați cu ceremoniele religiõse relative la dreptul internațional, la declarațiile de rebel și la încheiãrile de tractate de pace (Titu Liviũ, I, 24, 32, VIII, 39, IX, 1). Apoi vineau *Augurii* în numãr de șese, doui de fie-care trib. Ei dirigeau auspiciile și exercitau prin mediul acesta o mare influență asupra comițiilor și actelor magistrilor. Când patricii vreau sã nu se voteze o propozițiune a plebei pe care ea stãruia sã se voteze și de care nu se puteau scãpa altmintrelea, diceau prin auguri cã consultãnd auspiciile, Divinitatea nu este favorabilã, și propozițiunea cãdea sau cel puțin era amãnatã. Asemenea când era un act juridic important de fãcut, de esemplu o adrogațiune, și nu le vinea la

cale patricilor să se facă. Apoi erau preoți însărcinați cu paza și conservarea cărților sibyline; și în fine preoți speciali care deserveau culturile unor divinități speciale: ast-fel erau *flamini* lui Iov (Diales), lui Marte și lui Quirinus în număr de 15. În fine erau preotesele Vestei (Vestalele), însărcinate cu întreținerea în perpetuu a focului sacru care nu trebuia să se stingă nici o-dată. Nu puteau de cât patricii a fi pontifici, auguri, feciali, preoți. flaminii, vestale. Mai târziu în timpul Republicei pontificatul deveni accesibil plebeilor și numărul pontificilor se îndouă. Atunci se îndouă și numărul augurilor. Din șese ei deveniră, două-spre-dece.

COMENTARIUL

TITLULUI XIII, DESPRE TUTELE, TITLULUI XIV, CINE PÖTE FI NUMIT TUTORE PRIN TESTAMENT, ŞI TITLULUI XV, DESPRE TUTELA LEGITIMĂ A AGNAŢILOR, DIN CARTEA I A INSTITUŢIUNELOR LUI JUSTINIAN.

Tutela este puterea instituită de dreptul civil asupra unei persoane *sui juris*, spre a o protege în lipsa putinţei acestia de a se protege pe sineşi, din cauza etăţii sau sexului său.

Tutela este de două feluri, tutela asupra impuberilor de ambele sexe, instituită din cauza inexperienţei proveninde din etate, şi tutela asupra femeilor nubile, instituită în favórea agnaţilor, în aparenţă din cauza slăbiciunii sexului, în realitate din cauza interesului tutorilor. Cea d'întăiú este o protecţiune povăţuită de raţiunea naturală, al căruia principiú dar este de drept al ginţilor. Cea d'a doua este o creaţiune arbitrară şi autohtonă, aborigenă a dreptului civil roman. Cu tóte acestea este exact a dice că ambele tutele sunt de drept civil roman, căci şi cea asupra impuberilor, dacă în privinţa germenului este de drept al ginţilor, în privinţa organizaţiunii este de creaţiune curat romană. De aceea se pöte conchide, cu multă logică, că ea este streină peregrinilor, şi dacă vedem texte care o acordă activ şi pasiv Latinilor juniani,

acésta este o excepțiune, și o probă că dacă Latini juniani n'au plenitudinea lui *jus commercii*, au însă fragmente și din drepturile personale aparținând cetățenilor romani, cum este dreptul de tutelă.

Tutela impuberilor este de trei spece :

- 1) tutela testamentară,
- 2) tutela legitimă,
- 3) tutela deferită de către magistrat.

Acésta este și divisiunea adoptată de jurisconsultul vechiū Servius Sulpicius (Gaius, *Instit.*, Com I, § 188).

Tutela testamentară și cea deferită de magistrat nu se subdividū.

Tutela legitimă însă se subdivide în tutelă legitimă propriū zisă și tutelă fiduciară.

Cea legitimă propriū (zisă se subdivide : 1) în tutelă legitimă a agnaților ; 2) în tutela legitimă a gentililor ; 3) în tutelă legitimă a patronului și a copiilor patronului ; 4) în tutelă legitimă a ascendenților.

I. Să vorbim mai întâiū despre tutela testamentară.

Asupra acestei materii ne vom întreba mai întâiū cine are dreptul de a numi un tutore testamentar, al doilea cui se pôte numi un tutore testamentar, al treilea cine pôte fi numit tutore testamentar.

Cine are dreptul a numi un tutore testamentar? Dreptul de a numi un tutore testamentar este, la Romani, un atribut al puteri paterne. Prin urmare el nu aparține de cât aceuia care exercită acésta putere, decī nu pôte aparține de cât unui cetățen roman, saū cel mult unui Latin veter.

Cui se pôte numi un tutore testamentar? Numai aceluī descendent de sub putere paternă, care prin mórtea ascendentului exercitator asupra-ī a puteri paterne, va fi să devie *sui juris*, căci dacă el va fi să scape de sub puterea lui spre a cădea sub a altui ascendent inferior în grad, atunci descendentul rămânând *alieni juris*, nu pôte fi loc la tutelă, căci numai persónele *sui juris* pot fi sub tutelă. Prin ur-

mare tatăl p^ote tot-d'auna numi fiului său fiicei sale, legitime, adoptiv^e sau legitimate, un tutore testamentar, dac^ă are asupra lor puterea paternă. Moşul său strămoşul nu p^ote numi nepotului său strănepotului, nep^otei său strănep^otei un tutore testamentar, de cât dac^ă acesta nu este precedat de niminea sub puterea paternă, ceia ce se p^ote întâmpla sau pentru că cel ce l'a precedat a murit mai înainte, sau pentru că a fost emancipat, dat în adopţiune, sau a eşit de sub puterea paternă în viaţa moşului său strămoşului prin căderea sa în stare de servitute sau peregrinitate.

Dreptul de a numi un tutore testamentar derivă din legea celor XII table, din interpretarea dispoziţiei sale: *Uti quis legassit super precuniam tutelamve rei suae, ita jus esto.* (Gaius l. 1, principio D. De testamentaria tutela, XXVI, 2).

Cine p^ote fi numit tutore testamentar? Regula este că numai acela p^ote fi numit tutore prin testamentul cui-va, care are facţiune de testament pasivă cu testatorul, adică care p^ote fi instituit erede sau obţine un legat de la testator. Prin excepţiune însă sunt pers^one care au facţiune de testament pasivă cu cineva. şi care nu pot fi designate de acesta ca tutori testamentari. Aceste pers^one sunt:

1) Femeile, căci tutela este o sarcină publică, un *munus publicum*, şi numai bărbaţii sunt admişi la funcţiunile publice.

2) Pers^onele morale, căci ele au trebuinţă de pers^one physice care să le administreze interesele, necum ele să administreze şi să represinte interesele altora.

3) Minori de 25 ani, căci ei nu se socotesc destul de capabili spre a îngriji de interesele altora, de şi ca simpli puberi sunt consideraţi capabili de a administra şi dispune de patrimoniul lor propriu. Minori de 25 ani, numiţi tutori prin testament, nu sunt consideraţi ca absolut nevalabilu numiţi, ci ca numiţi sub condiţi-

unea tacită de a intra în exercițiul tuteli, când și dacă vor împlini etatea de 25 ani înainte de a ajunge pupilul la pubertate. Până atunci se va da pupilului un tutore de către magistrat.

4) Furiosul. După opiniunea Proculianilor, nominațiunea nu era bună de cât dacă testatoru exprima condițiunea încetării nebuniei într'un mod formal, dacă dicea: cum *furere desierit*. Sabinianii, a căror opiniune a prevalut, subînțelegeau condițiunea (Ulp. l. 10 § 3 *De testamentaria tutela*, XXVI 2). Bine înțeles, dacă se va dovedi că testatorul ignora nebunia, dațiunea era nulă.

5) Fiul de familie putea fi numit tutore testamentar și gera singur tutela, din contră fiul de familie instituit herede, nu beneficia el de instituțiune, ci acela sub a cărui putere paternă se află, cu care se și examina dacă testatoarele avea facțiune de testament pasivă.

6. Servul propriu al testatorului putea fi instituit tutore, în legislația clasică, dacă i se da expres libertatea și tutela, sub Justinian dându-i-se expres numai tutela, sub înțelegându-se legatul de libertate, bine înțeles dacă testatorul nu'l credea liber. Era nulă numirea de tutore făcută sub condițiunea expresă dacă servul va fi liber: *Stichus servus mens tutor esto liberis meis impuberibus cum liber eris*.

Servul altuia nu putea fi la început numit tutore de cât dacă testatoru adăuga expres condițiunea *cum liber erit*. Dar în urmă jurisconsultii au ajuns să subînțelegă un *fideicomis* de libertate impusă heredelui în lipsă de condițiunea expresă *cum liber erit*. Bine înțeles în acest din urmă cas, fideicomisu de libertate nu va fi subînțeles de cât dacă se va proba că testatoarele știa că persoana ce a numit tutore era servă (Ulpian I 10 § 4 *De testamentaria tutela*).

Un tutore testamentar nu poate fi numit valabil de cât de către ascendentul exercitator al puteri paterne

aceluia care ar fi să fie, *heres suus* la mórtea sa, în forma sacramentale a dațiunei, *tutor esto*, și într'un testament saú codicil confirmat prin testament (arg. a contrario din legea I § 1 D., *De confirmando tutore vel curatore* XXVI 3). De unde ca consecuență că dacă una din aceste condițiuni lipsește, dațiunea de tutore este nulă. Prin excepțiune însă jurisconsultii au ajuns să se depărteze în cele după urmă de la rigórea principiilor, admitând că dacă tutorele este numit de tatăl, fie-că el nu mai are puterea paternă, căci a emanicipat pe fiul său, fie că nominațiunea este făcută de densus într'un codicil neconfirmat prin testament, fie că este făcută nu în forma sacramentală, ci precativă, de exemplu ast-fel: *precor te, Titi, ut tutor sis filiis meis impuberibus*, magistratul va trebui să confirme numirea tatălui, și fără cercetare dacă este aptă și solvabilă personatutorului, și chiar de nu i a lăsat tatăl fiilor nimic prin testament, (l. I § 1 și § 2 D., *De confirmando tutore*). Dacă este însă o altă persoană de cât tatăl, precum muma, patronul saú un strein, care a numit un tutore prin testamentul său fiului, libertului saú amicului său, confirmarea nu va avea loc de cât după cercetarea prealabilă dacă tutorele este apt și solvabil, și dacă i-a lăsat ceva prin testament pupilului. (Arg. a contrario din legea I § 2 D. *De conf. tutore*, și legea 4, *ead.*) O excepție se face pentru tatăl natural relativ la fiul născut din concubinată căruia i se póte numi tutore prin testament și de nu i se va lăsa nimic, și totuși el va putea fi confirmat de către magistrat după cercetarea prealabilă care va constata capacitatea și solvabilitatea sa. (legea 7 prim. D., *De conf. tut.*)

Tutorele confirmat este de observat că nu este un tutore pur numit de magistrat, dacă magistratul este dator să l confirme fără inquisițiune. Căci atunci el este asimilat cu un tutore testamentar, de aceea el între altele nu este supus la darea caúțiunei *rem pupilli salvam fore*.

Fiind că *postumi sui* se asimilă cu *heredi sui*, de aceea postumilor sui pôte cine-va să le numescă prin testament un tutore. Prin *postumus suus* se înțelege acela care se naște după confecțiunea testamentului și care dacă s'ar fi născut înainte de facerea testamentului și ar muri testatorul în momentul chiar al facerei testamentului, ar fi în momentul acela *heres suus* al testatorului, pentru că ar fi sub puterea lui imediată, neprecedat de altă persoană (§ 4 *Inst.* lui Justinian, Cartea I. tit. 13).

Dacă testatorul în testamentul său a ȃis : *Liberis meis impuberibus tutorem do*, prin espresiunea de *liberis* trebuie să înțelegem pe toți descendenți, și pe fii și pe fiice, și pe nepoți și pe nepôte etc, și pe descendenți născuți și pe cei postumi, numai să pôtă fi *heredes sui* în momentul confecțiunei testamentului dacă i-am presupune născuți. În adevăr espresiunea *liberi* este cea mai largă espresiune și coprinde pe toți descendenții. și acesta se aplică și în materie de *datio* de tutore și în materie de legate (*Inst. Just.*, Cartea I tit. 14 § 5, și legea 220 princ. *De verborum significatione*, Cartea L. tit. 16). Prin espresiunea însă de postumi, în materie de dațiune de tutelă și de legat, se înțeleg atât descendenții de grad întâiu, cât și descendenți de grad ulterior (*Inst. Just.*, eodem § 5). Prin espresiunea de fii se înțelege și fetele, atât în materie de *datio* de tutelă cât și în materie de legat (l. 201 D., *De verb. signif.*) Prin espresiunea însă de fii se înțelege și cei născuți și cei postumi în materie de dațiune de tutelă (§ 5 *Inst. tit. nostru*), nu se înțelege însă de cât fii născuți în materie de legate, (legea 17 princ. *De legatis I*), căci e util a se întinde căpătuirea de un tutore ales de cel mai apt a alege, pe când nu e logic a întinde beneficiul unei liberalități de la o persoană la alta. Acesta este modul lui Vinnius de a concilia legea 17 princ. D. *De leg. I* cu § 5 tit. nostru din *Inst.* lui Justinian (veđi explicațiunea lui Arnold Vinnius asupra § 5 din titlu

nostru din Institute în Comentariul său asupra Institutelor lui Justinian). Prin expresiunea de *fili*, în regulă generală, nu se înțelege și nepoții, nici măcar în materie de *datio* de tutore, afară numai dacă altmintrelea dațiunea de tutore sau legatul sau instituția de herede ar trebui să fie nulă, căci testatorul sau n'are fi, sau fiii sunt puberi și nepoții singuri impuberi. Ast-fel conciliază Vinnius în Comentariul său asupra § 5 din titlu nostru din Institutele lui Justinian, acest paragraf 5 care este resticrivă cu legea 220 §§ 1 și 2 D., *De verborum significatione*.

Tutorele testamentar pôte fi numit până la împlinirea unui termen, *ad certum tempus*. În cazul acesta după împlinirea termenului, se va deschide tutela legitimă, căci este cert că nu mai pôte fi loc la tutela testamentară. Și este de principiu în dreptul roman, că numai atunci este loc la tutela legitimă, ca și la hereditatea legitimă, când este cert că nu mai pôte fi loc la tutela sau la hereditatea testamentară. În adevăr în legislația romană tutela ca și hereditatea testamentară primează tutela și hereditatea legitimă. Cât dar se pôte spera la posibilitatea primei, nu se pôte da deschidere de drept secunde.

Tutorele testamentar mai pôte fi numit cu începere de la cutare termen încolo, *ex die*. În cazul acesta până la sosirea termenului, pupilului i se va numi un tutore de către magistrat. Nu se va chiăma un tutore legitim, căci acesta nu vine de cât, după cum am çis mai sus, când nu mai pôte fi loc la tutela testamentară.

Tutorele testamentar mai pôte fi numit sub o condițiune suspensivă : *Titius tutor esto si navis ex Asia venerit*. În cazul acesta, dacă condițiunea este încă în suspensiune la mórtea testatorului, se va numi pupilului un tutore de către magistrat, până la realizarea evenimentului care va marea împlinirea sau neîmplinirea condițiunei.

Tutorele testamentar mai pôte fi numit și până la

implinirea cutăria condițiunii, *usque ad certam conditionem* : *Titus tutor esto ; si navis ex Asia venerit, tutor non esto*. În cazul acesta după sosirea corabiei din Asia, va fi loc la tutela legitimă.

Asemenea modalități nu se pot apune de către magistrat la tutela încredințată de dănsul. (Așa de exemplu Ulpian, l. 6 § 1 D., *De tutelis*, XXVI, 1), decide că un president de provincii nu poate numi un tutore sub condițiune suspensivă.

Causa diferenței este că magistratul, o dată însărcinat cu numirea de tutore, și fiind cel după urmă în ordine, căci tutela magistrală vine după cea testamentară și legitimă, trebuie să facă ceva definitiv, tutorele său să fie *hic et nunc* și în mod definitiv tutore, magistratul în genere face act de autoritate imediată și definitivă, pe când testatorului, în virtutea principiului de favoare admis în dreptul roman pentru dispozițiile testamentare, care trebuie să se interpreteze astfel în cât să nu rămăe fără efect, *latius interpretandae sunt voluntates testatorum*, i s'a permis cât mai multe latitudini în materie de tutela testamentară, numai această latitudine să nu fie contrariă naturei și esenței tutelei. Așa, de exemplu, nici testatoarele nu poate numi un tutore pentru uă afacere sau pentru uă cauză, căci tutorele completează persoana pupilului, tutorele este dat persoanei pupilului iar nu causei. Nu se poate înțelege un tutore care să nu fie dat întregii persoane a pupilului, care să nu fie relativ la întreaga personalitate a sa juridică, care să nu'l completeze în toate afacerile vieții sale civile, unde autorizarea sa este indispensabilă. Tutorele este dat nu atât pentru cutare afacere, sau lucru, sau patrimonii, cât pentru persoana pupilului, nu pentru îngrijirea persoanei sale, ci pentru completearea persoanei sale juridice în toate interesele sale pecuniare. De aceea pe când curatoarele poate fi dat *rei vel causae*, tutorele nu poate fi dat *rei vel causae*. Prin excepțiune, când un tutore testamentar este prevădut

în un testament în care pupilul este și chemat la moștenire de către testator, până la adițiunea de hereditate și pentru a-l autorisa să facă adițiune, se va putea numi de către magistrat un^u tutore *ad hoc* pentru a 'l^u autorisa să facă adițiune. Aicea era un impas. Dacă nu se putea numi de către magistrat un tutore a nume numai pentru autorizarea adițiunei, atunci nu s'ar fi putut face adițiunea, nu s'ar fi acceptat moștenirea testamentară, n'ar fi fost pupilul herede, și nu s'ar fi adus la îndeplinire și cele-l-alte dispoziții din testament, între care și dispoziția relativă la darea de tutore testamentar, care să'l represinte pe fiitor pe pupil^u în integritatea vieței sale civile. Dar afară de această excepție, și altele de tutore *ad hoc*, se p^ote dice că în principiu tutorele se dă persoanei întregi a pupilului, nu se p^ote înțelege un tutore pentru uă parte din patrimoniul pupilului, și când testatorul imparte între două tutori administrația averii pupilului, încă și atunci fie-care represintă într^oga persoană a pupilului, și deci fie-care este și rămâne responsabil până la ore-care punct chiar pentru ceia ce a administrat tovarășul său, în adev^{er} este responsabil de reaua administrare a tovarășului, dacă din rea credință sau măcar din neglijență n'a provocat destituirea lui ca suspect.

În legislația clasică, după Sabinianⁱ, dațiunea de tutore trebuia să vie după instituirea de herede. După Proculianⁱ putea veni și înainte. Justinian care decide că chiar legatele pot veni după instituțiune, decide a fortiori că dațiunea de tutore p^ote precede instituțiunea de herede (Compară Gaius, *Instituțiuni*, Comentariul II § 231 cu Justinian, *Instituțiuni*, titlul nostru § 3.

Formula solemnă pentru dațiunea de tutore era indoită, *tutor esto și tutorem do* (Gaius, *Inst. Com.* I § 149). Justinian nevorbind nimic despre solemnitatea dațiunei, rezultă că în legislația justinianeă, or^{ic}e formulă, numai să fie clară și expresă, era bună. Și în

adevăr dacă solemnitatea vorbelor dispăruse pentru legate, cum nu era ca să fi dispărut pentru dațiunea de tutore. Atât numai că și în legislația lui Justinian ca și în legislația clasică, tutorele trebuie să fie cert designat de testatore, ori-ce designație înduioasă atrăgea nulitatea dațiunii. Certitudinea însă putea să rezulte și din altă designațiune de cât aceea a numelui.

Tutorele testamentar putea în legislațiunea clasică să refuze sarcina tutelei, se *abdicare a tutela*, cum dice Ulpian (*Regule*, Tit. XI § 17), pe când tutorii legitimi și dativi nu pot să se scuse de tutelă de cât pentru a nume cause determinate. Este probabil că tutorele testamentar nu putea să renunțe la o tutelă ce începuse a administra. În legislația lui Justinian atât tutorele testamentar ca și cei-l-alți nu putea să se scuse de cât pentru cause a nume determinate pe care le vom studia în titlul XXV.

Fiind că femeia *in manu* a bărbatului îi ține acestuia loc de fiică și tatălui bărbatului, adică socrului său, loc de nepoată, fiind că *manus* e analógă cu puterea paternă, de aceea, când bărbatul e *sui juris*, poate numi un tutore testamentar soției sale *in manu*, și când bărbatul este *alieni juris*, socru poate numi nuroarei sale *in manu* a fiului său, un tutore testamentar (Gaius, *Inst. Com. I* §. 148).

Tutorele dat de un ascendent descendentului de sub puterea sa paternă nu putea fi de cât anume designat. Relativ la *femeia in manu*, bărbatul său poate să-i designe prin testamentul său pe tutorele său, poate asemenea să-i dea facultatea de a-și alege ea pe tutore, în care cas femeia poate să-și aleagă pe tutore sau pentru întreaga administrațiune a averii sale sau numai pentru o operațiune sau două operațiuni a nume; ea poate atunci să-și aleagă pe rând câte un tutore, în locul unuia să aleagă pe altul, în locul celui d'al doilea un al treilea, acesta numai însă în cazul în care dreptul de alegere n'a fost restrâns de testator. Dreptul de alegere e plin

când testatoarele a is : *Uxori meae optionem tutoris do*, dreptul de alegere e restrins, limitat, când testatorul a is : *Uxori meae optionem tutoris duntaxat semel* sau *duntaxat bis do*. In cazul de opțiune fie plină, fie limitată, femeia alege i magistratul confirm pe tutorele ales de femeia. Fiind că o femeia nu se pte mărita de ct fiind nubile, prin urmare nu pte fi *in manu mariti* de ct nubile, rezultă că att tutorele anume designat de bărbat, *tutorele dativ*, ct i tutorele *optimă* este un tutore al unei femei nubile. De unde rezultă că femeile nubile puteu avea pe lng tutori legitimi, agnaii etc., i tutori testamentari. Când Cicerone rde de tutorii femeilor nubile, probabil face alusiune mai cu sm la tutorii optimi, mai cu sm când opțiunea este plină, i femeia pte schimba pe tutore după plac.

Despre tutela legitimă a agnailor

Tutela este legitimă când decurge din legea celor XII Table, sau direct i expres, sau prin deducțiune i interpretiune.

Cea d'anti i prin excelență tutelă legitimă este tutela legitimă a agnailor care deriv expres din legea celor XII Table, *propalam*, cum ice Ulpian in *Regulele sale*, Titlu XI § 3.

Dacă posedăm textul original al legii celor 12 Table relativ la hereditatea legitimă cuvenită agnailor, i pe care 'l găsim in *Manuale juris synopticum* al D-lui Pellat, conceput in modul următor : *Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto*. (Dacă mre intestat cine-va căruia să nu fie *heres suus*, cel mai aprpe agnat să'i aibă averea, legea 2 din tabla V), nu posedm insă in original textul vocaiunii agnailor la tutela agnailor lor impuberi lipsii de tutori testamentari. D-nu Bouchaud, in Comen-tariul său asupra legii celor 12 Table, ne dă textul in

aparență original, dar care după noi este foarte problematic. Iacă acest text: „*Sei pater familias intestato moritor, quoi endoboubes souos heres escil, adgnatos procsumos toutelam nancitor.*“ Ecă și traducerea: Dacă un *pater familias* móre intestat, căruia să fie un *heres suus* impuberu (*endo* în loc de *in*, *boubes* în loc de *pubes*); cel mai aprópe agnat să obție tutela lui.“

Tutela merge paralelu cu hereditatea. Intocmai precum când móre cine-va, moștenirea aparține de drept după legea celor 12 Table agnaților în lipsă de herede testamentar și de *heres suus*, asemenea tutela aparține în lipsă de tutore testamentar dat heredelui suus de testator, agnaților acestui *heres suus*, în virtutea unei dispozițiuni exprese a aceleiași legi a celor 12 Table. Legiuitorul roman, imbibat de obiceiurile și de tradițiunile poporului pentru care legiuia, a voit ca să nu reguleze nici moștenirea nici protecțiunea tutelară a moștenitorilor celor mai de aprópe a mortului, de cât numai dacá mortul nu și le a regulat singur, înțelegând că fie-care e mai bun legiuitor la sine a casă de cât altul strein cât de bun ar fi acesta. De aceia testamentul fie-cărui cetățian roman era înconjurat de cele mai mari garanții, era vădut cu ochi buni de legiuitor, legiuitorul departe de a'î pune bețe în róte, îl interpreta ast-fel în cât să'î dea cât mai largă și mai deasă eficacitate. Legiuitorul roman nu era amoresat ca legiuitorul modern de systemul său de organizație a moștenirei și a tutelei, preferind systemul său voinței individuale și circumscriind óre-cum eficacitatea voinței individuale. Causa diferenței între legislațiunea romană și cea modernă fie francesă, fie română, fie orî-care alta. Inspirată de legislația francesă este îndoită: 1) Romanul era mai autoritar de cât cetățianul din societățile moderne. El voia să legifereze în casa sa cum legiferă, și în interesele publice în comiții, el voia să fie legiuitor și afară și în casă, și nu înțelegea că altul să'î facă legea în casa sa. 2) Systemul tegal de succesiuni la Romani era întemeiat pe organi-

sațiunea familiei civile a cetățianului roman, care și avea baza sa pe puterea paternă, iar nu pe unica afecțiã presumatã rezultând din legătura de sânge, pe când systemul de succesiuni modern este întemeiat pe afecțiunea presumatã inspiratã de vocea sângelui.

Nu era loc la tutela legitimã a agnațiilor, de cât în cazul în care era sigur că nu avem pentru impuberul *heres suus* al defunctului un tutore testamentar.

Ceia ce avea loc :

- 1) Când defunctul n'a făcut de loc testament.
- 2) Când testamentul ce a făcut era *injustum* sau din cauzã de lipsã de formã sau din cauzã de alte împrejurãri de fond.
- 3) Când testamentul sãu, de și *justum*, devenea în urmã *irritum* ;
- 4) Când testamentul sãu de și *justum*, era în urmã *ruptum* ;
- 5) Când testamentul sãu de și *justum*, era în urmã *destitutum*, pentru cã heredele instituit nu vrea sã priimescã moștenirea ;
- 6) Când testamentul sãu de și *justum*, cãdea *ex post facto*, pentru cã instituțiunea de herede devenea *caducã* sau *in causa caduci* ;
- 7) Când testamentul sãu de și *justum* și eficace pânã în cele din urmã, nu coprindea *dațiune de tutore* ;
- 8) Când testamentul sãu de și *justum* și eficace pânã în cele dupã urmã, și de și coprinde o *dațiune de tutore*, dar acẽstã *dațiune* sau nu era *solemniter facta*, ca sã fie valabilã, sau nu se adresa unei persoane capabile de a fi tutore ;
- 9) Când testamentul de și *justum* și eficace și coprindea numire solemnã de tutore capabil de a fi numit, dar tutorele nu vrea sã priimescã tutela (*se abdicabat*) sau nu putea intra în funcțiune, pentru cã a murit sau a devenit incapabil între facerea testamentului și acceptațiunea hereditãței de cãtre moștenitor ;

10) Când tutorele testamentar a fost numit sub condițiune suspensivă, care nu s'a împlinit ;

11) Când tutorele testamentar a fost numit până la împlinirea cutărui termen sau condițiunii, *usque ad diem vel ad conditionem*, care termen a venit sau care condițiune s'a împlinit.

Nu era loc la tutela legitimă a-agnaților :

1) Când tutorele a fost numit *ex die* sau sub condițiune. In așteptarea sosirei termenului sau condițiunei, pentru acest interval, se numea un tutore de către magistrat, care înceta la împlinirea termenului, dând loc tutorelui testamentar, care înceta la împlinirea condițiunei, lăsând asemenea loc tutorelui testamentar, care înceta la sosirea evenimentului constatător al neîmplinirii condițiunei, făcând loc atunci numai tutorelui legitim agnat.

2) In intervalul de deliberațiune a heredelui testamentar al ascendentului pupilului pentru a se pronunța dacă acceptă sau repudiază moștenirea, pentru care interval se numea un tutore provisor de către magistrat, care va face loc tutorelui testamentar dacă heredele va accepta, tutorelui legitim dacă heredele testamentar va repudia.

3) Când tutorele testamentar a căzut în stare de captivitate, până ce se va adevăra dacă el se întorțe în Statul roman sau dacă móre la inimiçi, se va numi un tutore de către magistrat, care va face loc tutorelui testamentar, dacă acesta se va întorçe, căci atunci acesta va fi considerat prin efectul *postliminiului* că n'a încetat de a fi liber și cetățian, și tutorele numit de magistrat va fi considerat că a gerat în numele lui. Dacă tutorele testamentar móre la inimiçi, atunci tutorele numit de magistrat va face loc tutorelui legitim (Gaius, *Inst. C. I. § 187* și Justinian, *Instit. Cartea II tit. XX § 2*).

4) Când dintre mai mulți tutori testamentari, unul numai a murit sau a perdut calitatea de cetățian ro-

man, atunci în locul acestuia se va numi unul de către magistrat; dacă însă amândouă au murit sau au pierdut calitatea de cetățeni romani, atunci se deschide tutela legitimă.

5) Când tutorele testamentar a devenit nebun, sau surd sau mut, în locul lui se va numi un tutore de către magistrat: în adevăr, nebunul se poate însănătoși, surdul sau mutul se pot vindeca de infirmitatea lor, prin urmare nu e cert că numai poate fi loc la tutela testamentară, ca să se deschidă tutela legitimă (Paul, l. 17 D., *De tutelis* XXVI, 1).

6) Când tutorele testamentar este depărtat ca suspect din administrațiune, sau dispensat pentru o cauză de scusă legitimă, în locul lui, care încetază de tot de a mai fi tutore, se numește un tutore de către magistrat, iar nu se deschide tutela legitimă, (Gaius *Inst.* C. I. § 182 și Ulpian, *Regule*, t. XI, § 23, o spun anume). Vezi asemenea Ulpian D., l. 11 §§ 1 și 2. *De testamentaria tutela*. De ce dacă, tutorele testamentar încetază de a fi tutore, nu se deschide tutela legitimă, căci atunci intrăm în regulă că nu se mai poate tutore testamentar și prin urmare ar trebui să fie deschisă tutela legitimă? Așa trebuie probabil să fi fost la început, până ce printr'un senatusconsult s'a decis contrariul. Modul de a se exprima și al lui Gaius și al lui Ulpian nu exclude această idee, căci ei dic: Senatul a hotărît, nu că așa a fost tot-d'a-una. Se vede că cu vreme s'a făcut o reacțiune contra tutelii legitime care este întemeiată nu pe aptitudinea de a administra ci pe norocul de a fi agnat proxim. În acest sens explică d-l Accarias această anomalie. Nu se poate bănuia aci vre-o interpelațiune, căci textele din Ulpian sunt confirmate de textul original din Institutele lui Gaius, nici nu se poate presupune, cum are aerul a o face Cujas, *Recitationes solennes ad titulum XXXVI, libri V Codicis Justinianei*, că aci ar fi vorba de cazul în care ar fi mai mulți

tutori testamentari și unul ar fi scusat saŭ depărtat, iar în cazul în care ar fi un singur tutore numit prin testamentŭ, și acesta ar fi dispensat saŭ depărtat, i-ar lua locul un tutore legitim, căci écă cum se exprimă Cujas „Et sic tutorem habenti, sive solus testamento datus fuerit is, qui remotus est, et praesto sit legitimus tutor“.

În fața textelor positive de mai sus, explicația d-lui Accarias ni se pare singură admisibilă.

Prin agnați se înțelege membrii familiei civile a Romanului, familia a căruia base este puterea paternă, iar nu legătura de sânge. Prin cognați se înțelege membrii unei familii legați între dênșii prin legătura de sânge. Sunt agnați toți cei ce au fost, sunt, saŭ ar fi sub puterea paternă a aceeaiași persoane, dacă viața acestia s'ar prelungi până la nașterea lor. Sunt agnați toți cei ce au fost sub aceeași putere paternă și care au eșit de sub acéstă putere prin mórtea exercitatorului acestei puteri, iar nu prin alt eveniment producător de *capitis deminutiune*. Ast-fel două frați cari au fost sub aceeași putere paternă a tatălui lor astăzi mort, sunt agnați, sunt asemenea agnați unul din frați cu fiul saŭ fiica celui-l-alt frate, unchiul adică și nepotul saŭ nepóta de frate care au eșit de sub puterea paternă unul a tatălui și altul saŭ alta a moșului său prin mórtea lui. Asemenea copii din două frați, adică verii primari descindând prin bărbați din autorul comun, sunt asemenea agnați. Și așa mai încolo. Tóte aceste persoane sunt asemenea agnați între dênșii, chiar dacă sunt încă sub aceeași putere paternă. Sunt în fine agnați acei cari ar fi fost sub aceeași putere paternă dacă viața exercitatorului acestei puteri s'ar fi prelungit până la nașterea lor tuturilor saŭ a unora dintr'ênșii. De exemplu două frați unul născut deja la mórtea tatălui său și altul conceput numai la mórtea lui și născut în urmă, sunt între dênșii agnați. Asemenea unchiul patern, născut deja la mórtea tatălui său, și nepotul său de frate, conceput numai la

mórtea moşului său, dar născut în urmă din operele fiului acestuia aflat sub puterea sa paternă în momentul în care l'a conceput, sunt între dênşii agnaţi, pentru că de ar mai fi trăit moşul până la naşterea sa, i-ar fi avut pe amândouă sub puterea sa paternă. Cu alte cuvinte, cum se exprimă Gaius, în Instituţiunile sale, Com. I § 156, sunt agnaţi toţi cei ce descind dintr'acelaşi autor comun prin bărbaţi. Dacă însă unii dintr'ênşii descind din acelaş autor comun prin bărbaţi şi alţii prin femei, sau toţi prin femei, ei nu sunt de cât cognaţi. Aşa fraatele şi fiul surorii sale, adică unchiul matern şi nepotul său, copii dintr'un frate şi dintr'o soră, sau din două surori, sunt între dênşii numai cognaţi. A fortiori agnaţii sunt între dênşii şi cognaţi. Cu alte cuvinte, erau agnaţi la Romani şi în acelaşi timp şi cognaţi toate rudele d'alătura care purtau acelaşi nume: erau numai cognaţi la Romani rudele de alătura, care purtau nume deosebite. Iar cât pentru cei ce descind unul dintr'altul, ei asemenea sunt cognaţi dar în linie directă, în familia civilă însă descendenţii faţă de ascendenţi pot să fie şi *heredes sui*, dacă descind din bărbaţi şi prin bărbaţi şi au fost la mórtea ascendentului sub puterea lui paternă imediată, neprecedată de nimenea, sau ar fi putut fi sub puterea lui paternă imediată dacă, fiind concepuţi la mórtea ascendentului, viaţa acestuia s'ar fi prelungit până la naşterea lor.

Puterea paternă este obicinuit rezultatul căsătoriei legitime, prin urmare agnaţii sunt obicinuit şi rudele de sânge. Dar chiar când puterea paternă rezultă din altă cauză, cum este adopţiunea sau adrogaţiunea, încă ea produce agnaţiunea. Aşa de exemplu două fii ai lui Primus unul natural şi altul adoptiv care sunt sau au fost sub puterea lui paternă şi au eşit de sub dênşa prin mórtea lui sunt între dênşii agnaţi: pe cât sunt agnaţi sunt în acelaşi timp prin consecuenţă şi cognaţi, de şi nu sunt legaţi între dênşii prin sânge, dar când vor înceta de a mai fi agnaţi, încetază prin consecuenţă

a fi și cognați, pe când cei ce sunt cognați din cauza legăturii de sânge, rămân cognați și după ce au încetat de a mai fi agnați, căci legătura sângelui este indestructibilă, sângele apă nu se face, cum dice proverbul românesc. Vorba *agnat*, derivă de la *ad* și *natus*, și însemnă etymologiceste vorbind, alipit la familie prin naștere, pentru că în regula generală familia civilă de și întemeiată pe puterea paternă, este însă produsul căsătoriei legitime, adică al nașterii legitime. Dacă în forma cea vechiă vorba *agnatus* se scrie *adgnatus*, acesta nu schimbă etymologia vorbeii, căci *gnatus* derivă de la *gnascor*, forma vechiă a lui *nascor*, iar *gnascor* de la *γεννομαι* (*γι-γνομαι*) în care vedem figurând pe *γ* care în limba latină devine *g*.

Fiind că tutela legitimă merge paralel cu hereditatea legitimă, de aceea cel mai aproape în grad agnat este tutorele impuberului, și dacă sunt mai mulți egali în grad sunt toți tutori. Așa de exemplu două frați pușeri sunt amândouă tutori ai fratelui lor impuber. (Gaius, *Inst. Com.* I § 164, Justinian *Instituțiuni*, Cartea I, tit. XVI § 7). Dacă tutorele agnat mōre sau suferă uă *capitis deminutiune* în cât perde calitatea de agnat, fiind că a perdut dreptul de hereditate legitimă, agnatul posterior în grad succede în locul său, și vine la tutelă spre a o continua, căci dacă ar fi să mōră impuberul în acel mōment, el 'i-ar lua succesiunea. Tot așa se întâmplă când sunt mai mulți agnați tutori, și amândouă mor sau sunt *capite minuti*, sau unul mōre și cel-l'alt este *capite minutus*. Atunci continuarea tutelei trece la gradul subsecuent de agnați. (Ulpian D., l. 3 § 9 *De legitimis tutoribus*, XXVI, 4). Quid în cazul în care dintre două tutori agnați, unul numai mōre sau este *capite minutus*? Evident că în locul acestuia nu se va chiăma cel după dēnsul mai aproape în grad, căci atunci am avea anomalia că pupilul ar avea de tutori două agnați de grad deosebit, ceia ce nu se pōte. Asemenea nu se va numi în locul mortului sau *capite*

minutului un tutore de către magistrat, căci nu p^ote fi la Romani concurs de un tutore legitim și de altul numit de către magistrat. Nu se petrece aci ca în cas de tutelă testamentară, în care în cas dacă a^u fost numiți mai mulți tutori prin testament, și unul m^ore sa^u perde calitatea de cetățian roman, în locul acestuia se numesce unul de către magistrat. În adev^{er} dacă sunt mai mulți tutori dați prin testament, este că testatorul a găsit o necesar pentru o mai bună administratiune, cred^{ându} că unul nu este suficient, și de aceea se ține a se respecta cât de depărtat și prin aproximație, în limitele posibilului, voința testatorului, numindu-se în locul celui dispărut un altul de către magistrat. Pe când dacă sunt chemați la tutelă mai mulți agnați, e o pură întâmplare, că s'a^u găsit mai mulți în același grad, iar nu pentru o mai bună administrare a avereii p^upilului, prin urmare unul dispăr^{ând} și r^{em}ân^{ând} cel-l-alt, își eserecită singur dreptul, și nimic mai mult. Tutela legitimă este în adev^{er} un drept mai mult de cât un oficiu, tutela testamentară și cea magistrală sunt din contră oficie, datorii. Dacă agnatul, tutore legitim, cade în captivitate, nu este înlocuit prin agnatul de gradul succesiv, în acest cas nu este *successio*, devoluțiune de la unul la altul în ordinea legitimilor, ci din contră, fiind-că se p^ote spera să se întorcă captivul și să și recapete cu efect retroactiv tutela prin efectul postliminiului, se va numi provisor un tutore de către magistrat, și dacă captivul se va întorce în realitate, va relua tutela, dacă va muri la inimici, atunci numai va fi înlocuit prin alt agnat de grad succesiv (Ulpian l. 1 § 2 D., *De legitimis tutoribus*, XXVI, 4). Tot așa se întâmplă când agnatul tutore legitim este dispensat de tutelă pentru cauză de scusă sa^u depărtat pentru cauză de suspiciune, în locu'i nu se chiamă alt tutore legitim, îndată mai apr^op^oe în grad, ci se numește altul de către magistrat, căci agnatul scusat sa^u depărtat de la tutelă nu încet^{ează} de a fi agnat cu capite minutul, ca să fie loc

a se deschide dreptul agnatului subsequent, și de aceea vocațiunea lui la succesiune subsiste, și de s'ar deschide succesiunea impuberului, în momentul dispensării sau depărtării, el i-ar succede, pe când, din contră, dacă ar muri impuberul în momentul capitis deminutiunii tutorelui agnat, i-ar succede nu acesta, ci agnatul care ar veni îndată în grad, căci capite-minutul a dispărut juridicament dintre agnați (Ulpian, l. 3 § 8 D., *De legitimis tutoribus*).

În timpul sistemului pur al legii celor XII Table, se putea întâmpla adesea cu toate acestea ca tutela să aparțină unor agnați și succesiunea altora, și acesta din cauză că tutela nu aparținea nici odată de cât masculilor. De aceea, de exemplu, dacă un impuber avea drept agnați un frate și o sororă puberă, tutela aparținea numai fratelui, iar succesiunea amândurora. Asemenea dacă un impuber avea drept agnați o sororă și un unchiu patern, tutela se deferă unchiului patern, de și succesiunea ar fi aparținut surorii. Dar în timpul jurisprudenței clasice, modificat fiind în privința succesiunii sistemul legii celor 12 Table, probabil prin aplicațiune a spiritului legii Voconia (Paul *Sent.* titlu 8 § 32), spirit care era de a face cât mai puțin să parvie succesiunea la femei, ca să le diminueze autoritatea în casă, și nefiind admise femeile ca agnate la succesiunea agnaților lor de cât numai în gradul de surori, și atunci numai dacă erau germane sau simplu consanguine, rare ori se putea întâmpla ca tutela să aparțină unor agnați și succesiunea altora. Acesta nu se întâmpla de cât în cazul în care impuberul avea ca agnați o sororă consanguină sau germană și un frate, căci atunci tutela aparținea fratelui numai, de și dacă ar fi să móră impuberul în acel moment, succesiunea lui ar aparține și fratelui și surorii. Sau în cazul în care impuberul ar avea un agnat de sex masculin de grad mai depărtat de cât al doilea, de exemplu un unchiu patern, și o soră germană sau

consanguină, căci atunci tutela ar aparține unchiului patern, de și dacă ar fi să móră impuberul în acel moment, succesiunea ar aparține surorii sale germane sau pur consanguine.

În legislația lui Justinian, înainte de modificările introduse prin novele în materia succesiunelor, casurile în care tutela legitimă și succesiunea legitimă a agnaților încetează de a merge mână în mână, devin mai numeroase de cât în systemul pur al legislației celor 12 Table. În adevăr Justinian revine în privința succesiunii legitime la teoria legii celor 12 Table, în acest sens că el numai distinge între masculi și femei, atât agnații de sex bărbătesc cât și cei de sex femeesc moștenesc în lipsă de *heredes sui* și de cei asimilați lor. Prin urmare, ca și sub legea celor 12 Table, chiar afară de gradul de surori consanguine, se poate întâmpla ca tutela să se defere unei persoane, și succesiunea, de ar fi să se deschidă, altei persoane. Și sub Justinian se poate întâmpla ca, de exemplu, un impuber având drept singuri agnați un strunchiū patern și uă mătușă paternă, tutore să'i fie legitimū straunchiu patern, de și dacă ar fi să se deschidă succesiunea, ar lua-o mătușă paternă ca mai apropiată în grad. Dar în legislația lui Justinian se mai poate întâmpla într'un cas mai mult de cât sub legea celor 12 Table ca succesiunea să mērgă aiurea de unde merge tutela, căci în legislația lui Justinian minoritatea la 25 ani devine uă cauză de incapacitate de a fi tutore din cauză de scusă ce era în legislația clasică (Justinian, *Instituțiuni*, Cartea I, titlu XXI § 13, alin. al douăilea). Prin urmare dacă un impuber lasă ca agnați un unchiū de 25 ani sau mai mare în etate și un frate puber dar minor de 25 ani, tutore va fi unchiul, de și succesiunea, dacă ar fi să se deschidă, ar aparține fratelui, pe când în legislația clasică și succesiunea ca și tutela ar merge tot la frate, rămânând acestuia numai dreptul de a se scusa, ceia ce de nu va face, va gera tutela.

Prin novelele 118 și 121 Justinian a suprimat ordinea de succesiune a agnaților și în același timp și tutela lor. El a introdus un system nou de succesiune întemeiat pur și simplu pe legătura de sânge, pe cognațiune, stabilind mai multe ordine, aceia a descendenților, aceia a ascendenților în concurență cu frații și surorile germane și descendenții acestora din urmă, aceia a ascendenților în lipsă de frați și surori germane și descendenții dintr'ênșii, aceia a fraților și surorilor consanguine sau uterine, în lipsă și de ascendenți și de frați și surori germane sau descendenți dintr'ênșii, și aceia a celor-l'alți colaterali neprivilegiați, după proximitatea gradului. Prin Capitolu 5 al novelei 118, el a decis că cognatul care după ordine și grad ar trebui să fie chiămat la succesiunea unui impuber, dacă ar fi să se deschidă succesiunea lui, acela 'i va fi și tutore, cu exclusiune de femei. Prin excepțiune muma și móșa au vocațiune la tutela legitimă ca cognați, ele vor veni înainte de colaterali, dar după tutori testamentari. Nu se vor putea însă însărcina cu tutela de cât cu condițiune de a renunța și de a se recăsători și de a se prevala de beneficiul Senatus-consultului Veleian.

TITLUL IX DIN CARTEA II A INSTITUȚIUNILOR LUI JUSTINIAN

Care sunt persoanele prin care putem câștiga.

În regulă generală câștigăm prin noi înșine, afară numai dacă suntem *infantes*, căci atunci câștigăm prin tutorii noștri, sau furioși în momente de neluciditate, căci atunci câștigăm prin curatorii noștri, sau prodigi interdiși, cas în care iarăși câștigăm prin curatorii noștri.

Putem însă câștiga și prin alții. Și când dicem prin alții, nu înțelegem prin mandatarii noștri convenționali. Căci la Romani, mai cu seamă în primele timpuri, și chiar în timpul clasic, regula generală era că cine-va nu poate câștiga prin mandatar convențional, *per liberam et extraneam personam*, cum diceau Romanii.

Aceste alte persoane prin care putem câștiga, și care nu sunt mandatarii noștri convenționali, sunt persoane asupra cărora avem o autoritate oarecare, sau un

drept óre-care, și care servesc pentru noi ca *instrumente de acquisițiune*. Avem aci ceva excepțional care nu seamănă cu ceia ce se petrece în legislațiile moderne. În legislațiile moderne, regula generală, mai univărsală, este că putem câștiga prin mandatarî convenționalî. În legislațiile moderne putem câștiga prin noi înșine, prin mandatarî legali, sau prin mandatarî convenționalî. În legislația romană nu putem câștiga de cât prin noi înșine și prin óre-care mandatarî legali, tutorîi sau curatorîi, și numai prin excepția, prin mandatarî convenționalî. Sunt însă persóne, care nu se găsesc în legislațiile moderne, unde servitutea nu este cunoscută, care la Romani servesc pentru noi ca instrumente de acquisițiune, care jócă óre-cum la Romani rolul mandatarilor modernî.

Aceste persóne sunt :

I. Servii asupra cărora avem *dominium ex jure Quiritium*, sau pe care îi avem numai *in bonis*.

Prin servii asupra cărora avem *dominium ex jure Quiritium*, putem câștiga în regulă generală. Așa putem câștiga mai înteu proprietatea. Asupra unui lucru *mancipi*, o putem câștiga prin *mancipațiune*. Gaius în privința acesta ne dice în § 87, Com. II al *Instituțiunelor* sale : „Așa dar ceia ce servii noștriî primesc prin *mancipium*, se câștigă de către noi...” Aci *mancipium* e sinonim de *mancipatio*, exprimă nu starea în care se află uă persónă liberă în *mancipio*, ci operațiunea juridică, mancipațiunea din care rezultă translațiunea de proprietate. Rare ori vorba *mancipium* este întrebuintată de jurisconsultii romanî în acest sens, adică spre a exprima modul prin excelență al transmisiunei proprietății a lucrurilor *mancipi*. Formula era modificată, pentru a se satisface principiul că în actele legitime niminea nu póte figura de cât în persónă, iar nu prin represintant. Servul era considerat ca instrument de acquisițiune, iar nu ca represintant, era un fel de purtător de voce,

de *porte-voix*, cum ar dice Francesul: stăpânul era considerat că vorbește prin gura lui. Formula mancipațiunei era: *Aio fundum Cornelianum domini mei Gaii esse ex jure Quiritium, et hunc ei emptum esse hoc aere aeneaque libra*. (Gaius *Instituțiunii*, Com. III § 167). Prin *cessiune in jure* însă servul nu putea câștiga pentru stăpânul seü. Cu tôte că era purtător de voce, elasticitatea nu mergea așa de departe, în cât stăpânul să pôta vorbi prin gura servului în uă *cessiune in jure*. (Gaius, *Instituțiunii*, Com. II § 96). *Cessiunea in jure* era un proces fictiv, și aci regula că în acțiunile legii niminea nu putea figura de cât în persónă, era inflexibile, nici instrument, nici purtător de voce nu era admis. Tot asemenea era și în adjudicațiune. Servul nu putea figura în uă acțiune *communi dividundo*, sau *familiae herciscundae*, spre a câștiga pentru stăpânul seü. Aci, cum observă förte judicios D. Accariás, mai era și uă altă cauză care servea de obstacol: era că în aceste acțiuni ca să figureze cine-va trebuia să fi fost coproprietar, apoi servul nu pôte avea drept de proprietate sau de coproprietate.

Prin servü asemenea câștigăm proprietatea lucrurilor *nec mancipi*, când li se face tradițiune de asemenea lucruri, în condițiile cerute pentru ca tradițiunea să transfere proprietatea. Aci însă proprietatea este o urmare a acquisițiunei *possessiunei*, căci prin tradițiune când câștigăm proprietatea, o câștigăm concomitent și simultaneü cu *possessiunea*. Prin urmare aci pentru acquisițiunea proprietății, se cere ca să putem câștiga prin servü *possessiunea*.

Ca să putem câștiga prin servü posesiunea, se cere în dreptul roman, ca să 'l posedăm. De aceia prin servul nostru posedat de altul, nu putem câștiga posesiunea. Prin urmare prin un servü, dat altuia *in pignus*, nu putem câștiga posesiunea, și ce este curios, este că nici creditorul gagist nu pôte câștiga prin el posesiunea. Textele sunt precise. Eacă-le. Acestea sunt legea 1 § 15

Despre câștigarea și pierderea posesiunii, Cartea XLI, tit. 2 și legea 37, principium, *Despre câștigarea proprietății lucrurilor*, Cartea XLI, tit. I din Pandecte. Paul în legea d'intăiū, se exprimă ast-fel: „Prin servul dat corporal în gagiū, Iulian țice că nu putem câștiga posesiunea: căci debitorul numai pentru o cauză este considerat că 'l posede, acēsta este pentru a 'l usucapa.....“ Julian în cea d'a doua țice: „Prin servul, dat în gagiū, creditorul nici posesiunea nu pōte câștiga: căci cu tōte că possessiunea este la el, el totuși nu pōte câștiga prin acel serv, nici din stipulațiunea servului, nici ca rezultat al unui mandat ce 'i ar da, nici într'un or-care alt mod.“

Prin servul fugitiv, fiind că pe cât este în fugă, fără să fi pus altul mâna pe el, ellū este considerat că 'și a furat libertatea, iar stăpânul este prin o extēnsiune de ficțiune, considerat că 'l posedă încă, de ore ce nu 'l posedă altul, și de ore ce servul fugitiv nu este considerat că se posedă pe sine, prin servul fugitiv, țic, încă neposedat de altul, putem câștiga posesiunea.

Acēsta rezultă din legea 1 § 14 *Despre aquisițiunea și pierderea posesiunii*, Cartea XLI, tit. 2, în Pandecte, în care Paul se exprimă ast-fel: „Prin servul fugar, țice Nerva fiul că nu putem posedea nimic: cu tōte că se respunde de către unū, că de ore ce nu e posedat de altul, e considerat că 'l posedăm noi, și că prin urmare în interval îl putem și usucapa. Inșă, pentru cauză de utilitate, s'a primit opiniunea, după care, pe cât timp altul nu 'l posedea, să continuăm noi de a 'l usucapa, și să putem chiar îndeplini usucapiunea. Că putem printr'ēnșii câștiga posesiunea, Cassiū și Julian sunt încă de părere că o putem face.“ Aplicațiunea acestui cas va fi rarisimă, dar tot se pōte presinta.

Dar ca să câștigăm posesiunea printr'un serv, se

cere nu numai să 'l posedăm, dar *animus possidendi* să fie al nostru. Servul să capete numai detențiunea lucrului. Iar noi să știm că prin detențiunea lui devenim posesori și să o vrem. În adevăr, Paul, în legea 2 § 12, *Ca cumpărători*, Cartea XLI, tit. 4, ne dice: „Pomponius ne spune că trebuie să luăm în considerațiune mai mult intențiunea stăpânului de cât a servului, relativ la lucrurile care se stăpânesc de serv în numele stăpânului..“ De aceea rigórea principiilor duce la consecința ca un serv să nu pótă câștiga posesiunea unui lucru pentru un *infans*, un *furios*. Dar aci inconvenientul practic dispare, căci infantele este represintat prin tutorul său, furiosul în momente de neluciditate prin curatorul său. Prin excepțiune însă, s'a admis *utilitatis causa*, că, de câte ori un stăpân a constituit un peculiu servului său, el este considerat că a consimțit, la început, o-dată pentru toate acquisițiunile, unde el nu se cere să figureze în persoană. De aceea, *ex peculiari causa*, servul póte câștiga posesiunea unui lucru, *etiam ignaro domino*, și dacă acéstă posesiune este de bună credință, în cât póte să ducă la proprietate, se cere ca la începutul posesiunii servul să fie de bună credință, pentru ca usucapiunea să începă a curge, în cât puțin importă dacă stăpânul, când va fi aflat de posesiune, este de rea credință, el nu va continua mai puțin de a usucapa. Din contră, afară din *peculiaris causa*, stăpânul trebuind să știe că începe a poseda, el trebuie să fie de bună credință în momentul începerii posesiunii, adică în momentul în care el află despre luarea în posesiune a lucrului.

Textele din care rezultă toate aceste soluțiuni sunt legea 2, §§ 10, 11 și 12. D., *Pro emptore*, XLI, 4.

Iată ce zice Paul în aceste texte, extrase din cartea 54, a comentariului său asupra Edictului: „Celsus scrie că dacă servul meu intră în posesiunea unui

lucru în virtutea dreptului de administrație a peculiului ce'i am încredințat, voiți usucapa chiar ignorând intrarea în posesiune a servului: iar dacă servul intră în posesiunea lucrului, afară de orîce cauză peculiară, eă nu voiți usucapa de cât din momentul în care voiți afla despre intrarea în posesiune: și dacă servul a început o posesiune vițiosă, și posesiunea mea va fi vițiosă. Pomponiū dice, că relativ la lucrurile care se stăpănesc de servū, în numele stăpănului, trebuie să luăm în considerație mai mult intențiunea stăpănului de cât a servului: iar dacă posesiunea lucrului procede din cauză peculiară, atunci trebuie să luăm în considerație intențiunea servului; și dacă servul posedă lucrul cu rea credință, și stăpănul intră apoi în posesiunea lucrului, de exemplu pentru că retrace servului peculiul din care face parte acest lucru, trebuie să decidem că posesiunea va fi de aceiași calitate, și că prin urmare usucapiunea nu se va îndeplini în favórea lui (măcar că în momentul intrării în posesiune a servului, stăpănul ignora că lucrul este al altuia). „Paragraful însă 13 al legii 2. ne spune că numai dacă stăpănul în momentul intrării în posesiune a servului nu știa că lucrul era al altuia, adică era de bună credință, atunci numai va începe a usucapa, dacă bine înțeles servul a intrat în posesiune *ex peculiari causa*, și era de bună credință și el în momentul intrării în posesiune a lucrului. Cu alte cuvinte nu se cere ca stăpănul să fie de bună credință în momentul când află de intrarea în posesiune a servului, dacă el află mai târziu, și servul în momentul intrării în posesiune a fost de bună credință: tot ceia ce se cere este ca la începutul posesiunii servului, când începe usucapiunea, buna credință a lui să nu fie contrașisă prin reaua credință a stăpănului: „Dacă un serv a cumpărat un lucru de bună credință în virtutea peculiului

ce'i a dat stăpânul a administra, iar e' stăpânul, de îndată ce am aflat intrarea în posesiune (bine înțeles în un moment posterior intrării în posesiune), am știut că lucrul este al altuia, Celsus d'ice, că usucapiunea se va îndeplini, căci este destul ca începutul posesiunii să nu fie vițios; dacă însă în momentul în care servul a cumpărat, măcar că el era de bună credință, e' însă știam că lucrul este al altuia, (iar nu al aceluia ce'l vinde), e' nu voi' usucapa“.

Din principiul că, *ex peculiari causa*, începem a poseda *etiam ignorantes*, rezultă că prin servii noștri, putem *ex peculiari causa*, începe a poseda macar că suntem *infantes, furiosi*, se' chiar *captivi*. Ve' în acest sens mai înteu', pe Paul, legea 1 § 5 *De adquirenda vel amittenda possessione* (XLI, 2.) „Asemenea câștigăm posesiunea prin servul nostru sau prin fiul nostru care este sub puterea noastră paternă, și pentru lucrurile pe care e' le posedă *peculiariter* (în virtute de peculiu), chiar ignorand, după cum le-a plăcut a decide lui Sabinus, Cassius și Julianus, căci prin voința noastră sunt considerați că posedă, aceia cărora le am permis să aibă peculiu. Prin urmare în virtute de causă peculiară și infantele și furiosul câștigă posesiunea, și usucapă: și heredele, dacă cumpărarea s'a făcut de un serv' hereditariu. „Ve' apoi pe Labeon, legea 29, *Despre captivi, și despre postliminiu și despre cei rescumpărați de la inimiți* (XLIX, 15): „Dacă te ai reîntors în virtutea dreptului de postliminiu, n'ai putut a usucape nimic, în tot timpul cât ai fost sub puterea inimicilor. Paulus (observă însă): Ba dacă servul t'eu a posedat ceva cu titlu de peculiu, pe când era' în acea stare (de captivitate), pe acel lucru (nu numai că 'l' ve' fi posedat) dar 'l' ve' și fi putut usucapa în acel interval: căci lucrurile posedate în virtute de peculiu obicnium a le usucape și fără știrea noastră: și în același mod, chiar și hereditatea, pe când încă postumul nu

este născut, sau pe cât timp ea nu a fost încă primită (nu s'a făcut încă adițiune de hereditate), se poate augmenta, spori prin operele unui servă hereditariu. „De aceeași părere este și Paul în legea 15 *principium, De Usurpationibus et usucapionibus* (XLI, 3): „Dacă cineva, care posedă cu titlul de cumpărător, a fost făcut înainte de împlinirea usucapiunii captivă de inimiță: este de examinat dacă usucapiunea va putea fi invocată de moștenitorul său. În adevăr usucapiunea s'a întrerupt, căci dacă lui, întorcându-se, nu îi poate profita în virtutea postliminiului, cum ar putea să profite heredelui său (presupunând că a murit în stare de captivitate)? Dar adevărul este, că el a încetat de a posedea în timpul vieții sale: și deci nici postliminiul nu îi poate veni în ajutor, ca să potă usucapa. Iar dacă lucrul a fost cumpărat de servul acela care se află în stăpânirea inimicilor, Julian ține că usucapiunea va fi suspendată: căci dacă stăpânul se va întorce, el va fi considerat că a usucapat, iar dacă a murit la inimici este îndoială dacă, în virtutea legii Cornelia, usucapiunea va putea fi invocată de moștenitorii lui. Marcellus ține din contră, că trebuie să aplicăm pe deplin ficțiunea legii: căci cum s'ar putea că prin efectul postliminiului cel ce se întorce să aibe mai mult drept relativ la acele operațiuni care s'au făcut prin servii, de cât la acele lucruri pe care le posedă prin el sau prin servul său, în momentul când a cădut în mâna inimicilor? Și, în adevăr, este admis că în unele cazuri hereditatea ține loc de persoană defunctului: și de aceea, în locul defunctului usucapiunea va avea loc în favoarea succesorilor.“ În acest text este un *non* care trebuie șters, căci altminterlea textul n'are nici un sens, concludiunea ar fi în desacord cu promisiunile. În acest text se citează opiniunea lui Julian, și se ține că Julian era de părere că ceia-ce s'a cumpărat de servul captivului se poate posedea și usucapa printr'ensul, da-

că se reîntorce străpânul, prin efectul postliminiului. Posedăm însă opiniunea lui Julian într'un text propriu al lui, care formeză legea 22 § 3 *De captivis*....., în Pandecte, în care Julian, țice că posesiunea și usucapiunea aũ loc, dacã servul a intrat în posesiune *ex peculiari causa*. Decĩ, prin a contrario, dacã a intrat în posesiunea lucrului fãrã sã i se fi constituit peculiu, stãpãnul nu câștigã nici posesiunea nici va usucapa cu tot postliminiul. Și sã nu se obiecteze legea 12 § 2 D., *De Captivis*....., în care Tryphoninus relatãnd opiniunea lui Julian țice : „..... iar pentru acele lucruri pe care le posedã prin persoane supuse autoritãții sale, și pe care era pe cale de a le usucapa, sau care în urmã aũ fost coprinse în peculiu, Julian scrie cã trebuie sã credem cã usucapiunea relativ la ele se va implini la timp, dacã, bine înțeles, aũ rãmas aceleași persoane în posesiune.“ Cãci în acest text Tryphoninus și Julian se ocupã de cazul în care posesiunea era începutã fie de serv înainte de cãderea stãpãnului în captivitate (atunci când a putut începe cu știrea lui), fie de stãpãn chiar, și pe urmã remisã servului în al cãruĩ peculiu stãpãnu l'a bãgat acest lucru, iar nu de cazul în care servul a intrat în posesiune dupã cãderea stãpãnului în captivitate. În acest cas Julian decide cã stãpãnul nu câștigã nici posesiunea nici proprietatea prin usucapiune, mãcar cã s'a reîntors și cu tot efectul postliminiului, cãci posesiunea n'a putut începe fãrã știrea stãpãnului. În acest cas se întâmplã, dupã Julian, ca în cazul în care stãpãnul a început de a poseda, și pe urmã a devenit captiv : posesiunea se perde și efectele usucapiunei încetãzã, și postliminiul nu le pôte reînvia, cãci cum țice Tryphoninus, în legea 12 § 2 *De Captivis*..... nici o întocmire omenescã, prin urmare nici întocmirea ficțiunei postliminiului, nu pôte face ca ceea-ce este fãcut sã fie considerat ca ne fãcut, și ca ceea-ce e ne fãcut sã fie considerat ca fãcut; aci încetãzã puterea legiuitorului ; apoi posesiunea este o

cestiune de fapt, și deci nu p^ote fi considerată ca continuată când de fapt este întreruptă, nici începută, când cel ce trebuia să știe de începerea ei, nu avea cunoștință despre d^{en}sa; o singură excepție era admisă pentru cazul de peculiu. Și de aceeași părere este și Tryphoninus în legea sus-citată, și Labeon (legea 29 *De Captivis.....*), și Papinian, legea 44 § 7 *De usurpationibus.....*, sus-citată. Marcellus însă este de opiniune contrarie. În adev^{er}, în legea 12 § 2 *De Captivis.....*, Tryphoninus citând opiniunea lui Marcellus dice: „..... Puțin importă dacă a posedat el însuși, sau pers^ona supusă puterii lui.....“ Adaogă însă că: „..... trebuie să urmăm părerea lui Julian.....“ În acest text Tryphoninus distinge între cazul în care cine-va a început a posedea singur și apoi a fost făcut captiv, și cazul în care cine-va a început a posedea printr'o pers^onă supusă autorității lui: în cazul d'întăiu d^{ic}u Julian și Tryphoninus posesiunea este întreruptă și prin urmare și usucapiunea, în cazul d'al douilea posesiunea c^ontinuă și usucapiunea asemenea. Marcellus decide, din contră, că tot așa trebuie să decidem în ambele casuri, adică că în ambele casuri ficțiunea postliminiului își produce efectul. Prin urmare stăpânul care a început a posedea și a usucapa, dacă se reînt^orce este considerat că a continuat de a posedea și usucapa prin ficțiunea postliminiului. Marcellus însă nu se pronunță asupra casului în care servul fără peculiu a început a posedea în timpul captivității stăpânului. În acest cas sunt convins că și Marcellus trebuia să decidă că nu p^ote începe posesiunea, căci stăpânul nu scia de începerea ei. Eacă în ce sens este adev^{er}at a d^{ic}e că exista controversă între juriconsulții clasici. D. Savigny indică ac^{es}tă controversă, însă într'un mod obscur, fără să preciseze asupra cărui punct a nume exista controversă. (Veđi Savigny, *Possessiune*, a șep^{te}a edițiune, traducțiunea în limba francesă a d-lui Henri Staedtler, pag. 281, nota 5). Opiniunea, care pre-

valuse deja în timpul jurisconsultilor clasici a fost opiniunea cea logică a lui Julian, aceia care, în toate drepturile care cer pentru existența lor un exercițiu de fapt, face să înceteze ficțiunea postliminiului, și să prevaleze realitatea faptelor. Această opiniune a fost adoptată și de Justinian, de și comisarii seî neinteliginți au uitat să stergă pasagele relative la opiniunea lui Marcellus.

Prin servul nostru putem câștiga și hereditatea. Și de aceia când un serv este instituit herede, capacitatea de a fi instituit se examinază în persóna stăpânului. Dar, fiind că hereditatea este uă universalitate juridică care conține în sine și datorii, și fiind-că niminea nu pôte fi obligat fără scirea și voia sa, de aceia se cere ca servul să aibă un ordin expres, special, și prealabil, al stăpânului seî de a face adițiune de hereditate. Acest ordin pôte fi dat însă și prin *nunțiu* său *scrisóre* (Ulpian legea 6, *principium* și legea 25, §§ 4 și 5 *De acquirenda vel omittienda hereditate*, D. Cartea XXIX, tit. 2). Dacă stăpânul este infante, *jussus adeündae hereditatis* pôte fi dat de tutorele seî (Modestin, legea 50 *eod. tit.*), iar dacă este *furiosus*, de curatorele seî (Javolenus, legea 63 *eod. tit.*)

Prin servul nostru putem câștiga și un legat. (Gaius, *Instituțiuni*, Comm. II, § 87, și Justinian, *Instituțiuni*, Cartea II, titlu 9 § 3). De exemplu testatorul a ȓis : *Stiche, capito fundum Cornelianum*, sau, *Do, lego, Sticho, servo Gai, fundum Cornelianum*, adică, *Stiche ia fondul Cornelian*, sau, *Daü și leg lui Stichus, servul lui Gaius, fondul Cornelian*. Este indiferent dacă testatorul a menționat sau nu în legat numele stăpânului. Și într'un cas și într'altul legatul este valabil. Și, în ambele casuri, capacitatea de a fi numit legatar (*factio testamenti passiva*) și capacitatea de a beneficia de legat (*jus capiendi*), trebuiesc examinate în persóna stăpânului. Aci însă, fiind că este o acțiune singulară, care nu expune la nici o plată de datorii, acțiunea pôte avea loc

fără ordinul stăpânului; mai mult încă, legatul se fixază pe capul stăpânului fără chiar știrea lui. Atât numai că aflând de această acquisițiune, stăpânul poate repudia sau ordona servului să repudieze legatul. Acésta, după părerea Sabinianilor. După Proculiani însă legatul nu era câștigat stăpânului de cât din momentul în care el știa și vrea să'l câștige (Gaius, *Instituțiunî*, Com. II, § 195).

Cel ce are numai *nudum dominium ex jure Quiritium* asupra unui serv, pe când altul îl are *in bonis*, nu câștigă nimic prin acel serv, totul se câștigă prin cel ce îl are *in bonis*, ca cum ar avea asupra lui *plenum jus Quiritium*. (Gaius, *Instituțiunî*, Com. II, § 88).

Prin servul comun, aparținând în mod indivisă la mai mulți stăpâni, fie-care din ei câștigă în proporțiune cu partea sa de *dominium* asupra servului (l. 5, *principium D., De stipulatione servorum*, Cartea XLV, tit. 3). Prin excepțiune, dacă servul indică nominal numele unuia din stăpâni în modul de acquisițiune, el nu câștigă de cât pentru acesta. Așa, dacă stipulă nominal numai pentru unul din stăpâni: „*Spondesne Gaio, uno ex dominis meis, decem millia sestertium dare*“, sau, dacă figurând în o mancipațiune, sau în o cessiune *in jure*, pomenește numai de numele unuia din stăpâni, șicând, de exemplu: „*Aio fundum Cornelianum Gaii, unius ex dominis meis, esse ex jure Quiritium...*“ Tot așa se întâmplă dacă servul lucrază după ordinul numai unuia din stăpâni, după opiniunea Sabinianilor care a prevalut. Proculianii, din contră, susțineau că în cazul acesta acquisițiunea are loc pentru toți stăpânii. Opiniunea Sabinianilor era cea rațională (Gaius, *Instituțiunî*, Com. III, § 167, Justinian, *Instituțiunî*, Cartea III, tit. 28, § 3). Aceiași soluțiune trebuie să dăm, dacă forțamente acquisițiunea nu poate avea loc de cât pentru unul din stăpâni, de exemplu dacă un

serv stipulă un drept de trecere în favorul unui fond care este proprietatea exclusivă a unuia din stăpâni (Ulpian, l. 7, § 1, *De stipulatione servorum*, Cartea XLV, tit. 3).

A mai rămas să vorbim despre servul unei heredități jacente. Se numește *hereditas jacens*, hereditate jacente, patrimoniul unei persoane morțe deferit unui herede testamentar sau unui herede *ab intestato extraneus*, adică unui herede care are trebuință de adițiune spre a se investi cu patrimoniul defunctului, în tot timpul de la deschiderea succesiunii, care are loc la morțea defunctului, și până când heredele face adițiune. În acest interval hereditatea, *stricto sensu*, nu este represintată de nimine, nici de defunct, căci el a murit, nici de herede, căci acesta nu s'a pronunțat încă.

Dar, fiind că ar fi fost inconveniente grave dacă s'ar fi lăsat lucrurile astfel, căci o mulțime de acquizițiuni ar fi fost stăvilite, s'a creat o ficțiune în virtutea căria s'a decis că hereditatea jacente represintă persoana defunctului. Și de aceia și servul coprins în patrimoniul defunctului, adică al heredității jacente, împrumutând fictiv capacitate de la răposatul, poate câștiga pentru hereditatea jacentă. Acastă ficțiune nu poate însă să facă să dispară realitatea în toate cazurile. Și de aceia, când este trebuință ca neapărat să se manifeste realitatea persoanei în numele căria lucrează servul, nici acquizițiunea nu poate avea loc. Deci, dacă servul heredității jacente este instituit herede, fiind că n'are cine să-i dea *jussus adeundi hereditatem*, nu poate câștiga hereditatea la care este chemat. Tot așa se întâmplă și pentru acele drepturi care nu se înțeleg fără un exercițiu de fapt: precum posesiunea, care nu poate fi câștigată de servul heredității jacente, de cit *ex peculiari causa*, usufructul, usul, habitațiunea, adică acele drepturi personale care nu se înțeleg fără o persoană care să le câștige și să

le exercite. Veđi *Fragmente Vaticane* § 55. Veđi asemenea și Hermogenian, legea 61, *principium* și § 1 D., *De acquirendo rerum dominio*, cartea XLV, tit. 2 (extrasă din cartea VI a scrierii sale intitulate *Juris Epitomae*, Prescurtări de drept). Vom traduce acéstă lege: „Hereditatea în cele mai multe părți ale dreptului ține locul stăpânului defunct, și de aceea pentru hereditate, ca pentru stăpânul defunct, se pôte căștiga prin servul hereditariu. În acele casuri însă în care se cere faptul material al persoanei și substanța unei lucrări reale, nu se pôte căștiga nimic pentru hereditate prin servul hereditariu; și, de aceea, de și servul hereditariu este instituit herede, fiind că se cere persoana stăpânului, care se ordone adițiunea, se va aștepta ca heredele să facă adițiune. Usufructul, care nu se pôte constitui fără existența persoanei titularului acestui drept, nu se pôte căștiga heredității prin servul hereditariu“

II. A doua categorie de persoane prin care putem căștiga sunt *fili* *familias* sau *filiae familias*, asupra cărora avem puterea paternă.

Prin ei sau prin ele putem căștiga proprietatea și hereditatea în același mod ca și prin servii asupra cărora avem dreptul de plină proprietate. Putem căștiga și posesiunea, măcar că nu'i posedăm, căci posesiune nu pôte exista de cât asupra lucrurilor. Gaius este categoric în privința acésta, când ȓice în § 89: „*Non solum proprietas, per eos quos in potestate habemus, acquiritur nobis, sed etiam possessio...*„ În adevăr vorba *potestas*, fără adjectiv, la Romanii exprimă ambele puteri și cea dominicală și cea paternă. E curios cum la Romanii nu s'a presintat nici uă dificultate în privința acésta, când vedem pe Gaius în paragraful următor 90 ȓicându-ne că: „Prin acele persoane însă care se află sub a noastră *manus* sau sub

al nostru *mancipiū*..., dacă se pôte câștiga posesiunea este cestiune controversată, de ôre-ce pe ele nu le putem poseda." E de mirare cum s'a ridicat controversă pentru acestea, și nu s'a ridicat controversă pentru persoanele de sub putere paternă, căci nici pe acestea nu le putem poseda, ba încă cele în *manu* sunt sub o putere analógă cu puterea paternă, iar cele sub *mancipium*, sub o putere analógă cu puterea dominicală, afară numai că cele de sub *mancipium* sunt libere, iar cele de sub putere dominicale sunt serve. Acesta uă observă cu drept cuvânt și d-l Savigny, în opera mai sus citată, pagina 282.

Dacă dreptul de acquisițiune prin servi al stăpânilor a remas întreg, după cum am arătat mai sus de la cele d'ânteiū timpuri ale Statului Roman și până la Justinian inclusiv, dreptul însă de acquisițiune prin *fili* sau *filiae familias*, n'a existat în întregimea lui de cât pâuă la finele Republicei, căci sub Imperiū a fost restrîns succesiv prin peculiul castrens, prin peculiul quasi-castrens și prin peculiul adventitiū. Dacă însă Gaius ne vorbește într'un mod absolut de acquisițiunile prin persoanele de sub puterea paternă în paragraful 89, *causa* este că în timpul seii nu se introdusese de cât uă simplă restricțiune, aceia a peculiului castrens, excepțiune puțin însemnată, căci ea nu se aplica de cât la acquisițiunile făcute de *fili familias* ca militari.

Cea d'ânteiū restricțiune adusă dreptului de acquisițiune al ascendenților prin descendenții de sub puterea lor paternă, în ordinea historică, fu peculiul castrens, *peculium castrense*, cum 'l numeau Romanii.

El fu introdus în timpul imperiului și probabil de către August. În timpul Republicei în adevăr, încă Dionysiū din Halicarnasse pôte dice, după cum ne relatează Vimmius, *Comentariū asupra Instituțiilor lui Justinian*, Cartea II, tit. 9 § 1: „...Romanii nu posedă nimic în prop riū pe cât trăese încă ascendenții

lor: ... ci tot ce câștigă 'l câștigă pentru dênșii, ca când ar fi servi ai lor, ὅς δοῦλοι τῶν πατέρων“.

Introducerea acestui peculiū fu introducerea a unuia din numeroșele beneficii, privilegiu, create de Împărații Romani pe rind în favoarea militarilor. În timpul Republicei asemenea beneficii erau inutile. În adevăr în timpul Republicei tot cetățianul roman de la 17 ani încolo era militar, serviciul militar era un drept, o onoare chiar în același timp în care era o datorie n'avea trebuință dar să fie încurajat. Tocmai în timpul Imperiului se introduseră armatele permanente, serviciul militar începu a deveni o profesiune, și starea de militar o stare a parte, atunci apăru pentru prima oară distincțiunea între *militares* (militari) și nemilitari, așa numiți *pagani*, de la *pagus*, sat, căci armatele erau concentrate în orașe, prin urmare pe la sate erau mai numai nemilitari. În timpul Republicei, ori-ce cetățian se credea mândru, când patria era în pericol, să servescă în resboiū, să între triumfător în Roma, ba încă generalii triumfători aveau cea mai mare influență în Roma. În timpul Imperiului, Împăraților nu le putea conveni una ca acesta, ca un cetățian să între triumfător în Roma, în numele său personale, și să exercite influență. Acesta nu putea fi de cât spre paguba influenței imperiale. De aceea Împărații voiră să aibă militari de profesiă, care să se bată în numele lor al Împăraților, de la dênșii să atarne și de la dênșii să sperie tot. Era natural atunci ca profesia de militar să începă a fi încurajată prin deosebite avantaje, din care unul este peculiuul castrens.

Peculium castrense este definit ast-fel de juriconsultul Macer, într'un fragment extras din Cartea II a tractatului său intitulat *De re militari* (Despre averea militară), care formeză legea 11 în Digeste, Cartea I titlu 17, *De castrensi peculio* (Despre peculiuul castrens).

„*Peculiuul castrensu* este, ceia-ce se dăruește de ascendenți sau de cognați celui ce se află în miliție: precum și tot ceia-ce fiul de familie câștigă însuși în

miliție, și pe care nu 'l ar fi câștigat, dacă nu ar fi fost militar : căci ceia-ce ar fi câștigat și fără să fie militar nu intră în peculiuul castrens (măcar că l'a câștigat fiind militar).“

Așa dar peculiuul castrens se compune de tot ce *filius familias* câștigă numai din cauza profesiei sale de militar. El se compune : 1° din toate liberalitățile ce i s'au făcut fie de rude, fie chiar de străini din cauza stării sale de militar ; 2° din ceia ce a câștigat singur ca militar, precum din prădile din resboie, din economiele sale asupra soldei, etc.

Relativ la acest peculiu castrens, drepturile *filiului familias* au mers crescând, dar nici o-dată nu au devenit complete. În adevăr, la început, și acesta a ținut de la August până la Adrian, fiul de familie nu avea de cât dreptul de a dispune între vii de ceia ce câștigase ca militar. și acesta pe cât era militar, și după ce fusese congediat din miliția (*post demissionem*), iar cât pentru dreptul de a dispune prin testament în acest interval de timp, fiul de familie nu'l avea de cât pe cât era militar, după demisiune nu'l mai avea. Tocmai Adrian concedă dreptul de-a dispune prin testament și militarilor demși, adică veteranilor (Justinian, *Instituțiuni*, Cartea II, t. 12, principium). Și nici de atunci încolo dreptul fiului de familie asupra peculiuului castrens nu fu absolut, căci el nu avea dreptul de a'l lăsa *ab intestat* hereșilor seși legitimi, ci în lipsă de testament, peculiuul castrens, se întorcea în mâinile ascendentului exercitator al puterii paterne, ca avere a lui proprie, ca un peculiu ordinar ce'i ar fi încredințat fiului seș spre administrare, ascendentul 'l lua peculiuul castrens al fiului-familias *jure peculii* iar nu *jure hereditario*. D'abia Justinian decise că fiul-familias va avea dreptul a lăsa peculiuul seș castrens *jure hereditario* descendenților seși, și în lipsă de descendenți, fraților seși ; și că numai în lipsă și de unii și de alții, vor lua acest peculiu castrens ascendenții (Justinian, *Institu-*

fiunī, eodem), după Teophilū, *jure peculii*, după Denian, măngeat și Accarias, *jure hereditario*. În orī-ce cas, măi târdiū, Justinian prin novela 118, asimilă tōte bunurile filiilor *familias* cu ale persōnelor *sui juris*, și le deferi pe tōte *jure hereditario*, la ordinele de moștenitorī create prin acēstă novelă. În cāt d'abia de la novela 118 a lui Justinian încolo, *filius familias* deveni, fu considerat ca absolut *pater familias* asupra peculiului castrens, cu tōte că textele jurisconsultilor clasici 'l declara deja ca *pater familias*. În legislația clasică acēsta era adevērat în regulă generală da, dar în mod absolut nu, *fere*, aprōpe, da, dar de tot nu.

A doua restricțiune adusă dreptului de acquisițiune a ascendentului exercitator al puterii paterne fu peculiul quasi-castrens; *peculium quasi-castrense*, cum il numeau Romanii, pentru că el a fost introdus în imitațiune a peculiului castrens. Germanii acestui peculiū aū fost introduși de împēratul Constantin pentru prima oră în anul 321 de la Isus Christos, printr'ua constituțiune a sa, legea unică în Condicta lui Justinian, titlu 31 al Cărții XII. Decī tōte textele din Digeste care vorbesc de acest peculiū aū fost interpolate de comissariī lui Justinian. Constantin compuse acest peculiū din ceia ce *filius-familias* cāștiga ca *palatinū*, adică ca exercitând vre-un oficiū în Palațiul imperial, de exemplu din economiele lefii sale saū din liberalitățile imperiale. Theodosiū cel tiner făcu să intre în acest peculiū și ceia ce cāștigaū *filiī familias* ca avocați. Leon și Anthemius il măi întinse la ceia ce cāștigaū preoții și diaconii în astă calitate. În fine Justinian il întinse și la ceia ce cāștigaū toți funcționariī salariați ai Stătului, în astă calitate (legea 37, *principium*, C., III, 28, și legea 4 C., II, 7).

Filius familias avu aceleași drepturi asupra peculiului quasi-castrens, ca și asupra peculiului castrens, cu aceleași restricțiuni la început, adică până la Justinian,

cu simplul drept de dispozițiune între vii sau *mortis causa*, fără însă a avea drept de a'l defere ab intestat. Și, de la Justinian încolo, și cu acest din urmă drept, cu modalitățile, și sub controversele relative la peculiuul castrens, și cu intensitatea plenariă, de la novela 118 încolo, întocmai ca pentru peculiuul castrens.

A treia restricțiune adusă dreptului de acquisițiune al ascendentului exercitator al puterii paterne este cea ce interpreții dreptului roman numesc *peculium adventitium*, și cea ce Romaniî numeau *bona adventitia*.

Cei d'ânteu germenii ai peculiuului adventitiu au fost creați tot de împăratul Constantin printr'ua constituțiune a sa din anul 319, care formeză legea 1 în Condicta lui Justinian, titlul 6, *De bonis maternis et materni generis*. (Despre bunurile materne și de genă matern) al Cărții LX. Constantin alcătui acest peculiu din bunurile ce *filiul familias* sau *filia familias* câștiga prin liberalitățile testamentare sau prin succesiunea ab intestat de la muma sa. Impărații Honoriu și Arcadiu introduseră în urmă în acest peculiu și cea ce fiul sau *filia familias* câștiga prin donațiuni între vii sau *mortis causa*, sau ori-ce alte liberalități de ori-ce natură sau prin succesiune ab intestat de la vre-un ascendent matern (l. 2 C., *eod tit.*). După aceia Theodosiu și Valentinian mai introduseră în acest peculiu și liberalitățile de ori-ce natură ce câștiga *filius* sau *filia familias* de la soțul sau de la soția sa, de la logodnicul sau de la logodnica sa (legile 1 și 5 C., VI, 61). În fine Justinian introduse în acest peculiu și cea ce *filius* sau *filia familias* câștiga prin liberalitățile de ori-ce natură sau prin succesiunea provenită de la ori-ce altă persoană, afară de ascendentul sub a căruia putere se afla, precum în fine și cea ce *filius* sau *filia familias* câștiga prin munca sa, de altă natură de cât aceia care contribuia la formarea peculiuului quasi-castrens (l. 6 C., *eod. tit.*) Asupra acestui peculiu adventitiu, ascendentul exercitator al puterii paterne avea însă usufructul

în tot timpul vieții sale și spre acest sfârșit și administrațiunea peculiului, *filiul* său *filia familias* nu avea de cât nuda proprietate, fără dreptul însă de a dispune prin testament de această nudă proprietate, nici de a o lăsa cu titlul de moștenire ab intestat, după mórtea sa; prin urmare la mórtea sa, dacă bine-înțeleș avea loc înainte de a exercitatorului puterii paterne, acesta lua peculiul adventiții. *jure peculii*. Inșă la acest peculiu fură adușse óre-care îmbunătățiri în favórea filiilor-*familias* chiar înainte de Justinian. Așa împérații Theodosiú și Valentinian deciseră în anul 439, printr'ua constituțiune a lor, care forméză legea 3 C., VI, 61, că bunurile ce fii săú *filiile-familias* vor câștiga cu titlu de dotă saú de donațiuni *ante nuptias*, saú în mod mai general cu titlu de *lucra nuptialia*, vor fi deferite ab intestat la mórtea lor, cu titlu de hereditate, mai întéiú descendenților lor, în lipsă de descendenți tatáluí, în lipsă de acesta moșuluí. În anul 469, împérații Leon și Anthemius merseră și mai departe, și printr'ua constituțiune a lor, care forméză legea 4 C., *eod. tit.*, deciseră, că în lipsă de copii, *lucra nuptialia*, vor fi deferite, *jure hereditatis*, ab intestat, mai întéiú fraților și surorilor germani, în lipsă, fraților și surorilor consanguiní saú uteriní, și apoi tatáluí, și în urmă moșuluí. Apoi Justinian, aplică succesivú la întregul peculiu adventiții, binefacerile admise pentru *lucra nuptialia* (l. 11 C., VI, 59 și l. 6 § 1 C., VI, 61). Până când în fine Justinian, prin novela 118, aplică același sistem de succesiune la tóte peculiele, castrens, quasi-castrens și adventiții (afară că relativ la acesta rêmâne rezervat usufructul exercitatorului puterii paterne), ale filiilor saú *filielor-familias*, și le deferi ca cum ar fi avere a persónelor *sui juris*.

Credem că nu este inutil să facem uă comparațiune între usufructul ascendentuluí exercitator al puterii paterne asupra peculiuluí adventiții al descendenților de sub a lor putere, și usufructul pe care Condica Napo-

leon mai înteu, prin articolele 384, 385, 386 și 387, și Codul civil nou român prin articolele 338, 339, 340 și 341, îl acordă tatălui în timpul căsătoriei, și după soluțiunea căsătoriei prin mörte, soțului supraviețuitor.

Dreptul de folosință din Codul Napoleon și cele ce l'au imitat, își are originea în dreptul *de garde noble et bourgeoise*, pe care *Consuetudinea din Paris* (La Coutume de Paris) l'edicta în articolele 265—268, după cum observă cu drept cuvint toți interpreții Condiții Napoleon, și în special, Valette în Notele sale asupra lui Proudhon, Tom II, *Puissance paternelle*, ultimele observațiuni. În adevăr usufructul legal asupra peculiuului adventițiu nu trecu din dreptul roman de cât în *țerile de drept scris* din Franția (adică în provinciile din josul de riul Loire), și nu fu imitat de cât de förte puține Consuetudini (Coutumes) din țerile consuetudinale (Pays de Coutumes), adică din provinciile din sus de riul Loire. În cele-l-alte Consuetudini, și acestea formău legislațiunea majorității provinciilor din sus de riul Loire, usufructul legal nu era un simplu atribut al puterii paterne ca la Romani, el nu era acordat de cât ca uă consequență a administrației părintelui, era ca un fel de inchiriere a patrimoniului descendentului, pentru care el lua toate obligațiile de întreținere, și i-se atribuia ca chiriă venitul patrimoniului, era ca un fel de remunerațiune și de desdaunare a gardei patrimoniului descendentului, de aceea se și numea *droit de garde ou de bail*, și nu aparținea de cât supraviețuitorului dintre cei doi soți, și în resortul de aplicațiune a Consuetudinei din Paris, în cas dacă supraviețuitorul părinte refusa garda, bunilor său bunicelor; förte rar însă, și în unele țeri de consuetudine, aparținea și colateralilor. Și acest usufruct nu exista de cât asupra bunurilor nobililor. De aceea se și numea *droit de garde noble*. Singura Consuetudine din Paris acorda acest drept supraviețuitorului dintre părinți, și în lipsă de putință seú voință a aces-

tuia, bunilor și bunicelor burgheși ai Parisului, însă mai restrins, căci usufructul lor nu dura de cât până la împlinirea a patru-spre-zece ani ai descendenților de sex masculin, până la împlinirea a două-spre-zece ani a descendenților de sex feminin. Pe când garda nobile dura până la două-zeci ani pentru băieți, până la cinci-spre-zece ani pentru fete. Originea gardei nobile este chiar în instituțiunea feudelor. În adevăr concesiunea feudului fiind făcută vasalului de către senior cu condițiunea ca acesta să îi presteze serviciul militar, când vasalul murea și lasă un băiat, în etate fragedă: sau uă fată, n'avea cine să presteze acest serviciu militar. De aceia seniorul lua atunci posesiunea feudului, plătea din venitul lui unui om pentru facerea serviciului militar, întreținea pe copil sau pe fată cu uă parte din acest venit, restul era al lui, și acesta până ce băiatul ajungea la etate de a putea procura în persoană serviciul militar, iar fata până ce se mărita, ca bărbatul ei să pótă presta acest serviciu. După abolițiunea regimului feudal, acest usufruct asupra feudelor fu transportat de la senior la tatăl minorului și la alte rude ale lui de sex masculin. Apoi fu acordat și mumei și bunicelor. În fine fu generalizat și întins de la bunurile feudale și la cele-lalte bunuri ale minórilor, mai în tóte țêrile consuetudinale.

Deosebire între usufructul legal al Condiceii Napoleon și garda nobilă este:

1) Garda nobilă nu se deschide de cât în cazul de mórte a unuia din soți, pe când usufructul legal al Condiceii Napoleon aparține tatălui și în timpul căsătoriei.

2) Garda nobilă aparține și bunilor și bunelor, pe când usufructul legal al Condiceii Napoleon este restrîns la tată și la mamă.

3) Garda nobilă ține până la două-zeci ani împliniți pentru băieți, până la cinci-spre-zece ani împliniți pentru fete, pe când usufructul legal al Condiceii Napo-

leon ține până la opt-spre-dece ani împliniți și pentru băeți și pentru fete. (Vezi Valette sur Proudhon, Tome II, *Puissance paternelle*, ultimele observațiuni).

Intre usufructul asupra peculiului adventițiu din dreptul roman și usufructul legal al tatălui în timpul căsătoriei și al supraviețuitorului soț din *Condictio* Napoleon și dreptul civil actual românesc sunt mai multe deosebiri importante, între care cele mai principale sunt următoarele :

1) Usufructul asupra peculiului adventițiu aparține tot-d'auna exercitatorului puterii paterne, care la Romani nu poate fi de cât un mascul, tatăl său un ascendent patern. Decă dacă tatăl este precedat de tatăl seș, și nepotul se află sub puterea paternă a moșului seș, acesta iar nu tatăl va avea usufructul legal asupra peculiului adventițiu. Pe când usufructul legal modern nu aparține nici o-dată moșului, chiar dacă unele atribute ale puterii paterne ar fi exercitate de moșu, cum e dreptul de a consimți la căsătoria nepotului.

2) Dreptul de usufruct asupra peculiului adventițiu nu poate aparține mumei, pe când usufructul legal modern poate aparține mumei supraviețuitoare.

3) Usufructul asupra peculiului adventițiu dura totă viața ascendentului usufructuar, pe când usufructul legal modern după *Condictio* Napoleon dură până la etate de opt-spre-dece ani împliniți ai copiilor, iar după codul civil românesc până la etate de două-deci de ani împliniți ai copiilor, întocmai ca dreptul de *garde noble* din *Consuetudinea* din Paris asupra băeților.

4) Usufructul asupra peculiului adventițiu pörtă și asupra bunurilor câștigate prin munca fiilor sau *filiolor-familias*, pe când usufructul legal modern nu pörtă asupra bunurilor câștigate de copii prin munca saș industria lor.

5) Usufructul asupra peculiului adventițiu continuă cu tóte că ascendentul exercitator al puterii paterne s'a divorțat, pe când usufructul legal modern încetază

de a aparține aceluia dintre soți în contra căruia s'a pronunțat divorțul.

6) Usufructul asupra peculiului adventitiu nu se stinge prin recăsătorirea exercitatorului puterii paterne, pe când garda nobilă, după majoritatea Consuetudinilor, se stingea în cas de recăsătorire a supraviețuitorului părinte, fie el mamă sau tată (așa era după Consuetudinea din Paris, de exemplu); iar usufructul al Condiceii Napoleon și al Codului civil românesc nou se stinge în cas de recăsătorire a mamei supraviețuitoare.

Așa dar în timpul lui Justinian nu mai rămâne ascendentului exercitator al puterii paterne de cât usufructul peculiului adventitiu și plina proprietate a peculiului *profectiui*, așa numit pentru că plăcă (*proficiscitur*), provine de la ascendentul exercitator al puterii paterne. El se compune din tot ceia ce câștigă *filius-familias*, îndoind, întreind prin arta sa valorile incredințate lui de ascendentul exercitator al puterii paterne, și apoi din donațiunile ce i face. Cu un cuvânt tot ceia ce nu intră în peculiele castrens, quasi-castrens și adventitiu, face parte din peculiu profectiui.

Prin persoanele *in manu* putem câștiga ca prin persoanele în *patria potestate*, proprietatea și hereditatea. Cât pentru posesiune, Gaius ne spune că era cestiune controversată dacă o putem câștiga prin ele, căci ca persoane libere nu le putem poseda (Gaius, *Instituțiuni*, Com. II § 90). Cum am șis deja, relativ la persoanele sub *patria potestate*, nu înțelegem cum s'a putut naște controversa, de ôre-ce nici pe cele în *patria potestate* nu le posedăm, și cu tôte acestea prin ele nici dubiu n'a fost că putem câștiga posesiunea.

Prin persoanele *in mancipio*, putem câștiga ca prin servii în *dominica potestate*, proprietatea și hereditatea. Cât pentru posesiune, asemenea Gaius, *Instituțiuni*, Comm. II, § 90, ne spune că era controversă. Și aci asemenea nu înțelegem controversa, de ôre-ce

ca persoane libere, ele nu sunt susceptibile de posesiune, ca și persoanele *in patria potestate*, pentru care nu era îndoială, că printr'ensele putem câștiga posesiunea.

Prin servul asupra căruia avem dreptul de usă, nu câștigăm de cât ceia ce provine *ex re nostra*, adică ceia ce servul câștigă cu bani, cu valori d'ale noastre. În adevăr între modurile de a se servi de un serv, este și aceea de a'l întrebuința spre a cumpăra pentru noi ceva cu bani d'ăi noștri. S'a admis însă că și liberalitățile, făcute servului asupra căruia avem dreptul numai de us, *intuitu personae nostrae*, le câștigăm tot noi, de și în principiu aceste acquisițiuni profită aceluia care are *dominium* asupra acestui serv, *deducto jure utendi*.

Prin servul asupra căruia avem dreptul de usufruct, pe lângă acquisițiunile de mai sus, mai câștigăm ceia ce provine *ex operis servi*, adică banii ce câștigă servul închiriându-și munca, căci representațiunea bănească a usului natural constituie un fruct civil.

Era chestiune controversată în timpul lui Gaius (*Instituțiuni*, Com. II § 94) dacă, prin servul asupra căruia avem dreptul de usă sau de usufruct, putem câștiga posesiunea. Controversa rezulta din cauză că pe un asemenea serv nu'l posedăm. În adevăr, a poseda va să dică a deține un lucru *animo dominii*. Apoi usuarul și usufructuarul nu dețin *animo dominii*. Posesiunea adevărată o are *nudul* proprietar în fața usufructuarului, proprietarul în fața usuarului, care posedă prin ei, *animo quidem proprio, corpore autem alieno*. Aici mai înțelegem controversă, căci servul este susceptibil de posesiune. Justinian însă decide că putem prin servul asupra căruia avem numai dreptul de usă sau de usufruct să câștigăm posesiunea (Justinian. *Instituțiuni*, Cartea II, tit. 9 § 4).

Prin servul altuia, pe care 'l posedăm însă noi cu bună credință, putem câștiga, ca prin servul asupra

căruia avem dreptul de usufruct, plus, fără controversă, și posesiunea, și chiar proprietatea prin usucațiune (Gaius, *Instituțiuni*, Com. II § 92, Justinian, *Instituțiuni*, Cartea II tit. 9 § 4).

Prin omul liber pe care 'l posedăm cu bună credință (lucru foarte posibil la Romani, căci nefiind registre ale stării civile, se putea foarte ușor ca uă persoană liberă să se credă și ea servă, să se lase a fi vândută și să fie cumpărată de uă persoană ôre-care de bună credință, care uă cumpăra ca servă de la uă altă persoană pe care uă credea adevărată proprietară), putem câștiga ca prin servul altuia pe care 'l posedăm cu bună credință (Gaius, *Instituțiuni*, Com. II § 92, Justinian, *Instituțiuni*, Cartea II, tit. IX § 4).

În timpul lui Justinian nu mai este nici *manus* nici *mancipium*, prin urmare nu mai pôte fi vorba de acquisitiuni prin femeii *in manu*, sau prin persoane libere *in mancipio*.

În primele timpuri ale legislației romane, nu se putea câștiga nimic *per extraneam personam*. Nici proprietatea prin mancipațiune sau cessioniune *in jure* a lucrurilor *mancipi*. Dacă, bine înțeles, mandatarul meu se prezintă *nomine proprio* ca să i se facă *mancipatio* sau cessioniune *in jure*, el câștiga proprietatea pe numele lui, și era ținut, *actione mandati directa*, către mine să mi retransfere proprietatea. Dar, dacă se prezintă la proprietar ca mandatar al meu și figura *in mancipatio* sau *cessio in jure*, în numele meu, zicând de exemplu: *Aio fundum Cornelianum Gaii mandatoris mei esse ex jure Quiritium etc., nihil agit*, n'a făcut nimic, a făcut un act nul, n'a devenit nici el, nu m'a făcut nici pe mine proprietar. La 'nceput nici posesiunea nu se putea câștiga *per extraneam personam*. Să ne înțelegem. Dacă Primus, mandatarul meu, primește în ochii mei posesiunea unui lucru de la altul în numele meu, eu câștig posesiunea, căci, precum după ce am început a posedea *corpore meo*,

poțu continua de a posede, *animo meo*, remițând *corpus* altuia, de esemplu unui depositar, asemenea *sciens*, poțu să începă pentru prima óră a posede *corpore alieno*. Dar, dacă daū mandat cui-va să cumpere un lucru, și mandatarul cumpărându'l intră în posesiunea lucrului fără știrea mea, eū nu câștig posesiunea, eū nu voiū începe a o câștiga de cât din momentul în care am căpătat cunoștință despre intrarea mandatului în posesiune. Cu alte cuvinte, la început, *ignoranti mihi non adquiritur possessio per mandatarium*. Dar, de la un timp încolo, unii jurisconșulți aū început a admite că prin mandatar poțu începe a câștiga posesiunea, *etiam ignorans*, și acéstă opiniune finise prin a prevala în timpul lui Labeon și Neratius, cu tóte că totuși mai existaū jurisconșulți de opiniune contrariă, chiar în timpul lui Gaius. Veđi Neratius, l. 41, *De Usurpationibus et usucapionibus* (XLI, 3): „...De și prin procurator mai toți convinū că putem câștiga posesiunea...”. Și, ca consequență, Neratius decidea că putem câștiga și proprietatea lucrului *nec mancipi* a căruia posesiune am câștigat'o *etiam ignorans* prin procurator. Veđi Neratius l. 13, *principium*, *De acquirendo rerum dominio* (XLI, 1): „Dacă procuratorul meū a cumpărat un lucru în virtutea mandatului meū, și acest lucru îi a fost trădat: eū câștig proprietatea acestuī lucru din acel moment, chiar ignorând.” Veđi Gaius *Instituțiunī*, Com. II, § 95. „Din aceste resultă, că prin persónele libere care nu sunt supuse către noi la nici un fel de autoritate, nici că le posedăm cu bună credință, precum asemenea prin servii altora asupra căroră nu avem nici măcar dreptul de usufruct, nici uă posesiune de bună credință, nu putem câștiga în virtutea nici unei cause. Și acésta este ceia ce se đice, că prin extraneă persónă, nu putem câștiga nimic, afară de posesiune: și chiar despre posesiune este controversă dacă uă pu-

tem câştiga prin uă persoană liberă. „Dacă posesiunea e de natură a duce la usucapiune, noi nu putem însă începe a usucapa de cât din momentul ce aflăm de intrarea în posesiune a mandatarului nostru, și de aceea se cere ca atunci să fim de bună credință, pe lângă buna credință ce a trebuit să aibă mandatarul nostru la intrarea în posesiune, și acesta era așa nu numai în timpul juriconsulților clasici, dar a rămas așa chiar în timpul lui Justinian, căci textele juriconsulților au fost toate inserate neinterpolate în Digeste, și nu există nici uă constituțiune imperială, care să decidă contrariul. Veđi Paul, l. 47 *De usurpationibus...* „Dacă procuratorul meu a intrat în numele meu în posesiunea unui lucru pe care l'a cumpărat după mandatul meu pentru mine, *deși posedă deja, nu usucapă încă*: căci ca să usucapăm ignorând, nu s'a admis de cât pentru lucrurile făcând parte din peculiele servului său *filiului-familias*.“ Veđi asemenea constituțiunea împăraților Septimă Severă și Antonină Caracalla, care forméză în *Condicta* lui Justinian l. 1. *De adquirenda et retinenda possessione* (VII 32): „Printr'o persoană liberă s'a admis pentru rațiune de utilitate, și deja de mult timp pentru rațiune de drept, ca și cel ce ignoră să câştige posesiunea, și în urmă, luând cunoștință de intrarea în posesiune, să pótă începe și a usucapa“.

Dar prin mandatar nu se putea, în cele d'ântei timpuri, câştiga nici un drept de creanță, nici uă hereditate, nici nu se putea obliga cine-va. Să ne înțelegem. Dacă dam mandat lui Secundus să stipuleze de la Tertius de ce mi de serterți, și Secundus stipula, el devenea creditor, dar eu nu, și trebuia să 'mă cedese acțiunea ce avea contra lui Tertius, să mă constituie procurator *in rem meam*, ca să intentez eu acțiunea *ex stipulatu* ce avea el contra lui Tertius. Dacă eu dam mandat lui Secundus să'mă cumpere un cal de la Tertius, și acesta il cumpăra, și nu'î plătea prețul, el rē-

mănea dator să i-l plătescă, iar eu nu, în contra lui Tertius putea să intente acțiunea *venditi*. în contra mea nu. Atât numai că prin acțiunea *mandati directa* ce avea Secundus contra mea mă putea obliga să î procuru suma necesară ca să plătescă pe Tertius, iar dacă o plătise cu bani de la sine, mă putea obliga să î restituesc ceia ce plătise ca execuțiune a mandatului cu care l insărcinasem.

Dacă eram instituit herede de Tertius, nu puteam da mandat lui Secundus, persoană liberă. să facă adițiune pe comptul meu, precum puteam da *jussus ad- undi* servului meu sau filiului de sub puterea mea paternă instituit herede, ca să facă adițiune de hereditate pe comptul meu.

Acésta era în primele timpuri ale legislațiunei romane, după rigórea dreptului civil.

Pretorul însă a intervenit și a creat acțiunile *exercitoria* și *institoria*. Nu știm într'un mod precis când s'aú introdus aceste acțiuni. Tot ce știm însă este că ele erau admise în timpul lui Julian și Gaius, căci cel d'ântéiu ne vorbește deja de acțiunea *institoria*. (Veđi legea 12 D., *De institoria actione*, XIV, 3), iar cel d'al duoilea de acțiunea *exercitoria* (Veđi legea 2 D., *De exercitoria actione*, XIV, 1). Dar e probabil că ele erau introduse de mai mult timp, căci limbajul lui Gaius și chiar al lui Julian este ast-fel în cât nu se póte deduce din el de cât de ceva constant, iar nu de o recentă inovațiune. Acésta resultă pentru acțiunea *institoria* din legea 5, §§ 1, 2, 9 și 12 D., *De institoria actione*, în care Ulpian vorbește de jurisconsulti ca La-beon și Cassius care trăiaú în timpul lui August și de Servius Sulpicius, care trăia la finele Republicei, și era contimporan cu Ciceron. Vorba *exercitoria actio* e derivată de la *exercitor* (*exercere*), care designa pe întreprindătorul unui comerciú maritim, pe acela căruia profita tóte folósele acestui comerciú, fie că el era proprietarul navei, fie că era numai inchiriatorul cu ghio-

tora (*per aversionem*) a navei, pentru tot-d'auna. său pentru un timp derminat (Ulpianu, l. 1 § 15 D., *De exercitoria actione*). Iar prepusul la acel comerciū maritim, acela prin care 'l exercita în fapt, fie ellū uă persónă liberă, un mandatar, său servul altuia său chiar servul seū propriū, se numea *magister navis*. Vorba *institoria actio* e derivată din contră de la *institor* (de la *instare* a stărui a se ocupa) *tabernae*. care designa pe prepusul la uă prăvălie, la un comerciū de uscat (Ulpian l. 3 şI legea 5 *principium*, *De institoria actione*).

În cazul unui comerciū maritim său terestru, dirijat de un prepus, fie acesta chiar şI uă persónă liberă, prin urmare un mandatar, tot ce acesta va stipula de la un terţiū său va promite unui terţiū, orî-ce creanţă său obligaţiune va contracta, se va naşte mai întēiū un report juridic între *magister navis* său *institor* şI terţiul, în virtutea căruia activ şI pasiv se vor putea exercita acţiunile *ex stipulatu, empti, venditi* etc. direct de către unul contra altuia (Paul l. 5, § 1 D., *De exercitoria actione*). Dar, în acelaşi timp, aceste acţiuni se vor putea intenta, *adjectitia qualitate*, adică ca *exercitoria* său *institoria*, activ şI pasiv, între preponent şI terţiū, preponentul va putea intenta acţiunea *ex stipulatu exercitoria*, acţiunea *venditi exercitoria*, acţiunea *ex stipulatu institoria* său *venditi institoria*, contra terţiului, contra lui se va putea intenta de terţiū acţiunea *stipulati* său *empti exercitoria* orî *institoria*, şI vice-versa (Gaius, *Instituţiuni*, Com. IV § 71).

În urmă s'a admis că, şI în cas de mandat special, afară de orî-ce comerciū terestru său maritim, acţiunile care se dau direct activ şI pasiv între mandatar şI terţiū, se vor da *utiliter* între mandant şI terţiū. Acēsta era părerea lui Ulpian (l. 10 § 5 D., *Mandati vel contra*, XIV, 1, şI legea 13 § 25 *De actionibus empti et venditi*, XIX, 1), opiniune care a prevalut. Papinian nu acorda acţiunile utile de cât

tertiului contra mandantului, iar nu și mandantului contra tertului (compară legea 31 *principium D., De negotiis gestis*, III, 5, și legea 19, *principium D., De institoria actione*, cu legea 59 §. 2 D., *De acquirenda vel amittenda possessione*, XLI, 2). Opiniunea însă lui Ulpian a prevalut, și a fost admisă și de Justinian, prin faptul inserțiunei ei în Digeste de către comisarii lui Justinian, care din eróre au inserat și opiniunea lui Papinian. În cât în ultima stare a legislațiunei clasice, și în timpul lui Justinian mai cu sémă, singura deosebire ce mai rămâne între dreptul modern și cel roman este că în dreptul roman acțiunii directe există între tertiu și mandatar activ și pasiv, și utile între tertiu și mandant, pe când în legislațiile moderne representațiunea este complectă, mandatarul nu mai lucrază în numele seü, ci numai în numele mandantului, este un instrument, ca în materie de acțiune prin persoanele *alieni juris* în dreptul roman, în cât acțiunii nu se mai dau activ și pasiv de cât între tertiu și mandant.

Spre mai mare lumină dăm aci textele lui Ulpian și Papinian sus-citate.

Papinian, legea 31 *principium D., De negotiis gestis*, extrasă din Cartea II a scrierii lui Papinian, intitulată *Responsa* (Respunsuri la cestiunile ce i se adresaü): „Cine-va a dat mandat unui libert al seü sau unui amic să ia bani cu împrumutare: a căruia mandat înscris creditorul îl a urmat, și a primit și un fidejuser: de și banii nu au profitat mandantului, cu toate acestea se va da în contra lui creditorului acțiunea *negotiorum gestorum*, tot așa și fidejuserului dacă va fi plătit pe creditor: acésta adică, ca imitațiune a acțiunei institorie.“

Papinianü, legea 19, *principium D., De institoria actione*, extrasă din Cartea III a Respunsurilor sale: „În contra aceluia care a însărcinat pe un procurator să ia bani cu împrumutare, se va da uă acțiune utilă,

în imitațiune a acțiunei institorii: ceia ce se va face cu multă equitate, și dacă procuratorul care a promis stipulantului, este solvabil.“

Papinian, legea 49 § 2 D., *De acquirenda vel amittenda possessione*, XLI, 2, extrasă din Cartea II, a *Definițiunelor* sale: „De și posesiunea se câștigă de cine-va chiar fără să știe, usucapiunea nu începe de cât când începe să știe despre intrarea în posesiune; cu tóte acestea acțiunea pentru causă de evicțiune nu e acordată stăpânului (adică mandantului) contra vândătorului fără voia procuratorului (față cu mandatarul mandantul se mai numește și *dominus*, adică stăpân al afacerii); dar mandatarul va fi silit prin acțiunea *mandati* a o ceda mandantului.“ Acest text are trebuință de explicațiune.

Este vorba de un mandant, Primus care a dat mandat lui Secundus să se ducă să cumpere un lucru, să presupunem că e *nec mancipi* (spre mai mare facilitate), de exemplu uă oaie de la Tertius. Tertius nu era proprietar al oii. După mandatul lui Primus, Tertius care are cunoscință de acest mandat, vinde oia lui Secundus care o cumpără de bună-credință, și i o și remite. Din momentul tradițiunei făcute lui Secundus, Secundus a câștigat posesiunea pentru Primus, măcar că Primus ignoră momentul tradițiunei, și din momentul în care Primus află de tradițiune, începe a usucapa pentru Primus, adică Primus începe a posedea *etiam ad usucapionem*. În urmă oia e revendicată de Quartus care câștigă procesul și evinge pe Primus. În cas de evicțiune, cumpărătorul are acțiunea *empti* și chiar o acțiune specială *duplae ob evictionem* contra vândătorului. Acastă acțiune nu va aparține nici direct, nici *utiliter* lui Primus, ea va aparține numai direct lui Secundus mandatarul: Primus nu va putea s'o intente de cât dacă i va fi cedată de Secundus. Dovadă că Papinian nu acordă mandantului creanța, acțiunea contra

terțiului rezultând din contract, nici măcar *utiliter*; ceia ce am voit să demonstrăm.

Ulpian, legea 10 § 5 D., *Mandati vel contra*, extrasă din Cartea XXXI a Comentariului său asupra Edictului: „Tot Papinian în aceeași carte raporteză că trebuie să dăm uă acțiune utilă fidejussorului condamnat să plătească creditorului împrumutător, care fidejussor de aceia a garantat, pentru că stăpânul afaceri dăduse mandat unui procurator al său ca să ia banii cu împrumut de la creditorul către care a garantat: acésta în imitațiune a acțiuneii institorie: căci în specia actuală mandantul trebuie considerat ca cum ar fi *prepus* pe procurator spre primirea banilor.“

Ulpian, legea 13 § 25 D., *De actionibus empti et venditi*, extrasă din Cartea XXXII a aceluiaș Comentariu al său asupra Edictului: „Dacă procuratorul unei persoane a vândut și a promis cumpărătorului (sub înțeles *duplam aestimationem ob evictionem*, îndoitul prețului în cas de evicțiune), e chestiune de a-se ști dacă trebuie să se dea acțiune stăpânului afaceri (adică mandantului) său în contra lui: Papinian în Cartea a III a răspunsurilor se le este de părere, că se pôte intenta în contra stăpânului acțiunea *empti utiliter* (adăugăm sau acțiunea *ex stipulatu duplex, utiliter*), în imitațiune a acțiuneii *institoria*, dacă bine înțeles a dat mandat să vândă lucrul: deci, și vice-versa, trebuie să decidem (acésta o țice Ulpian) că și stăpânului îi competă acțiunea *venditi* utilă (spre a reclama prețul de exemplu).“ Acest text are trebuință de interpretare. Iacă specia: Primus dă mandatul lui Secundus să vândă lui Tertius, de exemplu țece porci. Secundus îi vinde pe cinci sute de sesterti și Tertius stipulă că în cas de evicțiune, va avea dreptul să cêră îndoit. Textul zice, *caverit emptori* ¹⁾. *Cavere* va să țică a promite, cu sau

1) Vorba *cavere* de unde vine și *cautio*, la Romanii, însemneză a promite unei persoane care stipulă. Nu ori-ce stipulație însă este uă *cautio*. *Cautio* este acea stipulație care se face spre mai mare asigurare a dreptului

fără fidejussor. E evident că aci e uă obligație adjacentă, iar nu uă simplă acțiune *empti* pe care o are asemenea cumpărătorul pentru ca să cêră *quod interest*, în cas de evicțiune. Căci dacă ar fi vorba de simpla acțiune *empti*, nu s'ar pomeni de uă anume promisiune (*cautio*) făcută de vîndător cumpărătorului. Cumpărătorul numără cei cinci sute de sestertii, și vîndătorul îi face tradițiunea porcilor. După aceea, fiind-că porcii nu erau ai lui Primus, Quartus îi revendică în mâna lui Terțiu și îl evinge. Questione dacă contractul de vîndare în specie produce obligațiunii și acțiunii reciproce între mandantul Primus și cumpărător? Papinian dă cumpărătorului acțiune utile în contra mandantului, fără să spue care (se înțelege acțiunea *ex stipulatu duplae* sau acțiunea *empti*). Ulpian adaugă, că pentru reciprocitate trebuie să dăm și mandantului acțiune utilă (se înțelege acțiunea *venditi* contra cumpărătorului) pentru a'i cere, de, expmpeu, plata prețului.

Anexe naturale ale titlului nostru IX din Cartea II sunt titlurile XVII, *Despre stipulațiunea servilor*, și XXVIII, *Care sunt persónele prin care câștigăm un drept de creanță*, din Cartea III. De și multe din ideile coprinse în aceste titluri le am relatat în explicarea titlului IX al Cărții al II-lea, totuși vom relua repede paragrafele din aceste două din urmă titluri, și le vom parafrasa într'un mod special.

Și mai înteuș să explicăm titlul XVII, *De stipulatione servorum*, adică *despre stipulațiunea servilor*.

Principium. — „Servul împrumută dreptul de a

unei persóne. Ea câte uă dată e simplă, altă dată este însoțită de promisiunea unui fidejussor, și atunci pórta mai în special numele de *satisfactio*. În materie de vîndare, pe lângă acțiunea *empti* ce avea cumpărătorul contra vîndătorului în cas de evicțiune, pentru a'i cere să-i plătescă totă paguba (*quod interest*) ce suferă el din evicțiune, mai era obiceiul la încheierea contractului să se adauge uă stipulațiune, obiceiuit însoțită de fidejussor, uă *cautio* sau uă *satisfactio*, prin care se stipulă de cumpărător de la vîndător, că în cas de evicțiune acesta îi va plăti indoitul prețului. Acastă cautiune în cele după urmă a finit prin a fi subînțeleșă. Cumpărătorul avea opțiunea între *actio empti* prin care putea cere (*quod interest*) și *actio ex stipulatu duplae* prin care putea cere indoitul prețului.

stipula de la persóna stăpânului. Hereditatea însă în cea mai mare parte din casuri ține loc de persóna defunctului, și de aceea cea ce servul hereditariu stipulează mai înainte de adițiunea heredității, îl câștigă pentru hereditate, și prin acesta în fapt îl câștigă și pentru cel ce în urmă se face herede. "Servul este un instrument de acțiune pentru stăpânul său, după cum am dis deja. De aceea el împrumută capacitatea de a stipula de la stăpânul său, căci el personal n'are nici o capacitate. Când stipulă el, pare-că ar stipula stăpânul prin gura lui, și de aceea se și dice: „*Vox servi, vox domini.*—*Vocea servului 'i vocea stăpânului.*" Cea ce stipulă servul îl câștigă prin urmare pentru stăpânul său, și acesta se întemplă fie că el stipulă nominal pentru stăpânul său: „*Gaio domino meo dari spondes?*“, fie că stipulă pentru sine: „*Mihi dare spondes?*“, fie că stipulă pentru conservul său: „*Pamphilo conseruo meo dare spondes?*“, fie în fine că stipulă impersonal: „*Dari spondes?*“ Veđi § 1 al titlului nostru.

§ 2. „Când însă în stipulațiune este conținut un fapt, în orî-ce cas trebuie să fie coprinsă persóna stipulantului în stipulațiune, de exemplu, dacă servul stipulează să fie el lăsat să trecă cu piciorul, călare sau cu carul: în asemenea cas numai el nu trebuie oprit, nu și stăpânul său.“

Când stipulațiunile aũ de obiect un fapt, fiind-că fapt impersonal nu se pôte, fiind-că fapt fără persónă care să'l îndeplinească nu se pôte, neapărat că atunci trebuie să se indice persóna în stipulațiune. Și atunci, dacă servul stipulă pentru el dreptul de a face ceva, măcar că acesta profită tot stăpânului său, numai el are dreptul de a face acel fapt, iar nu și stăpânul său. Dacă vrea să stipuleze să facă stăpânul, trebuia coprins anume numele stăpânului în stipulațiune. Așia de esemplu Stichus servul lui Gaius, a stipulat de la Seius ast-fel: „*Spondesne per te non fieri quomonus mihi ire, agere liceat per fundum tuum?*—Promiți că nu mă

vei impedece de a trece cu piciorul, călare sau cu carul prin fondul tău. „Numai Stichus poate trece iar nu și Gaius, măcar că trecerea profită tot lui Gaius proprietarul fondului vecin cu fondul lui Seius, exploatat prin servul său rustic Stichus. Dacă vrea ca să poată trece Gaius, trebuie să stipule dreptul de trecere pentru Gaius. În adevăr dreptul de trecere e o genă pentru Seius. Alta e ca gena să fie restrinsă la trecerea servului lui Gaius, și alta este să fie întinsă și la trecerea stăpânului. Apoi obligațiile se interpretează tot-d'auna în favoarea debitorului, mai cu seamă când rezultă din contracte *stricti juris*, cum este stipulațiunea.

§ 3. „Servul comun când stipulă, câștigă pentru fiecare din stăpânii săi în proporțiune cu partea de co-proprietate a fiecăruia stăpân asupra servului: afară numai dacă a stipulat după ordinul numai unuia din stăpâni, sau nominal în favoarea numai unuia din ei: căci atunci câștigă pentru acel stăpân numai..... „Tot așa decide și paragraful 3 din titlul XXIII al Cărții III. N'avem nimic de adăugat, căci am discutat în privința acésta, sub titlul IX al Cărții II.

§ 3 Continuare: „..... Dacă ceia ce stipulă servul comun, nu poate să fie câștigat de cât pentru unul din stăpâni, bine înțeles va fi în întreg câștigat numai pentru acest stăpân. Așa de exemplu, dacă servul comun stipulă sa i se dea un lucru, care aparține deja unuia din stăpâni.“

Ceia ce este imposibil nu se poate aduce întru îndeplinire. Servul Stichus, comun lui Gaius și Seius, a stipulat de la Mævius să-i transfere proprietatea fondului Cornelian. „Spondesne, Mævi, dare mihi fundum Cornelianum?“ Apoi se întâmplă că fondul Cornelian este deja proprietatea exclusivă a lui Gaius. Cine va nu poate fi de două ori proprietar pe un lucru. Stipulațiunea decî nu va profita lui Gaius, ci numai lui Seius și integralemente. Ecă cum se va aduce la îndeplinire. Mævius se va încerca să cumpere de la Gaius

fondul Cornelian, de va reuși, îl va transmite prin mancipațiune, de exemplu lui Stichus, care 'l va câștiga pentru Sēius. Dacă nu va reuși, va fi condamnat să plătească lui Stichus valoarea fondului Cornelian, care va profita integralemente și exclusivamente lui Seius.

Trecem acum la explicarea titlului XXVIII al Cărții III. Acest titlu are rubrica următoare : „*Per quas personas nobis obligatio acquiritur.*“ *Obligatio* în limba romană înseamnă mai întâiu reportul complet dintre creditor și debitor, legătura juridică care 'i lēgă unul către altul. (In acest sens e luată vorba *obligatio* în principiul titlului XIII al Cărții III, în principiul titlului XIV al aceleiași Cărți, și în cea mai mare parte din texte. Acesta este sensul obicnuit). Vorba *obligatio* înseamnă însă câte o dată și reportul sub punctul de vedere unicamente passiv, adică al debitorului. In acest sens este întrebuințat verbul *obligare* de Modestin în legea 52 D., *De obligationibus et actionibus*, și de Paul în legea 3 § 1, *eod tit.* In fine, vorba *obligatio* înseamnă câte o dată reportul unicamente sub punctul de vedere activ, adică al creditorului, este sinonim de ceia ce Francesii numesc *creance*, și ceia ce noi imitând pe Francesii numim *drept de creanță*. Acesta este sensul în care vorba *obligatio* este întrebuințată în rubrica titlului nostru, care prin urmare trebuie tradusă ast-fel : „*Care sunt persoanele prin care câștigăm un drept de creanță?*“

Principiul titlului nostru nu spune nimic nou. N'are trebuință de explicațiune. Ceia ce spune știm deja din ceia ce am șis cu ocaziunea explicării titlului IX al Cărții II.

Asemenea și paragrafele 1, 2 și 3 n'au trebuință de alte explicațiuni. Ele sunt suficient lămurite prin ceia ce am șis sub titlul IX al Cărții II din Instituțiunile lui Justinian.

FRAGMENTE ALE LUI DOMIŢIU ULPIAN,

CUM SE VEDŪ IN CARTEA UNICĂ A REGULELOR SALE
CARE SE NUMESCŪ TITLURI DIN CORPUL LUI ULPIAN, PRECUM
ŞI CĂTE-VA DIN CELE EXTRASE DIN INSTITUŢIUNILE SALE.

Despre legi şi moravuri.

1.... opreşte, afară numai când sunt făcute către óre-care cognaţi, şi dacă s'a dăruit mai mult, nu anulază.

2. Mai puţin de cât perfectă este legea care opreşte de a se face ce-va, şi dacă s'a făcut în contră, nu anulază. ci impune numai o pedépsă aceluia care a călcat legea : ast-fel este legea Furia testamentară, care opreşte de a primi cine-va un legat saŭ uă donaţiune pentru causă de mórte, care trece peste o mie de aşí, excep-tând însă pe unele persóne care pot beneficia şi de mai mult, şi care întocmeşte pedépsa împătritului în contra aceluia care a primit mai mult.

3. Legea saŭ se propune, adică se înfiinţeză; saŭ se abrógă, adică se desfiinţeză legea de mai 'nainte; saŭ se derógă legii, adică se desfiinţeză uă parte din prima lege; saŭ se subrogă, adică se adaogă ceva primei legi; saŭ se abrógă, adică se schimbă ceva din prima lege....

4. Moravurile sunt consimţirea tacită a poporului in-veterată printr' uă lungă obiceiuinţă.

Titlu I. — Despre libertăți.

5. Sunt trei feluri de libertăți: cetățenii romani, latinii Juniani și cei asimilați deditiilor.

6. Cetățeni romani sunt libertății care au fost manumiși într'un mod legal, adică prin *vindicta*, prin cens sau prin testament, fără ca să fi existat vr'un împedcământ legal la manumisiunea lor.

7. Se manumitū prin *vindicta* înaintea magistratului popoului roman, de exemplu a unui consul, sau a unui pretor, sau a unui proconsul.

8. Se manumitea uă dată prin cens, aceia cari la recensământul quinquenal erau înscriși după ordinul stăpânilor lor de către censore între cetățeni romani.

9. Ca manumișii prin testament să fie liberi. o ordonă legea celor 12 Table, care confirmă...

10..... Astădi însă sunt liberi de drept în virtutea legii Junia aceia care sunt manumiși nominativ între amici.

11. Sunt asimilați deditiilor aceia cari în scop de pedepsire au fost legați de stăpânii lor, sau pe care stăpânii îi a însemnat cu stigmat, sau care au fost torturați pentru vr'un delict de care au fost convinși culpabili, sau care au fost predați spre a se lupta cu gladiatorii sau cu fiarele sălbatice, sau care au fost aruncați în închisore sau adunați spre a juca pentru petrecerea poporului, și în urmă au fost manumiși în orice mod: și acēsta o ordonă legea Aelia Sentia.

12. Tot acea lege a prevădut că dacă un serv măi mic de trei-șeci de ani va fi manumis prin *vindictă*, nu va deveni cetățian roman, de cât dacă legitimitatea causei manumisiunei va fi probată înaintea consiliului. De aceia cel manumis fără intervențiunea consiliului, legea crede că trebuie să rămăie serv: pe când cel manumis prin testament devine Latin, ca și cel manumis *inter amicos* în virtutea legii Junia Norbana.

13. Aceiași lege oprește pe stăpânul măi mic de

două-deci de ani de a manumite pe servul său, afară numai dacă va fi probat legitimitatea cauzei înaintea consiliului. În consiliu însă ia parte în Roma cinci senatori și cinci călăreți romani, în provincia două-deci de recuperatori cetățeni romani.

14. Servul manumis și instituit herede prin testament de către un stăpân insolubil, măcar că e minor de trei-deci de ani și în ast-fel de condițiune în cât să nu pótă deveni de cât deditiú, totuși va deveni cetățian roman, dacă în virtutea aceluï testament nu va fi posibil altul ca moștenitor. Dacă însă s'aú manumis și s'aú instituit moștenitori doui saú mai mulți servi, atunci numai cel d'ântéiú menționat în testament va deveni liber și moștenitor: acésta o ordonă chiar legea Aelia Sentia.

15. Aceiași lege prohibe de a manumite în fraudă creditorului său a patronului său.

16. Cel ce are un serv numai între bunurile sale (*in bonis*), iar nu și ca proprietate după dreptul Qui-riților, manumitend pe acest serv, îl face numai Latin. Cine-va are un serv numai între bunurile sale, de exemplu în casul următor: dacă un cetățian roman a cumpărat un serv de la un cetățian roman, pe care vinđătorul 'i l'a tradat, fără să îl fi și mancipat, nici cedat *in jure*, și fără măcar ca cumpărătorul în urma tradițiunei să'l fi posedat măcar un an; căci dacă nu se va fi întemplat și una din aceste trei împrejurări, servul este între bunurile cumpărătorului, iar al vinđătorului nudă proprietate quiritară.

17. Femeia care este în tutelă, precum și pupilul și pupila nu pot manumite.

18. Unul din stăpâni manumitend un serv comun, își perde partea sa de proprietate asupra servului, care se adaogă la partea coproprietarului, și acésta dacă va fi manumis în ast-fel de mod în cât servul dacă ar fi fost numai al lui, ar fi devenit cetățian

roman; căci dacă l'a manumis între amici, opiniunea celor mai mulți din jurisconsulți este că el a făcut un act nul.

19. Servul asupra căruia unul are usufructul, altul nuda proprietate, manumis de către nudul proprietar nu devine liber, ci serv fără de stăpân.

20. Libertatea nu p^ote fi dată prin testament înainte de instituțiunea de herede. sau cu condiție de a deveni liber după m^ortea heredelui, afară numai dacă o asemenea manumisiune este făcută prin testamentul unui militar.

21. Libertatea dată între două instituțiuni de eređi, nu e valabilă, dacă ambii heređi fac^u adițiune de hereditate: dar dacă face adițiune numai heredele cel ^oântei^u instituit, libertatea e valabil dată după dreptul antic: însă în urma legii Papia Poppæa care declară caducă partea heredelui care nu face adițiune, opiniunea care a prevalat e că libertatea va fi valabil dată dacă heredele cel ^oântei^u instituit și care face adițiune are copii sau este în pozițiune de a se bucura de dreptul antic^u: iar la din contra, libertatea nu va avea efect, căci atunci legatarii care au copii devin^u moștenitori; sunt însă jurisconsulți care sunt de părere că și în acest cas libertatea va fi valabil dată.

22. Acela căruia s'a dat libertatea prin testament, devine liber de îndată ce unul măcar din heređi a făcut adițiune de hereditate.

23. Legală libertate li se dă prin testament acelor servi care au fost proprietatea după dreptul Quiriților a testatorului atât în momentul confecțiunei testamentului cât și în momentul morții sale.

24. Legea Furia Caninia ordonă ca prin testament din trei servi să nu se p^otă manumite mai mult de cât doi; de la trei până la ^odece, mai mult de cât jumătate din numărul servilor testatorului, de la ^odece până la trei-^odeci mai mult de cât a treia parte, cu condițiune, bine înțeles, ca cel puțin să se p^otă manumite măcar

cinci servii cât s'ar putea manumite în categoria precedentă ; de la trei-deci până la uă sută, mai mult de cât a patra parte, cu condițiune ca cel puțin să se pótă manumită de ce ca în categoria precedentă ; de la uă sută până la a cincea sută mai mult de cât a cincea parte, cu condițiune ca cel puțin să se pótă manumite două-deci și cinci ca în categoria precedentă. Și în cele după urmă prescrie ca nici uă dată un testator să nu pótă manumite prin testament mai mult de cât o sută de servii, or-care ar fi numărul membrilor familiei séle servile.

25. Aceiași lege prescrie ca libertatea să fie dată nominativ servului prin testament.

Titlu II. -- Despre cel de fapt liber (sau despre cei de fapt liberi).

1. Cel ce este liberat prin testament sub condițiune, se numește *statu liber*, adică de fapt liber, până la împlinirea condițiunei. 2. Cel de fapt liber este serv al heredelui pe cât timp stă în atárnare condițiunea. 3. Cel de fapt liber, fie că va fi alienat de herede, fie că va fi usucapat de altul, și duce cu sine condițiunea sa de libertate, (adică va deveni liber în mânilor aquisitorului sau posesorului de îndată ce se va împlini condițiunea). 4. Cel ce este manumis prin testament sub condițiune că va da heredelui de ce-mii (de sestertii), de și va fi alienat de herede, devine liber dacă va număra banii în mâna cumpărătorului : și acesta o ordonă legea celor două-spre-dece table. 5. Dacă prin faptul heredelui a fost impedecat manumisul de a îndeplini condițiunea, devine liber, ca cum ar fi și îndeplinit acea condițiune. 6. Cel ce a fost manumis prin testament sub condițiunea ca să dea o sumă de bani unui strein, dacă e gata să i-o dea, și acesta sau o refusă sau móre înainte de a fi primit suma, devine liber ca cum ar fi și dat suma în questiune. 7. Libertatea póte să fie dată și direct în modul următor : *fi liber, fie liber, ordon să fie liber* ; și

prin fideicomis, de exemplu: *rog, las în credința heredelui meu să manumită pe servul Stichus*. 8. Acela care a obținut libertatea direct prin testament devine libert orcinu; acela însă căruia i-s'a dat libertatea prin fideicomis, devine libert nu al testatorului ci al manumisorului. 9. Cui putem să lăsăm ca în credința sa să dea un lucru óre-care altuia, acelaia putem să-i incredințăm și sarcina de a manumite. 10. Prin fideicomis se pôte da libertatea atât servului propriu al testatorului, cât și servului heredelui, cât și servului unui strein. 11. Când s'a dat libertatea prin fideicomis unui serv strein, atunci se stinge libertatea, dacă stăpánul servului nu vrea să-l vëndă heredelui, cu un preț rațional, căci nu pôte ține loc de libertate numărarea prețului. 12. Libertatea precum pôte fi dată, asemenea, pôte fi și revocată prin testament sau prin codicile confirmate prin testament, atât numai ca revocațiunea să fie făcută în mod analog invers de acela în care a fost dată.

Titlul III. — Despre Latinii.

1. Latinii capătă dreptul Quiriților (adică cetatea romană), în modurile următoare: prin beneficiul imperial, prin copii, prin reiterarea manumisiunei, prin miliția, prin construirea unei nave, a unei case, sau a unei brutării; și pe lângă toate acestea, în virtutea unui senatusconsult, când a născut de trei ori. 2. Prin beneficiul imperial, Latinul capătă cetatea romană, dacă a obținut prin rescript de la imperatore dreptul Quiriților. 3. Prin copii capătă dreptul Quiriților Latinul care a fost mai mic de trei-deci de ani în momentul manumisiunei: căci legea Junia Norbana prevede că dacă acest Latin a luat de soție o cetățiană romană sau o Latină, atestând în urmă prin mijlocire de martori că el a luat-o de soție ca să aibă copii cărora să le pótă dice *liberii mei*, și că în urmă 'i s'a și născut un fiu sau o fiică care s'a fă-

cut d'un an, pôte el proba causa căsătoriei înaintea pretorului său a presidentului provinciei, și să fie proclamat cetățian roman. atât el cât și fiu-său sau fiică-sa, și chiar și soția, dacă și dânsa a fost Latină; căci dacă nevestă-sa a fost cetățiană romană, copilul se naște cetățian roman în virtutea unui senatusconsult făcut după propozițiunea divului Hadrian. 4. Prin reitereare de manumisiune devine cetățian roman acela care fiind devenit Latin prin prima manumisiune, împlinind etatea de trei-deci ani, este manumis în urmă de a doua oră de fostul său stăpân al căruia a fost serv după dreptul Quiriților; acestuia însă i s'a concedat prin senatusconsult dreptul de a putea obține și pentru copii dreptul de cetate. 5. Latinul capătă dreptul Quiriților prin miliție în virtutea legii Visellia dacă va servi șese ani între pădătorii Romei. În urmă a intervenit un senatusconsult care a redus numărul anilor de serviciu la trei. 6. Prin construire de nave devine Latinul cetățian roman dacă va fi fabricat o nave de capacitate de cel puțin zece mii de măsură, și va fi adus cu dânsa grâu în Roma șese ani; acesta în virtutea unui edict al divului Claudiu.

. ;

Titlul IV. — Despre aceia cari sunt independenți (sui-juris)

1. Depind de capul lor, sunt adică *sui-juris* capi familiei lor, adică *paterfamilias* și *materfamilias*.
2. Cei ce sunt născuți din mamă certă, dar din tată incert, se numesc *spurii*.

Titlul V. — Despre cei cari sunt sub putere paternă.

1. Sub puterea paternă a ascendenților sunt copii născuți din căsătorie legitimă. 2. Este căsătoria legitimă atunci când între cei ce o contractă există conu-

biu, când bărbatul este puber și femeia nubilă, când ambii consimtă a se căsători împreună dacă sunt *sui juris*, și pe d'asupra și ascendenții lor dacă sunt sub putere paternă. 3. Connubiū este facultatea de a lua o femeia ca soție legitimă. 4. Connubiū există între cetățeni romani, precum și între cetățeni romani și Latini sau peregrini, dacă li s'a conces această anume. Nu există connubiū între ómeni liberi și servi, nici între servi și serve. 6 Intre ascendenți și descendenți până la cel mai după urmă grad, în înfinit, nu există connubiū. Intre cognați însă în liniă colaterală, nu putea altă dată să se contracte căsătoria până la al patrulea grad: astă-dî însă pôte să ia cine-va de soție legitimă o cognată colaterală de al treilea grad; așa pôte să se căsătorască cu fiica lui frate-său, nu însă și cu fata sorei sale, sau cu mătușa sa paternă sau cu mătușa sa maternă, cu tóte că câte-și trei aceste femei sunt cognate cu el la același grad. Pe aceia care ne-a fost mumă vitrigă sau fată vitrigă sau nuroră sau sócră. nu o putem lua în căsătorie 7. Dacă cine-va va lua în căsătorie pe uă persoană cu care n'are connubiū, contractă uă căsătorie incestuósă, și de aceia copii născuți dintr'ensa nu sunt sub puterea lui paternă, ci asemănați celor născuți din flori, adică *spuriū*. 8. Când există connubiū, copii urmază tot-d'a-una condițiunea tatălui; când nu există connubiū urmază condițiunea mamei, afară numai de acela care e născut dintr'un tată peregrin și dintr'uă mamă cetățiană romană, care se naște peregrin în virtutea legii Mensia care a decis că copilul născut din doi părinți din care unul este măcar peregrin, urmază condițiunea aceluia dintre autorii seî, care are condițiunea cea mai próstă 9. Copilul născut dintr'un cetățian roman și dintr'uă Latină se naște Latin, și cel născut dintr'un tată liber și uă mumă servă se naște servū; căci nefiind connubiū în tóte aceste casuri, copilul urmază condițiunea mamei. 10. Relativ la copii cari sunt născuți din căsătoria legitimă, se ia în considerație momentul concepțiu-

nei, relativ la cei din contră cari sunt născuți nelegitimi se ia în considerație momentul nașterii : așa, de exemplu, dacă o femeie concepe în stare de servitute, și în urmă manumisă fiind, naște în stare de libertate, copilul ce va naște va fi liber ; căci măcar că a conceput nelegitim, de ôre-ce în momentul nașterii a fost liberă, copilul trebuie să fie și el liber.

Titlul VI. — Despre ȑestre.

1. ȑestrea se constituie sau prin dațiune sau prin dicțiune sau prin promisiune. 2. Póte să constituie ȑestre prin dicțiune femeia care este să se căsătoréscă, debitorul femeii după ordinul ei, și ascendentul femeii de sex bărbătesc, înrudit prin cognați de sex bărbătesc, precum de exemplu tatăl, sau moșul patern al femeii. Din contră tótă lumea póte constitui dote prin dațiune sau prin promisiune. 3. ȑestrea se numește sau profectiția, și este aceea pe care a constituit'ó femeii tatăl ei ; sau adventiția când este constituită femeii de orí-cine altul de cât tatăl ei. 4. Când móre femeia în timpul căsătoriei, dota profectiția se întórce la tatăl constituitor, cu dreptul bărbatului de a reține de fie-care copil a cincea parte, și acésta până chiar la sleirea dotei ; dacă tatăl nu mai trăește, dotea rămâne întrégă la bărbat (aibe orí n'aibe copii). 5. Dotea adventiția însă rămâne tot d'a-una la bărbat ; afară numai dacă constituitorul ei a stipulat întórcerea ei la dênsul : și atunci dotea ia numirea specială de receptiția. 6. În cas de divorț, dacă femeia este *sui juris* (independentă), chiar ei i se acordă acțiunea pentru cererea dotei îndărăt. Dacă femeia este însă sub putere paternă, tatălui i se acordă acțiunea *rei uxoriæ*, pentru cererea dotei îndărăt, însă numai alăturându-și persóna fiicei sale în cerere : și acésta este așa. fie dotea adventiția, fie ea profectiția. 7. Dacă femeia móre în urma divorțului, moștenitorul ei nu are acțiunea pentru restituirea dotei, de câtú dacă femeia

a pus în viață încă fiind pe bărbat în întârziere de a-i restitui dotea. 8. Dacă dotea consistă în lucruri care se aprețuesc prin greutatea, numărul său măsura lor, ea nu e restituibilă de cât uă treime în anul întâi, uă altă treime în cel d'al douilea și uă ultimă treime în anul d'al treilea, afară numai dacă la constituirea dotei nu s'a convenit alt-fel. Cele-l-alte dote sunt din contră restituibile imediat. 9. Retențiune se face din dote (*sau pentru copii*), sau pentru rea nărăvire a femeii, sau pentru impense făcute de bărbat, sau pentru lucruri dăruite de bărbat femeii, sau pentru lucruri sustrate de femeia de la bărbat. 10. Retențiunea are loc pentru copii, dacă divorțul a avut loc din culpa femeii, sau a tatălui sub a căruia putere se află ea : căci de fie-care copil bărbatul are dreptul a reține a șesea parte din dote ; fără însă ea să pótă reține în nici un cas mai mult de trei șessimi. Șessimele nu se pot de cât reține ; uă dată dotea restituită fără reținere, ele nu se pot cere prin acțiune. 11. Avera care a făcut o-dată oficiul de dote, nu mai póte face acest oficiu, de cât în altă căsătorie. 12. Pentru rea nărăvire, dacă este gravă, se reține uă șessime, dacă este ușoră uă optime. Rea nărăvire gravă însemneză adulteriul, ușoră tóte celle-l-alte viciuri ale femeii. 13. Reaua nărăvire a bărbatului se pedepsește în dotea restituibilă în termene prin aceea că bărbatul e dator a restitui dotea imediat, dacă e culpabil de adulteriu ; din șese în șese luni, dacă e culpabil de rea nărăvire ușoră. Când dotea este restituibilă imediat, reaua nărăvire a bărbatului il obligă a restitui din fructe atât de cât e privat el în dotea fungibilă prin restituibilitatea ei imediată. 14. Sunt trei feluri de impense : necesarii, utile și voluptuóse. 15. Necesarii sunt impensele fără de care dotea s'ar deteriora, precum sunt impensele făcute pentru întărirea unei case care amenința ruină. 16. Utile sunt impensele fără de care dotea nu s'ar deteriora, dar prin care ea devine mai producătoare (mai fructuóasă), precum sunt impensele făcute cu plan-

tațiunea de viaă saă de măslină. 17. Voluptuöse sunt impensele fără de care dotea nu se deterioră, cu care iarăși nu se face mai fructuosă, ceia ce se întâmplă cu impensele făcute pentru înființări de parcuri, picturi și altele asemenea.

Titlu VII — Despre dreptul donațiilor între bărbat și femeie.

1. Intre bărbat și femeie donațiunea nu este valabilă, afară de casuri anume determinate, adică când e făcută pentru cauză de mörte, pentru cauză de divorț, pentru cauză de manumisiune de servă. Ba încă prin constituțiunii imperiale s'a concessă femeii să dăruiască bărbatului seă cu ce să pötă obține de la împărat dreptul de a purta la togă banda purpurie de senator, saă cu ce să cumpere un cal pe care să călărescă în public ca călăreț roman (adică pentru a intra în ordinea *equitum romanorum*), saă pentru a obține altă asemenea demnitate. 2. Dacă bărbatul a sustras din averea dotală a femeii sele pentru cauză de divorț, el e ținut și de acțiunea așa numită *rerum amotarum*. 3. Dacă bărbatul va fi afectat vr'un lucru saă în gajă saă în hypotecă în interesul femeii sele, saă va fi cheltuit ceva în interesul ei, în cas de divorț între dênșii, se obicinuește ca femeia să se oblige către dênșul a-l indemnisa prin așa numita stipulațiune tribuniciă. 4. Sub puterea paternă a ascendenților sunt și acei copii a căror cauză s'a probat, căsătoria între autorii lor fiind din eröre contractată între persóne de condițiune diferită: căci dacă un cetățen roman s'a căsătorit din eröre cu uă latină saă uă peregrină simplă saă deditiă, cređend-o cetățenă romană, saă dacă uă cetățenă romană se va fi căsătorit din eröre cu un peregrin simplu saă deditiă, saă cu un quasi Latin în virtutea legii Aelia Sentia, probându-se cauza erorii, cetățenia romană e conferită atât copiilor

cât și autorilor lor, afară numai dacă aceștia sunt deditiți, și prin acésta ei cad sub puterea paternă a tatălui lor.

Titlul VIII. — Despre adopțiunii.

1. Nu numai copiii naturali (din sânge) sunt sub puterea paternă a ascendenților lor, dar și cei adopțivi. 2. Adopțiunea se face saũ prin mijlocirea poporului, saũ prin mijlocirea pretorului ori a presidentului provinciei. Acea adopțiune care se face prin mijlocirea poporului, se numește în special adrogațiune. 3. Prin mijlocirea poporului se adrogă persónele independente (*sui juris*), prin intervențiunea pretorului din contră se dau în adopțiune *fili familias* de către ascendenții sub a căror putere paternă sunt. 4. Adrogațiunea nu se face de cât în Roma. Adopțiunea însă se póte face și în provincia, înaintea presidentului ei. 5. Prin mijlocirea pretorului saũ a presidentului provinciei se pot adopta atât copiii de sex bărbătesc, cât și cei de sex femeesc, atât puberii cât și impuberii. Prin intervențiunea poporului roman din contră femeile nu se pot adroga : pupilli asemenea o dată nu se putéu adroga : astă-đi însă pot în virtutea constituțiunei divului Antonin Piul. 6. Cei ce nu pot genera, precum sunt neputințioșii, pot adopta în ambele moduri. Tot așa și celibatarul. 7. Asemenea cel ce n'are fiũ póte adopta pe cine-va în calitate de nepot. 8. Dacă un *paterfamilias* (o persónă independinte) se va fi dat în adrogațiune, și copiii lui cadũ sub puterea paternă a adrogatorului, în gradul de nepoți. 9. Femeile însă nu pot adopta în nici unul din cele doué moduri, căci ele nu pot avea sub puterea lor nici pe copiii lor naturali (de sânge).

Titlul IX. — Despre persónele care sunt sub manus.

Prin confarreatiune cade o femeia sub *manus*, în-

trebuinându-se certe vorbe solemne, în prezența a
 ștece martori, făcându-se un sacrificiū solemn în care
 se întrebuintă o pâine de făină de grâu.

**Titlu X. — În ce mod se liberăză persónele ce se
 află sub putere paternă sau mancipiū.**

1. Copiī se liberăză de sub puterea paternă a as-
 cendentilor lor prin emancipațiune, adică dacă, după
 ce au fost mancipați, au fost în urmă manumiși. Fiul
 însă după trei mancipațiuni și trei manumisiuni devine
 independent (*sui juris*), și acesta o ordonă anume le-
 gea celor două-spre-ștece Table în acești termeni: *dacă*
tatăl va fi vëndut de trei ori pe fiul său, fiul să fie
liber de tatăl său; cei-l'alți copiī însă afară de fiū,
 fie de sex masculin, fie de sex femenin, devin inde-
 pendentți prin uă singură mancipațiune și uă singură
 manumisiune. 2. Prin mórtea tatălui, fiul și ficia de-
 vin independentți; prin mórtea însă a moșului nepoții
 numai atunci devin independentți, dacă după mórtea
 moșului ei nu trebuie să cadă sub puterea tatălui lor,
 ceia ce se întâmplă de exemplu în cazul în care la
 mórtea moșului tatăl se găsește deja mort sau eșit de
 sub puterea paternă a moșului; căci dacă la mórtea
 moșului tatăl lor se află sub puterea paternă a lui,
 murind moșul ei cadă sub puterea paternă a tatălui
 lor. 3. Dacă tatălui său fiului i-s'a interzis usul apeī
 și al focului, puterea paternă se stinge, căci devine pe-
 regrin acela căruia se interdice usul apeī și al focu-
 lui; și nici un peregrin nu poate avea sub putere
 paternă pe un cetățén roman, nici un cetățén roman
 nu póte avea sub puterea sa paternă pe un peregrin.
 4. Dacă tatăl a fost prins captiv de către inimići, de
 și devine serv al inimicilor, totuși, la întórcere în pa-
 tria sa, și recapătă cu efect retroactiv prin dreptul
 de postliminiū tóte drepturile anterióre captivității

séle. Inșă, pe cât timp este în mâinile inamicilor, puterea paternă asupra fiului este, în acest interval, în suspensiune; și, întorcându-se în patria sa din mâinile inamicilor, va avea pe fiul său sub puterea sa; dacă însă va muri în mâinile inamicilor, fiul său va fi independent. Fiul asemenea dacă va fi făcut captiv de către inamicii, în interval. iară-și din cauza dreptului de post liminiū, puterea paternă va fi în suspensiune. 5. De sub puterea paternă esū și aceia care se inaugură flaminii ai lui Joe, sau acelea care se iaū ca vergine ale Vestei

Titlul XI. — Despre tutele.

1. Se întocmescū tutori și asupra bărbaților și asupra femeilor, asupra bărbaților însă numai dacă sunt impuberi, din cauza slăbiciunii etăței; asupra femeilor din contra și dacă sunt impubere și dacă sunt pubere, și din cauza infirmităței sexului, și din cauza ignoranței afacerilor ce se negociază în forū. 2. Tutorii sunt sau legitimi, sau instituiți prin senatusconsulte, sau introduși prin tradițiune. 3. Legitimi sunt tutori cari decurgū din vr'o lege óre-care; prin excelență însă se numescū tutori legitimi, acei care sunt introduși de legea celor două-spre-zece Table, sau pe față, cum sunt agnați, sau prin deducțiune (intrepătând cugețul legiuitorului), cum sunt patronii. 4. Agnații sunt cognații de sex bărbătesc descinđend din tată prin membrii de sex bărbătesc, făcend toți parte din aceiași familie civilă, precum sunt unchiū despre tată, frații, fii fratelui, veriū primariū despre tată. 5. Cel ce a manumis o persoană liberă mancipată lui sau de către ascendentul exercitator al puterii paterne, sau de către un coemptionator, devine tutor prin asimilațiune cu patronul, și se numește tutor fiduciar. 6. Tutorii

legitimă pot ceda *in jure* tutela altuia. 7. Acela căruia s'a cedat *in jure* tutela, se numește tutor cessiciu: și dacă el saŭ móre, saŭ suferă o capitis deminuțiune, saŭ cedeză și el mai departe tutela altuia, tutela revine la tutorul legitim; și iarăși, dacă tutoarele legitim móre saŭ suferă o capitis deminuțiune, se stinge asemenea tutela cessiciă. 8. Intru cât privește pe agnați, astă-dî nu mai e loc la tutela cessiciă, căci nu era permis a ceda *in jure* de cât tutela asupra femeilor, iar nu și pe aceia asupra bărbaților; și legea Claudia a abolit tutelele legitime asupra femeilor, afară de tutela patronilor. 9. Tutela legitimă se pierde prin capitis deminuțiune. 10. Sunt trei feluri de capitis deminuțiune, cea mare, cea mediă și cea mică. 11. Cea mare capitis deminuțiune este aceia prin care se pierde și cetățenia romană și libertatea, ceia ce se întîmplă în cazul în care cineva a fost vîndut ca sclav pentru că a omis să se facă a se înscri în registrele censorului cu ocaziunea recensemîntului quinquenal, saŭ în cazul în care o femeie liberă s'a unit în contuberniu cu servul altuia, și, cu tótă somațiunea stăpînului servului, persistînd a conlocui cu servul, a devenit servă în virtutea senatusconsultului Claudian. 12. Capitis deminuțiune mediă se numește aceia, prin care se pierde numai calitatea de cetățian roman, conservîndu-se libertatea: ceia ce se întîmplă cu acela căruia i-se interzice usul apei și al focului. 13. Minima capitis deminuțiune este aceia prin care se schimbă numai starea în familia civilă a omului, conservîndu-și el și cetățenia și libertatea: ceia ce se întîmplă în cas de adopțiune saŭ de cădere în *manus*. 14. Tutorii numiți nominativ prin testament sunt confirmați prin aceeași lege a celor două-spre-dece Table, prin aceste vorbe: *după cum cine-va va fi legat asupra averii saŭ tutelii averii sale, așa să fie și după drept*; acești tutori se numesc dativi. 15. Se pot da tutori prin tes-

tament copiilor cari sunt sub puterea paternă a testatorului. 16. Se pot numi tutori prin testament, aceia pe care testatorul îi poate institui hereți, cu excepțiune de Latinul Junian; căci Latinul Junian poate fi instituit herede, nu poate însă fi numit tutore prin testament, căci acesta o prohibe legea Junia Norbana. 17. Dacă tutorele numit prin testament a suferit capitis deminuțiune, el nu pierde tutela, dar dacă abdică tutela, el încetază de a fi tutore; a abdică însemnază a nu voi să fie tutore. Tutorele însă numit prin testament nu poate ceda *in jure* tutela; căci vice-versa tutorele legitim de și poate ceda *in jure* tutela, însă nu o poate abdică.

18. Legea Atilia ordonă ca femeilor și pupililor neavând tutori să li se dea tutori de către pretore și majoritatea tribunilor plebei, cari tutori se numesc Atiliani. Dar fiind-că legea Atilia nu se aplică de cât în Roma, s'a prevădut prin legile Julia și Titia ca asemenea și în provinciile să se dea tutori de către presidentele provinciilor pupilelor și pupililor neavând tutori.

19. Legea Junia Norbana ordonă să fie tutore libertului său libertei Latin sau Latină stăpânul lui său a ei după dreptul Quiriților înainte de manumisiune.

20. În virtutea legii Julia relativ la încuserirea deosebitelor ordine sociale, se dă de către pretorele urban un tutore femeii sau verginei care a un pupil drept tutore legitim, pentru a se putea căsători în virtutea chiar a acelei legi și a o autorisa a-și constitui prin datiune, promisiune sau dicțiune o dotă. 1) Dar în urmă senatul a decis ca, și în provinciile, în asemenea casuri

1) Femeia ca și bărbatul în genere nu putea avea drept tutore de cât pe un puber, ba încă pe o persoană care avea 25 ani impliniți. Femeile pubere care erau sub tutela agnaților lor nu aveau pe aceștia de tutori, de cât dacă erau puberi. Prin excepțiune liberta care avea de tutore legitimă în lipsă de patron, pe fiul patronului, putea să fie sub tutela acestuia, chiar dacă era impuber, adică și el sub tutelă. Dar atunci trebuia în actele solemne să i-se dea un tutore ad-hoc spre a o autorisa, de es., spre a se căsători și a își constitui o dotă. Vezi în același sens pe Gaius, Comentarul I §§ 178 și 179 care dice: „Asemenea prin legea Julia relativă la încuserirea deosebitelor clase sociale este permis acelia care se află sub tutela legitimă

să se dea tutori ad-hoc de către președinții provinciilor.

21. Asemenea Senatul permite să se dea femeii pentru constituire de dote un alt tutore ad-hoc ca s'o autorizeze, dacă tutorele ei legitim este nebun sau mut. (Veđi în același sens Gaius Instit., Com. I § 180).

22. Asemenea în virtutea aceleiași Senatusconsult se dă femeii care are tutore legitim, dacă este absent. un alt tutore, afară numai dacă tutore legitim este patronul, căci în locul patronului absent nu se poate cere altul care să-l înlocuască, afară numai pentru cause bine cuvătate, pentru adițiune de hereditate sau pentru contractare de căsătorie. Asemenea permisiune s'a dat de Senat și pentru cazul în care este tutore legitim fiul patronului impuber, pupil (Veđi în același sens Gaius Inst., Com. I §§ 173, 174, 176 și 177).¹⁾

a unui pupil de a cere un tutore pretorului urban spre ași constitui uă dotă.—Bine înțeles fiul patronului devine, chiar dacă este impuber, tutore al libertei, dar el nu poate autoriza în nici uă cauză, fiind-că chiar lui nu-i este permis a face nimic fără autorizațiunea tutorului său propriu.“ Este de observat cum un mare Jurisconsult ca Cujas s'a înșelat asupra sensului textului lui Ulpian mai sus citat, și a cređut că femeia nu procede la cererea de un asemenea tutore magistral, de cât în cazul în care n'are tutore legitim. Veđi Cujas, *Observațiuni și Emendațiuni*, Cartea XXIII, cap. 7, unde ăice: „...cum tamen ex eodem Ulpiano in hanc rem daretur vel specialis tutor si non addesset legitimus.“ Este cu totul din contra. Dacă tutorele este legitim, se dă un tutore magistral *ad-hoc*. Și încă, cea ce este iarăși uă particularitate, dacă nu numai tutorele este legitim, ci și în același timp impuber, în cât fiind el însuși incapabil și sub tutelă, să nu aibă puțină legale de a complecta capacitatea altuia, care se află numai din împrejurări pur romane sub tutela lui. Causa erórei lui Cujas este că în timpul său originalul Instituțiunilor lui Gaius era necunoscut. În fața originalului paragraf 179 din Comentariul I al Instituțiunilor lui Gaius, Cujas n'ar mai fi comis erórea în care a căzut. Acest paragraf ca și cele precedente servese ca lumină întregel acestei materii obscure și în special paragrafului 20 de mai sus al lui Ulpian.

¹⁾ Femeile care se găsesc sub tutela legitimă a agnaților, pot cere înlocuirea lor, dacă aceștia sunt nebuni, sau absenți. În adevăr tutela legitimă aparține de drept agnatului cel mai de aproape, fără considerație dacă este *idoneus* sau nu. Cu toate acestea, aceste femei de și în genere administrează singure averea lor, sunt însă casuri în care elle trebuie să ceară anume autorizarea tutorilor pentru acte solemne, de aceea femeile pot cere înlocuirea lor cu desăvârșire. Sunt însă tutori precum este patronul care nu poate fi înlocuți. În asemenea cas dacă actul nu este urgent, se va aștepta întórcerea patronului absent. Dacă actul însă este urgent, precum este uă contractare de căsătorie, uă constituire de dote, uă adițiune de hereditate, atunci se va numi provisoriu un tutore de către magistrat care să dea autorizație pentru

23. Ba încă Senatul a mai hotărît, că, dacă tutorul unui pupil sau unei pupile se va departa de la tutelă ca suspect, sau se va dispensa pentru o cauză de scuză legitimă, se va numi altul în locul lui (care după cum țice Gaius, Inst. Com. I § 183, încetăsă de a mai fi tutore¹⁾).

24. Era în obiceiul a se da un tutore ad-hoc femeii sau pupilului care vrea să intenteze contra tutorelui său o acțiune a legii sau chiar o acțiune formulară însă în instantă legitimă, spre a o autorisa a urmări această acțiune: în adevăr tutorele nu putea să autorisese însuși el pe pupil sau pe femeie în propria lui cauză. Acest tutore se numește pretorian, pentru că a rămas obiceiul a se da de pretorele urban.²⁾

25. Tutorii pupililor și a pupilelor și administrăză și autorisăză, pe când tutorii femeilor (nubile) nu aũ altă misiune de cât de a autorisa.

26. Dacă sunt mai mulți tutori, trebuie ca toți în orice afacere să dea autorisațiunea lor, afară de tutorii testamentari, căci cât pentru dênși este destul să autoriseze

asemenea acte. Tot așa se va întâmpla când va fi tutore fiul patronului impuber, nu se va aștepta pentru aceste acte importante să ajungă tutorele la pubertate, ci se va numi un tutore de către magistrat care va autorise aceste acte. Tot asemenea se va întâmpla când tutorele patron va fi furios. Se va numi provisoriu de către magistrat un tutore spre a autorisa acele acte importante care nu suferă așteptare. Când însă tutorele femeii va fi un agnat și acesta va fi furios sau mut, atunci opiniunea noastră este că el va putea fi înlocuit definitiv, ca și când ar fi absent, și că cel ce 'l va înlocui va fi agnatul cel mai aprôpe după dênsul în grad și în lipsă de acesta un tutore numit de către magistrat.

¹⁾ Acest tutore este numit de magistrat în locul suspectului său dispensatului. Textul nu vorbește aci de cât de tutorele impuberilor, iar nu și de al femeilor nubile, căci femeile nubile își administraũ singure averea, și tutorele intervenea numai spre a le autorisa în ore-care acte solemne. Prin urmare nu putea fi loc pentru tutori femeilor nubile, nici de a fi depărtați de la tutelă pentru rea administrațiune, nici de a fi dispensați (scusați) de tutelă.

²⁾ Gaius ne spune același lucru în § 184 al Com. I din Institutele sale: „O dată când erau în vîgore acțiunile legii se mai numea tutore ad-hoc și în cazul în care între tutore și femeie sau pupil era să se intente o acțiune a legii: căci, de ore-ce însuși tutorele nu putea să dea autorisațiunea pentru urmărirea acțiunii în care era și el parte, se numea un alt tutore, cu autorisațiunea căruia se urmărea acțiunea legii: care tutore se numea *tutore pretorian*, căci era numit de pretorele urban. După abolirea acțiunilor legii, sunt cari cred că această speciă de dațiune de tutore a căzut complectamente în desuetudine: însă ea este încă în us, în cazul în care acțiunea formulară este urmărită în instanța legitimă.“

unul dintr'ênșii. 27. Autorisațiunea tutorului este în adevăr necesară femeii (nubile) în casurile următoare: în cazul în care intentă o acțiune a legii sau chiar o acțiune formulară, însă în o *instanță legitimă*, în cazul în care vrea să se oblige, în cazul în care vrea să facă un *negotium civile*, ¹⁾ în cazul în care vrea să dea

¹⁾ Prin *negotium civile*, Ulpian probabil înțelege ceia ce în alte texte de drept roman se numește *actus legitimus*, plus acele acte care cer pentru perfecțiunea lor ôre-care forme de și aceste acte nu derivă direct din legea celor 12 Table. *Legitimus* se numește unul din acele acte care cer pentru perfecțiunea lor solemnități anume prescrise de lege, și de legea prin excelență a celor 12 Table; Ast-fel era cesiunea în jure, manumisiunea vindicta, care era o *acțiune legis sacramenti*, o *asertio în libertatem* fictivă. Tot așa era mancipațiunea (din care causă testamentul făcându-se *per aes libram* o femeie nubilă nu putea testa *nisi tutore auctore*). Tot așa era intentarea orî cărîi *acțiunii legis* sau *acțiunii per formulam iudicio legitimo*, pe care le menționează separat. în cât Ulpian probabil înțelege a coprinde toate celelalte *acte legitime* în *negotium civile*, pe care nu le menționează într'un mod amănunțit. De sigur între acestea nu se va număra permisiunea dată libertii de a conviețui în icontubernium cu sclavul altuia. În privința obligațiunei pe care femeia nubile în tutelă nu o pôte contracta *nisi tutore auctore*, dacă ea se contracta prin stipulațiune, iarăși se pôte înțelege, căci ea fiind solemnă, ar putea intra între actele solemne, de și nu propriu între actele legitime, căci ca *actus legitimus* avem mancipațiunea servind spre a contracta chiar o obligațiune. De aceea și acceptilațiunea nu pôte fi făcută de femeia nubilă în favoarea debitorului său *nisi tutore auctore*, (Gaius Institute, Com. III § 171), de și femeia nubile pôte chiar libera de obligațiune fără autorisația tutorului, prin primire de plată, *novatio*, *pactum de non petendo*, care are ôre-care analogii cu acceptilațiunea.

Quid însă despre obligațiunea ce ar contracta femeia nubile în virtutea de contracte care nu cer pentru perfecțiunea lor forme solemne? Quid despre împrumut (*mutuum*), femeia nubile pôte ea să se oblige prin împrumut, fără autorisația tutorelui său? Quid mai cu sêmă de obligațiile rezultând din contractele simple consensuale, care sunt și *juris gentium* și *bonae fidei*, și unde ca și în dreptul modern, simplu consimțimânt este destul pentru perfecțiunea lor? Se pôte obliga o femeie nubile, *sine tutoris auctoritate*, prin vânzare? Dacă textul Regulilor lui Ulpian ne ar fi parvenit în original, cum ne a parvenit Institutele lui Gaius prin palimpsestul de la Verona, nici o îndoială n'ar rămânea, căci Ulpian dice categoric și în mod general *si se obligent*. Dar textul Regulilor lui Ulpian nu ne a parvenit în un mod original, sigur, ca Institutele lui Gaius. În cât se pôte îndoii cine-va despre autenticitatea și sinceritatea originară a textului. Cu toate acestea, fiind-că Gaius, în Inst. sale C. I § 190 ne spune că femeile nubile *singure își tratăză afacerile lor*, și că numai prin excepțiune tutorele le autorisăză în unele casuri, și fiind că același Gaius în § 191 ne spune că femeile nubile n'au nici acțiune de dare de socotelî contra tutorilor lor, este foarte probabil că în toate actele nesolemne femeile nubile pot figura fără autorisațiune, și prin urmare că se pot obliga neautorisate și prin *mutuum*, și prin *condictio indebiti*, adică chiar prin acte stricti juris, căci nici una din aceste cause nu cere nici o solemnitate pentru contractarea obligațiunei, că a fortiori se pot obliga *sine tu-*

voie libertei sale să stea în contuberniū cu un sclav al altuia, în cazul în care vrea să alienese un lucru *mancipi*. Pe când pupilul său pupila are trebuință de autorisația tutorului său chiar când vrea să alieneze un lucru nec *mancipi*. 28. Bărbații esū din tutelă în cas de pubertate. Sabinianii declară puber pe acela a căruia pubertate se constată prin desvoltarea corporală, adică pe acela care pōte procrea; Proculianii pe acela care a împlinit etatea de patru-spre-dece ani; iar Priscus pe acela relativ la care există ambele condițiuni, și desvoltarea corporale și numărul anilor. Femeile însă nu se liberază din tutelă..... (Aci este lacună).

Titlu XII. — Despre curatorii

1. Curatorii sunt său legitimi, adică aceia cari sunt chemați de legea celor 12 Table, său honorarii, adică aceia cari sunt întocmiți de către pretore. 2. Legea celor 12 Table ordonă ca furiosul, și prodigul căruia i s'a interzis administrațiunea bunurilor sale, să fie sub curatela agnaților lor. 3. Este întocmit de către pretore curator, după alegerea sa, libertinilor prodigi, precum și ingenuilor care, instituiți heredi de către ascendenții lor, își risipesc averea lăsată lor prin testament: aceștia în adevăr nu pot avea curatorii legitimi, de ore-ce ei nu moștenesc ab intestat pe tatăl lor, ci prin testament: iar cât pentru libertin, el nici într'un mod nu pōte deveni herede al tatălui său, căci el nici nu pōte fi considerat *jure civili* că a avut tată, de ore-ce cognațiunea servilă nu se ține în sémă. 4. Pe lângă acesta se mai dă curatore de către pretore aceluia care, de și devenit puber, nu pōte să și administreze într'un mod cuviincios bunurile sale.

toris auctoritate prin contractele consensuale, prin quasi contracte, delicta și quasi delicta, în care acțiunea ar fi *bonae fidei* său în *factu*., iar nu *stricti juris*.

Titlu XIII. — Despre celibatar, despre cel lipsit de copii și despre tatăl solitariu ¹⁾.

1. Prin legea Julia se definește senatorilor și descendenților lor de a se căsători cu libertine, sau cu actrice, sau cu femeia a căror tată sau mamă a fost actor sau actriță, sau cu femeia care face speculă cu corpul lor.
 2. Ceilalți ingenui însă sunt popriți de a lua în căsătorie pe uă pezevenghiă, sau pe uă femeia manumisă de un pezevenghiu sau de uă pezevenghiă, sau pe uă femeia prinsă în flagrant delict de adulteriu, sau pe o femeia condamnată în urma unei acțiuni publice, sau pe uă actriță : adaogă Maurician, sau pe uă femeia condamnată de Senat.

Titlu XIV. — Despre pedepșa legii Julia.

Legea Julia a acordat femeii un termen de un an de la mórtea bărbatului, de șese luni de la divorț, pentru a se recăsători; legea Papia însă a acordat femeii un termen de doi ani de la mórtea bărbatului, un termen de un an și șese luni de la repudiu ⁽²⁾.

Titlu XV. — Despre ȃcimi.

Bărbatul și femeia au dreptul reciproc de a primi

¹⁾ Tatăl solitariu, după D-nu Accarias, este bărbatul văduv sau despărțit care are copii din căsătorie disolută. După Cujas însă, tatăl solitariu ar fi tatăl care n'are de cât un copil, invocând pe Homer (Iliada, Rapsodia III, versu 175, și pe Aquilla, Psalmi 21, 22, 23 (ὄχι μονογενής). Veđi Cujas, *Paratitla* în Lib. VIII, tit. 57, a condiciei lui Justinian, și *Recitationes solemnes* în Lib. VIII a Condicii lui Justinian. Preferu opiniunea lui Accarias, căci nici cãeri nu se face distincțiunea între cel ce are unul numai și cel ce are mai mulți copii în privința pedepsei aferente orbității (*orbitas*). În cât cel ce are fie unul fie mai mulți copii nu e *orbis*. Ori-cum *pater solitarius*, fie după D. Accarias, fie după Cujas, nu e *solidi capax*, nici nu e *orbis*, ellu ia mai mult de jumătate, mai puțin de totalitatea liberalității, cât o fi nu știm, căci nu ne-au parvenit texte care să ne o spuie.

²⁾ Bărbatul n'are un asemenea termen, căci e mai greu unei femei de cât unui bărbat de a-se căsători.

unul de la altul uă decime cu titlu de căsătorie. Dacă aū copii dintr'o precedentă căsătorie, atunci pe lângă decimea cu drept de căsătorie, ei aū dreptul de a primi unul de la altul alte atâtea decimi câți copii aū. Pe lângă acēsta de aū un fiū saū o fică comună, care a murit după ziua dării numelui ¹⁾, li se mai adaogă uă decime la capacitatea de a primi, iar doi fii saū fiice comuni cari aū murit după ziua dării numelui, facū să se adauge douē decimi. Pe lângă decime, mai pot beneficia și de usufructul terției părți a bunurilor, iar dacă aū copii, pe lângă decime mai potū beneficia și de uă treime în plină proprietate a bunurilor. Ba încă femeia, pe lângă decime, pôte beneficia și de dotea legată ei.

**Titlul XVI. — Despre capacitatea de a beneficia de integralitatea liberalităților mortis
causa între bărbat și femeia.**

1. Câte o dată barbatul și femeia pot primi unul de la altul integralitatea liberalității (pentru causă de mórte), de exemplu în cazul în care saū amēndouī saū numai unul dintr'ēnșii sunt de o etate fragedă în cât legea nu cere copii de la ei, adică dacă bărbatul e minor de douē-deci și cincī de anī, iar femeia minoră de douē-deci de anī; saū dacă aū trăit în căsătorie împreună până la împlinirea anilor fixați de legea Papia, adică bărbatul până la șase-deci de anī, femeia până la cincī-deci de anī; saū dacă bărbatul și femeia sunt cognați în gradul permis de a se căsători dar care să nu trecă peste gradul al șéselea; saū dacă bărbatul este absent, în tot timpul absenței saū în intervalul de un an de când a

¹⁾ *Dies nominum*, era la Romani, ziua în care se da copilului numele. La Greci li se da numele și pronumele a șeptea zi de la naștere. La Romani, asemenea după majoritatea autorilor, cum sunt Isacus Casaubonus și Ioseph Scaliger. După Cujas însă, care se fundează în privința acēsta pe autoritatea lui Festus, ziua în care se da numele la copil era a opta de la naștere pentru fete, și a noua de la naștere pentru băieți. Veđi Cujas, *Paratitla* în Lib. VIII, tit. 57, nota 8, a Condiceī lui Justinian.

incetat absența (probabil pentru interesele Republicei). Ei au liberă facultate de a testa unul în favoarea altuia cum vor voi, dacă au obținut de la principe *jus liberorum*; sau dacă au un fiu sau o fiică comună lor, sau dacă au pierdut un fiu de patru-spre-zece sau o fiică de două spre-zece ani, sau dacă au pierdut două copii de trei ani, sau trei copii după ziua dării numelor lor, ast-fel în cât în intervalul de un an și șese luni, chiar un singur copil impuber de orî-ce etate pierdut să procure dreptul la *solidi capacitas*. Asemenea dacă după mórtea bărbatului, femeia lui a născut din el, în interval de zece luni de zile, are dreptul de a profita integral de liberalitatea lăsată ei. 2. Câte odată soții nu pot primi nimic unul de la altul, adică dacă s'au căsătorit în contra dispozițiilor legilor Julia și Papia Popăea, de exemplu dacă cine-va a luat în căsătorie o femeie notată de infamiă, sau dacă un senator s'a căsătorit cu o libertină. 3. Bărbatul care n'a satisfăcut până la șese-zeci de ani, femeia care n'a satisfăcut până la cincideci de ani cerințele nici unia din legile Julia și Papia Popăea, cu tóte că de la această etate încolo sunt liberați prin însuși aceste legi de pedepsele prevădute de dênsele, sunt însă ținuți în perpetuu de aceste pedepse în virtutea senatusconsultului Pernician; însă în virtutea senatusconsultului Claudian bărbatul mai mare de șese-zeci de ani, dacă se căsătorește cu o femeie mai mică de cincideci de ani, este considerat ca cum s'ar fi căsătorit înainte de șese-zeci de ani. Dacă însă o femeie mai mare de cincideci de ani se va fi căsătorit cu un bărbat mai mic de șese-zeci de ani, se chiamă că a contractat o căsătorie nepotrivită, și senatusconsultul Calvițianu decide că o asemenea căsătorie nu póte profita intru nimic pentru a beneficia de heredități, legate și dote: și de aceia dacă móre femeia, dotea este caducă.

.

Titlu XVII. — Despre caduce

1. Ceia ce s'a lăsat cui-va prin testament, și de care după dreptul civilu pôte beneficia, dacă din vr'o altă cauză nu are dreptul a'l priimi, se numește *caducă*, ca cum i'ar fi cădută din mână: așa de exemplu, dacă s'a legatū ceva unui celibatarū său unui Latin Junianū, si elū nu a îndeplinitū condițiile legii în timpul prescrișū de uă sută de zile (de la apertura tabulelorū testamentului), său în acest intervalū, dacă e Latinū, n'a devenit cetățianū românū; său dacă fiind cine-va instituitū herede său legatarū pentru o porțiune aliquotă a bunurilor, a murit său a devenitū peregrinū înainteā deschiderii tablelorū testamentului: în tôte aceste casuri dispoziția testamentară devine caducă. 2. Astă-zī, în virtutea Constituțiunei împăratului Antoninū (Caracalla) tôte caducele sunt revendicate de fiscū, cu excepțiune de liberalitățile testamentare făcute descendenților și ascendenților pentru care se conservă în vigóre vechiul drept (anterior legilor caducare). 3. Caducele mergū cu sarcinele lorū cu totū la revendicanți: și de aceia legatele de libertate, precum și cele-l-alte legate său fideicommissē puse în sarcina heredelui a căruia instituțiune este caducă, se vor executa: totū așa și legatele și fideicommissē devenite caduce mergū cu sarcinele lorū la revendicanți.

.

Titlu XVIII. — Cine se bucură de dreptul vechiū relativū la caduce.

Assemenea legea Papia a acordatū beneficiul dreptului vechiū ascendenților și descendenților testatorului, ast-felū ca ei să profite, dacă sunt instituiți heredi, de totū ce devine caducū (ca legatū său ca fideicommissū), pentru totū său pentru parte, după cum le va fi cu puțință.

Titlu XIX.— Despre proprietate și acquisițiunea lucrurilor.

1. Tóte lucrurile sunt saũ *mancipi* saũ *nec mancipi*. Lucruri *mancipi* sunt imobilele de pe solul *Italicũ*, atát celle rustice, precum sunt moșiele, cât și cele urbane, precum sunt casele; asemenea și drepturile de servitute rustice, precum dreptul de trecere, mai restrâns saũ mai întins, dreptul de *iter*, de *actus* saũ de *via*, dreptul de apăducũ; asemenea și serviũ, precum și quadrupedele care se înhamă, se înjugă saũ se încarcă pe spinare. Celelalte lucruri sunt *nec mancipi*. Elephanții și cămilele, de și servesc și la tragere și la încercare pe spinare, sunt lucruri *nec mancipi*, căci ele se consideră ca făcând parte din animalele seltatice. 2. Proprietatea lucrurilor se câștigă în un mod singular (individual) prin mancipațiune, prin tradițiune, prin usucapiune, prin *in jure* cessiune, prin adjudicațiune, și prin lege. 3. Mancipațiunea este o specie de alienațiune proprieă lucrurilor *mancipi*, și ea să opere prin întrebunțare de anume vorbe solemne, în fața unui libripendũ (cantăritorũ) și a cinci martori. 4. Mancipațiunea are loc între cetățeni români, Latini coloniari, Latini Juniani și acei peregrini cărora li s'a acordat *jus commercii*. 5. *Jus commercii* este dreptul de a figura într'un mod reciproc într'o vânzare și cumpărare. 6. Lucrurile mobile nu se pot mancipa de cât față fiind, și nu mai multe de o dată de cât se pot lua în mână; iar imobilele, se pot mancipa și mai multe de o dată, și chiar dacă sunt situate în diverse locuri. 7. Tradițiunea este o alienațiune proprieă lucrurilor *nec mancipi*. Proprietatea acestor lucruri uă câștigămũ prin chiar efectul tradițiunei, dacă ea procede dintr'o justă causă. 8. Câștigămũ proprietatea lucrurilor prin usucapiune, fie ele *mancipi*, fie ele *nec mancipi*. Usucapiunea este acqui-

sițiunea proprietății lucrurilor prin prelungirea posesiunii în timp de un an sau de două ani, după cum sunt mobile sau imobile. 9. Cesiunea *in jure* este un mod de alienațiune comună atât lucrurilor *mancipi* cât și celor *nec mancipi*. Ea se operă prin intervențiunea a trei persoane a cedentului *in jure*, a vendicantului, ¹⁾ și a atribuentului. 10. Cedeză *in jure* proprietarul, vendică cel căruia se face cesiunea, atribuește pretorul. 11. Se pot ceda *in jure* și lucrurile încorporale, precum usufructul și hereditatea și tutela legitimă a unei libertate. 12. Hereditatea se poate ceda sau înainte de adițiune, sau după adițiune. 13. Înainte de adițiune se poate ceda de herede legitim, după adițiune atât de herede legitim cât și de cel testamentar. 14. Dacă hereditatea este cedată înainte de adițiune, cesionarul este considerat ca și când ar fi herede legitim. După adițiune, cedentul rămâne încă herede, și prin urmare obligat către creditorii defunctului; iar datoriele hereditare se sting, adică debitorii defunctului sunt liberați. 15. Iar cât pentru lucrurile corporale, sunt considerate ca cedate în un mod individual, și trec în proprietatea cesionarului heredității. 16. Prin adjudicațiune câștigăm proprietatea lucrurilor în acțiunile *de împărțire a moștenirii* între heredi, de împărțire *a coproprietății unui lucru sau a unor lucruri* între co-

1) *Vendicare* la Romani înseamnă a reclama proprietatea sau desmembramentul proprietății unui lucru. Pentru reclamarea desmembramentului este consacrată o expresiune specială, acțiunea poartă numirea specială de *actio confessoria*, acțiune în afirmare a dreptului real, desmembrament al dreptului de proprietate despre care este vorba. În cât vorba *vindicare* este rezervată în mod special la reclamarea dreptului integral de proprietate. Francesii printr-o cacofonie sui-generis, dicu *revendiquer* în loc de *vendiquer*, pentru a exprima ideea de reclamare a proprietății. Particula *re* din limba franceză n'are nici un sens, și de aceea este în limba română o îndoită cacofonie a dicu *revendicare*, căci este o îndoită cacofonie a imita din o limbă și a repeta o cacofonie deja existentă. De aceea, fiind că la noi vorba acesta *revendicare*, n'are măcar privilegiul antichității unei cacofonii, de ce s'o adoptăm, și să nu romanisăm vorba latină *vindicare*, a *vindica* sau a *rendica*, *vindicarea* sau *rendicarea* proprietății unui lucru?

proprietarii lor singulari, și în acțiunea de regulare de hotare între vecini : căci dacă judecătorul uneia din aceste acțiuni va adjuceca unuia din cohereții său din coproprietari singulari său din vecini vre-un lucru său vre-o parte din lucru, acesta devine imediat proprietatea adjudicatarului, fie lucru *mancipi* său *nec mancipi*. 17. Câștigăm prin lege (său în virtutea legii) proprietatea unui caducă său unui ereptoriu, în virtutea legii Papia Poppaea, asemenea și obiectul legat, în virtutea legii celor XII Table, fie lucru *mancipi* său *nec mancipi*. 18. Câștigăm și prin persoanele pe care le avem sub puterea noastră (paternă său dominicală) sub *manus* său sub *mancipiū*. De aceea tot ce aceste persoane vor fi primit, de exemplu printr'o mancipațiune, său prin tradițiune, său vor fi câștigat prin stipulațiune, noă ni se cuvine. 19. Asemenea tot ce li se va fi lăsat cu titlu de hereditate său de legat și vor fi câștigat acceptând, după ordinul nostru hereditatea său legatul, pentru noi este câștigat. 20. Dacă un serv este al unuia *in bonis*, al altuia *ex nudo jure Quiritium*, el tot ce câștigă, aparține aceluia *in bonis* cui se află. 21. Acela pe care 'l posedăm ca serv al nostru cu bună credință, fie că e servul altuia, fie că e om liber, câștigă pentru noi în două cazuri numai, când adquisițiunea provine din banii noștri, său din munca lui. Afară din aceste două cause, el câștigă dacă e serv, pentru stăpânul său, dacă e liber, pentru el însuși. Tot așa se întâmplă și cu servul asupra căruia avem numai dreptul de usufruct....

Titlu XX.— Despre testamente.

1. Testamentul este atestarea legală a voinței noastre, făcută cu solemnitățile cerute și cu scopul de ași produce efectul după mórtea noastră. 2. A fost o dată trei feluri de testamente, unul ce se

numea *calatis comitiis*, altul în *procinctu*, cel d'al treilea *per aes et libram*. Cele două d'antăi fiind abolite, astăzi nu mai e în vigóre de cât testamentul care se operă *per aes et libram*, adică sub forma unei vînzări fictive : în care se întrebuintău un libripend (cântăritor), un *familiae emptor*, și nu mai puțin de cât cincî martori, cu care testatorul să aibe facțiune de testament. 3. Cel ce se află sub puterea paternă a testatorului său al familiei emptorului, nu pôte servi de martor său de libripende, pentru că mancipațiunea averii este o operațiune care intervine între testator și *familiae emptor*, și de aceea nu pot fi martori la această operațiune persoane care sunt sub puterea lor, martori óre-cum de cassă. 4. Dacă *emptor familiae* este un *filius familias*, tatăl lui nu pôte fi martor. 5. Din două frați, care sunt sub puterea paternă a aceluiași tată, unul nu pôte fi *familiae emptor*, iar cel-l-alt martor, căci ceia ce cel d'antăi cîștigă prin mancipațiune, cîștigă pentru tatăl său al căruia fiu nu i pôte servi de martor la această adquisițiune. 6. Tatăl și fiul de sub puterea lui paternă. precum și două frați de sub puterea paternă a aceleiași persoane pot fi ambi martori, sau unul martor și altul cântăritor, numai să fie o persoană străină de ei care să fie *familiae emptor*; în adevăr nu vatămă nimic întrebuintarea a mai mulți martori din aceiași casă pentru confecțiunea unei operațiuni juridice. 7. Mutul, surdul, furiosul (smintitul după naștere), pupilul, femeia, nu pot figura nici ca *familiae emptor*, nici ca martori, nici ca cântăritor. 8. Latinul Junian pôte fi și *familiae emptor*, și martor și libripende, căci cu dênșii este facțiune de testament passivă. 9. În testamentul *per aes et libram*, sunt două operațiuni, mancipațiunea averii ¹⁾ și nuncupațiunea

¹⁾ *Familia* la Romanî, între alte sensuri, are și sensul de patrimoniul întreg, averea unei persoane. În acest sens este întrebuintată această vorbă, când zicem *familiae mancipatio*, *familiae emptor*.

testamentului. Nuncupațiunea testamentului se face ast-fel: „Câte și cum sunt scrise pe aceste table cerate, acestea tóte și în ast-fel de chip le dau, așa legiuesc ca să fie, în acest chip testesú, și de aceia, voi Quiriților, sě'mi dați mărturia vóstră.“ Care nuncupațiune se numește și attestare. 10. Filius familias nu póte face testament, căci n'are nimic al lui, relativ la care să pótă testa. Inșă reposatul împěrat Marcu Antoninú Caracalla a decis printr'o constituțiune a sa, că filius familias póte testa relativ la peculiul sěú castrens. 11. Cel ce ignora starea sa juridică, de exemplu cel ce ignora că este *sui juris* pentru că tatăl sěú a murit în străinătate, nu póte face testament. 12. Impuberul, de și este *sui juris*, nu póte testa, căci n'are încă plenitudinea minței sale. 13. Mutul, surdul, furiosul, precum și prodigul căruia i s'a interzis administrațiunea bunurilor sale, nu pot face testament: mutul, fiind-că nu póte pronunța vorbele din nuncupațiune; surdul, fiind-că nu póte auzi vorbele din mancipațiune, pronunțate de *familiae emptor*; furiosul fiind-că n'are minte în cât să pricépă, ca să pótă testa relativ la averea sa; prodigul fiind-că îi este interzis exercițiul lui *jus commercii*, și de aceia nu póte mancipa averea sa. 14. Latinul Junian, precum și acela ce se numără între deditiți nu pot face testament: Latinul fiind-că legea Junia Norbana îi prohibe a-nume facerea de testament; deditițiul, căci nu póte testa nici ca cetățian roman, de óre-ce este peregrin, nici ca peregrin, fiind-că nu e membru al nici unei cetăți, ca să pótă testa după legile cetăței sale. 15. Femeile după duoï-spre-zece anı a vârstei lor pot testa cu autorisațiunea tutorilor lor dacā sunt în tutelă. 16. Servul public al poporului Roman póte testa relativ la jumătate din peculiul sěú.

Titlu XXI.— Cum trebuie să fie instituit heredele.

Heredele p^ote fi instituit valabil în termenii următorii : *Titius fii moștenitor. Ordonă ca Titius să fie moștenitor.* Formulele însă : *Instituiescū herede, facū herede,* sunt desaprobrate de cei mai mulți.

Titlu XXII — Cine pot^u să fie instituiți heređi.

1. Pot să fie instituiți heređi, aceia care a^u cu testatorul factiune de testament. 2. Deditițiul nu p^ote fi instituit herede : fiind-că e peregrin, și cu peregrinul nu e factiune de testament. 3. Latinul Junian, dac^ă la m^ortea testatorului sa^u cel mai târziu până la finitul termenului crețiunei (adițiunei de hereditate solemne) va fi devenit cetățean roman, p^ote fi herede. Dac^ă însă va fi rămas Latin, după legea Junia, nu p^ote beneficia de hereditate. Tot așa e în drept și relativ la celibatar din cauza legii Julia. 4. Pers^onele incerte nu pot fi instituite heređi. De exemplu e nulă instituțiunea următoare : *Fie herede cel d'ântăii care va veni la înmormântarea mea ;* căci intențiunea testatorului trebuie să se fixeze într'un mod cert pe capul instituitului. 5. Municipiele, și membrii municipale nu pot asemenea fi instituiți heređi, fie că testatorul a întrebuintat expresiunea *municipium*, fie că a întrebuintat expresiunea *muncipes*, adică membrii unui *municipium*, căci municipiul n'are o individualitate fizică, certă, nici membrii municipiului nu pot *universi*, adică ca *universitas juris*, (iar nu ca toți la un loc) să facă nici crețiune de hereditate, nici *heredis gestio*, căci ca *universitas juris*, în pers^onă nu p^ote lucra, și prin represintant, în speciă, asemenea nu, de óre-ce adițiune de hereditate nu se p^ote face prin represintant. (Acesta este sensul pe care cu drept cuvânt il dă Savigny acestui paragraf. Vezi Savigny, Traite de droit roman, traducțiunea lui Charles Guenoux, Tom. II,

pag. 295, nota b). Un Senatusconsult însă a permis ca municipiele să pótă fi instituite heređi de libertăi lor. Și tot un senatusconsult a permis să se lase municipielor fideicommise hereditare. 6. Deii nu pot fi instituiți heređi afară de accia pe care suntem autorisați a'i institui printr'un senatusconsult saũ prin constituțiunii imperiale; precum pe Joe Tarpeianul, pe Apollon Didymæul, pe Marte din Gallia, pe Minerva din Ilion, pe Hercule din Gades, pe Diana din Ephese, pe Muma Deilor Sipylense a căria templu este în Smyrna, și pe Dea Coeleste Salinense din Cartaginea. 7. Pe servi putem să'i institui herede, dacă sunt ai noștrii, dându-le și libertatea, dacă sunt ai altora, fără dare de libertate, dacă sunt comuni, cu saũ fără dare de libertate. 8. Pe servul pe care 'l avem numai *in bonis*, nu'l putem institui herede, nici chiar cu dare de libertate, căci nu'l putem face de cât Latin. ccia ce nu'i fólósește întru nimic la acquisițiunea heredității. 9. Pe servi străini nu'i putem institui heređi, de cât dacă avem facțiune de testament cu stăpânii lor. 10. Pe servul comun 'l potũ institui valabil herede, dându'i în același timp și libertatea ca al meu pentru o parte, fără dare de libertate însă ca servũ străinũ pentru partea tovarășului meu. 11. Servul propriũ instituit herede cu dare de libertate, dacă rămâne în aceeași pozițiune, devine prin testament liber și herede, prin urmare herede necessariũ. 12. Dacă însă a fost în viața testatorului manumis de el său instrăinat, póte face adițiune de hereditate după găsirea sa cu cale, saũ după ordinul noului său stăpân. Dar dacă este instituit fără dare de libertate, instituțiunea nu are nici o consistență. 13. Servul străin instituit herede, dacă rămâne în aceeași pozițiune, trebuie să facă adițiune după ordinul stăpânului său; dar dacă în timpul pe cât trăiește încă testatorul, stăpânul său il manumite saũ il instrăinează, atunci póte face adi-

țiunea heredității saū după găsierea lui cu cale, saū după ordinul noului seū stăpân. 14. Heređii *sui* trebuie să fie instituiți saū exheredați. Sunt heređi *sui* copii pe care îi avem sub pătorea năstră paternă, fiă ei naturali saū adoptivi, soția pe care o avem *in manu*, și nora care este *in manu* fiului pe care il avem sub pătorea năstră paternă. 15. Copii postumi, adică accia care sunt încă in pântecele mumei lor, dacă ar fi să cadă sub pătorea năstră paternă la nașterea lor (presupuind că am trăi până atunci), fac parte din *heređii sui*. 16. Dintre heređii *sui*, fiul neinsti-tuit nici exheredat nominativ, nu lasă să stea in pi-căre testamentul. 17. Cei-l-alți descendenți insă d'entre heređii *sui*, precum fiica, nepotul, nepăta, dacă sunt omiși, lasă testamentul valabil, insă mărescū numărul heređilor instituiți, luând față cu heređii *sui* insti-tuiți fie-care o porțiune virile. față cu heređii extra-nei instituiți jumătate din hereditate. 18. Asemenea și postumi de oră-ce sex, dacă sunt omiși, rumpū tes-tamentul valabil *ab initio*, prin agnațiunea (nașterea) lor. 19. Pe cei concepuți numai, putem să'i insti-tuim heređi, dacă la nașterea lor ar deveni heređi *sui*: dacă se nase după mărtea năstră, in vir-tutea dreptului civil; dacă se nase in timpul vieței năstre, in virtutea legii Junia Velleia. 20. Fiul care se află sub pătorea paternă, dacă nu este instituit, trebuie exeredat nominativ: iar cei-l-alți heređi *sui*, oră-care ar fi sexul lor, pot fi ex-heredați și nominativ și *inter ceteros* (adică ast-fel: „Cei-l-alți fie exheredați, *ceteri exheredes sunt*.“) 21. Fiul postum trebuie să fie exheredat nominativ: fiica postumă, și cele-l-alte postume de sex femeese trebuie să fie exheredate fie nominativ, fie *inter cete-ros*, numai să li se lege ceva in acest din urmă cas. 22. Nepoții și strănepoții, precum și cei-l-alți pos-tumi de sex bărbătesc, afară de fiū, trebuie să fie exheredați saū nominativ, saū *inter ceteros*, lăsân-

du-li-se ceva ca legat în acest din urmă cas; dar este mai sigur să fie exheredați nominativ; și așa se petrece în practică mai adesea. 23. Copiii emancipați, de și după dreptul civil nu e trebuință să fie nici instituiți, nici exheredați, cu toate acestea după dreptul pretorian, dacă nu sunt instituiți, ei trebuie să fie exheredați, nominativ dacă sunt de sex bărbătesc, *inter ceteros* cel puțin, dacă sunt de sex femeiesc; altmintrelea pretorul le acordă *bonorum posesiunea* în contra tabulelor testamentului. 24. Intre heredi necesari (adică servii instituiți heredi cu dare de libertate) și heredi sui și necesarii (adică copii de sub puterea paternă), după dreptul civil nu este deosebire; căci și unii și alții sunt heredi, vrînd, nevrînd. Dară după dreptul pretorian este deosebire, căci cei d'ântăii n'au beneficiul de abstențiune, pe când cei d'al doilea 'l au. 25. Heredele extraneu, dacă este instituit herede cu crețiune, nu devine herede de cât făcînd crețiune, dacă însă este instituit herede fără crețiune, poate deveni herede și *pro herede gerendo* (purtându-se în fapt ca herede). 26. Se pörtă ca herede, acela care se servă de lucrurile hereditare ca cum ar fi stăpân pe ele, de exemplu acela care vinde lucruri hereditare, sau care dă mîncare servilor hereditari. 27. Crețiunea este spațiul de timp, numărul zilelor ce se acordă heredelui instituit spre a delibera, dacă îi convine sau nu a primi hereditatea; de exemplu când testatorul zice: „Titus fi moștenitor, și fă crețiune în timpul cel mai scurt din termenul de o sută zile de când vei fi aflat că ești instituit herede și în care îți va fi posibil a face adițiune de hereditate; iar dacă vei lăsa să trecă acest termen, fără a face crețiune, fi desmoștenit.“ 28. A face crețiune (*cernere*) este a pronunța următoarele vorbe solemne: „Fiind-că Meviu m'a instituit herede, primesc și fac crețiune de hereditatea lui,“ 29. Heredele instituit

fără crețiune, dacă se decide a renunța la hereditate, e exclus îndată de la dânsa, și în urmă nu se mai pôte căi și face adițiune. 30. Heredele însă instituit cu crețiune, dacă face crețiune, devine herede, iar dacă renunță la hereditate în lăuntru termenului de crețiune, se pôte căi și face crețiune și deveni herede pe cât timp n'a expirat tot termenul crețiunei. 31. Crețiunea este saũ vulgară saũ continuă: Vulgară când testatorul a adaogat vorbele: *de când vei ști și în care vei putea*. Continuă când testatorul n'a adaogat aceste vorbe. 32. Celui instituit cu crețiune vulgară, nu i se socotește termenul de cât din ziua în care a aflat că e chemat la hereditate, și numai zilele în care a putut face adițiune. Aceluia însă care este instituit cu crețiune continuă i se compută zilele în care n'a știut și acele în care n'a putut face adițiune. 33. Hereții sunt saũ instituiți, saũ substituiți. Instituiți, cei instituiți în primul grad, substituiți cei instituiți în secundul grad saũ într'un grad subsequent. De exemplu testatorul a ȓis: Titius fi moștenitor, și fă crețiune în termen de o sută de zile în care vei putea și cu începere de când vei ști că ești herede; de nu vei face crețiune în aste condițiuni, fii desmoștenit: Și atunci Mevius fii tu herede, și fă crețiune în termen de o sută de zile, s. c. l. Asemenea se pôte substitui și în grad ulterior. 34. Dacă heredele este instituit cu crețiune imperfectă, adică când nu a adaogat testatorele vorbele: *și de nu vei face crețiune, fii desmoștenit*, ci va fi ȓis: *și de nu vei face crețiune, atunci Mevius fii tu herede*, făcând crețiune cel d'ântăiũ, cel-l-alt este exclus de la moștenire; nefăcând crețiune, și făcând act de moștenitor (*pro herede gestio*), substituitul vine pe jumătate la moștenire: însă în urmă răposatul Marcu Antoninũ Caracalla a decis printr'o constituțiune imperială, că chiar în cas de simplă *pro herede gestio*, instituitul devine moștenitor pentru tótă averea. Dar

dacă nici creștine nici *pro herede gestio* nu va face instituitul, atunci e exclusă, și substituitul devine moștenitor pentru întréga moștenire.

Titlu XXIII. — Care sunt modurile de ruptură a testamentelor.

1. Testamentul valabil făcut după dreptul civil se poate infirma în două moduri, séu devenind *ruptum* sau devenind *irritum*. 2. Testamentul devine *ruptum*, se rumpe, prin schimbarea de voință din partea testatorului, adică dacă testatorul a făcut în urmă un alt testament valabil după dreptul civil. Asemenea se rumpe testamentul și prin agnațiune, adică dacă testatorului după facerea testamentului i se naște un *heres suus* care n'a fost nici instituit nici exheredat cum trebuie. 3. Se naște un *heres suus* sau prin naștere reală sau prin adopțiune, sau prin cădere *in manu*, sau prin succedere în locul heredelui *sui* existent la facerea testamentului, cum se întâmplă cu nepotul în cas de mórte sau de emancipațiune a fiului séu, sau prin manumissiune, adică când fiul manumis după prima sau secunda mancipațiune recade sub puterea paternă a tatălui. 4. Testamentul devine *irritum*, dacă testatorul a suferit o *capitis* deminuțiune, sau dacă heredele instituit într'un testament valabil după dreptul civil n'a putut sau n'a voit să vie la moștenire. 5. Dacă testatorul este făcut captiv de inimiçi, testamentul lui rămâne valabil, dacă se reîntórce în statul roman, în virtutea dreptului de postliminiu; iar dacă móre afară din statul roman, de exemplu la inimiçi, în virtutea legii Cornelia care confirmă moștenirea lui, considerând-o ca cum s'ar fi deschis prin mórtea testatorului la Romani (testatorul fiind considerat ca mort în premomentul căderii în mâna inimiçilor). 6. Dacă testamentul este sigilat cu sigilele a șapte martori, măcar că ar deveni *ruptum* sau *irritum*.

după dreptul civil, pretorul ține sémă de el și acordă hereșilor instituiți *bonorum* possessiunea conform tablelor testamentului, dacă testatorul este cetățian roman și *sui juris* la mórtea sa. Această *bonorum* possessiune este *cum re*, adică cu efect, pentru hereșii instituiți. dacă după dreptul civil nu este alt herede ab intestat. 7. Ascendenții pot să substitue descendenților lor rēmași sub puterea lor paternă, atât fiilor deja născuți, cât și postumilor în două moduri, sau ca la niște *extranei*, adică, ca, dacă ei nu vor fi hereși, substituitul să vie la hereditate, sau în virtutea unui drept propriu, adică ca. dacă ei devenind hereși după mórtea ascendenților. vor muri înainte de a ajunge la pubertate, atunci substituitul să fie herede. 8. Ascendenții pot substitui fiilor chiar exheredându-i. 9. Nu póte cine-va substitui un herede fiului său impuber. de cât instituindu-l prealabil sau pe el sau pe alt-cineva. 10. Testamentele militarilor sunt valabile, or-cum ar fi făcute, chiar fără observarea formelor legiuite; căci prin constituțiunii imperiale li s'a concessu lor a testa or-cum vor vrea, și or-cum vor putea. Și testamentul pe care militarul îl face în contra prescripțiilor ordinare ale legii, nu este valabil de cât dacă militarul móre în castre (adică cum am' zice azi în campanie), sau cel mult într'un an după eșirea din castre.

Titlu XXIV.-- Despre legate

1. Legat este ceia ce cine-va lasă prin testament, în termenii în care se edictésă legile, adică într'un mod poruncitor, căci ceia ce se lassă într'unu modu rugător, se numește fideicommis.

Legăm în patru moduri: *per vindicationem* (în forma productivă a dreptului de vendicare), *per damnationem* (în formă de condamnare), *sinendi modo* (în mod îngăduitor) *per praeceptionem* (sub formă de

preluare). 3. *Per vindicationem*, legăm în termenii următori: *Daŭ, leg, să capete, să ia, să aibe*. 4. *Per damnationem* în acești termenii: *Hereditate mea să fie condamnat a da, hereditate mea să dea, să facă; ordon ca hereditate mea să dea*. 5. *Sinendi modo* ast-fel: *Hereditate mea să fie condamnat a îngădui pe Lucius Titius să ia cutare lucru și săl aibe pentru el*. 6. *Per praeceptionem* în modul următor: *Lucius Titus să preia (să ia cu preferință) cutare lucru*. 7. *Per vindicationem* se pot lega lucrurile care au fost proprietatea quiritară a testatorului în momentul morții și în momentul facerii testamentului, cu excepțiune pentru lucrurile fungibile a căror valoare constă în greutate, număr sau măsură, căci ele sunt destul să fi fost proprietatea quiritariă a testatorului în momentul morții sale. 8. *Per damnationem* se pot lega toate lucrurile susceptibile de a forma obiectul unei translațiuni de proprietate individuale, chiar dacă nu sunt ale testatorului. 9. Omul liber, lucrurile Statului, sau sacre, sau religioase, nu se pot lega nici *per damnationem*, căci nu sunt susceptibile de a deveni obiectul unei translațiuni de proprietate individuală. 10. *Sinendi modo* se pot lega lucrurile testatorului și ale heredității. 11. *Per praeceptionem* se pot lega lucrurile care pot face și obiectul legatului *per vindicationem*. 11. Dacă s'a legat *per vindicationem* un lucru care n'a fost al testatorului după dreptul Quiriților în ambele momente cerute de lege, de și legatul nu este valabil ca legat *per vindicationem*, el este însă confirmat de către Senatusconsultul Neronian, prin care s'a prevăzut ca legatul făcut în termenii nepotriviți cu cerința legii să vazeze ca cum ar fi făcut în forma cea mai avantajoasă de legat care este forma *per damnationem*. 12. Dacă unul și același lucru a fost legat *per vindicationem* la două persoane, fie în mod disjunctiv, de exemplu ast-fel: *Daŭ, leg lui Titius pe servul*

Stichus, daŭ, leg lui Seius pe același serv, fie în mod conjunctiv, de exemplu în modul următor: *Daŭ, leg lui Titius și lui Seius pe servul Stichus*, după dreptul civil, venind amândoi legatarii să cêră legatul, obiectul legat se va împărți între dênșii, nevenind unul, partea lui se adaogă părții celui-l-alt; dar după legea Papia Poppaea partea nebeneficiantului devine caducă. 13. Dacă același lucru s'a legat la două persône *per damnationem*, dacă s'a legat în mod conjunctiv, și vin împreună, fie-căruia se datorește o parte; dacă vine numai unul, partea celui-l-alt rămâne în hereditate după dreptul civil, astă-zî însă devine caducă; dacă însă li s'a legat în mod disjunctiv, fie-căruia i se datorește tot obiectul legat. 14. În cas de legat *per vindicationem* cu opțiune, dreptul de elecțiune este al legatarului: de exemplu când testatorul a zis; *Optéză pentru un serv, alege un serv*. Tot așa se întâmplă și dacă dreptul de opțiune a fost lăsat legatarului într'un mod tacit, de exemplu ast-fel: *Daŭ, leg lui Titius un serv*. Dar când am. zis: *Herede al meu fi condamnat să dai (cutăruia), un serv*, heredele are dreptul de a alege servul ce va vrea să dea. 15. Nu se pôte lega înainte de instituțiunea de herede, căci forța și puterea testamentului începe de la instituțiunea de herede. 16. Nu se pôte lega după mórtea heredelui, ca să nu aibe aerul că se pune legatul în sarcina heredelui, ceia ce nu suferă rațiunea dreptului civil. Pentru momentul însă morții heredelui se pôte lega ast-fel: *Când va muri heredele*. 17. Cu scop de pedepsire, nu se pôte lega. Se légă cu scop de a constringe pe herede să facă sau nu facă ceva, iar nu cu scop de a face un bine legatarului, de exemplu ast-fel: *Dacă vei da pe fîca ta în căsătoriă lui Titius, să dai lui Seius de ce miș*. 18. Nu se pôte lega unei persône incerte, de exemplu ast-fel: *Orî-cine va da pe fîca sa în căsătorie fiului meu, acelaia*

să'i dea heredele meu atâtea miș. Se poate lega însă unei persoane incerte dintr'un grup de persoane certe, de exemplu în modul următor: *Dintre cognatii mei cei până acum în ființă, celui care va veni mai întâi la înmormântarea mea să'i dea heredele meu cutare lucru.* 19. Legatul nu se infirmă nici printr'o falsă demonstrațiune, nici printr'o falsă cauză. Falsă demonstrațiune este de exemplu când testatorul dice: *Daș, leg lui Titius moșia ce am cumpărat de la Titius,* de și testatorul n'a cumpărat nici o moșie de la Titius. Falsă cauză esto de exemplu în cazul următor: *Daș, leg lui Titius moșia cutare, pentru că a îngrijit de afacerile mele,* de și nici o dată Titius n'a îngrijit de afacerile testatorului. 20. Nu se poate pune un legat în sarcina unui legatar. 21. Legatul nu poate fi pus de cât în sarcina aceluș ce este instituit herede prin testament și de aceia dacă testatorul institue herede pe un fiu de familie sau pe un serv străin, nu poate pune legatul nici în sarcina tatălui nici în sarcina stăpânului. 22. Nu se poate face un legat heredelui și a i se pune în sarcina sa proprie. 23. Se poate lega sub condițiune aceluia ce se află sub puterea, *manus* sau mancipiul heredelui instituit, ca să se pôtă cerceta dacă în momentul deschiderii dreptului la legat (*quo tempore dies legati cedit*), legatarul nu se mai află sub puterea heredelui. 24. Nu se poate lega persoanei sub puterea, *manus*, sau mancipiul căria se află heredele instituit. 25. Precum se pot lega lucruri individual considerate, se poate asemenea lega o universalitate de drept, de exemplu se poate zice: *Moștenitorul meu să împartă, să dividă moștenirea mea cu Titius,* în care cas i s'a legat jumătate din bunurile testatorului. Pote să se lege și o altă parte a heredității, de exemplu o treime, o pătrime. Acastă specie de legat se numește *partitio* (partițiune). 26. Se poate lega după dreptul civil usufructul lucrurilor de care este cu puțință a se usa

sau a se folosi, fără ca prin usă sau folosință să se atingă substanța lor, și usufructul poate purta asupra unuia sau a mai multor lucruri de asemenea natură, sau chiar asupra unei părți aliquote din lucru sau din lucruri. 27. S'a prevădut printr'un Senatusconsult, ca, și în cazul în care s'a legat usufructul unor lucruri din acelea a căror usă echivalază cu o dispozițiune definitivă, cu o adevărată consumpțiune, toate lucrurile să se dea legatarului promițând el cu un fidejutor alătura că va restitui la finitul usufructului alte lucruri de aceeași natură și calitate și în aceeași cantitate, în locul celor primitive. 28. Se poate lega tutulor cetăților care se află sub imperiul poporului Roman: acesta a fost introdus pentru prima oară de repositatul Neron, și pe urmă a fost întocmit cu mai mare băgare de seamă de Senat după propozițiunea împăratului Hadrian. 29. Legatul o dată făcut, poate să fie revocat, numai să fie revocat în aceeași formă în care a fost făcut sau prin același testament, sau prin codicile confirmate de testament. 30. Legatele nu trec la heredele legatarului de cât dacă legatarul a murit după deschiderea dreptului la legat. 31. Dreptul la legat pentru legatele pure sau cu termen se deschide după vechiul drept civil în ziua morții testatorului, iar după legea Papia Poppaea în ziua aperturii tablelor testamentului; pentru cele condiționale în ziua împlinirii condițiunei. 32. Legea Falcidia ordonă să nu se potă lega mai mult de cât trei părți din patrimoniū, pentru ca să rămăie tot-d'a-una o parte întregă heredelui. 33. Nu e posibil a se repeta legatele o dată plătite, chiar dacă ar fi fost plătite din eróre.

Titlu XXV.— Despre fideicommissa.

1. Fideicommissul este ceia-ce se lasă nu cu vorbe solemne prescrise de dreptul civil, ci într'un mod rugător: și el nu decurge din rigórea dreptului civil,

ei din pura bună voință a lăsătorului. 2. Aceștia sunt aproximativ termenii în uz pentru facerea fideicommisselor: *Las buneî tale credințe, cer, rog să dai*, și altele. 3 S'a admis prin us să se pôtă lăsa fideicommiss și prin simpla *dare din cap*. 4. Pot să lase fideicommisses ceî ce pot testa, de și n'aũ testat: căci și cel ce móre intestat pôte lăsa fideicommisses. 5. Se pot lăsa sub formă de fideicommissũ lucrurile care se pot lăsa și prin legat *per damnationem*. 7. Latinii Juniani pot beneficia de fideicommisses, de și nu pot beneficia de legate. 8. Fideicommissul cu deosebire de legat, se pôte face și înainte de instituțiunea de herede, și după mórtea heredelui, și prin codicile neconfirmate prin testament. 9. Fideicommissul e valabil scris chiar în limba grécă, de și un asemenea legat e nul. 10. Filu de familiă saũ servul fiind instituit herede, saũ inființatũ legatarũ, se pôte pune fideicommiss în sarcina sa, de și legat nu se pôte pune. 11. Heredele instituit prin testament se pôte însarcina și prin codicile neconfirmate să restituie tótă saũ parte din hereditate altuia, de și nu se pôte direct cine va institui herede nici măcar prin codicile confirmate prin testament. 12. Fideicommissesle nu se cer ca legatele prin *formulă petitoriă*, ci ele se judecă complet (în drept și în fapt) în Roma de consuli, saũ de un pretor special care se numește fideicommissar, în provinciî de către presidentul provinciei. 13 Nici fideicommissesle nu se pot lăsa cu scop de pedepsire saũ la persóne incerte. 14. Cel care este rugat să restituie altuia hereditatea în cazul în care nu e loc la aplicarea legii Falcidia, fiind-că, de exemplu, nu e rugat a restitui mai mult de trei pãtrimi din hereditate, face restituțiunea în virtutea Senatusconsultului Trebellian, ast-fel în cât acțiunile să se dea aceluia și contra aceluia cui s'a restituit hereditatea; când însă intervine aplicațiunea legii Falcidia, pentru

că heredele este rugat a restitui mai mult de trei părimi din hereditate, sau chiar totă hereditatea, restituțiunea se face în virtutea Senatusconsultului Pegasian, ast-fel în cât, heredele instituit, deducând o pătrime din hereditate. să conserve el activ și pasiv acțiunile: iar fideicommissarul care a primit hereditatea restituită, să fie considerat ca un legatar.

15. Când restituirea heredității se face în virtutea Senatusconsultului Pegasian, avantajele și desavantajele heredității se împart între herede și acela căruia s'a restituit cele-l-alté părți ale heredității, intervenind între dênșii stipulațiunile *partis et pro parte*: care intervin pentru împărțășirea folosului și sarcinelor heredității între herede și legatarul partiar, adică acela cu care heredele împarte moștenirea.

16. Dacă heredele găsește că hereditatea este păgubitore, el e constrins de pretore s'o primescă și s'o restituie în total, așa în cât acțiunile se dau activ și pasiv aceluia căruia se restituie hereditatea, întocmai ca cum restituțiunea s'ar face în virtutea Senatusconsultului Trebellian; și acésta este ordonat anume chiar așa de către chiar Senatusconsultul Pegasian.

17. Dacă cine-va, în fraudă legilor caducare, se va fi înțeles cu un fideicommissar incapabil să'i restituie fideicommissul, Senatul a decis că nu numai nu pôte deduce quarta, dar încă nici revendica liberalitățile caduce coprinse în testament, dacă este însurat și are copii. 18. Se pôte da și libertatea prin fideicommissu.

Titlu XXVI.— Despre heredi legitimi.

1. Hereditățile ingenuilor morți intestați aparțin mai întâiu herediilor *sui*, adică copiilor de sub puterea lor paternă, și tuturilor celor-l-alți cari le țin loc de copii; în lipsă de heredi *sui*, consăngenilor, adică fraților și surorilor din acelaș tată; în lipsă și de

accia, celor-l-alti agnați mai apropiati în grad, adică cognatiilor de sex bărbătesc, descendenți prin masculi, și făcând parte din aceeași familie civilă. Acesta a fost anume decis de legea celor două-spre-zece Table, în termenii următorii : *Dacă móre cine-va intestat. fără heres suus, cel mai de aprópe agnat să aibe hereditatea.* 2. Dacă defunctul lasă un fiu, iar din cel-l-alt fiu mort înainte de el, unul său mai mulți nepoți, hereditatea aparține la toți, și se divide nu pe capete, ci pe tulpini, ast-fel ca fiul să aibe jumătate, iar nepoții orî-câți cea-l-altă jumătate din moștenire : căci este equitabil ca nepoții să succedă în locul tatălui lor, și să aibe partea ce ar fi avut tatăl lor, dacă ar fi trăit. 3. Pe cât timp este speranță să vie un *heres suus* la moștenire, pe atât timp nu e încă loc pentru agnați : de exemplu, în cazul când soția defunctului este însărcinată, sau când fiul este la inimici. 4. Hereditatea cuvenită agnațiilor se divide pe capete : de exemplu dacă dintr'un frate se află în viață un fiu, și din altul douăi său mai mulți, câte persoane sunt din ambele părți, atâtea porțiuni se fac, ast-fel ca să ia fie-care câte o porțiune. 5. Dacă sunt mai mulți agnați de același grad, și unii din ei nu vor să primescă hereditatea, sau se întâmplă să móră înainte de adițiune, partea celor ce lipsese vine de s'adaogă la părțile celor ce fac adițiune. Și dacă nici unul nu face adițiune, hereditatea nu se transmite la agnații de grad următor, căci devoluțiune de la un grad la altul nu există în materie de succesiuni legitime. 6. Dincolo de gradul de consaguinee, hereditatea legitimă nu aparține femeilor. De aceea sora moștenește dupe lege pe fratele său sau pe sora sa.... 7. După legea celor XII Table copii nu moșteneau pe muma mórta intestată, căci femeile nu au *heredes sui* ; însă mai în urmă printr'o orațiune (proiect de Senatusconsult) al Impăraților Antonin și Comodă citită în Senat s'a

hotărit ca moștenirea legitimă a mumei să aparțină copiilor ei cu exclusiunea consăngenilor și celor-l-alți agnați, chiar dacă nu e *in manu* a bărbatului său. 8. Hereditatea fiului intestat nu aparține mumei; dacă însă ea se bucură de *jus liberorum*, adică dacă fiind ingenuă are trei copii, or libertină patru, atunci în virtutea Senatusconsultului Tertulianu devine moștenitoare legitimă, dar numai în cazul în care mortul n'are *heres suus*, sau vre-un succesor pe care pretorul să'l chieime la bonorum possessiune pe același picior cu hereșii *sui*, nici pe tatăl său care să aibe drept a pretinde la hereditatea sa legitimă sau la bonorum possessiune *cum re*, nici vre-un frate consaguin: iar dacă are soră consaguină, Senatusconsultul vrea ca hereditatea să se împartă între ea și muma de o potrivă.

Titlu XXVII. — Despre succesiunile (sau bunurile) libertilor

1. Hereditatea libertilor intestați aparține mai întâi hereșilor *sui*; după acesta acelora ai căroro liberti sunt, de exemplu patronilor, patronei, sau copiilor patronului. 2. Dacă libertul lasă după mörte-i pe unul din patroni, și pe fiul celui-lalt patron, hereditatea aparține tötă numai patronului. 3. Tot așa fiul patronului exclude pe nepoții celui-lalt patron. 4. Intre descendenții patronului hereditatea se divide pe capete iar nu pe tulpini. 5. Dreptul de hereditate legitimă care decurge din legea celor două-spre-zece Table, se pierde prin *capitis deminuțiune*.

Titlu XXVIII. — Despre darea (bonorum) possessiunilor

1. *Bonorum* possessiunea se dă sau contra tabulelor testamentului, sau conform tabulelor testamentului, sau pentru averea unui intestat. 2. *Bonorum* possessiunea contra tabulelor testamentului se dă copiilor

emancipați omiși în testament, de și după legea celor XII Table lor nu li se cuvine hereditatea. 3. *Bonorum* possessiunea contra tabulelor testamentului se dă atât copiilor naturali cât și celor adoptivi : copiilor naturali numai când sunt emancipați, nu și celor dați în adopțiune, pe cât timp sunt încă la mórtea testatorului în familia adoptivă ; iar copiilor adoptivi numai pe cât sunt sub puterea paternă a adoptatorului. 4. Copiilor emancipați le dă pretorul prin edictul său *bonorum* possessiunea dacă sunt gata a promite alătura cu un fidejussor a readuce la massa succesiunei pentru a se împărtași dintr'ensele și frații lor, bunurile ce au câștigat până la mórtea tatălui lor de la emancipațiune încoa. 5. *Bonorum* possessiunea conform tabulelor testamentului se dă hereșilor instituiți, bine înțeles numai în cazul în care d'între cei ce au dreptul a exige *bonorum* possessiunea contra *tabulas* nu există nimenea, sau dacă există, nu vrea să profite de d'ensa. 6. De și testamentul nu e valabil după dreptul civil, de exemplu fiind-că lipsește emancipațiunea sau nuncupațiunea, dacă însă el este sigilat cu sigilele a șapte martori cetățeni români, se dă hereșilor instituiți intr'ensul *bonorum* possessiunea *secundum tabulas*. 7. *Bonorum* possessiunea intestatului se dă la șapte grade : în gradul întâi descendenților ; în gradul al doilea hereșilor legitimi ; în gradul al treilea cognaților ; în gradul al patrulea familiei civile a patronului ; în gradul al cincelea patronului, patronei, copiilor sau ascendenților patronului sau ai patronei ; în gradul al șeselea bărbatului, sau nevestii ; în gradul al șeptelea cognaților manumissorului, cărora legea Furia le permite a primi pentru cauză de mórte mai mult de o mie de ași. Și dacă nu' nimenea cui să aparțină *bonorum* possessiunea, sau de și este, însă omite de a o cere, bunurile sunt deferite Statului conform legei Julia caducaria. 8. *Bonorum* possessiunea se dă nu numai descendenților care au

foști sub puterea paternă a mortului până în ultimul moment al vieții sale, dar și descendenților emancipați, dar și celor adoptivi, nu însă și celor dați în adopțiune. 9. *Bonorum* possessiunea se ia de cognații proximii, nu numai când sunt cognați prin femei, dar și când sunt agnați *capite deminuți*; căci, de și dreptul lor legitim de agnațiune s'a stins prin *capitis deminuțiune*, după natură însă au rămas cognați. 10. *Bonorum* possessiunea au dreptul s'o ceară ascendenții și descendenții în interval de un an din ziua de când le-a fost cu putință ca s'o ceară, iar cei-l-alți numai în timp de o sută de zile. 11. Dacă vre-unul din cei chemați la *bonorum* possessiunea ab intestat a lăsat să treacă termenul prescriș, dreptul de a o cere, trece la gradul subsequent, ca cum cei ce au lăsat să treacă timpul n'ar fi existând: și această pentru câte-și șapte graduri. 12. Cei ce capătă *bonorum* possessiunea în virtutea edictului succesoral al pretorului, nu sunt propriu zisși heredi, ci țin numai loc de heredi prin beneficiul pretorului. Și de aceea saū că ei vor intenta acțiuni saū că se va intenta contra lor acțiuni hereditare, e trebuință ca să se serve cu acțiuni fictiție, în care ei vor fi închipuiți heredi. 13. *Bonorum* possessiunea se da saū *cum re* saū *sine re*; *cum re*, dacă cel ce o primește are dreptul a reține într'un mod eficace bunurile; *sine re*, dacă altul pôte să'i ia hereditatea din mână în virtutea dreptului civil; de exemplu, dacă defunctul intestat are un *heres suus*, *bonorum* possessiunea lui este *sine re*, de ore-ce heredele *suus* pôte evinge. depărta de la hereditate după dreptul civil pe ori-ce *bonorum* possessor (care nu e în același timp și *heres suus*, bine înțeles).

Titlu XXIX.— Despre bunurile libertilor.

1. Legea celor XII Table deferă hereditatea libertului cetățian roman patronului, dacă libertul móre

intestat fără herede *suus*. Și de aceia, și dacă móre cu testament, măcar că nu lasă *heres suus*, și dacă móre intestat, și are *heres suus*, de și nu natural (adică de sânge), de exemplu pe soția care a fost în a lui *manus* sau pe vr'un fiu adoptiv, legea celor XII Table nu acordă nimic patronului. Inșă după edictul pretorului, sau că móre libertul făcând testament, dar în care nu lasă patronului nimic, sau îi lasă mai puțin de cât jumătate din averea sa, i se dă patronului o *bonorum* possessiune în contra tablelor testamentului pentru jumătate din averea libertului, afară numai dacă libertul n'a instituit herede pe vre-unul din descendenții lui naturali (adică de sânge); sau că móre intestat, dar lasă pe soția sa *in manu* sau pe vr'un fiu adoptiv, și atunci i se acordă patronului o *bonorum* possessiune ab intestat pentru jumătate din avere în contra acestor heredi *sui* nenaturali ai libertului. 2. Din bunurile libertei nu se dă de către edictul pretorului nimic patronului. Și de aceia, *fie-că móre cu testament, și atunci nu a putut testa de cât cu autorizatiunea patronului* ¹⁾, fie-că móre intestată, tot patronului îi aparține hereditatea după legea celor XII Table, măcar că a lăsat copii, căci ei nu sunt față cu muma lor *heredes sui*, ca să pótă face obstacol patronului. 3. Legea Papia Poppæa inșă a liberat pe liberte care au patru copii de tutela patronilor lor; și fiind-că ea a îndus că acele liberte pot testa fără autorizatiunea tutorilor lor, ea a prevădut ca patronul să aibă o porțiune virile egale cu a fie-căruia copil. 4. Copiii de sex bărbătesc ai patronului au același drept asupra bunurilor libertilor părinților lor, pe care le are însuși patronul. 5. Copiii inșă de sex femeesc ai patronului au după legea celor XII Tabule aceleași drepturi, ca

¹⁾ Vorbele subliniate tipărite cu litere italice sunt inserate de interpretii dreptului roman, ele lipsesc în text.

și copiii de sex bărbătesc : însă ei nu au *bonorum* possessiunea contra tabulelor testamentului libertului, nici *bonorum* possessiunea ab intestat contra hereșilor *sui* nenaturali ai libertului ; dacă însă au trei copii, atunci capătă aceste drepturi după legea Papia Poppea. 6. Patrónele aveau numai atâta drepturi asupra bunurilor libertilor lor, câte le acorda legea celor XII Tabule : însă în urmă legea Papia a acordat patróniei ingenuae care avea doi copii, patróniei libertine care avea trei copii, aceleași drepturi pe care le are patronul după edictul pretorului. 7. Iar patróniei ingenuae, care avea trei copii, legea Papia îi a acordat un drept egal cu acela ce se acordă însuși patronului...

COMENTARIŪ ASUPRA REGULELOR LUI ULPIAN.

Regulele lui Ulpian sunt un tractat elementar de drept roman, în care se enunță sub formă de principii, de reguli, principalele dispozițiuni ale dreptului roman. Acest tractat este mai restrins de cât Instituțiunile lui Gaius. El este chiar incomplet, căci nu tratéză de loc despre obligațiuni și acțiuni. Este foarte util însă, căci asupra unor puncturi de drept ne dă amănunte care nu se găsesec în Instituțiile lui Gaius, precum este în materie de dote și de caduce.

DomitiŪ Ulpian este unul din scriitorii de drept de frunte ai Romanilor. El se distinge prin ideile lui înaintate, el făcea parte împreună cu Paul și cu Papinian din consiliul principelui, însărcinat cu elaborarea legilor (edictelor), sentințelor (decretelor) și epistolelor sau rescriptelor. El a lăsat și alte scrieri, dintre care unele tot de felul regulelor, cum sunt *Sententia* și *Opiniones*. Altele sunt monografii precum este monografia sa despre fideicommissa, *Fideicommissa*. Altele comentarii precum sunt: comentariile lui *Ad Sabinum* (asupra scrierilor jurisconsultului Sabinus), *Ad legem Juliam et Papiam Poppaeam* (asupra legilor caducare Julia și Papia Poppaea), *Ad Edictum* (asupra Edictului lui SalviŪ Julian), *De officio Consulis* (Despre

officiul, sau competența și atribuțiunile Consolului), *De officio Quaestoris* (Despre oficiul Questorului), *De officio Proconsulis* (Despre oficiul Proconsolului sau Presidentului de provincie), *De officio Praefecti Urbi* (Despre oficiul Prefectului Orașului Roma), *De Officio Praefecti vigilum* (Despre Oficiul Prefectului păditorilor Orașului Roma), *De Omnibus Tribunalibus* (Despre competența și atribuțiunile în genere a tribunalelor) etc. Mai avem de la dânsul și un opuscul de Controverse, intitulat *Disputationes*.

Deosebitele titluri din Regulele lui Ulpian sunt precedate de un fel de Preambul, intitulat *De legibus et moribus*, adică despre legi și obiceiuri.

Paragraful întâiu, din acest preambul nu ne-a parvenit întregu. În partea lisibile el vorbește despre legea Cincia, despre care probabil dicea că este o lege imperfectă. Acastă lege este relativă la fixarea unui maximum de valoare peste care nu poate trece obiectul unei donațiuni între vii, maximum ce ne este necunoscut. Acastă lege exceptă câte-va persoane privilegiate, cogații până la un grad fix, care pot primi donațiuni or-care ar fi valoarea obiectului lor. Ulpian ne spune că dacă donațiunea trece peste maximum, legea Cincia nu o rescinde, nu o anulază. Din această lege nu rezultă o nulitate absolută a donațiunei, care să dea loc în orice cas la refus de acțiune, și la repetițiune în cas de executare. Efectele acestei legi sunt mai restrinse. Donatorul se poate prevala de legea Cincia mai mult pe calle de excepțiune, opunându-se la acțiunea în executare a donațiunei întentate de donatar. Care este mecanismul acestei legi curioase, ni l explică pe larg o scriere originală, descoperită de curind în secolul acesta în Biblioteca din Vatican, intitulată pentru acest cuvânt *Fragmenta Vaticana*. Nu e locul a insista aci mai mult asupra legii Cincia.

În paragraful al doilea Ulpian vorbește de legile

semi-perfecte, nu imperfecte de tot ca legea Cincia, care nu stabilește nici o sancțiune, nici perfecte de tot, declarând nul tot ce se face contra lor, ci semi-perfecte, stabilind o sancțiune alta de cât nulitatea actului. Cum e legea Furia testamentariă, care prohibe donațiunile *mortis causa* sau dispozițiile testamentare ce trec peste o mie de ași; dar nu le declară nule, ci supune la pedépsa restituțiunei împătritului valórei liberalității pe beneficiar, care, contravenind acestei legi, ar fi primit execuțiunea unei asemenea liberalități pentru causă de mórte de o valóre de peste o mie de ași.

În paragraful al treilea Ulpian enumără deosebitele operațiuni ce pot avea loc relativ la o lege.

O lege póte fi propusă în comițiile legislative, adusă în discuțiunea lor. Ea atunci *fertur*, e adusă de propuitorul ei, care rógă pe comiții a o vota, și de aceia se dice despre ea că *fertur* sau *rogatur*. Propuitorul ei în comițiile curiate sau centuriate este un magistrat de ordine senatorială, de exemplu consulul, în comițiile tributare, tribunul plebei. El aducând proiectul de lege înaintea comițiilor, le rógă să'l voteze, dice cetățenilor ce compun aceste comiții: „*Rogo vos, Quirites, uti jubeatis* etc.— Vő rog, Quiriților. să ordonați ca“ O lege póte fi desființată: atunci se dice despre dęnsa că este abrogată, *lex abrogatur* ¹⁾ Ea póte fi desființată numai în parte, atunci se dice despre dęnsa, că i se face o derogățiune, *derogatur*. Ea póte fi amplificată, i se póte adăoga o dispozițiune, atunci se dice despre dęnsa: *lex subrogatur*.

În paragraful al patrulea juriconsultul dă definițiunea vorbeii *mores*, care însemnéază obiceiurile unui popor. Obiceiurile sunt assentimentul tacit al poporului, de timp immemorial, inveterat, la introducerea

¹⁾ Câte o dată această expresiune este întrebuintată, într'un mod impropriu, pentru a exprima o desființare parțială a legii, atunci *abrogatur* este sinonim de *derogatur*.

unei instituțiuni. La Romani obiceiurile, tradițiunea erau o sorginte legislativă, ca și puterea legislativă constituită a Statului. Ea nu numai că înființa instituțiunile, dar le și desființa, chiar pe acele introduse de puterea legislativă a Statului. Instituțiunile la Romani nu numai că se introduceau prin consuetudine, dar și se abrogau prin desuetudine.

Titlu I. — Despre libertți.

5. In acest paragraf Ulpian se ocupă despre cele trei spețe de libertți. Libert este servul liberat, care a obținut libertatea, care a fost liberat din servitute. Operațiunea liberării se numește manumissiune.

Ulpian se ocupă deci în acest titlu despre o categorie a persónelor. Persónele se divid în servi și liberi. Liberii se divid în ingenui, adică în persóne libere de la naștere până la mórte și în libertți, adică persóne care au fost o dată serve și au fost în urmă liberate. Manumisul față cu ingenuul se numește libert, de preferență libertinu, față cu manumisorul său care se numește și patron, el pórtă numirea unică de libertu. Se zice de exemplu Stichus este libertul lui Gaius. In timpii cei vechi, înainte de legea Junia Norbana, care este votată în anul 671 de la fondarea Romei, nu era de cât o singură speciă de libertini, libertinii cetățeni romani. Căci în acea epocă cineva ori devenea liber și cetățean roman prin manumissiune, ori dacă manumissiunea nu era în condițiile dreptului civil, rămânea serv. Pe atunci ca să devie cine-va liber și cetățean roman prin manumissiune, se cerea 1) ca manumissiunea să se facă în unul din cele trei moduri solemne următoare: *vindicata*, *censu* (acestea sunt moduri de manumissiune între vii) și *testamento*, adică în forma legatului *per vindicationem*; 2) ca manumissorul să fie proprietar quiritar al servului. Cu aceste două singure condițiuni (căci altele nu se mai cereau), manumissul devenea

liber și cetățian roman. Manumissiunea manifestată în orî-ce alt mod, cât de sigură ar fi fost voința manumissorului, nu producea nici un efect. Servul manumissu de exemplu prin declarația în față de martori (ininter amicos) prin scrisore (per epistolam), rămănea serv. După cât-va timp însă pretorul a intervenit și a declarat liberu în fapt pe un asemenea manumissu, ceia-ce însemnă că persoana lui era respectată, stăpănu sėu nu'l putea tracta în fapt ca serv în ceia-ce privește persoana sa, nu'l mai putea omori, schilodi, bate, injuria. Dar sub tóte punctele cele-l-alte de vedere era considerat ca serv în drept. Tot ce câștiga el, câștiga pentru stăpănu sėu, iar nu pentru sine, cum câștigă omul liber. Vine în urmă legea Junia Norbana, și face un pas mai înainte, ea declară liberu pe asemenea manumiși *privatim*, dar nu și cetățeni romani, ci asimilați până la óre-care punct cu peregriniu Latinu Coloniari, și încă și mai jos de cât densesu, căci Latinu Coloniari au *jus commercii* într'un mod complect, pe când acești manumiși au numai o fracțiune din *jus commercii*. Pe când Latinu Coloniari pot transmite și câștiga prin mancipațiune între vii, pe când ei pot testa și primi prin testament sau dispozițiuni *mortis causa*, manumissul în questiune nu póte nici face testament, nici primi din testamentul altuia, ei nu pot dispune de cât între vii de averea lor și primi din dispozițiuni între vii. Ba încă la mórtea lor, ei sunt considerați ca cum ar fi servi, căci averea lor nu se moștenește de copii lor, ci se ia de fostul lor stăpănu, cu titlu de peculiu, iar nu de moștenire. Acești manumiși se numesc Latinu Juniani, Latinu pentru că sunt până la un punct asemănați cu Latinu Coloniari, Juniani căci pozițiunea lor e creată de legea Junia Norbana. De la legea Junia Norbana încolo avem dar o nouă categorie de libertini, de aci înainte și până la nouă dispoziție, libertiniu sunt de douė

feluri, libertinii cetățeni romani. și libertinii Latini Juniani. Legea Junia Norbana a îmbunătățit dar pozițiunea servilor, căci servii manumiși în mod privat până la dinsa rămăneau servi în drept, și nu se bucurau de cât de o libertate de fapt *tuitione praetoris*, iar de la ea în colo devin liberi de și mai puțin favorizați de cât liberii cetățeni romani. Vine însă peste cât-va timp legea *Ælia-Sentia*. votată în anul 757 de la fundatiunea Romei. și face un pas înderët, ea declară liberi, dar asimilați cu peregrinii deditiți, pe servii a căror conduită rea în timpul servituții lor a provocat pe stăpâni să'i lege, să'i infiereze, să'i dea să se lupte în circū cu fiarele sëlbatice sau cu gladiatorii, sau cari au fost supuși la tortură pentru un delict de care au fost în urmă dovediți culpabili. Toți acești servi înainte de legea *Ælia-Sentia*, dacă erau manumiși în un mod solemn, de stăpânii lor *ex jure Quiritium*, deveneau liberi și cetățeni romani, ca ori-ce serv cu conduită exemplară. De la legea *Ælia-Sentia* incolo ei devin liberi dar de o condițiune inferiôră chiar aelia a Latinilor Juniani. Căci peregrinii deditiți nu au nici o fracțiune din *jus commercii*, ca și peregrini ordinari, ba încă sunt mai jos chiar de cât aceștia, căci cu diferința de densii, ei nu pot nici o dată prin nici un mijloc deveni cetățeni romani, ei nu pot locui nici în Roma nici în un circuit de o sută de mile împrejurul Romei, la din contră, ei sunt prinși și vânduți ca selavi într'un mod public, cu condiție pentru cumpărătorii lor ca să nu'i ție în Roma sau în circuitul de o sută de mile împrejurul Romei, și să nu'i manumită nici o dată, căci la din contră, Statul are dreptul a pune mâna pe dînșii și a și'i apropria ca servi publici ai poporului Roman. Ei se numesc libertini deditiți, căci sunt asemănați cu peregrinii care fiind foști reduși sub dominațiunea romană, au încercat să se rescôle, și au fost din nou supuși dominațiunei romane: aceștia se numesc peregrini dedi-

tiții, căci la resupunere s'au predat fără condiții, la discrețiunea poporului roman, *se dediderunt* cum țice Gaius. De la legea Ælia-Sentia încolo, care este încă în vigore în timpul lui Gaius și chiar al lui Ulpian, avem dar trei categorii de libertini, libertinii cetățeni romani, libertinii Latini Juniani și libertinii deditiții, după cum o spune Ulpian în titlu I § 5.

§ 6. În acest paragraf Ulpian enumără cele trei moduri de manumissiune solemnă, necesară pentru ca manumissul să devie cetățian roman. Acestea sunt *vindicta*, *censul* și *testamentul*.

§ 7. Manumissiunea *vindicta* se operă înaintea magistratului poporului roman cu drept de jurisdicțiune, cu drept între altele de a da acțiune. Aceștia sunt în timpul clasic, între alții, în Italia consulul, pretorul, în provinciî presidentul provinciei, de exemplu proconsulul. Manumissiunea însă se pôte face și afară din localul de ședințe al magistratului și la alte zile și ore de cât orele de ședință. Ea putea avea loc de exemplu când magistratul mergea la baie, la circ, la el a casă, ș. c. l. Pe când jurisdicțiunea propriu zisă, cea contențioasă nu putea să se exercite de cât în zilele *faste* (de ședință), și *pro tribunali* (în localul de ședințe), la Roma, în Foru. Acest mod de manumissiune este un simulacru al procedurii înaintea magistratului în acțiunea legii *sacramenti* în vindicare a libertății. Acțiunea legii *per sacramentum* era modul general de a procede *in jure*, înaintea magistratului, în cea d'ântéiū periódă a istoriei procedurii romane, în periódă formelor, vorbelor și gestelor solemne prescise a se întrebuița sub pedépsă de nulitate a procedurii. Mai târziu ea a fost mai în special rezervată pentru acțiunile reale, de exemplu pentru revendicarea proprietății. Precum ea se întrebuița pentru vindicarea unui serv posedat de altul său care se da de om liber, asemenea în sens invers ea se întrebuița pentru vindicarea unei

persóne libere în drept, dar care în fapt trecea de servă și era posedată de cine-va ca servă. Acéastă acțiune se numea acțiune în vindicare a libertății. Persóna liberă în drept dar servă în fapt forma obiectul acțiunii. Un terțiu, un amic figura ca revendicant și se numea *assertor libertatis*, iar possessorul, era pîritul în acéastă acțiune. Assertorul libertății chiama *in jure* înaintea magistratului pe possessorul, și acolo, față cu persóna posedată ca servă, pretindea că ea este liberă după dreptul Quiriților. posesorul obicînit contesta și magistratul atunci trămitea pe părți înaintea judecătorului de fapt, spre a judeca și rezolva în fapt questiunea. Termenii și gesturile erau solemne. Assertorul dicea: *Aio hunc hominem liberum esse ex jure Quiritium, et ecce vindictam imposui*, și trăgea spre el, *adserebat*, serebat ad libertatem pe liberul posedat ca servă, ca cum trăgându-l spre el, l'ar fi trasă din servitute spre libertate, și de aceia se și numia *assertor libertatis*. Possessorul dicea în sens invers: *Ego contra aio hunc hominem meum esse ex jure Quiritium etc....* și l' trăgea spre el. *adserebat eum, serebat eum ad servitutem*, îl trăgea spre servitute. În manumissiunea vindicta, se presinta înaintea magistratului de bună voie, servul pe care să l' numim Stichus, un amic care se da de *adsertor libertatis*, și stăpânul; *adsertor libertatis* pronunța vorbele de mai sus, trăgea pe serv spre el, stăpânul, fiind-că erau înțeleși, nu contesta, tăcea, să afirmă și el că așa este, și atunci magistratul de vreme ce nu e contestațiune, ca în or-ce cas de *confessio in jure*, da un decret prin care declara că așa este, el dicea: *Dico hominem Stichum liberum esse ex jure Quiritium*. După cum vedem dar manumissiunea vindicta era un simulacru al acțiunii legii *sacramenti* în vindicare a libertății. Se numea *vindicta* pentru că în acéastă manumisiune, în acéastă vindicare simulată a libertății, se întrebuinta ca în

tóte vendicările, în tóte acțiunile unde se reclama proprietatea, un bățu, (*vindicta, festuca*) în semn de hastă, symbolul proprietății quiritare, căci mare parte din obiectele proprietății la Romani fuseseră cucerite cu hasta în resbóie.

7. Manumisiunea prin *censu* avea loc înaintea censorului, magistrat însărcinat la Romani cu operațiunea aceia ce numim azi recensământ, adică cu înscrierea persónelor și a averii lor pe un registru special. Recensământul avea loc din cinci în cinci ani. El a fost instituit de Servius Tullius. În timpul Republicei a fost creat un magistrat special numit censor pentru această operațiune. Iar registru era împărțit în *capita* , în capitele. Fie-cărui cetățean roman *sui juris* era afectat un capitol, sub care se înscria numele lui și sub numele lui se înscriau persónele care erau sub autoritatea lui, servii și cea-l-altă avere a lui mobilă sau imobile, a căria valóre era asemenea indicată după arătarea cu jurământ a proprietarului ei. În timpul operațiunii recensământului, un serv se putea duce după ordinul stăpânului său la censor, spre a-l deschide și lui un capitol, spre a-l înscri între liberi și cetățeni romani. Prin această inscripțiune el devenea liber, cetățean roman și *sui juris* , căci numai cetățeanul roman *sui juris* avea un *caput* în registru censorului.

Acest mod de manumisiune prezenta inconvenientul de a nu fi la îndemâna stăpânului, căci recensământul avea loc din cinci ani în cinci ani. Mai avea și alt inconvenient, acela al întârzierii efectului, cel puțin în opiniunea acelor care credeau că efectul său nu era definitiv, de cât la încheierea lustrului, adică la finitul operațiilor recensământului, care finit era consacrat printr'o ceremonie religioasă ce consta într'un sacrificiu purificator, în care se stropea cu ape sfințite care purtau și numele de *ape lustrale* . În adevăr după cum ne spune un jurisconsult în scrierea sa în limba greacă intitulată : *Disputatiã forense, mai cu seamã despre Ma-*

numissiu, § 17, unii susțineau că efectul manumisiunii se produce definitiv în momentul înscrierii în registru Censorului, iar alții că acest efect e interdict până la încheierea lustrului.

9. Manumisiunea prin testament este prevădută prin chiar legea celor 12 Table. Ea rezultă dintr'un legat *per vindicationem*, care după cum ne spune Ulpian în § 7 al titlului următor II, se facea în unul din cele trei moduri următoare: sau *Liber esto* (fi liber), sau *liber sit* (să fie liber), sau *liberum esse jubeo* (ordon ca să fie liber). Numai în această formă servul obține *ipso jure* libertatea prin chiar efectul testamentului. Căci când testatorul își exprima voința de a da libertatea în forma legatului *per damnationem*, atunci servul ca să devie liber trebuia să fie manumis *vindicta* sau *censu* de către herede, prin urmare modul de manumisiune nu era în definitiv de cât *vindicta* sau *censu*, iar testamentul nu coprindea de cât obligațiunea de a libera.

10. Acest paragraf vorbește de cei manumiși *privatim*, care după legea Junia Norbana devin liberi și Latini Juniani, despre care am vorbit deja, interpretând § 5.

11. În acest paragraf Ulpian se ocupă de libertinii *deditiți* despre care am tractat tot sub același paragraf 5.

12. Legea *Ælia-Sentia* care a înrăutățit sorta servilor, căci a creat clasa libertinilor *deditiți*, care înainte erau cetățeni romani, a mai adăugat și alte condițiuni pentru ca manumissul să devie cetățean roman, pe lângă cele două prevădute deja de legea celor 12 Table. Aceste condițiuni sunt: 1° Ca stăpânul să nu fie minor de douăzeci de ani. În cazul contrariu manumisiunea nu produce nici un efect. Servul manumis rămâne serv. Afară numai dacă stăpânul nu va fi avut vre-o cauză legitimă de a manumite, pe care probând'o prealabil înaintea unui consiliu ad-hoc

constituit, p^ote în urmă manumite *vindicta* înaintea magistratului pe serv, și atunci servul devine cetățian roman. Despre această nouă condițiune vorbește § 13 următor; 2° Ca servul să nu fie minor de treizeci de ani. Un asemenea serv manumissu între vii rămâne serv, afară numai dacă va fi manumisu *vindicta, probata causa apud consilium*, ca în cazul precedent, căci atunci devine liber și cetățian roman. Dar dacă e manumissu prin testament, sub forma legatului *per vindicationem*, devine liber, dar numai Latin Junian, pe când în cazul precedent, în asemenea cas, manumisiunea nu produce nici un efect (§ 12). Causa diferenței este că un om care n'are încă vârsta de 20 ani nu p^ote aprecia valoarea dăreii unei libertăți, care introduce pe serv între ómeni liberi, și care p^ote lesne ajunge la cetatea romană, căci sunt multe moduri pentru Latini f^orte lesnicióse de a parveni la cetățenie. Pe când din contră un stăpân major de 20 ani p^ote face prin testament pe manumissu minor de 30 ani Latin, căci el fiind destul de apt a'î aprecia calitățile, și ne mai put^ond aștepta, căci m^ortea îl amenință, trebuie să'î permit^o și a face cel puțin de o cam-dată Latinu pe manumissu. 3° Că manumisiunea să nu fie făcută în fraudă patronului sau a creditorilor manumisului (§ 15). În cazul acesta manumisiunea nu produce nici un efect.

Înainte de legea *Ælia-Sentia* cel ce avea un serv numai *in bonis* nu făcea nimic manumit^ondu'l. De la legea *Ælia-Sentia* încolo, el devine Latin Junian. În privința această legea *Ælia-Sentia* este favorabilă servilor. De la dinsa încolo avem trei cazuri de Latini Juniani: 1° Manumișii *privatim*, în virtutea legii *Junia Norbana*; 2° Manumișii prin testament, minori de 30 de ani, după legea *Ælia-Sentia*; 3° Manumișii de către stăpânii la care se află *tantum in bonis*, numai între bunurile lor, iar nu în dominiul lor *ex jure Quiritium*, tot în virtutea legii *Ælia-Sentia* (§ 16).

Aşa în cât legea *Ælia-Sentia* coprinde cinci dispozițiuni cunoscută nouă din care patru defavorabile și una favorabilă servilor. La Romani proprietatea era de două feluri, or civilă quiritară, *dominium ex jure Quiritium*, or cum o numescă interpreții dreptului roman, *bonitaria*, expresiune ce nu există în gura Romanilor, care se servă cu perifrasede spre a exprima ideia, dicând *esse in bonis alicujus, habere in bonis*. După cum ne spune Ulpian în § 16, cine-va are numai *in bonis* un lucru *mancipi* care i s'a transmis prin simplă tradițiune de către proprietarū capabil în virtute de o justă cauză de alienațiune. Dacă i se transmitea prin un mod civil de alienațiune, prin mancipațiune sau cessione *in jure*, el devenea *dominus ex jure Quiritium*, dar fiind că i s'a transmis prin tradițiune, modū de drept al ginților de alienațiune, el capătă lucrul numai *in bonis*, și i trebuie un an sau două de posesiune, după cum e mobil sau immobil spre a transforma pe *habere in bonis in dominium ex jure Quiritium*. Vom vorbi mai pe larg despre aceste două feluri de proprietăți la locul său.

Revenim asupra manumissiunei în fraudă patronului său a creditorilor, care are trebuință de mai multă deslușire.

Iacă o dispozițiune rațională a legii *Ælia-Sentia*, rațională nu numai considerând starea politică a poporului roman în epoca în care această lege a fost edictată, dar independentū de or-ce questiune de timp.

Deja Pretorul Paul, în timpul Republicei, în ce an anume nu se știe, întocmise o acțiune prin care se permitea creditorilor a rescinde, a anula, actele făcute în fraudă lor de către debitor.

Acastă acțiune era reală, considera actul ca nefăcut, proprietatea sau dreptul real concedat ca făcând încă parte integrantă din patrimoniul debitorului, de câte ori debitorul transmisese proprietatea sau un desmembrământ al dreptului de proprietate în paguba credi-

torilor săi. În cât prin această acțiune reală, și fictivă în același timp, lucrul alienat era urmărit în mâinele acquiritorului, ca cum ar fi încă al debitorului, ca cum alienațiunea n'ar fi avut loc.

Acțiunea pauliană era personală, de câte ori debitorul făcuse alt act de cât o alienațiune, în fraudă creditorilor săi, de câte ori de exemplu, contractase o nouă datorie frauduloasă, spre a diminua cantul de despăgubire a creditorilor serioși, sau de câte ori debitorul liberase în mod fraudulos prin acceptilațiune pe vreunul din debitorii săi, producând iarăși ca rezultat diminuțiunea cantului de despăgubire al creditorilor săi.

Să presupunem un imobil, fondul Cornelian, alienat de debitorul Primus lui Secundus în fraudă creditorului său Tertius. Nu e trebuință aci de retransmissiune a imobilului de către Secundus lui Primus, ci imobilul va fi urmărit de Tertius în mâinele lui Secundus ca cum el nu ar fi fost alienat, ca cum l'ar fi posedând Secundus *sine jure ullo*, și ca cum l'ar urmări în mâinele lui Primus. Eacă formula acțiunei: „*Gaius judex esto. Si fundum Cornelianum a Primo Secundo venditionis causa traditum non esset, tunc și eum fundum quo de agitur Primi ex jure Quitidium esse oporteret, nisi arbitrio tuo restitatur, quanti ea res erit judex Secundum Primo condemna, si non paret, absolve.*—Gaius fi judecător. Dacă fondul Cornelian n'ar fi fost trădat din cauză de vânzare de Primus lui Secundus, în atare cas, dacă fondul despre care este vorba, ar trebui să fie al lui Primus după dreptul Quiriților, și nu se va restitui după arbitriul tău, atunci condamnă pe Secundus către Primus la valoarea acestui fond, altminterlea absolvă-lă.“

Legea *Ælia-Sentia* a făcut mai mult de cât a îndrăsnit să facă pretorul. Ea a declarat manumissiunile făcute în fraudă patronului său ale creditorilor nule de drept. Deosebirea între această nulitate

de drept și rescinderea alienațiunei prin acțiunea pauliană este că cea d'ântâiu e perpetuă, cea d'a doua se prescrie prin un an utilă ca tôte acțiunile pretoriane.

O alienațiune sau o manumissiune e făcută în frauda creditorilor, când printr'ênsa se produce sau se mărește insolvabilitatea debitorului cu știrea acestuia, fără să fie trebuință de dolă din partea sa. În materie de alienațiune, se mai cere din partea acquisitețului, dacă este cu titlu oneros, să aibe cunoștință de producerea sau de mărirea insolvabilității debitorului alienator, adică să fie, cum se țice, *consciuis fraudis*.

Prin excepțiune manumissiunea este valabilă, în virtutea chiar a legei *Ælia-Sentia*, de și e făcută în fraudea creditorilor sau a patronului, când ea serve spre a procura singurul mediū pentru manumissoră de a avea un herede și de a scăpa prin vândarea pe numele acestui herede de nota infamice ce ar fi afectat memoria sa, dacă bunurile sale s'ar fi vândut pe numele său după mórtea sa. Spre acest sfirșit manumissorul trebuia, în același timp în care prin testamentul său lega *per vindicationem* libertatea servului său, să'l și institue herede al său. Acestă manumissiune nu era valabilă de cât dacă nu era posibil pentru testator de a avea alt herede. Și de aceia testatorul în asemenea cas, avea obiceiul la Romani a face mai multe instituțiuni subsidiare una altia, și de a nu institui de cât în ultimul rând pe servul căruia 'i da libertatea. El instituia pe toți aceia de la care spera să vrea să vie la moștenirea sa și numai în ultimul rând pe servul său căruia 'i da și libertatea. El țicea de exemplu: Primus fi moștenitorul meu; dacă Primus nu va fi moștenitorul meu, fi tu Secundus moștenitorul meu, etc.; dacă Decimus nu va fi moștenitorul meu, fi tu Stichus servul meu

liber și moștenitorul meu (Gaius C. I § 37, Justin. Instituțiuni, C. I tit. 6, principium, § 1 și § 3).

§ 17. Femeia nubilă în tutelă, ca și pupillul său pupilla nu pot manumite, dice acest paragraf. Și el nu adaugă, *fără autorisația tutorului*. Așa în cât din generalitatea termenilor săi pare a resulta că femeia nubilă ca și pupilul său pupila nu pot manumite nici chiar cu autorisațiunea tutorului. Cât pentru pupilul său pupila nu mi se pare nimic extraordinar, căci tutela e instituită în interesul său, el este adevărat incapabil și un mandatar nu'l poate face habil a face donațiuni, cum e o manumissiune, misiunea tutorului fiind de a administra sau de a ajuta la administrarea făcută de pupil, apoi o manumissiune e o adevărată despuiere. Din contră, femeia nubilă e în tutelă, nu din cauza interesului ei, ci al tutorului. Dacă tutorele prin urmare vrea să o lase să se despoe de valoarea servului prin manumissiune, și ea care este în realitate capabilă, consimte, nu înțeleg de ce n'ar putea-o face, când ea cu autorisațiunea tutorului poate face o acceptilațiune, adică o remisiune gratuită a datoriei (Gaius C. I § 190 și C. III § 171, argument a contrario).

§ 18. La Romani era o instituțiune curiosă, acesta este ceea ce se numește *dreptul de accrescământ*, *jus accrescendi*, pe care nu trebuie să'l confundăm cu dreptul de accrescământ în materie de hereditate și de legate. Când un stăpân coproprietar al unui serv manumitea pe servul comun, fără ca și coproprietarul său coproprietarii comune să manumită și ei pe servul comun, atunci cei ce nu manumiteau deveneau coproprietari și pe partea indivisă asupra servului aparținând manumissorului, părțile lor anterioare deveneau astfel mai mari, creșteau. În adevăr niminea neputând sili pe altul să renunțe la dreptul său de coproprietate, și un serv neputând fi liber pentru *o parte numai*, rezultă că el rămâne serv, iar că partea de coproprietate la care

a renunțat manumissorul, merge de mărește părțile celor-l-alti stăpâni, de și n'a fost tocmai intențiunea acésta a lui, căci el dacă a renunțat la coproprietate a fost ca să facă de se pôte pe serv liber, iar nu ca să inavuțescă pe coproprietari. Ar fi fost mai rațional pôte ca să se considere ca condițională renunțarea la dreptul său de coproprietar, cum și e în intențiunea sa, și de óre-ce condițiunea nu se împlinește, adică parvenirea la libertate, să se considere manumissiunea absolut fără de efect, și manumissorul să rămâie coproprietar cum era. Cu tóte acestea s'a decis alt-fel, căci manumissiunea e un act solemn care se interpretează strict. Prin manumissiune, s'a dis, manumissorul a voit douë lucruri: 1° să renunțe la partea sa de coproprietate; 2° să facă pe serv liber. Cel d'ântâiu rezultat se pôte, se va produce. Cel d'al douilea e imposibil, nu se va produce. Și consecunța fatale va fi dreptul de accrescământ. Ulpian adaogă că questiunea accrescământului nu era certă de cât în cazul în care manumissiunea era solemnă. Când se făcea într'un mod privat, de exemplu *inter amicos*, questiunea era controversată între jurisconsulti, și opiniunea care a prevalut era că manumissiunea nu producea nici un efect, adică că manumissorul rămânea proprietar pe partea sa. Aci se vede că operațiunea ne mai fiind solemnă, se ține compt de intențiunea manumissorului. În timpul lui Justinian manumissiunea își producea efectul complet. Cei care n'au manumissu sunt expropriati de părțile lor, și li se dă drept despăgubire părțile aferente din valórea servului manumissu, valóre fixată printr'un tarif de către o Constituțiune a lui Justinian, după etatea și condițiunea sa și profesiunea servului (Justinian Instituțiuni, C. II, t. 7 § 4, Condiță, L. 1, *princ.*, § § 1, 5 și 7, *De communi servo manumittendo*, VII, 7). Acésta despăgubire se plătește coproprietarilor expropriati de către manumissoru, dacă manumissiunea este între vii, de heređii manumissorului, dacă manumissiunea este

făcută prin testament sau codicil, cărora se consideră că testatorul a impus prin fideicomisă sarcina de a plăti această indemnitate.

§ 19. Servul, manumissă de nudă proprietar numai, devine *servus sine domino*, serv fără stăpân. Usufructuarul conservă dreptul său de uzufruct asupra servului, și la stingerea uzufructului, servul devine liber. Acăsta nu o spune expresă Ulpian, dară acăsta e consecunța fatală a principiilor.

§ 20. In dreptul clasic roman, regula era că ori-ce dispozițiune testamentară trebuie să fie precedată de *instituțiunea de herede*, care este începutul și fundamentul ori-cărui testament. De aceia legatul *per vindicationem* sau *per damnationem* de libertate făcut în favórea unui serv, scris înainte instituțiunei de herede nu era valabil, era considerat ca nescris. Excepțiune însă se făcea pentru militari, cari se bucurau de mai multe privilegii, și care, între altele, precum erau dispensați de formele extrinsece ale testamentului, erau asemenea dispensați și de acăsta formalitate intrinsecă consistând a începe testamentul cu instituțiunea de herede. De aceia în ori și ce parte a testamentului ar fi scris militarul legatul de libertate, chiar înainte de instituțiunea de herede, el era valabil. § 21. Să presupunem un legat de libertate făcut între două instituțiuni de herede, de exemplu testatorul a ȓis: *Primus heres esto, Stichus servus meus liber esto, Secundus heres esto*, adică: Primus fi moștenitor, Stichus servul e al meu fi liber, Secundus fi moștenitor. Dacă și Primus și Secundus fac adițiune de hereditate, fiind-că darea libertății precede o instituțiune ea e considerată ca nulă. S'ar fi putut ȓice că de óre-ce testatorul a instituit deja pe Primus herede, este cine să susție testamentul, și prin urmare darea libertății este valabilă. Dar fiind-că darea libertății nu póte exista de cât într'un mod integral, fiind-că valórea servului liberat este pierdută

pentru ambii heređi, fiind-că față cu cel d'al doilea herede, darea libertății e nulă, și fiind-că servul nu póte fi liber numai pe jumătate, el rămâne serv integralmente. Aceleași idei au condus pe Romani și în materie de jus accrescendi după cum am arătat deja. Dar dacă numai cel d'antēiū herede, in specie Primus, face adițiune, iar cel-l-alt, in specie Secundus, nu, pentru că de exemplu móre său repudiéază hereditatea, atunci fiind-că el nu este herede, instituțiunea lui e considerată ca neavenită, și prin urmare, în dreptul antic, adică anterior legilor caducare, darea libertății este valabilă și produce efectele sale. Dar de la legile caducare în colo, de la legea Papia Poppaea, lucrurile nu se pētreac tocmai așa. După acéști lege, instituțiunea heredelui deficient nu e considerată ca nescrisă, ci instituțiunea, făcută lui, este considerată ca *in causa caduci*, și hereditatea revendicabilă, ca și cum ar fi *caducă*: 1° în primă ordine de cei gratificați în aceeași calitate și titlu, dacă sunt *patres*; 2° în lipsă de dēnșii de orī-ce alți beneficiari, chiar în altă calitate, *patres*; 3° de ærariū, și de la Antoninū Caracalla încolo, de fiscū. In specia noastră, prin urmare, dacă Secundus móre său repudiază, atunci dacă Primus are copii, său este în condițiune de a se bucura de *jus antiquum*, adică se găsește în unul din casurile în care legile caducare lasă aplicabil vechiul drept, de exemplu este ascendent său descendent al testatorului în primul, secundul său terțiul grad, atunci prin acéști aplicare a revendicării părți quasi caduce, său prin aplicarea lui *jus antiquum*, se face Primus stăpân pe tótă hereditatea, e ca cum ar fi singur instituit, și prin urmare legatul de libertate care vine după a lui instituțiune este valabil. Dar dacă Primus nu e în condițiune de a se bucura de *jus antiquum*, nici nu e *pater*, atunci partea deficientului Secundus o ia său vre-un legatar *pater*, său în lipsă de legatar *pater*, ærariul său fis-

cul, și prin urmare legatul de libertate fiind înainte de instituțiunea lui Secundus care profită unui beneficiar posterior, fie scris, fie nescris, cum e aerariul său fiscul, este considerat ca nul, după opiniunea celor mai mulți. Sunt unii jurisconsulți care decid că și în acest din urmă cas legatul de libertate este valabil. Probabil pentru că prin deficiența lui Secundus, în fapt partea lui Secundus, luând-o legatarul înaintea liberalității căruia putând să fie scris legatul de libertate, său, în lipsă de legatar *pater, aerariul său fiscul*, care profită de liberalitate fără să fie scris nicăeri numele său în testament, nu se poate dice propriu dis că legatarul de libertate figurésă înaintea vre-unui instituit cu folos, și în materie de testamente: *latius interpretandæ sunt voluntates defunctorum*. Opiniunea însă a acestor din urmă jurisconsulți, n'a prevalut, și cu drept cuvânt, căci nu este în spiritul legilor caducare. § 22. Legatul *per vindicationem* al libertății, produce ipso jure efectul său. De îndată ce există un herede care să susție hereditatea, servul astfel manumis devine liber, măcar că cel-l-alt herede instituit n'a făcut încă adițiune, căci ori nu va face și atunci el e considerat ca nonexistent, ori va face și atunci el va trebui să respecte voința testatorului. §. 23. Nu pot fi manumiși într'un mod legal, conform dreptului civil propriu dis, și să capete adevărata libertate, unica existentă la început, aceia unită cu cetățenia, de cât servii care aparțin *ex jure Quiritium* manumis-sorului testator și în momentul confecțiunei testamentului și în momentul morții. Dacă această condiție lipsește sau există numai în parte, dacă de exemplu servul face parte numai din bunurile testatorului (*in bonis ejus fuit*), atunci el devine numai Latin Junian și înainte de legea Junia Norbana rămâne servu legalmente (arg. din §§ 17 și 35, Com. I al Instituțiunelor lui Gaius). §§ 24 și 25. Ca explicația a acestor paragrafe vom trãmite la ceia ce am scris deja asupra legei Furia Caninia, comentând

titlu VII din Institutele lui Justinian : *De lege Furia Caninia tollenda*, adică despre abolițiunea legii Furia Caninia.

Titlul II.—Despre cel de fapt liber (*De statu libero*)

§ 1. Un serv p^ote fi manumis prin testament pur și simplu, și atunci dac^ă el a fost manumis sub forma legatului *per vindicationem* (*Stichus liber esto*), el devine liber *ipso jure* la m^ortea testatorului, f^ăr^ă a trece un moment m^ăcar prin patrimoniul heredelui. Testatorul p^ote însă manumite un serv, în forma legatului *per vindicationem*, sub o condițiune *o*re-care, de exemplu zic^înd : *Stichus liber esto si navis ex Asia venerit*. În acest cas, la m^ortea testatorului, în drept servul r^{em}âne serv și trece în proprietatea heredelui și st^ă serv în tot timpul p^{en}dentei condițiunei. Dar în fapt, în interesul servului, e considerat ca liber, și ac^ésta ca servul s^ă fie protegiat în pers^ona sa, ca pers^ona sa s^ă nu fie maltratată, r^ănită, în timpul acesta de suspensiune. Ar fi fost în adev^{er} curios ca o pers^onă, care în cas de împlinire a condițiunei va fi liber cu efect retroactiv, adică de la m^ortea testatorului, s^ă fie posibil s^ă fie maltratată, p^ote chiar omorită. De aceia legea, or^î-ce s[’]ar întâmpla în urmă, împlin^éscă-se sau cadă condițiunea, o consideră în interval liberă în fapt, în ceea ce privește pers^ona sa numai. Și ac^éstă stare de libertate de fapt se exprimă prin vorbele *statu liber*, liber în fapt, de și în drept serv. §§ 2 și 3. Fiind că în drept manumissul sub condițiune în interval r^{em}âne serv, și este serv al heredelui, de aceea heredele ’l^ă p^ote aliena, și în mâinele acquisitei, în fapt este tot *statu liber*, ’și duce cum *đ*ice textul condițiunea cu sine. 4. Dac^ă condițiunea, sub care a fost manumissul servul, este condițiunea că va pl^ăti o sumă *o*re-care heredelui, m^ăcar că heredele ’l a alienat înaintea ca

servul să fi împlinit această condițiune, totuși el nu e decăzut din dreptul de a o executa în urmă, căci nu a pus termen testatorul pentru executarea acestei condițiuni, și prin urmare, servul poate plăti în mâna acquisitei, și deveni liber. 5. Dacă servul a fost manumissă sub o condițiune potestativă în parte pentru dănsul, dar pe care heredele o poate împedea, și în fapt în urmă heredele a împedecat pe serv de a împlini această condițiune, atunci condițiunea e considerată ca împlinită, de și în fapt e neîndeplinită, și servul devine liber în drept. De exemplu testatorul a zis: Stichus fii liber, dacă te vei duce în Asia să ieși socotelile administratorului averii mele de acolo. Și moștenitorul împedecă pe Stichus de a se duce în Asia; atunci servul devine liber fără să îndeplinească condițiunea. Avem aci aplicațiunea regulii: creditorul este considerat că a îndeplinit condițiunea, dacă debitorul prin faptul său a împedecat îndeplinirea condițiunii. Și, ceia-ce se zice despre creditor, este adevărat despre or-ce titular al unui drept față cu adversarul său. 6. În acest paragraf se prevede o condițiune în parte potestativă din partea manumissului și posibile de împedecat din partea unui terțiu în favoarea căruia este apasă condițiunea. E vorba de condițiunea următoare. Testatorul a zis: Stiche, fi liber, dacă vei da zece mii de sestertii lui Titius. Titius este un străin, nu este însuși heredele. S'ar putea zice că ce e vinovat heredele, dacă un terțiu împedecă realizarea condițiunii? Totuși în favoarea libertății, fiind-că servul a făcut tot ce e posibil pentru realizarea condițiunii potestative din partea sa în parte, dar depinzând și de voința altei persoane, se decide că el trebuie considerat că a îndeplinit condițiunea. Acesta nu e adevărat în materie de obligații, în care numai dacă debitorul împedecă realizarea condițiunii, condiția e considerată ca împlinită. Acestă extensiune este făcută în favoarea libertății,

care a fost din ce în ce privită mai cu ochi buni de către prudenți. 7. În acest paragraf se vorbește despre deosebitele moduri de a face o manumissiune prin act de ultimă voință. Paragraful vorbește de forma legatului *per vindicationem*: Fi liber, fie liber, ordon să fie liber..., și de forma fideicommissului: rog și lasă în buna-voință și credință a heredelui meu să manumiță pe servul Stichus. Mai este însă și o a treia formă de manumissiune prin act de ultimă voință, aceea a legatului *per damnationem*: *Heres meus damnas esto manumittere servum Stichum*.—Herede al meu fi condamnat a manumitte pe servul Stichus. Dacă Ulpian nu vorbește despre acésta, e că ea în mare parte sémănă în efecte cu forma fideicomissară. Și de aceea în § 8, aréta numai deosebirile între forma legatului *per vindicationem*, și forma fideicomissară. Manumissul direct, adică prin legat *per vindicationem*, devine libertă *ipso jure*, fără intervenția heredelui, și n'are patron, sau mai bine zis are drept patron pe reposatul, care e un patron puțin obositor, căci, când e să devie patron, móre, fără să câștige sau să transmită nimului vre-un drept la patronat. Pe când manumissul prin fideicomissă nu devine liber de cât prin intervenția heredelui, care spre a'l manumitte, va întrebuița unul din modurile manumissiunei între vii, de exemplu *vindicta* sau *censul*. Și prin urmare nu va deveni liber de cât dacă acesta 'l va manumite, și dacă va vrea, devine libertă al heredelui, căruia va datori opere oficiale și fabrile, iar de nu va vrea, va fi declarat după cererea servului, liber de către pretor, după cum e verisimil a decide, și în acest cas, nu va avea a datori opere nimului, ceia-ce va face pe herede să se gândească și în majoritatea casurilor a se decide să manumită. § 9. Fideicommissul de libertate se pôte pune în sarcina acelora în sarcina cărora se pôte pune și fideicommissul care are de obiect prestațiunea unui

lucru óre-care. Aci avem un fideicommissũ particular, și prin urmare póte fi pus în sarcina unui herede testamentar saũ ab intetsat, în sarcina unui legatar partiar, în sarcina unui legatar particular, în sarcina unui fideicommissar de hereditate, și chiar în sarcina unui fideicommissar particular. Putem ñice: *Primus heres esto et fideicommitto tibi Prime ut manumittas Stichum*. Saũ *Primus heres esto*. *Do lego Secundo servum Pamphilum et servum Stichum et rogo te Secunde ut manumittas Stichum*. Saũ *Primus heres esto et rogo te Prime ut quum primum poteris hereditatem meam adire eam Secundo reddas restituas. Et fideicommitto tibi Secunde ut Stichum manumittas*. Saũ: *Primus heres esto, et rogo te ut des Pamphilum et Stichum Secundo. Et rogo te Secunde ut manumittas Stichum*. 10. Prin fideicomissũ se póte manumitte nu numai servul testatorului, dar și al fiduciarului, dar și un servũ strẽin. Asemenea prin legat *per damnationem* se póte manumitte servul testatorului, al heredelui și chiar un servũ strẽin. Din contrã prin legat *per vindicationem* nu se póte manumitte de cât servul testatorului, care este al lui *ex jure Quiritium* și în momentul confecțiunei testamentului și în momentul morții sale.

11. Când se manumitte prin fideicomissũ servul altuia, adicã care nu este nici al testatorului, nici al fiduciarului, atunci fiduciarul trebuie să și 'l procure și să'l manumittã, dacã însã proprietarul nu vrea să 'l vëndã, în dreptul classic, în timpul lui Gaius și Ulpian de exemplu, fideicommissul se stinge (Ulp. *Regule*, tit. II, § 11, și Gaius, *Instit. C. II* § 265). În timpul lui Justinian, efectele fideicomissului sunt în acest cas suspendate până ce fiduciarul va gãsi ocasiunea favoribilã de a cumpãra servul spre a'l manumitte (Justinian, *Instituțiuni*, Cartea II, tit. 24 § 2). 12. Legatul de libertate ca și or-ce legat se póte revoca, atât prin același testament, cât și

printr'un codicil confirmat prin testament. In dreptul classic revocațiunea trebuie să fie făcută în termenii exact inverși de cei întrebuițați spre facerea legatului. De exemplu, dacă testatorul a ținut: *Stichus liber esto*, testatorul trebuie să țină: *Stichus liber non esto*. Dacă a ținut: *Heres meus damnas esto manumittere Stichum*, trebuie să țină: *Heres meus damnas non esto manumittere Stichum*. Dacă a ținut: *Rogo te, heres meus, ut manumittas Stichum*, trebuie să țină: *Non rogo te heres meus ut manumittas Stichum*. (Ulpian, Regule tit. II § 12). In timpul lui Justinian însă revocațiunea legatului poate fi făcută în orice termenii (Justinian, *Instituțiuni*, Cartea II, tit. 21, *principium*).

Titlu III. — Despre Latini

In acest titlu Ulpian se ocupă de modurile Latinilor de a parveni la cetățenia romană. Aceste moduri se aplică și Latinilor coloniari și libertinilor Latini Juniani. Cât pentru Latini veteri, care nu mai existau de mult în timpul lui Ulpian, și care erau vechii locuitori ai Lațului, unde locuiau și Romanii, ei ajungeau înecă și mai ușor la cetățenia Romană. Era destul un Latin veter să vie să se așeze în Roma, fără prăsila lui, lăsând-o în orașul natal, și printr'acesta devenea cetățian Roman. Era asemenea destul un Latin veter să eserceite în orașul său natal vre-o magistratură municipală, și devenea cetățian Roman, stând pe loc, fără chiar a se strămuta în Roma. Latini coloniari însă și Latini juniani nu aveau aceste căi de accessu la cetățenie. Latini coloniari și juniani aveau însă alte moduri de a parveni la cetățenie, care sunt indicate de Ulpian în titlul nostru. Aceste moduri a fortiori erau aplicabile Latinilor veteri. Latini coloniari erau aceia care locuiau în anume părți din provinciile romane, cărora Romanii le acorda-

seră *jus Latii*. Adesea în asemenea colonii emigrau și cetățeni Romani, care din momentul emigrării perdeau calitatea de cetățeni Romani, și deveneau Latini coloniari. Ei făceau acesta ca să capete acolo pământuri. Romanii în adevăr în interesul asimilării provinciilor, creau, în deosebite părți ale provinciei cucerite, colonii de cetățeni Romani ca în contact cu locuitorii aborigeni ai provinciei, să îi asimileze civilizațiunii Romane. Câte o dată membrii acestor colonii, conservaui calitatea de cetățeni Romani. Altă dată însă Romanii creau colonii de Latini, în provincii, în deosebite părți ale provinciei cucerite, trimiteau acolo cetățeni Romani, cărora le distribuiau pământuri, în schimb însă ei perdeau calitatea de cetățeni Romani. În adevăr solul provinciei cucerite la Romani aparținea de drept Statului. Statul putea să lase parte dintr'ensul la particularii care îl posedaseră înainte de cucerire, și atunci acest sol constituia pentru ei, ceea ce se numește *praedium stipendarium* sau *tributarium*, putea parte dintr'ensul să îl vîndă, și acquisitorul atunci câștiga un drept analog, putea parte din el să îl conceda gratuit la veterani, sau la cetățeni Romani care se duceau să compune colonii latine, în a căror mâini asemenea solul avea acelaș caracter. Aceste colonii se compuneaui obișnuită numai de emigrați (Gaius, Instituțiuni, Com. I § 131). În timpul Imperiului însă vedem Impărați acordând locuitorilor din câte un orașiu calitatea de Latini Coloniari. Ast-fel făcu Octavian August după cum ne spune Suetoniū, § 47: „.... alias (urbes)... *Latinitate, vel civitate donavit*....“ În acest sens Vespasian grațifică locuitorii întregii Ispanii cu dreptul de Latinitate. Latini coloniari cu deosebire de Latini veteri nu aveau connubiul, nici posibilitatea de a vota în Comiții, dacă din întâmplare se aflau în Roma în momentul când erau strânse Comițiile, ei nu aveau nici atâta facilitate a parveni la cetățenia română, după cum am arătat mai sus, ei nu aveau de cât

jus commercii. Latinii Juniani, liberi asimilați în parte cu Latinii coloniari, aveau și mai puțin, căci ei nu aveau de cât parte din *jus commercii*, în viață puteau dispune prin *mancipatiune* sau *cessiune in jure* de averea lor, prin testament însă nu, și averea lor *ab intestat* era luată *jure peculii* de patronii lor. Dar în ceia ce privește modurile de parvenire la cetățenia Romană, ele erau aceleași și pentru Latinii coloniari și pentru Latinii juniani. Aceste moduri sunt numeroase. Ulpian menționează mai întâi concesiunea Impăratului. Câte o dată Impăratul acorda ca favoare specială dreptul de cetățenie unui Latin coloniar sau junian. Acesta constituia un fel de naturalizare pentru această spece favorizată de pelerini. În al doilea rând Ulpian menționează ca cauză de parvenire la cetățenie procreațiunea de copii. El vrea să vorbească de ceia ce se numea la Romani *causae probatio*. Despre acesta, ca și despre *erroris causae probatio*, am tratat într'un fragment special la care tragem. În al treilea rând Ulpian menționează ca cauză de ajungere la cetatea Romană, iterațiunea, adică repetiția manumissiunei. Ceia ce se întâmplă pentru servul care manumissu de cel ce 'l avea numai *in bonis*, și care nu 'l a putut face de cât Latin Junian, este manumissu în urmă de către cel ce are asupra 'i *nudum dominium ex jure Quiritium*. Ei amândoi însumă *plenum jus Quiritium*, și pot prin urmare face unul după altul ceia ce poate face printr'o singură manumissiune cel ce are singur *plenum jus Quiritium* asupra servului. Un Senatusconsult merse și mai departe și permise prin această repetită manumissiune a tatălui lor să capete și copii născuți dintr'ensul pe când era Latin, dreptul de cetățenie. Înainte de acest Senatusconsult numai tatăl devenea cetățean Roman. Copiii lui naturalmente rămăneau ceia ce deveniseră prin naștere, adică Latini. În al patrulea rând Ulpian indică

ca cas de parvenire la cetățenia Romană, serviciul între pasnicii Romei în timp de șese ani, în virtutea legii Visellia, termenul pe care un Senatusconsult posterior l-a redus la trei ani. În al cincelea rând Ulpian menționează ca cauză de parvenire la cetățenia romană, construirea unei nave încăpătoare de cel puțin zece mii de măsuri (modius, măsură romană, cum e chila la noi, însă mult mai mică), și cărarea cu acea navă de grâu în Roma cel puțin în timp de șese ani.

COMENTARIUL TITLURILOR XIII, XIV, XV, XVI, XVII ȘI XVIII.

Legea Julia de *maritandis ordinibus*, din anul 757 de la fondarea Romei, privează de întreaga liberalitate *mortis causa* pe celibatar. Legea *Papia Poppaea* din anul 762 de la fondarea Romei, votată ca și cea d'ântăiu după inspirațiunile lui August, privează pe cel însurat fără de copii (*orbis*) de jumătate din liberalitate *mortis causa*. Aceste legi se aplică la instituțiunile de herede, la legate, la donațiuni *mortis causa*, la *bonorum possessiune secundum tabulas*, nu se aplică însă nici la moștenirele *ab intestat*, nici la donațiuni între vii, nici la fideicommissa. Senatusconsultul Pegasian întinse însă dispozițiunile legilor Julia și *Papia Poppaea* și la fideicommissa (Gaius Inst. C. II § 286).

Prin excepțiune legea Julia nu se aplica femeilor nerecăsătorite în anul după mórtea bărbatului lor, sau în cele șese luni de la divorțu, adică de și nerecăsătorite puteu beneficia de întreaga liberalitate *mortis causa* ce s'ar fi deschis în acest interval. Iar legea *Pappia* nu se aplica femeilor fără de copii în termen de două ani de la mórtea bărbatului lor sau de un an și jumătate de la repudiu, adică de și recăsătorite dacă nu născuseră copii din noua căsătorie în intervalul de doi ani de la mórtea precedentului

bărbat, sau de un an și jumătate de la repudiū, puteau totuși beneficia de întreaga liberliatate deschisă în acest interval (Ulpian, Regule, titlu XIV).

Prin excepțiune asemenea legea Julia și Pappia Poppæa nu se aplică cognatilor până la al șéselea grad. Un cognat pôte primi de la un cognat de gradul al șéselea său de un grad inferior o liberalitate *mortis causa* în întregimea ei de și nu e însurat și n'are copii, chiar dacă ar fi în etatea proprie de a se căsători și a avea copii (Fragmentele Vaticane § 216).

Prin excepțiune asemenea legile Julia și Pappia Poppæa nu se aplică ginerelei, nurorii, socrului, sócrei, tatălui vitrig, mumei vitrige, fiului vitrigū, fiicei vitrige (Fragmentele Vaticane §§ 218 și 219), nici acelora ce au avut odată astă calitate.

Soții între dênșii, nu pot primi unul de la altul prin donațiuni între vii, în timpul Republicei, în virtutea principiului introdus pe la finele Republicei prin tradițiune că între bărbat și femeie donațiunile între vii sunt prohibite. *Mortis causa* puteau primi. De la legile Julia și Pappia Poppæa încolo, chiar *mortis causa*, soții între dênșii n'au o *solidi capacitas* în toate casurile, dar nu sunt excluși într'un mod absolut de la *jus capiendi* prin dispozițiuni de liberalitate *mortis causa*. Dacă are copii cu gratificatorul, soțul are *solidi capacitas*. Dacă n'are copii cu dênșul, dar este în etate prea fragedă sau prea înaintată, adică dacă ca bărbat are mai puțin de douăzeci și cinci de ani sau mai mult de șesezeci, dacă ca femeie are mai puțin de douăzeci de ani sau mai mult de cincizeci ani, atunci pôte primi liberalitatea *mortis causa* întreagă (Ulpian Regule, titlu XVI § 1). După acest paragraf din Regulele lui Ulpian dreptul de a beneficia de integralitatea liberalității nu existe de cât când liberalitatea e făcută de un soț celuilalt, și când pe lângă această condițiune se mai ada-

ugă și condițiunea că soții sunt sau prea tineri ca să p^otă cine-va serios cere copii neapărat de la d^{en}șii și a'î pedepsi căci n'au făcut încă, sau prea bătrâni ca să mai p^otă face, cu t^ote că au trăit viață lungă în căsătorie împreună. După paragraful însă 218 al Fragmentelor din Vatican se pare că soții între ei sunt exceptați de incapacitatea legii Pappia, adică pot primi totul, în simpla calitate a lor de soți, sau de foști soți, fără a se pretinde nici ca ei să fie prea tineri nici prea bătrâni, ca să li se c^{er}ă copii. Care din aceste texte spune adev^{er}ul? Dacă n'ar fi vorba de cât de soți între ei, s'ar putea șice că trebuie să dăm preferența textului lui Ulpian, care e mai amănunțit, și să șicem că textul Fragmentelor vaticane trebuie înțeles cu desvoltările și restricțiile coprinse în fragmentul din Regulele lui Ulpian. Dar ceia ce augmentă dificultatea este că paragraful 218 adaogă că și ginerele sau nora și socrul sau sócra între d^{en}șii pot dispune cum vor voi și se bucură de *solidi capacitas*. Apoi între d^{en}șii cu gre^u se p^ote imagina a se cere condițiunea ca beneficiarul să fie mai mic de 20 sau 25 ani, sau mai mare de 50 sau 60 ani. Așa în cât dificultatea devine seriósă. Ce este curios este că interpreții, ca D. Demangeat și Accarias mai cu s^{em}ă, care cit^{ez}ă texte din titlul XVI al Regulelor lui Ulpian și § 218 din Fragmentele Vaticane, nu observă ac^{est}ă contradicțiune, și trec peste d^{en}sa ca cum n'ar exista. Cât pentru mine, e^u cred, de și este puțin rațională în asemenea cas dispoziția legii Pappia, că legile Julia și Pappia Popp^{ea} nu acordă *solidi capacitas* orⁱ și cărei pers^one minore de dou^ă-zeci sau dou^ă-zeci și cincⁱ ani, majore de cincⁱ-zeci sau de șese-deci de ani numai să fie căsătorită, ci numai soților între d^{en}șii, și că soții între d^{en}șii nu au ac^{est}ă *solidi capacitas*, de cât când sunt în condițiile de etate sus-indicate. În acest s^{en}s facem să cedese § 218 din Fragmentele vaticane paragrafului

1 din titlul XVI din Regulele lui Ulpian. Iar cât pentru affini, ca ginere sau noră, față cu socrul sau sócra, ei se bucură de *solidi capacitas*, independent de or-ce condiția de etate. Asemenea și tatăl sau muma vitrigă și fiul și fiica vitrigă între dênșii, conform § 219 din acelési Fragmente vaticane. Căci relativ la aceste categorii de affini nu avem un text oposit textelor din Fragmentele vaticane, și prin urmare trebuie să dăm textelor din Fragmentele vaticane sensul larg ce ele comport. Încă o dată este de mirare cum un jurisconsult de talia D-lui Accarias nu a dărit deosebirea dintre § 1 din titlul XVI din Regulele lui Ulpian și § 218 din Fragmentele Vaticane. Senatusconsultul Pernician merse și mai departe. Bărbatul ce trecuse de șese-zeci ani, femeia ce trecuse de cinci-zeci ani nu mai erau ținuți să se căsătorească nici să facă copii, erau dispensați în privința acésta de legile Julia și Pappia Poppæa. Senatusconsultul Pernician însă, intervenitū posterioramente, decisse că atât mai rău dacă până la acéstă etate nu s'aũ însurat, și nu aũ făcut copii: vor fi privați dacă nu s'aũ însurat de tótă liberalitatea *mortis causa*, dacă s'aũ însurat dar n'aũ făcut copii de jumătate dintr'ênsa. Senatusconsultul însă Claudian permise bărbatului mai mare de șese-zeci de ani să se căsătorească cu o femeie mai mică de cinci-zeci de ani, și atunci dacă nu va face copii se bucură de jumătate din liberalitate, de va face, de tótă. Dar senatusconsultul Calvițianū definse femeii mai mare de cinci-zeci de ani de a se căsători chiar cu un bărbat mai mic de șase-zeci de ani, căci femeia mai mare de cinci-zeci de ani e considerată că nu mai pôte concepe, de geaba dar se căsătorește, ea va fi considerată că contractă o căsătorie inutilă, nepotrivită, și va fi privată de întréga liberalitate, fie ea, fie bărbatul ei: ba încă dacă móre femeia în căsătorie, bărbatul nu beneficiază de dote (cum se întâmplă în dreptul

comun), ei dota devine și ea caducă (Ulpian, Regule, titlu XVI § 3).

Un soț poate însă primi de la cel-l-alt soț întreaga liberalitate *mortis causa* dacă are copii cu densusul, or-care îi ar fi etatea, și chiar dacă n'ar fi cognați unul cu altul (bine înțeles în grad de a se putea căsători). Vezi Ulpian, Regule titlu XVI § 1.

Dar dacă n'are copii cu densusul nu poate primi soțul de la cel-l-alt soț liberalitatea *mortis causa* întreagă, ci numai o decime dintr'ensă în plină proprietate, plus o treime în usufruct. dacă n'are copii de loc nici cu el, nici cu un precedent soț. Prin excepțiune femeia poate primi întreaga dotă a sa legată ei de către bărbatul său. Dacă are însă copii din o precedentă căsătorie, atunci soțul poate primi de la soțul actual, peste cele arătate mai sus, încă câte o decime din liberalitatea *mortis causa* de fie-care copil. Ba încă când copilul este comun, dacă e în viață el face ca soțul să poată beneficia de totă liberalitatea *mortis causa* făcută lui de soțul său, iar dacă a murit după ziua numelui, el face ca soțul să poată primi peste decimea în plină proprietate și treimea în usufruct din cauza matrimonialului, încă o decime de fie-care copil comun mort după ziua numelui, și dacă copiii comuni sunt în număr de trei, și sunt morți după ziua numelui lor, ei fac ca soțul să poată beneficia de solidul liberalității *mortis causa* făcută lui de cel-l-alt soț. Tot așa se întâmplă și în cazul în care copilul comun, măcar că e unic, a murit după ziua numelui, în stare de impubertate dacă liberalitatea s'a deschis în intervalul de un an și jumătate de la mórtea copilului. Tot așa se întâmplă dacă copilul comun a murit dacă e băiat după patru-spre-zece ani, dacă e fată după doi-spre-zece ani ai etății sale, or ce interval ar fi trecut de la mórtea lui până la deschiderea dreptului la liberalitate. Tot așa se întâmplă dacă au murit două copii comuni de trei ani sau

mai mari, sau trei copii comuni după ziua numelui lor, or-cât interval ar fi trecut de la mórtea lor până la deschiderea dreptului la liberalitate (Ulpian, Regule titlu XVI § 1).

Câte o dată Impèratul printr'o constituțiune acordă *jus liberorum* unei persoane, fie bărbat, fie femeia. Acea persoană, or-care ar fi, fie în virstă de a se însura și a avea copii, fie streină cu desăvârșire de acela care îi face liberalitatea *mortis causa*, chiar dacă e celibatar și n'are copii, pôte însă beneficia de întreaga liberalitate (Ulpian, Regule, titlu XVI § 1).

Prin *orbis* se înțelege acela care n'are de loc copii legitimi, nici unul măcar. Dacă are măcar unul, băiat sau fată, născut sau conceput, sub puterea lui paternă, sau afară din puterea lui paternă, chiar dat în adopțiune, el nu este *orbis*. Nepoții din fiul sau fiica mórta țin locul său. Ca să aibă însă dreptul de a revendica caducele, în calitate de *patres*, trebuie pe d'asupra: 1° ca nepoții să fie născuți din fiu, 2° ca revendicantul să fie tată, adică să fie de sex masculin, cu alte cuvinte femeia ce are copii, este scapată de pedepsa orbitații, dar n'are *jus caduca vindicandi* 3° beneficiul de *jus liberorum* acordat de principe scapă de pedepsa orbitații dar nu dă dreptul a revendica caducele, ba încă după D. Accarias nu apără nici de pedepsa celibatului.

Tot ce scapă din mâna celibatarilor și a celor *orbi*, tot ce cade după capul lor, devine și se numește *caducă*. (Gaius, Instituțiuni, Com. II § 286). Se mai numește caducă însă și liberalitatea *mortis causa* făcută în favórea Latinului Junian care n'a devenit cetățian Roman în cele o sută de zile de la apertura tabulelor testamentare. Mai este în fine caducă liberalitatea *mortis causa* făcută în favórea aceluia care a murit sau a pierdut *factio testamenti passiva* (de exemplu a devenit peregrin) între mórtea testatorului și apertura tabulelor testamentare. După dreptul

vechiu, anterior legilor caducare, dreptul la liberalitatea *mortis causa*, când era pură, se deschidea la mórtea testatorului, prin urmare dacă la acea epocă beneficiarul trăia sau avea capacitatea de a primi, el transmitea liberalitatea sa sau profita de ea, or-ce i s'ar fi întâmplat în urmă, chiar între mórte și apertura testamentului. Legile caducare însă au prohibit a se face adițiune de hereditate înainte de apertura testamentului, prin urmare a amânat deschiderea dreptului la legate și fideicommissa la apertura testamentului, adică la adițiunea heredității, căci fără herede nu produce efect nici o altă liberalitate coprinsă în testament. De aceea dacă beneficiarul e mort înainte de apertura testamentului, când se fixeză *dies cedens*, liberalitatea cade în apă, devine caducă. Liberalitățile caduce se revendică de *patres*, adică de beneficiarii testamentari care sunt *patres* în sensul arătat mai sus. Mai întâiu ele se oferă hereșilor *patres*, și în lipsă de *heredes patres* legatarilor *patres*. Prin excepțiune dacă liberalitatea este un legat, făcut conjunctiv la mai mulți legatari, și dacă unul din colegatari nu pöte beneficia de ea, iar ceil-alți sunt *patres*, aceștia vor putea revendica cu preferință partea caducă a colegatarului conjunct, exclușend pe hereșele *pater*. Se aplică aici intențiunea probabilă a testatorului, care a dat o vocațiune fie-căruia colegatar conjunct la totalitatea legatului (Gaius, Instituțiuni, Com. II § 207).

În lipsă de hereși și de legatari *patres*, liberalitatea caducă se revendică de thesaurul poporului Roman, de *ararium*, și de la Antoninü Caracalla incolo de fiscü, adică de thesaurul particular al Impăratului. În acest sens trebuie interpretat paragraful 2 din titlul XVII al Regulelor lui Ülpien, care zice că în virtutea Constituțiunei Impăratului Antoninü Caracalla tóte caducele se revendică de fiscü, nu că döră s'a suprimat dreptul hereșilor și legatarilor

patres, ci că în loc să se revendice de ærariu ca până aci, se revendică pe viitor de fisc. În adevăr dreptul de preferință înaintea fiscului a hereșilor și legatarilor *patres* rezultă din alte dispozițiuni din aceleași Regule ale aceluiași Ulpian, el rezultă din § 21 al titlului I și din § 17 al titlului XXV.

Cel ce revendică o liberalitate caducă, o ia cu sarcinele ce o afectează. Această însemnă regula: *caduca cum suo onere fiunt*, de care ne vorbește Ulpian, în Regulele sale, titlu XVII § 3. Așa de exemplu, cum ne dice Ulpian, în același paragraf 3, dacă heredele a căruia instituție devine caducă, era însărcinat cu un legat său cu o dare de libertate, cel ce va revendica liberalitatea atribuită lui, va fi dator să execute legatul, să opere manumissiunea.

Pe lângă liberalitățile *mortis causa* caduce mai erau și alte liberalități *mortis causa*, care nu se țineau în seamă, din care unele se diceau că sunt *in causa caduci*, adică quasi-caduce, iar altele *pro non scripte*, adică considerate ca nescrise, ca nefăcute.

Sunt quasi-caduce, liberalitățile *mortis causa*, valabile *ab initio*, care însă sunt private de efect printr'un eveniment posterior, altul de cât lipsa calității de cetățean, celibatul sau orbitatea, de exemplu dacă condițiunea apusă la liberalitate nu se îndeplinește, dacă beneficiarul mure după confecțiunea testamentului, dacă repudiasă liberalitatea. În toate aceste cazuri liberalitatea quasi-caducă este revendicată iar de *patres*. Afară numai că cu deosebire de când liberalitatea este caducă, în cas de quasi-caducitate a liberalității, revendicarea este împedată în unele cazuri prin cea ce se numește aplicarea lui *jus antiquum*. Această aplicațiune are loc în favoarea ascendenților și descendenților testatorului său donatorului *mortis causa* până la al treilea grad inclusiv, în cât dacă beneficiarul este cognat de acest fel și de acest grad, măcar că este *cælebs*, el nu numai că profită de li-

beralitatea lăsată lui, dar încă, dacă după dreptul vechi, anterior legilor caducare, ar avea drept să se folosescă de dreptul de acrescământ el va putea cu toate legile caducare să se folosescă de un asemenea drept (Ulpian Regule, tit. XVIII). Așa de exemplu dacă presupunem trei instituți, Primus Secundus și Tertius, că Primus renunță la hereditate, că Secundus este *pater*, că Tertius este *coelebs* dar este ascendent sau descendent cu testatorul în gradul întâiu, al doilea sau al treilea, atunci el va lua jumătate din partea lui Primus *jure accrescendi*, iar Secundus cea-laltă jumătate *jure patris*. Pe când dacă n'ar avea *jus antiquum*, totă partea lui Primus ar fi luată *jure patris* de Secundus.

Sunt considerate ca nescrise liberalitățile *mortis causa* nule *ab initio*, de exemplu instituțiunea de herede sau legatul făcut în favoarea unei persoane deja morțe sau peregrine ordinare în momentul confecțiunii testamentului. În asemenea casuri, liberalitățile considerate ca nescrise sunt deferite *jure accrescendi*, însă nu și celibatarilor ca în cazul liberalităților quasi-caduce, când se aplică *jus antiquum*, ci numai acelora care au *solidi* sau *dimidia capacitas*, pentru totul în cazul d'ântaii, pentru jumătate în cazul d'al doilea, măcar că n'ar fi în condițiuni de a putea exercita *jus caduca vindicandi*.

Legile caducare erau foarte impopulare, încă din cele d'ântaii timpuri ale edictării lor. De aceea diferite mijloce au fost imaginate pentru a le eluda. Intre care fideicomisele care până la Senatusconsultul Pegasian fură apărute de incapacitățile create de legile caducare pentru instituțiuni de herede și legate. După Senatusconsultul Pegasian unul din mijlocele de a le eluda fu substituțiunea vulgară reciprocă. Să presupunem trei hereți instituți și substituți unul altuia, Primus, Secundus și Tertius. Testatorul a dis: *Primus, Secundus, Tertius, heredes*

sunto. Si Primus heres non erit, Secundus et Tertius heredes sunt. Si Secundus heres non erit, Primus et Tertius heredes sunt. Si Tertius heres non erit, Primus et Secundus heredes sunt. Să presupunem că Primus este *celibatar*, Secundus *pater* și Tertius numai *scildi capax*. Fără substituțiune, Tertius ar lua o treime din hereditate, iar Secundus două treimi, o treime a lui, și o treime a lui Primus devenită caducă. Cu substituțiunea reciprocă, fiind că și Secundus și Tertius sunt chiămați amândouă la partea lui Primus, partea lui Primus se va împărți între Secundus și Tertius, așa în cât fie-care din ei va lua jumătate din hereditate. Constantin, printr'o Constituțiune a sa, legea 1, C., *De infirmendis poenis coelibatus, orbitatis et de decimaribus sublatis*, VIII, 58, a suprimat pedepsele celibatului și a orbității, a lasat însă să subsiste *jus patrum vindicandi*, dreptul taților de a revendica, liberalitățile *in causa caduci*. Tocmai Justinian suprimă și quasi-caducele, restabili dreptul de acrescământ în totă plenitudinea sa, ureă, ca în dreptul anterior a legilor Junia Norbana, Julia și Pappia Poppæa, deschiderea dreptului la liberalitățile testamentare la mórtea testatorului (legea unică în condică *De caducis tollendis*, VI, 51).

